

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

Н. П. Пихтіна

Основи наукових досліджень

Навчально-методичний посібник

Ніжин
2021

УДК 37.013.42
П94

Рекомендовано Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(НДУ ім. М. Гоголя)
Протокол № 4 від 26.11.2020 р.

Рецензенти:

Конончук А. І. – доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, кандидат педагогічних наук;

Аніщук А.М. – доцент кафедри дошкільної педагогіки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, кандидат педагогічних наук

Пихтіна Н. П.

П94 Основи наукових досліджень : навчально-методичний посібник. 2-ге вид. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 354 с.

У посібнику відповідно до навчальної програми дисципліни "Основи наукових досліджень" вміщені лекції з усіх змістових модулів, робоча програма, питання й завдання до семінарських і лабораторних занять, опорні схеми до питань усіх лекцій .

Лекції та відповідний навчально-методичний матеріал сприятиме засвоєнню студентами змісту навчальної дисципліни, допомагатиме викладачам у читанні лекцій, проведенні семінарських, лабораторних занять, самостійної й індивідуальної роботи студентів.

Може бути доцільним при написанні курсових, дипломних, магістерських робіт студентами усіх спеціальностей.

УДК 37.013.42

© Н. П. Пихтіна, 2021
© НДУ ім. М. Гоголя, 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
ЛЕКЦІЇ.....	9
МОДУЛЬ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	9
Лекція 1.1. Предмет, завдання, особливості вивчення дисципліни "Основи наукових досліджень"	9
Лекція 1.2. Наукова діяльність та її роль у суспільно- економічному розвитку держави	29
Лекція 1.3. Інформаційне забезпечення наукових досліджень	44
МОДУЛЬ II. ОСНОВИ МЕТОДОЛОГІЇ НАУКОВО- ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ	65
Лекція 2.1. Поняття про методологію досліджень: види і функції наукових досліджень.....	65
Лекція 2.2. Науково-категоріальний апарат та основні етапи дослідження.....	72
Лекція 2.3. Методологія педагогіки. Класифікація методів психолого-педагогічного дослідження.....	85
Лекція 2.4. Теоретичні та порівняльно-історичні методи психолого-педагогічного дослідження.....	91
Лекція 2.5. Емпіричні методи психолого-педагогічного дослідження	95
МОДУЛЬ III. ТЕХНОЛОГІЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ	129
Лекція 3.1. Сутність та особливості педагогічного експерименту	129
Лекція 3.2. Методика та основні етапи педагогічного експерименту	141
МОДУЛЬ IV. ОФОРМЛЕННЯ ТА ФОРМИ ВПРОВА- ДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	162
Лекція 4.1. Узагальнення, оформлення та форми впрова- дження результатів науково-педагогічного дослідження	162
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	198
ГЛОСАРІЙ	199

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ "ОНД". СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ДЕННОЇ ТА ЗАОЧНОЇ ФОРМ НАВЧАННЯ.....	206
Змістовий модуль I. Теоретичні основи вивчення навчальної дисципліни.....	209
Змістовий модуль II. Основи методології науково- дослідної роботи.....	211
Змістовий модуль III. Технологія педагогічного експерименту	215
Змістовий модуль IV. Оформлення та форми впровадження результатів науково-педагогічних досліджень	217
СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ (ДЕННА ТА ЗАОЧНА ФОРМИ НАВЧАННЯ)	220
Модуль I. Теоретичні основи вивчення навчальної дисципліни	220
Модуль II. Основи методології науково-дослідної роботи.....	222
Модуль III. Технологія педагогічного експерименту	224
Модуль IV. Оформлення та форми впровадження результатів науково-педагогічних досліджень.....	226
СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ (ЗАОЧНА ФОРМА НАВЧАННЯ)...	228
Модуль I. Основи методології науково-дослідної роботи ...	228
Модуль II. Технологія педагогічного експерименту	229
Модуль III. Оформлення та форми впровадження результатів науково-педагогічних досліджень.....	231
ЛАБОРАТОРНІ ЗАНЯТТЯ (ДЕННА ФОРМА НАВЧАННЯ)	234
Модуль I. Теоретичні основи вивчення навчальної дисципліни	234
Модуль II. Основи методології науково-дослідної роботи.....	235
Модуль III. Технологія педагогічного експерименту	238
Модуль IV. Оформлення та форми впровадження результатів науково-педагогічних досліджень.....	239
САМОСТІЙНА РОБОТА (ДЕННА ТА ЗАОЧНА ФОРМИ НАВЧАННЯ)	241
Модуль I. Теоретичні основи вивчення навчальної дисципліни	241
Модуль II. Основи методології науково-дослідної роботи.....	243

Модуль III. Технологія педагогічного експерименту.....	249
Модуль IV. Оформлення та форми впровадження результатів науково-педагогічних досліджень.....	252
ЗАВДАННЯ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ...	255
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	265
ДОДАТКИ.....	266
Додаток А. Зразок виконання міні-дослідження.....	266
Додаток Б. Зразок наукової статті.....	287
ОПОРНІ СХЕМИ ДО КУРСУ "ОСНОВИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ"	
Модуль I. Теоретичні основи навчальної дисципліни	
Опорні схеми до теми 1.1. Предмет, завдання, особливості вивчення дисципліни "Основи наукових досліджень".....	300
Опорні схеми до теми 1.2. Наукова діяльність та її роль у суспільно-економічному розвитку держави.....	302
Опорні схеми до теми 1.3. Інформаційне забезпечення психолого-педагогічних досліджень.....	307
Модуль II. Основи методології науково-дослідної роботи	
Опорні схеми до теми 2.1. Поняття про методологію досліджень: види і функції наукових досліджень.....	311
Опорні схеми до теми 2.2. Категоріальний апарат наукового дослідження, його зміст та характеристика.....	314
Опорні схеми до теми 2.3. Методи наукового пізнання. Класифікація методів психолого-педагогічного дослідження.....	317
Опорні схеми до теми 2.4. Теоретичні та порівняльно- історичні методи психолого-педагогічного дослідження....	325
Опорні схеми до теми 2.5. Емпіричні методи психолого- педагогічного дослідження.....	327
Модуль III. Методика проведення психолого-педагогічного дослідження	
Опорні схеми до теми 3.1. Сутність та особливості педагогічного експерименту.....	345
Опорні схеми до теми 3.2. Розробка методики констатувального експерименту.....	348

Опорні схеми до теми 3.3. Розробка методики констатувального експерименту	349
Модуль IV. Оформлення та форми впровадження результатів науково-педагогічних досліджень	
Опорні схеми до теми 4.1. Методика оформлення результатів науково-педагогічного дослідження	350

ПЕРЕДМОВА

Навчальна дисципліна "**Основи наукових досліджень**" окреслена навчальним планом спеціальності "Дошкільна освіта; практична психологія" як дисципліна професійної науково-предметної підготовки, вивчення якої передбачене у 7семестрі і здійснюється паралельно з виконанням студентами курсової й дипломної роботи з дошкільної педагогіки.

Вивчення дисципліни сприяє формуванню у студентів знань, умінь і навичок організації та проведення науково-педагогічних досліджень.

Унаслідок вивчення дисципліни у студентів мають бути сформовані базові знання щодо понятійно-категоріального наукового апарату і методах проведення психолого-педагогічного дослідження; визначення актуальної проблеми дослідження, його об'єкту, предмету, мети та завдань, формулювання гіпотези, проведення педагогічного експерименту; уміння і навички спостереження та аналізу педагогічних явищ, вивчення та узагальнення педагогічного досвіду; обробки та інтерпретації отриманих даних, узагальнення та оформлення дослідницьких матеріалів у межах курсової та дипломної робіт.

Лекції з навчальної дисципліни "**Основи наукових досліджень**" об'єднані у чотири змістові модулі. Зміст *першого змістового модуля* "**Теоретичні основи вивчення навчальної дисципліни**" окреслює коло питань щодо сутності та структури процесів пізнання, наукового пізнання, психолого-педагогічного дослідження, науки як соціально значущої духовної сфери діяльності людини, алгоритму формування наукових знань, організації наукової діяльності в Україні.

Другий змістовий модуль "**Основи методології науково-дослідної роботи**" окреслює питання, які стосуються методології досліджень, видів і функцій наукових досліджень, методів наукового пізнання, класифікації методів психолого-педагогічного дослідження, теоретичних, порівняльно-історичних, емпіричних, методи психолого-педагогічного дослідження, методів математичної статистики та обробки інформації у психолого-педагогічному дослідженні.

У межах *третього змістового модуля* "**Технологія педагогічного експерименту**" аналізуються сутність та особливості педагогічного експерименту, його ознаки, завдання, структура педагогічного експерименту і види експерименту; розглядається методика констатувального, формувального, контрольного етапів експерименту.

Зміст *четвертого змістового модуля "Оформлення та форми впровадження результатів науково-педагогічних досліджень"* знайомить з методикою оформлення результатів науково-педагогічного дослідження, формами впровадження результатів наукового дослідження, особливостями виконання курсової і дипломної роботи.

Лекції націлені на забезпечення належної теоретико-методологічної та методичної підготовки майбутніх фахівців щодо організації й виконання наукової роботи в галузі дошкільної освіти. Їх зміст складають теоретичні положення, висновки та рекомендації стосовно особливостей наукового дослідження в психолого-педагогічній галузі, зокрема, таких науковців, як: Н. Д. Гетманцева, П. І. Образцов, О. В. Крушельницька, Г. С. Цехмістрова, В. Романчиков, Н. Т. Тверезовська.

Досвід показує, що за належного забезпечення літературою навчальної дисципліни "ОНД", студенти мають проблеми і складнощі у засвоєнні її змісту. І це, на нашу думку, пов'язане зі специфікою її вивчення: теоретико-методологічним рівнем засвоєння, наявністю науково-дослідницьких здібностей і вмій студентів, їх досвіду самостійної роботи з науковою літературою.

У зв'язку з цим, для оптимізації навчальної діяльності студентів у межах вивчення дисципліни пропонуємо для студентів і викладачів, що викладають аналогічну дисципліну на інших спеціальностях навчально-методичний посібник "Основи наукових досліджень", де лекції, відповідно навчальної та робочої програм, представлені за окресленими розділами і темами. Окремим блоком представлена робоча програма навчальної дисципліни. Деталізована тематика семінарських і практичних занять.

Для оптимізації навчальної діяльності студентів у межах вивчення дисципліни "ОНД", пропонуємо методичні рекомендації до занять практичного та лабораторного модулів з детальним описом методики їх проведення за темами.

Важливим доповненням у межах другого видання навчально-методичного посібника, є розроблені до питань лекцій та представлені окремим модулем опорні схеми, що розміщені, відповідно до навчально-тематичного плану навчальної та робочої програм за відповідними розділами і темами з навчальних питань.

В умовах кредитно-модульної системи організації навчального процесу запропонований посібник може сприяти забезпеченню необхідних умов для використання інтерактивних форм роботи на лекціях, семінарах, лабораторних заняттях, оптимізації самостійної та індивідуальної роботи студентів.

ЛЕКЦІЇ

МОДУЛЬ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ЛЕКЦІЯ 1.1 (1 ГОД)

Предмет, завдання, особливості вивчення дисципліни "Основи наукових досліджень"

1. Рівні професійної майстерності і науково-дослідна робота майбутнього вихователя.
2. Особливості вивчення дисципліни "Основи наукових досліджень".
3. Специфіка виконання наукового дослідження в курсовому, дипломному, кваліфікаційному, магістерському проектах, дисертації.
4. Технологія виконання ІНДЗ: виконання наукового міні-дослідження та написання наукової статті.

Рекомендована література

1. *Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень* / уклад. С. О. Борисюк, А. І. Конончук. – Н., 2002.
2. *Крушельницька О. В. Методологія і організація наукового дослідження* / О. В. Крушельницька. – К., 2003.
3. *Образцов П. И. Методология и методы психолого-педагогического исследования* / П. И. Образцов. – М., 2004.
4. *Пихтіна Н. П. Основи наукових досліджень в опорних схемах : навч.-метод. посіб.* / Н. П. Пихтіна, С. О. Нестерець. – Ніжин, 2007. – 45 с.
5. *Пихтіна Н. П. Основи наукових досліджень в опорних схемах : навч.-метод. посіб.* / Н. П. Пихтіна, С. О. Нестерець. – Друге видання. – Ніжин, 2012. – 71 с.
6. *Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень : навч. посіб.* / Г. С. Цехмістрова – К., 2004. – 240 с.

1. РІВНІ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ І НАУКОВО-ДОСЛІДНА РОБОТА МАЙБУТНЬОГО ВИХОВАТЕЛЯ

Існує три рівні формування професійної майстерності: рівень професійної умілості, рівень власне професійної майстерності, рівень професійної творчості.

Рівень професійної умілості формується протягом терміну навчання у виші на основі виконання усіх видів навчальної діяльності,

окреслених навчальним планом. Навчити студента виконувати наукове психолого-педагогічне дослідження, завдання не тільки відповідної дисципліни "ОНД", різні науково-дослідні завдання виконуються в межах різних фахових дисциплін. Наприклад, під час вивчення "Вступу до спеціальності" студенти вчать знаходити необхідну інформацію, опрацьовувати її, анутовати, аналізувати та узагальнювати. Вдосконалюють ці навчально-наукові вміння, виконуючи різноманітні завдання в межах усіх фахових дисциплін, а саме: готуючи реферати та оглядові повідомлення, анонсуєчи та аналізуєчи нові надходження у фахових виданнях, проводячи міні-дослідження різного обсягу і ступеню складності. Проте найбільш вагомим у формуванні вмінь науково-дослідної роботи майбутнього фахівця є виконання курсового проекту та дипломної роботи.

Рівень власне професійної майстерності формується протягом перших 3–5 років самостійної професійної діяльності, націлений на вироблення власного професійного стилю, портрету діяльності. На цьому етапі важливо не втратити напрацьований під час навчання у виші досвід науково-дослідної роботи, а навпаки, вдосконалити його та урізноманітнити, використовуючи багату щодо фактичного матеріалу повсякденну практичну діяльність. Доцільно використовувати діагностичні вміння та навички науково-дослідної роботи для вдосконалення освітнього процесу сучасного ДНЗ.

Рівень професійної творчості формується за умови творчого пошуку педагогом нових, ефективних шляхів удосконалення педагогічної діяльності, підвищення її результатів. Наслідками такого пошуку можуть бути активна наукова робота в межах участі у науково-практичних конференціях та семінарах різного рівня, узагальнення, презентації, впровадження власного та кращого передового педагогічного досвіду, написання статей, методичних рекомендацій, посібників, монографій, захисту дисертації тощо.

2. ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ "ОСНОВИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ"

Навчальна дисципліна "Основи наукових досліджень" окреслена навчальним планом спеціальності "Дошкільне виховання; практична психологія" як дисципліна професійної науково-предметної підготовки, на вивчення якої у 7 семестрі відведено 90 години, з них

аудиторних – 38 (16 – лекцій, 10 – семінарів, 12 – лабораторних); 52 години самостійної роботи.

Вивчення дисципліни спрямоване на формування у студентів знань, умінь і навичок організації та проведення науково-педагогічних досліджень та здійснюється на основі навчальної і робочої програм з урахуванням КМСОНП. Основна **мета вивчення дисципліни** – підготовка висококваліфікованих фахівців у галузі дошкільної освіти, здатних до здійснення самостійного наукового дослідження проблем з навчання і виховання дітей, що виникають у практиці роботи, до прогнозування наслідків здійснюваних педагогічних впливів на дитину, вивчення та впровадження кращого передового досвіду.

Основні завдання вивчення дисципліни:

1. Підвищення рівня фахової підготовки студентів шляхом ознайомлення їх з колом актуальних педагогічних проблем та озброєння принципами наукового підходу до їх постановки, оцінювання та вирішення.

2. Удосконалення загальнонавчальних умінь – опрацювання та вивчення літературних педагогічних першоджерел: уміння здійснювати науковий огляд систематизованих першоджерел, користуватися прийомами швидкого, уповільненого, вибіркового та змішаного читання, засобами накопичення матеріалів у процесі критичного аналізу літератури.

3. Озброєння студентів початковими знаннями та вміннями з основ проведення наукового дослідження.

4. Набуття умінь і навичок використання дослідницьких методів (діагностичних та формуючих) для вирішення практичних завдань навчання та виховання дітей дошкільного віку.

5. Формування прогностичних умінь майбутніх вихователів.

6. Підготовка студентів до здійснення самостійного педагогічного дослідження та оформлення його у вигляді курсової роботи.

7. Розвиток інтересу та прагнення до наукової діяльності, самостійності мислення.

8. Формування в процесі навчання професійної майстерності, організаційно-методичних навичок, уміння творчо використовувати результати наукових досліджень у практиці навчання і виховання дітей дошкільного віку.

Вивчення курсу передбачає формування у студентів знань:

- про основні напрямки розвитку сучасної педагогічної науки, види наукових педагогічних досліджень, їх значення для розвитку теорії і практики дошкільного виховання;
- принципи організації наукового педагогічного дослідження;
- теоретичні та емпіричні методи дослідження;
- логіку наукового пошуку та основні етапи педагогічного дослідження: визначення проблеми, теми, мети, завдань дослідження та поетапну побудову його методики;
- роль діагностики та прогнозування у педагогічному процесі та педагогічному дослідженні;
- експериментальну та контрольну групу у педагогічному дослідженні;
- методи обробки інформації, отриманої в результаті проведення педагогічного дослідження, її відповідного оформлення та презентації;
- шляхи впровадження результатів наукового педагогічного дослідження в практику роботи з дітьми в умовах суспільного і сімейного дошкільного виховання.

На основі цих знань у студентів повинні бути сформовані уміння:

- аналізувати сучасні тенденції розвитку педагогічної науки в цілому та дошкільній освіті, зокрема;
- використовувати дані психолого-педагогічних досліджень у підготовці до семінарських та практичних занять, оцінюючи їх актуальність та доцільність застосування в різних формах роботи з дітьми дошкільного віку;
- використовуючи теоретичні методи дослідження, готувати доповіді, реферати, писати анотації на методичні матеріали за фахом майбутньої професійної діяльності;
- застосовувати емпіричні методи дослідження в процесі лабораторних занять та педагогічної практики для різнобічного вивчення особистості дитини дошкільного віку;
- на основі діагностування здійснювати прогноз зміни предмета дослідження за рахунок використання засобів педагогічного впливу на нього;
- під керівництвом викладача проводити самостійне педагогічне дослідження і оформляти його у вигляді курсової роботи;

- користуватися математичними методами при обробці даних педагогічного дослідження (математичного моделювання та статистики);
- за допомогою методів кількісної та якісної обробки матеріалів дослідження визначати ефективність проведеного дослідження;
- впроваджувати результати наукового дослідження (чи його елементи) в практику суспільного та сімейного дошкільного виховання: готувати доповіді, проводити відкриті заняття чи їх фрагменти, складати програми, добирати матеріали для наукової статті чи виступу на науковій конференції.

Зміст навчальної дисципліни з основ наукових досліджень представлений чотирма змістовими модулями. Зміст *першого змістового модуля "Теоретичні основи навчальної дисципліни"* окреслює коло питань щодо сутності та структури процесів пізнання, наукового пізнання, психолого-педагогічного дослідження, науки як соціально значущої духовної сфери діяльності людини, алгоритму формування наукових знань, організації наукової діяльності в Україні.

Другий змістовий модуль "Основи методології науково-дослідної роботи" окреслює питання, які стосуються методології досліджень, видів і функцій наукових досліджень, методів наукового пізнання, класифікації методів психолого-педагогічного дослідження, теоретичних, порівняльно-історичних, емпіричних методи психолого-педагогічного дослідження, методів математичної статистики та обробки інформації у психолого-педагогічному дослідженні.

У межах *третього змістового модуля "Методика проведення педагогічного експерименту"* аналізуються сутність та особливості педагогічного експерименту, розглядається методика констатувального і формувального експерименту.

Зміст *четвертого змістового модуля "Оформлення та форми впровадження результатів науково-педагогічних досліджень"* знайомить з методикою оформлення результатів науково-педагогічного дослідження, формами впровадження результатів наукового дослідження, особливостями виконання курсової і дипломної роботи.

Оскільки зміст навчального посібника представлений опорними схемами, послідовність їх розміщення відображає зміст навчальної дисципліни, тобто, тут можна знайти опорні схеми до кожного питання лекції чи семінару.

Програма дисципліни реалізується в межах лекційних, семінарських, лабораторних занять, самостійної та індивідуальної роботи

студентів. Лекції націлені на забезпечення належної теоретико-методологічної та методичної підготовки майбутніх фахівців. Організація і методика проведення семінарських і лабораторних занять прив'язана до логіки змісту навчальної дисципліни – з одного боку, з іншого – до етапів виконання студентами курсової і дипломної роботи, оскільки їх виконання здійснюється у 7–8 семестрах паралельно з викладанням дисципліни та відбувається з урахуванням необхідності формування у студентів науково-дослідницьких умінь і навичок. Індивідуальна та самостійна робота зосереджується навколо виконання індивідуальних міні наукових досліджень.

Під час вивчення дисципліни студентам рекомендується для використання широка **джерельна база**, якою гарно забезпечена бібліотека університету, зокрема:

1. Гетманцева Н. Д. *Методологія наукових досліджень : навч. посіб.* / Н. Д. Гетманцева. – К., 2009. – 390 с.

2. Крушельницька О. В. *Методологія і організація наукового дослідження* / О. В. Крушельницька. – К., 2003.

3. *Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень* / уклад. С. О. Борисюк, А. І. Конончук. – Ніжин, 2000.

4. Образцов П. И. *Методология и методы психолого-педагогического исследования* / П. И. Образцов. – М., 2004.

5. Пихтіна Н. П. *Основи наукових досліджень в опорних схемах : навч.-метод. посіб.* / Н. П. Пихтіна, С. О. Нестерець. – Ніжин, 2007. – 45 с.

6. Пихтіна Н. П. *Основи наукових досліджень в опорних схемах : навч.-метод. посіб.* / Н. П. Пихтіна, С. О. Нестерець. – Друге видання. Ніжин, 2012. – 71с.

7. Тверезовська Н. Т. *Методологія педагогічного дослідження : навч. посіб.* / Н. Т. Тверезовська, В. К. Сидоренко. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 440 с.

8. Цехмістрова Г. С. *Основи наукових досліджень : навч. посіб.* / Г. С. Цехмістрова. – К., 2004. – 240 с.

Досвід показує, що при належному забезпеченні літературою навчальної дисципліни "ОНД", студенти мають проблеми і складнощі у засвоєнні її змісту. І це, на нашу думку, пов'язане зі специфікою її вивчення: теоретико-методологічним рівнем засвоєння, наявністю

науково-дослідницьких здібностей і вмінь студентів, їх досвіду самостійної роботи з науковою літературою.

У зв'язку з цим, для оптимізації навчальної діяльності студентів у межах дисципліни, протягом останніх років успішно апробоване використання на лекціях, семінарах, лабораторних заняттях опорних схем. Тому, у другому виданні навчального посібника "Основи наукових досліджень", до змісту включені опорні схеми, де, відповідно до навчально-тематичного плану навчальної та робочої програм, представлені за відповідними розділами і темами опорні схеми з навчальних питань.

В умовах кредитно-модульної системи організації навчального процесу запропонований посібник може сприяти забезпеченню необхідних умов для використання інтерактивних форм роботи на лекціях, семінарах, лабораторних заняттях, оптимізації самостійної та індивідуальної роботи студентів.

Таким чином, унаслідок вивчення дисципліни, у студентів мають бути сформовані базові знання щодо понятійно-категоріального наукового апарату і методах проведення психолого-педагогічного дослідження; визначення актуальної проблеми дослідження, його об'єкту, предмету, мети та завдань, формулювання гіпотези, проведення педагогічного експерименту; уміння і навички спостереження та аналізу педагогічних явищ, вивчення та узагальнення педагогічного досвіду; обробки та інтерпретації отриманих даних, узагальнення та оформлення дослідницьких матеріалів у межах курсової та дипломної робіт.

3. СПЕЦИФІКА ВИКОНАННЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ В КУРСОВОМУ ДИПЛОМНОМУ, ПРОЕКТАХ.

Особливості виконання і захисту курсових, дипломних (4 курс) та дипломних (5 курс) робіт студентами спеціальності "Дошкільна освіта"

Форми наукової роботи		Курсова робота (2, 4 курс)	Дипломна робота (4 курс)	Магістерська робота (6 - 7 курс)
Особливості виконання	1	2	3	4
	Рівні дослідження	Теоретичний рівень	Теоретичний та емпіричний (констатувальний етап експерименту) рівні	Теоретичний та емпіричний (констатувальний, формувальний та контрольний етапи) рівні
Компоненти наукового апарату дослідження	<ul style="list-style-type: none"> Актуальність, мета та завдання, об'єкт, предмет, дослідження, методи дослідження, теоретичне значення роботи; 	<ul style="list-style-type: none"> Актуальність, мета та завдання, об'єкт, предмет дослідження, методи дослідження, теоретичне значення роботи; 	<ul style="list-style-type: none"> Науковий напрямок, наукова проблема, актуальність, мета та завдання, об'єкт, предмет дослідження, гіпотеза, методи дослідження, теоретичне значення роботи, практичне значення роботи, наукова новизна дослідження, експериментальна зміна (формувальний етап експерименту); 	<ul style="list-style-type: none"> Науковий напрямок, наукова проблема, актуальність, мета та завдання, об'єкт, предмет дослідження, гіпотеза, методи дослідження, теоретичне значення роботи, практичне значення роботи, наукова новизна дослідження, експериментальна зміна (формувальний етап експерименту);
КРИТЕРІЇ				

1	2	3	4
<p>Зміст роботи</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● вступ (актуальність, мета та завдання, об'єкт, предмет, дослідження, методи дослідження); ● 2 розділи, в межах яких на теоретичному рівні розкривається зміст об'єкту і предмету дослідження; ● висновки до розділів; ● загальні висновки; ● список використаних джерел; ● додатки (за необхідністю). 	<ul style="list-style-type: none"> ● вступ (актуальність, мета та завдання, об'єкт, предмет дослідження, методи дослідження; теоретичне і практичне значення роботи); ● 3 розділи, в межах яких на теоретичному та емпіричному рівнях розкривається зміст об'єкту і предмету дослідження; ● з них 1 розділ – емпіричний, у якому висвітлені процедурні результати констатувального експерименту; ● висновки до розділів; ● загальні висновки; ● список використаних джерел; ● додатки (обов'язково). 	<ul style="list-style-type: none"> ● вступ (актуальність, мета та завдання, об'єкт, предмет, дослідження, методи дослідження, гіпотеза, експериментальна змінна, теоретичне значення і практичне значення роботи, наукова новизна дослідження; структура роботи); ● 3 розділи, в межах яких на теоретичному та емпіричному рівнях розкривається зміст об'єкту і предмету дослідження; ● з них 2 розділи – емпіричні, в яких висвітлені процедура і результати констатувального формувального, контрольного етапів експерименту; ● висновки до розділів; ● загальні висновки; ● список використаних джерел; ● додатки (обов'язково), в одному з них представлена програма формувального експерименту.

КРИТЕРІЇ

Продовження таблиці

1	2	3	4
Обсяг роботи	25–30 сторінок друкованого тексту	40–50 сторінок друкованого тексту	50–60 сторінок друкованого тексту
Кількість використаних літературних джерел	до 20 джерел	до 30 джерел	до 40 джерел
Терміни виконання і подання до захисту	Виконання протягом IV і VII семестрів; детальний графік затверджує кафедра за погодженням з науковими керівниками. Термін подання до захисту: за тиждень.	Виконання протягом VII–VIII семестру; детальний графік затверджує кафедра за погодженням з науковими керівниками. Обов'язковий передзахист та рекомендація кафедри до захисту (за місяць). Термін подання до захисту: за 10 днів.	Виконання протягом IX–XI семестру; детальний графік затверджує кафедра за погодженням з науковими керівниками. Обов'язкові: перевірка за програмою антиплагіат, передзахист та рекомендація кафедри до захисту (за місяць) з відповідною оцінкою на записку. Термін подання до захисту: за 10 днів
Захист	<ul style="list-style-type: none"> ● Виступ за процедурою та результатами виконаного дослідження (до 10 хв); ● відповіді на поставлені питання (до 5 хв); 	<ul style="list-style-type: none"> ● Виступ за процедурою та результатами виконаного дослідження (до 15 хв); ● відповіді на поставлені питання (до 10 хв); ● презентація виступу за допомогою мультимедійних засобів (бажана); 	<ul style="list-style-type: none"> ● Виступ за процедурою та результатах виконаного дослідження (до 20 хв); ● відповіді на поставлені питання (до 10 хв); ● презентація виступу за допомогою мультимедійних засобів (обов'язкова);

1	2	3	4
<p>Експертна оцінка та документація</p>	<ul style="list-style-type: none"> • презентація виступу за допомогою мультимедійних засобів (за бажанням студента). 	<ul style="list-style-type: none"> • друкований варіант компонентів наукового апарату дослідження для кожного члена комісії. 	<ul style="list-style-type: none"> • друкований варіант компонентів наукового апарату дослідження для кожного члена комісії.
	<ul style="list-style-type: none"> • пропозиція наукового керівника з пропонуваною оцінкою виконаної роботи; • письмова рецензія рецензента з пропонуваною оцінкою; • результати перевірки за програмою анти плагіат; • рекомендація кафедри до захисту роботи (на основі її передзахисту); • обговорення результатів захисту членами екзаменаційної комісії (ЕК) та виставлення оцінки. 	<ul style="list-style-type: none"> • письмовий відзив наукового керівника з пропонуваною оцінкою виконаної роботи; • дві письмові рецензії рецензентів (одна з яких зовнішня) з пропонуваною оцінкою; • результати перевірки за програмою анти плагіат; • рекомендація кафедри до захисту роботи (на основі її передзахисту); • обговорення результатів захисту членами екзаменаційної комісії (ЕК) та виставлення оцінки. 	

**Графіки виконання курсової та дипломної роботи студентами спеціальності
"Дошкільна освіта"**

Зміст роботи 1	Терміни виконання 2	Особливості керівництва 3
1. Затвердження теми курсової та дипломної роботи і наукового керівника.	1. 1-ше засідання фахової кафедри (серпень – початок вересня).	1. Рішення кафедри (витяг з протоколу).
2. Визначення компонентів наукового апарату дослідження та змісту роботи (курсової та дипломної).	2. Перша половина вересня.	2. Здійснюється на основі занять з основ наукових досліджень, унаслідок самостійної роботи студентів та індивідуальних консультацій з науковим керівником.
3. Збір інформації з теми дослідження (робота у бібліографічних відділах бібліотеки університету, інших бібліотек: технічної, імені Сухомлинського, імені Вернадського тощо).	3. Друга половина вересня.	3. Самостійна робота під керівництвом наукового керівника та окремих консультацій за потребою викладача з ОНД у межах лабораторних занять.
4. Первинна обробка та аналіз зібраної інформації з теми дослідження.	4. Протягом жовтня.	4. Самостійна робота під керівництвом наукового керівника. Вибіркова перевірка правильності виконаної роботи в межах завдань до самостійної роботи з ОНД.

Продовження таблиці

1	2	3
<p>5. Підбір та розробка діагностичних методів для практичного вивчення досліджуваної проблеми (для емпіричної частини дипломної роботи).</p>	<p>5. 3 1 листопада до 15 грудня.</p>	<p>5. Самостійна робота під керівництвом наукового керівника. Поточна перевірка правильності виконання завдань до лабораторних занять з ОНД. За результатами виконання студент отримує бали рейтингового оцінювання, що впливає на залік з ОНД.</p>
<p>6. Підготовка чорнового варіанту друкованого тексту курсової роботи (теоретичної частини дипломної роботи).</p>	<p>6. До 1 грудня.</p>	<p>6. Індивідуальна робота з науковим керівником.</p>
<p>7. Подання на фахову кафедру чистового варіанту курсової роботи.</p>	<p>7. До 15 грудня.</p>	<p>7. Попередня перевірка якості виконаної курсової роботи науковим керівником та пропозиція рекомендованої оцінки.</p>
<p>8. Захист курсової роботи.</p>	<p>8. Друга половина грудня.</p>	<p>8. Аналіз та оцінка захисту курсової роботи комісією.</p>
<p>9. Робота з планування та розробки констатувального експерименту.</p>	<p>9. 3 15 грудня до 1 лютого.</p>	<p>9. На основі знань, здобутих з ОНД та індивідуальних консультацій з науковим керівником.</p>
<p>10. Період реалізації етапів констатувального експерименту (період проходження психолого-педагогічної практики в ДНЗ).</p>	<p>10. Лютий-березень (період психолого-педагогічної практики).</p>	<p>10. У процесі індивідуальної та самостійної роботи, під керівництвом наукового керівника та методиста з педагогічної практики.</p>

Продовження таблиці

1	2	3
11. Аналіз та висвітлення результатів констатувального експерименту.	11. До середини квітня.	11. На основі знань, здобутих з ОНД, в процесі індивідуальної та самостійної роботи, під керівництвом наукового керівника.
12. Подання науковому керівникові чорного варіанту друкованого тексту емпіричної частини дипломної роботи.	12. До кінця квітня.	12. На основі знань, здобутих з ОНД, в процесі індивідуальної та самостійної роботи, під керівництвом наукового керівника.
13. Подання науковому керівникові чорного варіанту друкованого тексту всієї дипломної роботи.	13. Середина травня.	13. На основі знань, здобутих з ОНД, в процесі індивідуальної та самостійної роботи, під керівництвом наукового керівника.
14. Передзахист дипломної роботи на засіданні фахової кафедри.	14. Кінець травня.	14. На основі знань, здобутих з ОНД, в процесі індивідуальної та самостійної роботи, під керівництвом наукового керівника та рецензента.
15. Публічний захист дипломної роботи на державному екзамені.	15. Червень.	15. Аналіз та оцінка захисту дипломної роботи членами ЕК.

Графіка виконання магістерської роботи студентами спеціальності "дошкільна освіта"

Магістерська робота може бути продовженням дослідження, виконаного студентом у межах дипломної роботи 4 курсу або мати зовсім нову проблематику та такі особливості виконання:

Зміст роботи	Терміни виконання	Особливості керівництва
1	2	3
1. Затвердження теми магістерської роботи і наукового керівника.	1. Друге у навчальному році засідання фахової кафедри (вересень).	1. Рішення кафедри (витяг з протоколу).
2. Погодження з науковим керівником компонентів наукового апарату дослідження та змісту роботи).	2. Початок вересня.	2. У процесі самостійної роботи під керівництвом наукового керівника, на основі індивідуальних консультацій.
3. Самостійна робота студента щодо поглиблення змісту теоретичної частини дослідження.	3. Друга половина вересня – жовтень	3. У процесі самостійної роботи під керівництвом наукового керівника, на основі індивідуальних консультацій.
4. Обговорення результатів роботи над теоретичною частиною дослідження з науковим керівником.	4. Жовтень - грудень	4. У процесі самостійної роботи під керівництвом наукового керівника, на основі індивідуальних консультацій.
5. Підбір та розробка діагностичних методів для проведення констатувального, формувального і контрольного зрізів емпіричної частини роботи. Розробка програми формувального експерименту.	5. Січень - березень	5. На основі знань, здобутих з ОНД (бакалаврат), методології психолого-педагогічних досліджень (магістратура) у процесі індивідуальної та самостійної роботи, під керівництвом наукового керівника.

1	2	3
6. Період реалізації констатувального етапу експерименту.	6. Квітень - травень.	6. У процесі індивідуальної та самостійної роботи, під керівництвом наукового керівника.
7. Аналіз та висвітлення результатів констатувального етапу експерименту. Проміжне слухання результатів виконання роботи.	7. Червень	7. На основі результатів індивідуальної та самостійної роботи, під керівництвом наукового керівника.
8. Планування й реалізація формульованого й контрольного етапів експерименту	8. Липень – серпень	8. На основі результатів індивідуальної та самостійної роботи, під керівництвом наукового керівника
9. Подання науковому керівникові чорнового варіанту друкованого тексту емпіричної частини дипломної роботи.	9. До кінця вересня.	9. На основі знань, здобутих з ОНД, в процесі індивідуальної та самостійної роботи, під керівництвом наукового керівника.
10. Подання науковому керівникові чорнового варіанту друкованого тексту всієї магістерської роботи, її перевірка за програмою антиплагіат.	10. До кінця листопада.	10. На основі знань, здобутих з методології психолого-педагогічних досліджень, у процесі індивідуальної та самостійної роботи, під керівництвом наукового керівника.
11. Передзахист дипломної роботи на засіданні фахової кафедри.	11. Початок грудня.	11. На основі знань, здобутих з методології психолого-педагогічних досліджень, у процесі індивідуальної та самостійної роботи, під керівництвом наукового керівника та рецензента.
12. Публічний захист магістерської роботи на кваліфікаційному екзамені.	12. Грудень.	12. Аналіз та оцінка захисту магістерської роботи членами ЕК.

4. ТЕХНОЛОГІЯ ВИКОНАННЯ ІНДЗ: ВИКОНАННЯ НАУКОВОГО МІНІ-ДОСЛІДЖЕННЯ ТА НАПИСАННЯ НАУКОВОЇ СТАТТІ

Згідно з навчальною програмою дисципліни "Методологія психолого-педагогічних досліджень", студенти у процесі її вивчення мають виконати два індивідуальних творчих завдання. Для їх виконання відводиться 14 годин самостійної роботи студента та 45 балів: відповідно, за перше – 35 балів, за друге – 10.

Завдання для індивідуальної роботи

Завдання № 1

Виконання міні-наукового дослідження за обраною темою (35 балів)
(тематика міні-досліджень додається)

Тема наукового міні-дослідження повторює тему магістерської роботи. Міні-дослідження виконується протягом першого семестру і є передзаліковою роботою.

Компоненти дослідження віддзеркалюють окремі частини магістерської роботи, а етапи у їх виконанні зорієнтовані на логіку змісту навчальної дисципліни "Методологія психолого-педагогічних досліджень".

Виконуються частини дослідження відповідно до завдань самостійної роботи в межах лабораторних занять, подаються для перевірки у паперовій папці. Перевіряються викладачем, оцінюються, обговорюються на заняттях і студенти мають можливість зрозуміти сутність допущених помилок та виправити їх, засвоїти технологію виконання наукової роботи з дошкільної педагогіки та фахових методик дошкільної освіти.

Папка з міні-дослідженням може бути підписана у довільній формі, головне, щоб була точно сформульована тема і вказане прізвище та ім'я студента, науковий керівник.

Компоненти (частини) міні-дослідження:

1. Компоненти наукового апарату, що визначені відповідно до теми магістерської роботи (науковий напрямок, наукова проблема, тема дослідження, об'єкт, предмет, мета та завдання дослідження) – 4 бали.

2. Зміст (має відображати зміст магістерської роботи) – 3 бали.

3. Зміст одного з параграфів магістерської роботи (на вибір) – 5 балів.

4. Табличка "Діагностичні можливості емпіричних методів дослідження" – 3 бали.

5. Бланк розроблених діагностичних методик відповідно до власної теми дослідження – 7 балів.

6. Компоненти, критерії і показники якості, яка досліджується у роботі – 10 балів.

7. Програма формувального експерименту (тезово) – 5 балів.

8. Висновки за одним із завдань дослідження (на вибір) – 5 балів.

9. Список використаних у магістерській роботі джерел, оформлених за вимогами – 3 бали.

Завдання № 2

Написання наукової статті за результатами теоретичного дослідження обраної проблеми (виконання курсової роботи), подання статті до студентського збірника наукових праць НДУ чи інших вищих навчальних закладів України (10 балів).

Зразки статей знаходяться у відповідних збірниках на кафедрі дошкільної освіти та бібліотеці.

Орієнтовна тематика міні-наукових досліджень до курсу:

1. Індивідуальний підхід до виховання і навчання дитини в умовах дошкільного закладу.

2. Виховання у дошкільників патріотичних почуттів.

3. Власний приклад як метод морального виховання дошкільників.

4. Виховання навичок моральної поведінки у дошкільному віці.

5. Формування культурно-гігієнічних навичок у молодших дошкільників.

6. Виховання культури спілкування у молодших дошкільників.

7. Формування у молодших дошкільників трудових умінь під час виконання доручень.

8. Сенсорне виховання дітей у процесі ігор з природнім матеріалом.

9. Педагогічні умови розвитку театралізованих ігор (на прикладі конкретної вікової групи).

10. Особливості керівництва сюжетно-рольовими іграми (на прикладі конкретної вікової групи).

11. Навчально-виховна роль прогулянок у дошкільному закладі.

12. Умови формування повноцінних знань дітей у повсякденному житті.
13. Виховання у старших дошкільників позитивного ставлення до школи.
14. Особливості виховання обдарованої дитини дошкільного віку.
15. Особливості виховання дошкільників засобами народної педагогіки.
16. Дидактичні ігри та їх роль у підготовці дошкільника до школи.
17. Роль іграшки у вихованні дітей раннього віку.
18. Причини порушень поведінки дітьми дошкільного віку.
19. Фізичний розвиток та загартування дітей дошкільного віку.
20. Художньо-естетичний розвиток дошкільника засобами театралізованої діяльності.
21. Наслідки виховання дошкільника у неблагополучній сім'ї.
22. Роль режисерських ігор у формуванні особистості дошкільника.
23. Особливості співпраці ДНЗ з сім'єю дошкільника.
24. Особливості співпраці ДНЗ зі школою.
25. Виховання у дітей старшого дошкільного віку культури поведінки.
26. Педагогічні умови успішності, співпраця вихователів з батьками та рідними дітей.
27. Педагогічні умови залучення старших дошкільників до домашньої праці.
28. Формування гігієнічних навичок у дітей раннього віку в сім'ї.
29. Педагогічні умови формування самостійності у старших дошкільників.
30. Дидактичні ігри як засіб формування навчальних умінь старших дошкільників.
31. Виховання у дітей дбайливого ставлення до дітей та іграшок.
32. Педагогічні умови виховання любові та дбайливого ставлення до природи.
33. Виховання чесності та правдивості у дітей дошкільного віку.
34. Інтелектуальна підготовка дітей до навчання в школі.
35. Індивідуальна робота з дітьми, які порушують правила поведінки.
36. Формування пізнавальних інтересів у дітей 5-го року життя.

37. Формування у старших дошкільників доброзичливого ставлення до молодших дітей.

38. Українська народна гра та іграшка як засіб національного виховання.

39. Виховання дружніх стосунків у дітей старшого дошкільного віку засобами творчої гри.

40. Виховання працьовитості у старших дошкільників шляхом ознайомлення з трудовими традиціями.

41. Виховання у дошкільників поваги до праці дорослих шляхом ознайомлення з професіями.

Питання для самоперевірки та самоконтролю

1. Обґрунтуйте професійну необхідність вивчення дисципліни "Основи наукових досліджень".

2. Назвіть завдання вивчення дисципліни.

3. У чому полягають особливості вивчення курсу?

4. Які індивідуальні завдання потрібно виконати упродовж вивчення дисципліни?

5. Що таке науково-професійна компетентність вихователя та як вона співвідноситься з педагогічною майстерністю?

6. До яких форм науково-дослідницької роботи залучається студент протягом навчання у виші?

7. Як науково-дослідницька робота студентів впливає на формування їх науково-професійної компетентності?

ЛЕКЦІЯ 1.2 (2 ГОД)

Наукова діяльність та її роль у суспільно-економічному розвитку держави

1. Сутність науки як сфери людської діяльності.
2. Суть і структура процесу пізнання. Наукове пізнання.
3. Алгоритм формування наукових знань.
4. Класифікація наук.
5. Організація наукової діяльності в Україні.

Література:

1. Пихтіна Н. П. *Основи наукових досліджень в опорних схемах : навч.-метод. посіб. / Н. П. Пихтіна, С. О. Нестерець. – 2-ге вид. – Ніжин, 2012. – 71 с.*
2. Цехмістрова Г. С. *Основи наукових досліджень: навч. посіб. / Г. С. Цехмістрова. – К., 2004. – 240 с.*
3. Гетманцева Н. Д. *Методологія наукових досліджень : навч. посіб. / Н. Д. Гетманцева. – К., 2009. – 390 с.*
4. Романчиков В. *Основи наукових досліджень : навч. посіб. / В. Романчиков. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 254 с.*

1. СУТНІСТЬ НАУКИ ЯК СФЕРИ ЛЮДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У "Національній доктрині розвитку освіти в Україні XXI ст." визначені *основні чинники розвитку освіти і науки*:

- 1) єдність освіти і науки як умови модернізації освітньої системи країни та її економіки;
- 2) необхідність у достатньому фінансуванні науки та підтримки вітчизняних шкіл;
- 3) формування змісту освіти на основі новітніх, наукових і технологічних досягнень;
- 4) інноваційна освітня діяльність у навчальних закладах усіх типів, рівнів акредитації та форм власності;
- 5) залучення до наукової діяльності учнів та студентської молоді;
- 6) поглиблення співпраці навчальних закладів та установ, залучення докторів наук і професорів НАН до професійної діяльності.

Виникнення науки як сфери людської діяльності тісно пов'язано зі зростанням інтелекту людей. Класики матеріалістичної філософії вважали, що спочатку праця, а потім разом з нею і мова стали двома

найголовнішими стимулами, під впливом яких мозок мавпи поступово перетворився у людський. Праця як діяльність викликана спочатку боротьбою за виживання, а потім – прагненням до комфорту. Це лише одна з рушійних сил прогресу. З іншого боку, коли задоволені перші потреби людини, прокидається друга рушійна сила – цікавість, цікавість до самого себе, співпрацівників, оточуючого середовища, до природи. Тож наукова діяльність пов'язана із ціннісно-мотиваційною та потребою сферами людини, зокрема її вторинними потребами.

Отже, існує *дві сфери людського інтересу* – матеріальна (прагнення до комфорту) і духовна (прагнення задовольнити цікавість).

До трудової діяльності відноситься виробнича діяльність людини, яка спрямована на отримання матеріального продукту. До духовної сфери діяльності відноситься мистецтво, сфера послуг і наука. Вони забезпечують інтелектуальне (духовне) багатство суспільства (*Див. схему до теми 1.2, с. 8*).

За визначенням сучасних науковців, *наука* – соціально-значуща духовна сфера людської діяльності, функціонуванням якої є вироблення і використання теоретичної систематизації знань про дійсність [15, с. 9].

Наука є складовою частиною духовної культури людства. Як система знань вона охоплює не тільки фактичні дані про предмети оточуючого світу, людської думки та дії, а й певні форми та способи їх усвідомлення.

Отже, наука виступає як:

- специфічна форма суспільної свідомості, основою якої є система знань;
- процес пізнання закономірностей об'єктивного світу;
- певний вид суспільного розподілу праці;
- процес виробництва знань і їх використання.

Можна сказати, що *наука* склалася історично і являє собою струнку систему понять і категорій, пов'язаних між собою за допомогою суджень (міркувань) та умовиводів. Звісно, не всі знання можна розглядати як наукові. Не є науковими ті знання, які людина отримує лише на основі простого спостереження. Вони важливі в житті людини, але не розкривають сутності явищ, взаємозв'язку між ними, які дозволили б пояснити принципи виникнення процесу, явища та їх подальший розвиток.

Метою науки є пізнання законів природи і суспільства, відповідний вплив на природу і суспільство розвитку й отримання корисних

для людини результатів. Мета науки частково повторюється та співпадає з *функціями науки* [15, с. 9].

Предметом науки є пов'язані між собою форми руху матерії або особливості їх відображення у свідомості людей. Саме матеріальні об'єкти природи визначають існування багатьох галузей знань. *Достовірність знань* визначається не лише логікою, а перш за все обов'язковою перевіркою їх на практиці, оскільки саме наука є основною формою пізнання та зведення у певну систему знань про навколишній світ та їх використання у практичній діяльності людей.

Усвідомлення людиною незнання у будь-якій галузі буття викликає об'єктивну *необхідність здобуття і трансформації нових знань* про роль і місце людини у системі Людина – Природа – Суспільство.

За визначенням Г. Цехмістрової, *знання* – перевірений практикою результат пізнання дійсності, адекватне відображення її в свідомості людини [15, с. 15] (*Див. схему до теми 1.2, с. 8*).

2. СУТЬ І СТРУКТУРА ПРОЦЕСУ ПІЗНАННЯ. НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ

Процес руху людської думки від незнання до знання називають *пізнанням*, в основі якого лежить відтворення у свідомості людини об'єктивної реальності. Це взаємодія суб'єкта й об'єкта, результатом якого є нове знання про світ, відображення об'єктивної дійсності в свідомості людини в процесі її практичної діяльності (виробничої, розумової, наукової).

Класики так трактують процес пізнання, як процес від живого споглядання до конкретного мислення і від нього до практики.

Вся наука, людські пізнання спрямовані на досягнення достовірних знань, що відображають дійсність. Ці знання існують у вигляді законів науки, теоретичних положень, висновків, учень, підтверджених практикою і існуючих об'єктивно, незалежно від праці та відкриття вчених. Але разом з тим наукові знання можуть бути відносні, абсолютні та апріорні [15].

Відносні знання відзначаються неповнотою відповідності образу й об'єкту.

Абсолютні знання – це повне, вичерпне відтворення узагальнених уявлень про об'єкт, що забезпечує абсолютну відповідність образу й об'єкту в певний період пізнання.

Апріорні знання – ті, що не ґрунтуються на досвіді, а передують йому і вказують шлях здобуття наукових знань [15, с. 16].

Наукове пізнання – це дослідження, характерне своїми особливими цілями й завданнями, методами отримання і перевірки нових знань. Воно покликане прокладати шлях практиці, надавати теоретичні основи для вирішення практичних проблем. Рушійною силою пізнання є практика, вона дає науці фактичний матеріал, який потребує теоретичного осмислення та обґрунтування, що створює надійну основу розуміння сутності явищ об'єктивної дійсності. Шлях пізнання визначається від живого споглядання до абстрактного мислення і від останнього – до практики. Це є головною функцією наукової діяльності.

Пізнання може бути *чуттєвим і раціональним* (див. схеми до теми 1. 2, с. 9–10).

Чуттєве пізнання є наслідком безпосереднього зв'язку людини з оточуючим середовищем і реалізується через елементи чуттєвого пізнання: відчуття, сприйняття, представлення та уявлення.

Відчуття – це відображення в мозку людини властивостей предметів чи явищ об'єктивного світу, які сприймаються його органами чуття.

Сприйняття – це відображення в мозку людини властивостей предметів чи явищ, які сприймаються його органами чуття в якийсь відрізок часу і формують первинний чуттєвий образ предмету, явища.

Представлення – це вторинний образ предмету, явища, які в даний момент часу не діють на чуттєві органи людини, але обов'язково діяли раніше.

Уявлення – це систематизація різних представлень у мозку людини, об'єднання їх у цілісну картину образів.

Раціональне пізнання – це опосередковане й узагальнене відображення в мозку людини суттєвих властивостей, причинних відносин і закономірних зв'язків між об'єктами та явищами. Воно сприяє усвідомленню сутності процесу, виявляє закономірності їх розвитку. Формою раціонального пізнання є абстрактне мислення, різні міркування людини, структурними елементами яких є поняття, судження, умовивід.

Наука, як специфічний вид діяльності, спрямована на отримання нових теоретичних і прикладних знань про закономірності розвитку природи, суспільства і мислення, *характеризується такими основними ознаками:*

- наявністю систематизованих знань (ідей, теорій, концепцій, законів, принципів, гіпотез, основних понять, фактів);

- наявністю наукової проблеми, об'єкта і предмета дослідження;
- практичною значущістю процесу, що вивчається (*Див. схему до теми 1.2, с. 10*).

Отже, виникнення науки як сфери людської діяльності, тісно пов'язане з природним процесом розподілу суспільної праці, зростанням інтелекту людей, прагненням їх до пізнання невідомого, всього суцього, що складає основу їх буття.

3. АЛГОРИТМ ФОРМУВАННЯ НАУКОВИХ ЗНАТЬ

Первинним поняттям у формуванні наукових знань є **наукова ідея** – форма відображення у мисленні нового розуміння об'єктивної реальності. Тому *наукові ідеї* є своєрідним якісним стрибком думки за межі вже раніше пізнаного. Вони виступають і як передумови створення теорій, і як елементи, що об'єднують окремі теорії у певну галузь знань. Ідея є основою творчого процесу, продуктом людської думки, формою відображення дійсності. Вона базується на наявних знаннях, виявляє раніше не помічені закономірності. Ідеї народжуються з практики, спостережень за навколишнім світом і потреб життя (*Див. схему до теми 1.2, с. 11*).

Матеріалізованим вираженням наукової ідеї є **гіпотеза** – це науково обгрунтоване припущення, висунуте для пояснення будь-яких явищ, процесів або причин, які зумовлюють даний наслідок. Гіпотеза, як структурний елемент процесу пізнання, є спробою на основі узагальнення вже наявних знань вийти за його межі, тобто сформулювати нові наукові положення, достовірність яких потрібно довести. Процес пізнання включає в себе гіпотезу як вихідний момент пошуку істини, допомагає суттєво економити час і сили, цілеспрямовано зібрати і згрупувати факти.

Гіпотези як і ідеї мають імовірнісний характер і проходять у своєму розвитку три стадії:

- накопичення фактичного матеріалу і висунення на його основі припущень;
- формулювання та обгрунтування гіпотези;
- перевірка отриманих результатів на їх практиці і на основі уточнення гіпотези [15, с. 19].

Якщо отриманий практичний результат відповідає припущенням, то гіпотеза перетворюється на наукову теорію, тобто стає досто-

вірним знанням. У практиці може формулюватись декілька гіпотез з одного і того самого невідомого явища, бо будь-яке явище багатогранне і пов'язане з іншими. Наявність різних гіпотез забезпечує той різнобічний аналіз, без якого неможливе суворе наукове узагальнення.

Процедури, за допомогою яких встановлюється істинність будь-якого твердження, називають **доказами**. Докази використовують як у науці, так і в практичній діяльності людей. Доказами гіпотез у досліджуваних об'єктах можуть бути цитати, запозичені в інших авторів, оприлюднені аксіоматизовані знання, сформовані теорії (наприклад: таблиця Менделєєва – у хімії, закон Бойля-Маріотта – у фізиці) тощо. У доказах застосовують два способи встановлення істини: *безпосередній і опосередкований*.

При безпосередньому способі істина встановлюється в процесі практичних дій – це може бути спостереження, демонстрація, вимірювання, розрахунок, облік тощо.

При опосередкованому способі доказ є логічною процедурою встановлення істинності будь-якого твердження за допомогою інших тверджень, істинність яких уже доведена.

У структурі доказів можуть бути такі *елементи: теза, аргумент і демонстрація* [15, с. 20–21].

Теза – це систематизований виклад основних положень, думок, спостережень, у якій відсутні деталі, пояснення, ілюстрації тощо.

Аргумент – це підстава, доказ, які використовуються для обґрунтування, підтвердження чогось.

Демонстрація (ілюстрація) – це форма зв'язку між аргументами та тезою (макети, таблиці, схеми).

Внутрішній суттєвий стійкий взаємозв'язок явищ у природі і суспільстві, що зумовлює їх закономірний розвиток, визначає **закон**. Це *філософська категорія, що відображає істотні, загальні, стійкі повторювані об'єктивні внутрішні зв'язки в природі, суспільстві і мисленні*. Закон здійснюється через сукупність одиничних, випадкових, мінливих, неповторюваних відношень та функціонування речей. Закон фіксує спільність явищ. Винайдений через здогадку, він потребує логічного доведення і лише в такому разі він визнається наукою.

Для доведення закону наука використовує **судження**. Це форма мислення, яка шляхом порівняння кількох понять дозволяє стверджувати або заперечувати наявність в об'єктах дослідження певних властивостей, якостей. Інакше, це будь-яке висловлювання, думка про певний

предмет чи явище. Його можна отримати при безпосередньому спостереженні будь-якого факту, або опосередковано за допомогою умовиводу.

Умовивід – це розумова операція, в процесі якої з певної кількості заданих суджень виводиться інше судження, яке певним чином пов'язане з вихідним [15, с. 21].

Одним із результатів наукової діяльності є формування **теорії** – найбільш високої форми узагальнення і систематизації знань, що дає цілісне уявлення про закономірності та суттєві зв'язки дійсності. *Під теорією розуміється вчення про узагальнений практичний досвід, тобто теорія будується на результатах, отриманих на емпіричному рівні досліджень.* Ці результати впорядковуються, вписуються у струнку систему, об'єднану загальною ідеєю, уточнюються.

Структуру теорій формують факти, поняття і судження, положення, закони, аксіоми і постулати, принципи [15, с. 23].

Первинною ланкою в процесі пізнання є накопичення наукових фактів – знань про об'єкт чи явище, аргументованість яких доведена, які стають складовою наукових знань лише після їх систематизації та узагальнення за допомогою *понять, абстракцій, визначень.*

Поняття є відображенням найбільш суттєвих і властивих предмету чи явищу ознак. Вони можуть бути *загальними, частковими, збірними, абстрактними, конкретними, абсолютними і відносними* [15, с. 24].

Зміст поняття – це сукупність об'єднаних у ньому ознак та властивостей. Розкриття змісту поняття називається *визначенням.* У процесі розвитку наукових знань визначення можуть уточнюватись, доповнюватись у змісті новими ознаками. *Визначенням, як правило, завершується процес дослідження.*

Найбільш узагальнені й фундаментальні поняття називаються **категоріями.** Це форми логічного мислення, в яких розкриваються внутрішні суттєві сторони і відносини досліджуваного предмету. Найбільш загальні абстракції: поняття про форму і зміст явищу-філософії; товарна вартість – у політекономії тощо.

Аксіома – це положення, яке сприймається без доказів у зв'язку з їх очевидністю.

Постулат – це твердження, яке сприймається в межах певної наукової теорії, як істина без доказовості і виступає в ролі аксіоми. Основою великих теоретичних узагальнень є принципи.

Принцип – це головне вихідне положення будь-якої наукової теорії, вчення, науки чи світогляду, виступає як перше і найабстрактніше

визначення ідеї, як початкова форма систематизації знань. Під *принципом* у науковій теорії розуміють саме абстрактне визначення ідеї, що виникла у результаті суб'єктивного вимірювання і аналізу досвіду людей [15, с. 24].

У процесі пізнання наукові працівники користуються певною методологією наукового пізнання, яка передбачає відповідні види наукової діяльності.

Отже, можна сказати, що поняття науки потрібно розглядати з трьох основних позицій. По-перше, з *теоретичної*, як систему знань, як форму суспільної свідомості; по-друге, як *певний вид суспільного розподілу праці, як наукову діяльність, пов'язану з цілою системою відносин між ученими і науковими установами*; по-третє, з *позицій практичного застосування висновків науки, тобто її суспільної ролі і значущості*.

4. КЛАСИФІКАЦІЯ НАУК

Г. Цехмістрова вважає, що матеріальні об'єкти природи визначають існування багатьох галузей знань, об'єднаних у **три великі групи наук**, які розрізняються за предметами та методами дослідження:

- *природничі* (фізика, хімія, біологія, географія, астрологія та ін.) науки, предметом яких є різні види матерії та форми їхнього руху, їх взаємозв'язки та закономірності;

- *суспільні* (економічні, філологічні, філософські, логічні, психологічні, історичні, педагогічні та ін.) науки, предметом яких є дослідження соціально-економічних, політичних та ідеологічних закономірностей розвитку суспільних відносин;

- *технічні* (радіотехніка, машинобудування, літакобудування), предметом яких є дослідження конкретних технічних характеристик і їх взаємозв'язки [15, с. 26].

На межі між природничими, суспільними, технічними науками розвиваються нові суміжні галузі науки, як технічна кібернетика, ергономіка, біоніка, біофізика, технічна естетика та інші.

Вищою атестаційною комісією (ВАК) України за погодженням з Міністерством освіти і науки України, Державним комітетом у справах науки і технологій України затверджено існуючу класифікацію галузей наук.

Відповідно до цієї класифікації, *основними галузями наук є:*

1. Фізико-математичні науки.

2. Хімічні науки.
3. Біологічні науки.
4. Геологічні науки.
5. Технічні науки.
6. Сільськогосподарські науки.
7. Історичні науки.
8. Економічні науки.
9. Філософські науки.
10. Філологічні науки.
11. Географічні науки.
12. Юридичні науки.
13. Педагогічні науки.
14. Медичні науки.
15. Фармацевтичні науки.
16. Ветеринарні науки.
17. Мистецтвознавство.
18. Архітектура.
19. Психологічні науки.
20. Військові науки.
21. Національна безпека.
22. Соціологічні науки.
23. Політичні науки.
24. Фізичне виховання і спорт.
25. Державне управління [15, с. 27].

Таким чином, *наука* є складовою частиною духовної культури людства. Як система знань вона охоплює не тільки фактичні дані про предмети навколишнього світу, людської думки та дії, не лише закони і принципи вивчення об'єктів, а й певні форми та способи усвідомлення. Цим самим наука виступає як *форма суспільної свідомості*.

Узагальнює і досліджує закономірності функціонування науки як системи знань і соціального інституту, здійснює прикладний системний аналіз організаційно-економічних і соціально-управлінських умов підвищення ефективності процесів наукової діяльності комплекс наукових дисциплін під загальною назвою *науковознавство* та державні наукові установи і формування.

5. ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Науковою діяльністю вважається інтелектуальна творча праця, спрямована на здобуття і використання нових знань [15, с. 25].

За визначенням Г. Цехмістрової, у практиці застосовують *різні види наукової діяльності*:

- науково-дослідницьку;
- науково-організаційну;
- науково-інформаційну;
- науково-педагогічну та інші [15, с. 25].

Важливим завданням наукової діяльності є формування системи знань, які сприяють найраціональнішій організації виробничих відносин та використанню виробничих сил в інтересах усіх членів суспільства. Вона включає в себе виконання **трьох соціальних функцій**:

- *пізнавальну* – задоволення потреб людини у пізнанні законів природи і суспільства. З моменту свого виникнення наука веде боротьбу в галузях світогляду з теологією. Головними проблемами є: будова та виникнення Всесвіту, виникнення життя та розуму. Зі світоглядної точки зору наука як сума знань дає наукову картину світу, як цілісну систему уявлень про світ, його властивості та закономірності розвитку.

- *культурно-виховну* – розвиток культури, гуманізація виховання та формування нової людини;

- *практично-діючу* – удосконалення виробництва і системи суспільних відносин, тобто безпосередньої виробничої сили матеріального виробництва. Методи і дані науки використовуються при розробці програм спеціально-економічного розвитку [15, с. 25].

Організацією науки в Україні займається **Державний комітет у справах науки і технологій України**, який визначає разом з науковими установами напрям розвитку наукових досліджень та використання їх у народному господарстві. Державний комітет подає плани розвитку науки Уряду або Верховній Раді України на затвердження та забезпечення фінансування із державного бюджету або інших джерел [15, с. 28].

Державна система організації і управління науковими дослідженнями в Україні дає можливість концентрувати та орієнтувати науку на виконання найбільш важливих завдань. Управління науковою діяльністю будується за територіально-галузевим принципом.

Сьогодні науково-дослідну роботу ведуть:

- науково-дослідні та проектні установи й центри Академії наук України (НАН);
- науково-виробничі, науково-дослідні, проектні установи, системи галузевих академій;
- науково-дослідні, проектні установи і центри міністерств і відомств;
- науково-дослідні установи і кафедри вищих навчальних закладів;
- науково-виробничі, проектні установи і центри при промислових підприємствах, об'єднаннях.

Ієрархічну вершину цієї сукупності установ, центрів, підприємств завершує **Державний комітет України з питань науки і технологій**, який забезпечує єдину державну політику в галузі науки та її використання в практиці [15, с. 29].

Вищим державним науковим центром є Національна академія наук України (НАН). Вона очолює і координує разом з Державним комітетом у справах науки та технологій України фундаментальні і прикладні дослідження в різних галузях науки. НАН *є державною науковою установою, яка об'єднує всі напрями науки та підтримує міжнародні зв'язки з науковими центрами інших країн.* При Національній академії наук України створена міжвідомча рада з координації фундаментальних досліджень. Очолює НАН України Президент, який обирається загальними зборами вчених. Вони ж обирають трьох віцепрезидентів, вченого секретаря, Президію і ревізійну комісію. НАН України має в своєму складі відділення з відповідних галузей науки, зокрема, математики, інформатики, механіки, фізики і астрономії; наук про землю; хімії, загальної біології, економіки, історії, філософії, літератури, мови та мистецтва тощо.

До складу НАН входять наукові інститути з відповідних галузей, є територіальні відділення (Донецьке, Західне, Південне та ін.) і територіальні філіали.

Відділення НАН об'єднують науково-дослідні інститути (НДІ), які очолюють розвиток науки у певній галузі знань. У них зосереджені провідні наукові сили.

Крім НАН в Україні *функціонують галузеві академії, наприклад Національна академія педагогічних наук України, у складі якої є НДІ з педагогіки, психології, проблем виховання, педагогіки і психології професійної освіти та інші.* До складу НДІ входять наукові лабораторії з дошкільного виховання. Результати наукових досліджень у галузі педагогіки публікуються в спеціальних журналах.

У галузевих НДІ окремі підрозділи здійснюють наукові дослідження за темами профілю, переважно прикладного характеру, в яких має потребу галузь, до якої вони входять.

Науково-дослідну діяльність прикладного характеру на нижчих рівнях здійснюють в НДІ відділи, лабораторії, сектори, а також вищі навчальні заклади (університети, академії, інститути). Останні мають спеціальні підрозділи, які виконують науково-дослідні роботи за рахунок державних бюджетних і госпрозрахункових коштів. Проводять дослідження науково-педагогічні працівники із залученням студентів, а також молодих учених, з добувачів кандидатських і докторських дисертацій за науковою тематикою вищих навчальних закладів.

Співробітникам НДІ присвоюються звання молодшого наукового співробітника, наукового співробітника, старшого наукового співробітника, провідного наукового співробітника, головного наукового співробітника, завідувача науковим відділом, завідувача лабораторією.

Найвидатніші вчені обираються зборами НАН України, галузевими і громадськими академіями – *членами-кореспондентами і дійсними членами-академіками.*

Для підготовки наукових кадрів в Україні діє аспірантура, докторантура, а також самостійна робота спеціалістів з написання дисертацій без відриву від виробництва (здобувачі).

Отже, суб'єктами наукової діяльності є: науковці, вчені та науково-педагогічні працівники, а також наукові установи, наукові організації, вищі навчальні заклади III–IV рівнів акредитації, громадські організації у сфері наукової та науково-технічної діяльності.

Тих, хто постійно займається науковою діяльністю, називають *дослідниками, науковцями, науковими працівниками, вченими.*

Науковий працівник – це вчений, який за основним місцем роботи та відповідно до трудового договору професійно займається науковою, науково-технічною, науково-організаційною або науково-педагогічною діяльністю та має відповідну кваліфікацію, незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання, підтверджену результатами атестації [15, с. 33].

У вищому навчальному закладі управлінням науковою діяльністю займається ректор, вчена рада вищого навчального закладу, рада з науково-дослідної роботи студентів, проректор з наукової роботи, декани, завідувачі кафедрами, провідні викладачі, студенти.

На факультетах – вчена рада вищого навчального закладу, рада факультету з науково-дослідної роботи студентів: заступники деканів, заступники завідувачів кафедр, провідні викладачі, студенти

Функції ради з науково-дослідної роботи (НДР) студентів на факультеті:

- планує науково-дослідну роботу;
- розглядає та затверджує плани з НДР факультетів та кафедр;
- заслуховує та затверджує звіти факультетів та кафедр;
- розробляє пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення форм і методів організації НДР;
- організовує і забезпечує участь у наукових конференціях, семінарах, конкурсах тощо;
- веде облік і звітність з науково-дослідної роботи;
- пропагандує досвід НДР;
- сприяє впровадженню результатів наукових розробок у практику [12, с. 28].

Планування НДР здійснюється в межах розробки **комплексної програми наукових досліджень ВНЗ**, яка включає програму наукових досліджень факультету, фахових факультетських кафедр, індивідуальних планів викладачів, індивідуальних планів студентів.

Результати науково-дослідної діяльності враховуються:

- у викладачів – при конкурсному обранні, присвоєнні вчених звань, укладанні контрактів, наукових конкурсах, рейтингах, нагородженнях тощо;
- у студентів – при вступі до магістратури, аспірантури, наукових конкурсах, рейтингах, нагородженнях тощо [12, с. 30].

Науково-дослідну роботу в НДУ організовує **науковий відділ**, який підпорядкований проректору з наукової роботи. Структурними підрозділами наукового відділу є **аспірантура, науково аспірантсько-студентські товариства, редакційна рада збірника "Наукові записки НДУ"**, затверджена ВАКом України, **кафедри університету, видавництво НДУ**.

Науково-педагогічні працівники у вищих навчальних закладах можуть займати посади: асистент, викладач, старший викладач, доцент, професор, завідувач кафедрою.

Суттєвою особливістю розвитку науки є наступність досвіду і знань, єдність традицій і новаторства. Однією з форм її втілення є **наукові школи**, функціонування яких передбачає боротьбу думок, творчі

дискусії та конструктивну критику. За визначенням Г. Цехмістрової, науковою школою слід вважати творчу співдружність учених, які працюють в одній країні або в одному місті в певній галузі науки, об'єднаних спільністю підходів до вирішення проблеми, стилю роботи, спільністю наукового мислення, ідей і методів їх реалізації [15, с. 34].

Головними ознаками наукової школи є:

- наявність наукового лідера – видатного вченого, який володіє умінням підбирати творчу молодь і навчати її мистецтва дослідження, створювати в колективі творчу, ділову, доброзичливу обстановку, заохочувати самостійність мислення й ініціативу;

- високу наукову кваліфікацію дослідників, згуртованих навколо лідера;

- значущість одержаних результатів, високий науковий авторитет у певній галузі науки та громадському визнанні;

- оригінальність методики досліджень, спільність наукових поглядів [15, с. 34].

Широкого визнання набули наукові школи в галузі педагогічної науки, пов'язані з іменами видатних українських учених–педагогів А. Богуш, І. Зязюна, Н. Гавриш, О. Кононко, Н. Ничкало, О. Савченко, В. Сухомлинського, М. Шкіля, М. Ярмаченка та багатьох інших науковців.

Тематика дослідження зазвичай формується за профілем вищого навчального закладу, його факультетів та кафедр на договірних засадах з підприємствами, організаціями або у формі державного замовлення. Результати наукових досліджень запроваджуються в практичну діяльність установ, організацій галузі, за їх матеріалами проводяться науково-практичні конференції, наукові семінари, захищаються кандидатські, докторські дисертації.

У практичній діяльності важливе значення мають також наукові просвітницькі товариства, покликані сприяти поширенню наукових знань, досягнень у галузях науки, техніки, виробництва та культури серед населення.

Запитання для самоперевірки та самоконтролю

1. Дайте визначення предмету і сутності науки.
2. У чому полягає процес наукового пізнання?
3. Схарактеризуйте пізнання, його види та структурні елементи.

4. Якими ознаками характеризується наукова діяльність?
5. Яка структура формування теорії?
6. Дайте визначення наукової ідеї, гіпотези, теорії, закону.
7. Сформулюйте види, функції та предмет наукової діяльності.
8. Що таке суб'єкт та предмет наукової діяльності?
9. Схарактеризуйте наукову школу, її ознаки.
10. Що передбачає класифікація наук?
11. Яка структура управління в Науково-дослідному інституті?
12. Сутність організації наукової діяльності у вищому навчальному закладі.
13. Поясніть структурну організацію наукової діяльності в Україні.
14. Які структурні елементи теорії пізнання?
15. Дайте визначення поняття, положення, судження.

ЛЕКЦІЯ 1.3 (2 ГОД)

Інформаційне забезпечення наукових досліджень

1. Наукова інформація та її роль у проведенні наукового дослідження.
2. Джерела наукової інформації. Первинна і вторинна інформація.
3. Джерела інформації та їх використання у науково-дослідній роботі.
4. Правила та рекомендації щодо роботи з літературними джерелами.

Література:

1. Пихтіна Н. П. *Основи наукових досліджень в опорних схемах : навч.-метод. посіб. / Н. П. Пихтіна, С. О. Нестерець. – 2-ге вид. – Ніжин, 2012. – 71 с.*
2. Цехмістрова Г. С. *Основи наукових досліджень : навч. посіб. / Г. С. Цехмістрова. – К., 2004. – 240 с.*
3. Гетманцева Н. Д. *Методологія наукових досліджень : навч. посіб. / Н. Д. Гетманцева. – К., 2009. – 390 с.*
4. Романчиков В. *Основи наукових досліджень : навч. посіб. / В. Романчиков. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 254 с.*

1. НАУКОВА ІНФОРМАЦІЯ ТА ЇЇ РОЛЬ У ПРОВЕДЕННІ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

За визначенням В. Романчикова, **інформація** – це відомості про події, процеси, які відбуваються у господарській діяльності людей, природі, суспільстві. Формою подання інформації є *повідомлення*.

Інформатика – наука, яка вивчає будову і загальні властивості інформації, закономірності її створення, перетворення, передавання і використання у різних сферах діяльності людини.

Інформаційний ринок – це система економічних, організаційних і правових відносин щодо продажу і купівлі інформаційних ресурсів, технологій, продукції та послуг.

Класифікація інформаційного забезпечення спрямована на всебічне інформування працівників, зайнятих у науково-дослідному процесі, про стан і зміни у функціонуванні об'єктів, які досліджуються.

Національна система науково-технічної інформації – це організаційно-правова структура, за допомогою якої формується державна

інформаційна політика, а також здійснюється координація робіт щодо створення, користування, зберігання та поширення національних ресурсів науково-технічної інформації з урахуванням інтересів національної безпеки.

Згідно з законом України "**Про інформацію**", основними принципами інформаційних відносин є:

- гарантованість права на інформацію;
- доступність інформації та свобода її обміну;
- об'єктивність, вірогідність інформації;
- повнота і точність інформації;
- законність одержання, використання, поширення та зберігання інформації [12, с. 54].

Законом про науково-технічну інформацію визначено:

- склад національної системи науково-технічної інформації;
- основні завдання;
- інформаційні ресурси;
- керівництво національною системою науково-технічної інформації [12, с. 55].

За визначенням В. Романчикова, **науково-технічна інформація** – це документовані або публічно оголошені відомості про вітчизняні та зарубіжні досягнення науки, техніки і виробництва, одержані в ході науково-дослідної діяльності.

Науково-інформаційна діяльність – це сукупність дій, спрямованих на задоволення потреб громадян, юридичних осіб і держави у науково-технічній інформації, що полягає в її збиранні, аналітико-синтетичній обробці, фіксації, зберіганні, пошуку і поширенні [12, с. 55].

Інформаційні ресурси науково-технічної інформації – не систематизоване зібрання науково-технічної літератури і документації (книги, брошури, періодичні видання, патентна документація, промислові каталоги, конструкторська документація, звітна науково-технічна документація з науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, депоновані рукописи, переклади науково-технічної літератури і документації), зафіксовані на паперових та пішших носіях [12, с. 55].

Національна система науково-технічної інформації включає довідково-інформаційний фонд, довідково-пошуковий апарат, інформаційні ресурси спільного користування, аналітико-синтетичну обробку науково-технічної інформації. Розглянемо їх детальніше, спираючись на визначення В. Романчикова.

Довідково-інформаційний фонд – це сукупність упорядкованих первинних документів і довідково-пошукового апарата, призначених для задоволення інформаційних потреб.

Довідково-пошуковий апарат – це сукупність упорядкованих вторинних документів, створюваних для пошуку першоджерел.

Інформаційні ресурси спільного користування – це сукупність інформаційних ресурсів державних органів науково-технічної інформації, наукових, науково-технічних бібліотек, а також комерційних центрів, фірм, організацій, які здійснюють науково-технічну діяльність і з власниками яких укладено договори про їх спільне використання.

Аналітико-синтетична обробка науково-технічної інформації – це процес обробки інформації за методом аналізу і синтезу змісту документів з метою отримання необхідних відомостей, а також шляхом їх класифікації, оцінки, зіставлення та узагальнення [12, с. 56].

Основними завданнями Національної системи науково-технічної інформації є:

1) формування на основі вітчизняних і зарубіжних джерел довідково-інформаційних фондів, включаючи бази і банки даних, та інформаційне забезпечення юридичних і фізичних осіб: одержання, обробка, зберігання, поширення і використання інформації, отриманої в процесі науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної, виробничої та громадської діяльності юридичних і фізичних осіб;

2) організація надходження до України, обробка, зберігання і поширення зарубіжної науково-технічної інформації на підставі вивчення світового інформаційного ринку;

3) підготовка аналітичних матеріалів, необхідних для прийняття державними органами, органами місцевого і регіонального самоврядування рішень з питань науково-технічного, економічного і соціального розвитку країни; аналітико-синтетична обробка першоджерел науково-технічної та економічної інформації, створення на цій основі і поширення інформаційної продукції та послуг;

4) розроблення і впровадження сучасних технологій у науково-інформаційну діяльність;

5) організація пропаганди і сприяння широкому використанню досягнень науки і техніки, передового виробничого досвіду;

6) створення загальнодоступної мережі бібліотек, інформаційних центрів громадського користування як бази для освіти, виробництва та

наукових досліджень, системи реалізації прав громадян на культурний і фаховий розвиток [12, с. 57].

Г. Цехмістрова, посилаючись на Закон України "Про інформацію", визначає *головні принципи інформаційних відносин*:

- гарантованість права на інформацію;
- доступність інформації та свобода обміну нею;
- об'єктивність, вірогідність інформації;
- повнота і точність інформації;
- законність отримання, використання, поширення і зберігання інформації [15, с. 104].

Право на інформацію мають усі громадяни України, юридичні особи і державні органи. З метою задоволення інформаційних потреб, органи державної влади та місцевого самоврядування створюють інформаційні служби, системи, мережі, бази і банки даних. Для прискорення відбору потрібної інформації і підвищення ефективності праці в Україні створена *загальнодержавна служба науково-технічної інформації (НТІ)*. Вона включає галузеві інформаційні центри – Республіканський інститут, НТІ в НДІ, інформаційні центри, відділи НТІ в НДІ, конструкторських бюро на підприємствах.

У процесі наукових досліджень зустрічається таке поняття як *галузі інформації*. Це сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про відносно самостійні сфери життя і діяльності [15, с. 104].

Розрізняють *галузі інформації*: політична, духовна, науково-технічна, соціальна, економічна, міжнародна.

Чітке знання термінів та їх сутності, а також галузей інформації дозволяє науковому досліднику оперативно їх знаходити, переробляти, узагальнювати та ефективно застосовувати для виконання відповідних завдань.

Значення і роль інформації в тому, що:

- по-перше, без неї не може бути проведене те чи інше наукове дослідження;
- по-друге, інформація досить швидко старіє і потрібно постійне поновлення матеріалів.

Посилаючись на дані зарубіжних джерел, Г. Цехмістрова вважає, що інтенсивність старіння інформації становить понад 10 % на день для газет, 10 % на місяць для журналів, 10 % на рік для книг і моногра-

фій. Окрім цього, інформація для дослідника є предметом і результатом його праці. Осмислюючи та опрацьовуючи потрібну інформацію, дослідник видає специфічний продукт: якісно нову інформацію. При цьому підраховано, що близько 50 % свого часу дослідник витрачає на пошук інформації. Тому досить відповідальним етапом наукового дослідження є вміння оперативно знаходити й опрацьовувати потрібну інформацію з теми дослідження.

2. ДЖЕРЕЛА НАУКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ. ПЕРВИННА І ВТОРИННА ІНФОРМАЦІЯ

Закон "Про інформацію" визначає основні види інформації, джерела та режим доступу до неї. **Основними видами інформації є:**

1. *Статистична інформація.*
2. *Масова інформація.*
3. *Інформація про діяльність* державних органів влади та органів місцевого і регіонального самоврядування, акти державних органів, акти органів місцевого і регіонального самоврядування.
4. *Правова інформація* – сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про право, його систему, джерела, реалізацію, юридичні факти, правовідносини, правопорядок, правопорушення та боротьба з ними та їх профілактику тощо.
5. *Інформація про особу* – публічно оголошені відомості про особу. Основними даними про особу (персональними даними) є національність, освіта, сімейний стан, релігійна приналежність, стан здоров'я, а також адреса, місце і дата народження.
6. *Інформація довідково-енциклопедичного характеру* – систематизовані, документовані або публічно оголошені відомості про суспільне, державне життя та навколишнє природне середовище.
7. *Соціологічна інформація* – документовані або публічно оголошені відомості про ставлення окремих громадян і соціальних груп до суспільних подій та явищ, процесів, фактів [12, с. 58].

Виділяють також **первинну і вторинну інформацію.**

Первинна – документ, що містить у собі вихідну інформацію. **Вторинна** – представляє собою результат аналітико-синтетичної та іншої переробки одного або кількох документів [12, с. 60].

Відповідно до режиму доступу до інформації, передбаченого правовими нормами щодо порядку одержання, використання, поширення і

зберігання інформації, існує відкрита інформація та інформація з обмеженим доступом.

Доступ до відкритої інформації забезпечується шляхом систематичної публікації її в офіційних друкованих виданнях (бюлетенях, збірниках); поширення її засобами масових комунікацій; безпосереднього її надання зацікавленим громадянам, державним органам та юридичним особам.

Інформація з обмеженим доступом поділяється на конфіденційну і таємну.

Конфіденційна інформація – це відомості, які знаходяться у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних або юридичних осіб і поширюються за їх бажанням відповідно до передбачених ними умов.

Таємна інформація. До неї належить інформація, що містить відомості, які становлять державну та іншу передбачену законами таємницю, розголошення якої завдає шкоди особі, суспільству і державі [12, с. 61].

Віднесення інформації до категорії таємних відомостей, які становлять державну таємницю і доступ до неї громадян здійснюється відповідно до закону "Про інформацію".

Переважним правом на одержання інформації користуються громадяни, яким ця інформація необхідна для виконання своїх професійних обов'язків.

Право власності на інформацію – це врегульовані законом суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження інформацією.

3. ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ У НАУКОВО-ДОСЛІДНІЙ РОБОТІ

В. Романчиков радить класифікувати видання відповідно до існуючого у державі стандарту. Державним стандартом України встановлені основні види видань. До них відносять: *монографію, автореферат дисертації, препринт, матеріали конференцій, симпозіумів, збірник наукових праць, словник, енциклопедія, термінологічний словник, інформаційний листок, реферативний збірник, експрес-інформація, науковий журнал, нормативний бюлетень, довідковий бюлетень,*

рекламний бюлетень [12, с. 63]. Розглянемо їх детальніше, послуговуючись визначеннями, представленими у відповідному навчальному посібнику В. Романчикова.

Монографія – наукове або науково-популярне книжкове видання, яке містить повне і всебічне дослідження однієї проблеми або теми і належить одному або кільком авторам.

Автореферат дисертації – наукове видання у вигляді брошури, яка містить складений автором реферат проведеного ним дослідження, що подається на здобуття вченого ступеня.

Препринт – наукове видання, що вміщує матеріали попереднього характеру, опубліковані до виходу у світ видання, в якому вони будуть вміщені.

Тези доповідей – науковий неперіодичний збірник, що містить опубліковані до початку конференції матеріали попереднього характеру (анотації, реферати доповідей і повідомлень).

Матеріали конференцій, симпозіумів – неперіодичний збірник, що містить підсумки конференції (довідки, рекомендації, рішення).

Збірник наукових праць – збірник, який містить дослідницькі матеріали наукових установ, навчальних закладів або товариств.

Словник – довідкове видання, що містить упорядкований перелік мовних одиниць (слів, словосполучень, фраз, термінів, імен, знаків), наділених довідковими даними, що їх стосуються.

Енциклопедія – довідкове видання, яке вміщує в узагальненому вигляді основні відомості з однієї або всіх галузей знань і практичної діяльності, викладених у коротких статтях, розміщених в алфавітному або систематичному порядку.

Термінологічний словник – словник, який містить терміни якої-небудь галузі знання або теми та їх визначення.

Інформаційний листок – реферативне неперіодичне видання, у якому містяться відомості про передовий досвід.

Реферативний збірник – періодичне видання або таке, що продовжується, що виходить у вигляді збірника.

Експрес-інформація – періодичне реферативне видання, що вміщує розширені і зведені реферати найбільш актуальних зарубіжних опублікованих матеріалів або вітчизняних неопублікованих документів, що потребують оперативного оповіщення.

Науковий журнал – журнал, що містить статті і матеріали про теоретичні дослідження, а також статті і матеріали прикладного характеру, призначені для наукових працівників.

Нормативний бюлетень – бюлетень, який містить матеріали нормативного, директивного або інструктивного характеру, що видається якимось державним органом.

Довідковий бюлетень – бюлетень, що містить довідкові матеріали, розміщені в порядку, зручному для їх швидкого розшуку.

Рекламний бюлетень – бюлетень, який містить викладені у привабливій формі відомості про вироби, послуги, заходи з метою створення попиту на них [12, с. 63–65].

4. ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В НАУКОВО-ДОСЛІДНІЙ РОБОТІ

У процесі підготовки та проведення будь-якого дослідження, науковці радять виділяти **п'ять головних етапів**:

- *етап накопичення наукової інформації*: бібліографічний пошук наукової інформації, вивчення документів, основних джерел теми, складання огляду літератури, вибір аспектів дослідження;

- *формулювання теми*, мети і завдання дослідження, визначення проблеми, обґрунтування об'єкту і предмету, мети, головних завдань, гіпотези дослідження;

- *теоретичне дослідження* – обґрунтування напрямів, вибір загальної методики, методів, розробка концепції, параметрів, формулювання висновків дослідження;

- *проведення експерименту* – розробка програми, методики, одержання і аналіз даних, формулювання висновків і результатів дослідження;

- *оформлення результатів* наукового дослідження, висновків, рекомендацій, уточнення наукової новизни та практичної значущості [12].

Тож дослідження розпочинається з аналізу інформаційних матеріалів з обраної теми.

Г. Цехмістрова радить **поділяти інформацію на**:

- *оглядову (вторинну)* огляд наукових матеріалів;

- *релеративну*, що міститься в описах прототипів наукових завдань;
- *реферативну (вторинну)*, що міститься в анотаціях, резюме, рефератах;
- *сигнальну (вторинну)* – інформацію попереднього повідомлення;
- *довідкову (вторинну)* – систематизовані короткі відомості в будь-якій галузі знань [15].

Тож під час опрацювання **інформації**, її радять поділяти на **дві групи**.

Первинна інформація – це вихідна інформація, яка є результатом безпосередніх соціологічних експериментальних досліджень, вивчення практичного досвіду (це фактичні дані, зібрані дослідником, їх аналіз і перевірка).

Вторинна інформація – це результат аналітичної обробки та публікації інформації з теми дослідження (це опубліковані документи, огляд інформації з теми). *Це:*

- інформаційні видання (сигнальна інформація, реферативні журнали, експрес-інформація, огляди);
- довідкова література (енциклопедії, словники);
- каталоги і картотеки;
- бібліографічні видання.

Ця інформація служить теоретичним та експериментальним підґрунтям, основою проведення наукового дослідження, є доказом наукової обґрунтованості роботи її, достовірності та новизни [15, с. 106–108].

Знання опублікованої інформації дає змогу глибше осмислити науковий і практичний матеріал інших учених, дослідників, виявити рівень дослідженості конкретної теми, підготувати огляд літератури з теми. Потрібну наукову інформацію дослідник отримує в бібліотеках та органах науково-технічної інформації.

Форми обслуговування читачів у бібліотеках майже скрізь однакові:

- довідково-бібліографічне обслуговування;
- читальний зал;
- абонемент або міжбібліотечний обмін (МБО);
- заочний абонемент;
- виготовлення фото і ксерокопій;
- виготовлення мікрофільмів.

Для опрацювання джерел з обраної теми використовують інформаційно-пошуковий апарат бібліотеки.

У бібліотеках застосовується інформаційно-пошукова мова (ШМ) бібліотечно-бібліографічного типу: *універсальна десяткова класифікація (УДК)* і *бібліотечно-бібліографічна класифікація (ББК)*.

УДК систематизує всі людські знання у 10 розділах, де кожний розділ має десять підрозділів тощо. При цьому кожне нове поняття отримує свій числовий індекс.

Кодове позначення Найменування індексу знань

0	Загальний
1	Філософія, психологія
2	Релігія
3	Суспільні науки, економіка туризму
4	Філософія, мовознавство
5	Математика, природничі науки
6	Прикладні знання
7	Мистецтво, прикладне мистецтво
8	Художня література, літературознавство
9	Географія, історія

Кодовим позначенням індексуються всі наукові знання, явища, поняття. Кожне нове знання при його виникненні знаходить своє місце. Залежно від потреб поділу інформаційно-пошукової мови до основних індексів додаються інші знаки, чим підвищується спеціалізація УДК. Для зручності сприйняття кожні три знаки відокремлюються крапкою (наприклад: 533. 76).

Багато років УДК застосовувалась як найбільш досконала класифікація знань. Але згодом виникнення нових понять у науковій і практичній діяльності людей зумовили впровадження *бібліотечно-бібліографічної класифікації (ББК)*, яка має іншу систему класифікації й індексації людських знань. Основна частина її буквено-цифрових індексів побудована за десятковим принципом. Основні поділи ББК розподілені у 21 відділах, кожний з яких має свій індекс із великих букв українського алфавіту, *наприклад*:

<i>Індекси знань</i>	<i>Найменування індексів знань</i>
А	Загальний
Б	Природничі науки
В	Фізико-математичні науки
Г	Хімічні науки
Всього: 21	

Ці інформаційно-пошукові мови застосовуються при організації бібліотечних фондів. Основою інформаційно-пошукового апарату бібліотек є *каталоги*. Це розташовані в порядку алфавіту картки з описом видань.

В алфавітному каталозі – за прізвищами авторів та назвами публікацій незалежно від їх змісту; в предметному – картки з описом літературних джерел, згруповані за предметними рубриками, теж розташовані в алфавітному порядку. Основні каталоги формуються за принципом алфавіту або за принципом систематизації знань. Крім основних каталогів створюються допоміжні: каталог періодики, картотеки статей і рецензій. *Основними каталогами є систематичний і алфавітний.*

Алфавітні каталоги містять картки на книги, розташовані в алфавітному порядку прізвищ авторів чи назв, при цьому береться спочатку перша буква слова, за яким іде опис, потім – друга і т. д.

Систематичні каталоги містять картки на книги, в яких назви робіт розташовані за галузями знань, згідно з діючою класифікацією науки.

Предметні каталоги містять картки з назвами творів з конкретних проблем і питань одного змісту.

Щоб користуватися каталогами, потрібно добре знати принцип їх побудови.

Провідне місце належить *алфавітним каталогам*, де можна встановити, які твори того чи іншого автора є в бібліотеці. Картки каталогу розставлені за першим словом бібліографічного опису книги: прізвища автора або назви книги, яка не має автора. Якщо перші слова співпадають, картки розставляються за другим словом. Картки авторів з однаковим прізвищем – за алфавітом їх ініціалів тощо.

В *систематичних каталогах* картки згруповані в логічному порядку за галузями знань. Послідовність розміщення карток відповідає визначеній бібліографічній класифікації – УДК чи ББК.

Довідковий апарат систематичного каталогу включає посилання, відправлення, довідкові картки та алфавітно-предметний покажчик. Посилання вказує, де знаходиться література з близького чи суміжного питання ("див. також"), відправні карточки ("див. ") показують, у якому відділі знаходиться література з даного питання.

Предметний каталог концентрує близькі за змістом матеріали в одному місці, що дуже зручно для дослідника.

Ключем до каталогів бібліотеки є *бібліографічні покажчики*. Вони можуть бути різними за своїм завданням, змістом і формою. Для визначення стану вивченості теми потрібно звернутися до інформаційних видань, які випускають інститути та служби науково-технічної інформації, центри інформації, бібліотеки й охоплюють всі галузі народного господарства. Тут можна ознайомитись не лише з відомостями про надруковані праці, а й з вміщеними ідеями та фактами. Їх характеризує новизна поданої інформації, повнота охоплення джерел і наявність довідкового апарату, що полегшує пошук і систематизацію літератури.

Збір та обробку цих матеріалів в Україні здійснюють *Книжкова палата України, Український інститут науково-технічної і економічної інформації (УкрІНТЕІ), Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського та інші бібліотечно-інформаційні установи загальнодержавного або регіонального рівня.*

Основна маса видань названих установ поділяється на три види:

- бібліографічні;
- реферативні;
- оглядові.

Бібліографічні видання показують, що видано з питання, яке цікавить дослідника; часто це *сигнальні покажчики* без анотацій і рефератів. Цінність їх – в оперативності інформації про вихід у світ вітчизняної і зарубіжної літератури.

Реферативні видання містять публікації рефератів з коротким викладом змісту первинного документа, фактичними даними і висновками (експрес-інформаційні, реферативні журнали, збірники та ін.), наприклад: РЖ "Економіка. Економічні науки". Виданням Книжкової палати України є бібліографічні покажчики: "Літопис книг", "Літопис газетних статей", "Нові видання України" тощо.

Для пошуку та аналізу літератури, що видана в минулі роки, діє *ретроспективна бібліографія*, призначення якої є підготовка і розповсюдження бібліографічної інформації про видання за певний період часу в минулому. Це можуть бути: тематичні огляди, прайс-листи видавництва, пристаттєві списки літератури тощо.

Поряд з інформаційними виданнями органів НТІ для інформаційного пошуку слід використовувати автоматизовані інформаційно-пошукові системи, бази і банки даних, Internet. Через службу Internet

можна отримати різноманітну інформацію. Не випадково говорять, що Internet знає все.

За останні роки широко розвивається державна система збору, обробки, зберігання, ефективного пошуку та передачі інформації з використанням сучасної обчислювальної техніки. Розробкою методології створення ефективних інформаційних систем займається наука *інформатика*, яка має ряд специфічних напрямків розвитку:

- технічне створення автоматизованих інформаційно-пошукових систем;
- програмний – забезпечення обчислювальних машин програмами для користувачів;
- алгоритмічний – розробка алгоритмів змісту баз і банків даних.

*Сукупність уніфікованих інформацій та послуг поданих у стандартизованому вигляді називається **інформаційним продуктом** – це спеціалізовані нормативні видання, державні стандарти, будівельні норми і правила тощо.*

Накопичення і зберігання великих інформаційних масивів – *баз даних*, дозволяє систематизувати документи за ознаками певної тематики, а також формувати *банки даних*, для оперативного багаточільового використання відповідної інформації.

Досить популярним за останні роки стало використання інформаційної WEB-сторінки комп'ютерів.

Чи не є мережа WEB протипагою бібліотеці?

Ця мережа дає можливість змінити найбільш важливі основи створення, розповсюдження і застосування знань у світі – в короткі терміни. Мільйони людей користуються мережею/ YEB для оперативного пошуку інформації, перевірки та дискусії.

Інтернет і YEB стають інформаційним джерелом для мільйонів людей. І все ж мережа / WEB не є універсальною заміною бібліотеки.

У чому ж недоліки WEB?

1 . Не вся інформація розміщена на сторінках WEB, а та, що є дуже коротка за обсягом, зміст який міститься в цифровій формі дуже обмежений порівняно з друкованими матеріалами.

2. WEB – не завжди відповідає стандартам достовірності. Більшість матеріалів публікована без рецензій, без перевірки, гарантій (наприклад, з медицини, це думки і бачення окремих авторів).

3. WEB – не має каталогізації (описання змісту, форми) є лише мінімальна структура інформаційних матеріалів.

4. Не забезпечується ефективний пошук інформації фундаментальних наукових знань, і вона більше підходить для обміну свіжою інформацією і спілкування.

В майбутньому бібліотека буде існувати як:

- спеціально встановлені фонди документів, які повинні знаходитись у приміщенні бібліотек;
- як фізичний простір для матеріалів у нецифровій формі і як пункт доступу для тих, хто не може дозволити собі мати необхідні засоби для отримання інформації;
- накопичення мета-даних або опису змісту матеріалів, для посилення та полегшення пошуку інформації;
- збереження документів і пов'язаних з ними мета-даних;
- сфера доступу та послуги з інструктування.

6. ПРАВИЛА ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РОБОТИ З ЛІТЕРАТУРНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ

Наукові дослідження базуються на досягненнях науки, тому не випадково кожна стаття, брошура, книга включає в себе посилання на попередні дослідження.

Доповідь, реферат, курсова (дипломна) робота мають бути пов'язані з інформаційними матеріалами і містити огляд літератури за тематикою дослідження, а це вимагає від дослідника наполегливої праці з науковою літературою.

На думку Г. Цехмістрової, *уміти працювати з книгою*, означає швидко розбиратися в її структурі, правильно оцінювати і фіксувати в зручній формі все, що здається цікавим і потрібним, для виконання наукового дослідження [15, с. 117].

Вважається, що *вивчення літератури з обраної теми слід починати із загальних робіт*, щоб мати уявлення щодо основних питань, близьких до теми дослідження, а потім вести пошук нових видань спеціальної літератури.

При чому на першому етапі слід охопити якомога більше джерел, а потім поступово "відсіювати" зайві видання. Однак продуктивнішою є методика, за якою від самого початку роботи свідомо обмежується коло джерел, а вивчення починається саме з тих, що мають безпосереднє відношення до теми наукового дослідження. Як показує досвід,

надмірне коло джерел інформації на довгий час гальмує вирішення конкретної наукової проблеми.

Особливо *важлива власна організація роботи*, яка повинна відповідати головній ідеї наукової організації праці – максимальний ефект при мінімальній витраті часу. Це означає, що в будь-якій праці необхідно відпрацювати такі методи, які б дозволили виконати той же обсяг робіт за більш короткий відрізок часу. Навчитися раціональному використанню свого бюджету часу однаково важливо і студенту і науковому досліднику.

Рекомендаційно можна зорієнтуватися на наступне: перед початком роботи потрібно зосередити увагу на предметі вивчення. Для цього пропонується відволікатись від усіх поточних турбот і переключитись на зміст і мету виконуваної роботи. Зосередженню уваги сприяє наведення порядку на своєму робочому місці.

Після цього потрібно зразу ж дати увазі інтенсивне навантаження, звичка до довгого розкачування на початку роботи є шкідливою.

В процесі заняття рекомендується рішуче відкидати всі побічні думки та асоціації, думати лише про роботу. При цьому поступово створюються сприятливі умови для зосередження уваги.

Інтенсивно працююча людина не реагує на сторонні подразники.

В педагогічній психології, педагогіці та методиці розроблені численні конкретно-наукові рекомендації, спрямовані на покращення організації розумової праці. В методичному плані мова йде перш за все про організацію сприйняття, опрацювання і засвоєння знань.

Процес засвоєння знань починається з їх сприйняття (читання, слухання, безпосереднього спостереження фактів).

Спочатку уточнюється мета роботи. Читати або слухати "просто так", безцільно – означає марно витрачати час.

На початку роботи потрібно попередньо ознайомитись з відібраними джерелами. Методика читання наукової літератури дещо інша ніж художньої. Є "*швидке*" і "*повільне*" читання: побіжний огляд змісту книги або ретельне опрацювання. *Побіжний перегляд змісту* дає можливість ознайомитися з книгою в загальних рисах, коли досліднику стає зрозуміло, що в цій книзі міститься потрібна інформація і її потрібно ретельно опрацювати, або отримати лише загальну уяву. Тобто побіжний перегляд – це по суті "пошукове читання".

Текст має бути не лише прочитаним, а й опрацьованим з олівцем у руках, з певними нотатками. Якщо є власний примірник, або ксерокопія журналу, книги, можна робити позначки на полях.

Прискорити цілеспрямований відбір і вивчення літератури допоможе чітка орієнтація дослідника на тему проблеми та основні її питання (розділи і підрозділи). Звичайно ж, читання – це стимуляція ідей. Уважне ознайомлення з будь-яким текстом повинне викликати певні думки, гіпотези, які відповідають власному погляду на речі.

Науковці радять *етапи вивчення наукових джерел інформації* поділяти на:

- загальне ознайомлення з вирішенням наукової проблеми;
- побіжний перегляд відібраної літератури і систематизація її відповідно до змісту роботи і черговості вивчення, опрацювання;
- читання за послідовністю розміщення матеріалу;
- вибіркоче читання окремих частин;
- виписування потрібного матеріалу для формування тексту науково-дослідної роботи;
- критичне оцінювання записаного, редагування і чистовий запис як фрагменту тексту наукової роботи (статті, монографії, курсової (дипломної) роботи, дисертації тощо) [12; 15].

Можлива дещо *інша методика опрацювання літературних джерел*. Аркуш паперу ділять навпіл вертикальною рисою. З лівої сторони записують зміст прочитаного, а з правої – свої зауваження з виділенням особливо значущих визначень, формулювань. Слід указувати не лише бібліографічний опис джерел, а й шифри предметних рубрик, які відповідають розділу наукової роботи, не випадково завжди говориться про необхідність читання "з олівцем в руках". Ведення записів при читанні літератури є обов'язковим, воно сприяє кращому засвоєнню прочитаного. *Головне – зафіксувати уявлення про дане джерело інформації і за можливістю передбачити майбутню потребу в даних, які містяться в книзі і в межах розумного взяти із неї все, що може знадобитися в подальшій роботі.*

Існують *практичні прийоми*, які спрямовані на те, щоб записи в процесі читання відбирали найменше часу і щоб потім ними можна було легко скористатися. Якщо книга особиста, то записи можна робити прямо на полях, маючи при цьому свою систему умовних позначок.

Зазвичай застосовують три групи знаків:

- знаки схвалення окремих висловів у текст (підкреслення, знаки оклику);

- знаки нерозуміння, заперечення – хвилясте підкреслення, запитальні знаки, слова: для чого? як? звідки це? або посилання на іншу сторінку тексту?

- знаки доповнення – для фіксування додаткової інформації, пропозицій читача (пунктирна лінія, записи типу: "див. також") [15].

Якщо ж книга чужа, чи бібліотечна, безумовно, робити в ній якісь позначки є ознакою відсутності культури. Тут потрібно використовувати записи в робочих зошитах, а краще на окремих аркушах, чи картках.

Зазвичай виписують лише найбільш суттєве для даної книги чи статті і те, що викликає певну професійну цікавість та особистий інтерес. Щоб уникнути повторень, записи треба проводити після *ознайомлюючого "швидкого" читання*.

При швидкому читанні книги можна робити паперові заставки в тих місцях, які здаються, на перший погляд, особливо цікавими.

Записи у процесі читання повинні бути зручними для використання і кваліфікованими. Актуальним з цього приводу є висловлювання І. Павлова: "Навчіться робити чорнову роботу в науці. Вивчайте, співставляйте, накопичуйте факти. Яким би досконалим не було крило птаха, воно ніколи не змогло б підняти його вгору без опори на повітря. Факти – це повітря вченого. Без них ви не зможете злетіти. Без них ваші "теорії" пусті потуги" [15, с. 121].

У роботі з джерелами для накопичення фактів та з метою економії часу потрібно прагнути до лаконізму, використовуючи різного виду скорочення. Система скорочення записів може бути індивідуальною, продуманою завчасно, виходячи з загальноприйнятих правил. Це може бути лише початок слова (аудиторія – ауд.), викидання середньої частини (видавництво – в-во, менеджмент – мен-т), введення косої риски у скороченні словосполучень (с/ ариф – середнє арифметичне) та ін. Досвід свідчить, що під час скорочення записів, темп записів може бути значно вищим – 40–70 слів за хвилину [15, с. 121].

Велику економію часу дає також застосування умовних знаків – символів, <> більше, менше, = дорівнює, 8 – стандарт.

Розташування записів допомагає уявленню логічних зв'язків між окремими поняттями, їх ієрархію, виділення заголовків, ключових слів, розчленування тексту, підкреслювання, нумерація, різні кольори тощо.

Великі переваги має картотечна форма запису, коли кожен запис робиться на окремій картці з міцного паперу або картону. Кожна така картка використовується для записів з одного питання, розглядається, як одиниця, що має своє місце в науковій роботі. Картки легко можна систематизувати в будь-якому порядку, робити вставки в текст рукопису.

Практичною рекомендацією є ведення записів лише на одній стороні аркушу. При цьому прискорюється пошук і систематизація, дає можливість робити будь-які вставки в тексті використовувати записи при підготовці доповідей, наукових статей, тощо.

Коли робити записи? Однозначної відповіді тут дати не можна, але краще робити записи при повторному читанні літератури.

В процесі опрацювання джерел слід відбирати лише наукові факти.

Науковий факт – це елемент, який лежить в основі наукового пізнання, відображає об'єктивні властивості процесів та явищ: новизну, точність та об'єктивність і достовірність. Слід відбирати найавторитетніші джерела, що містять останні дані, точно вказувати, звідки взято матеріал.

Особливою формою фактичного матеріалу є *цитати* – це дослівний уривок твору, чийсь вислів, що органічно вписуються в текст наукової роботи як підтвердження чи заперечення певної думки. Тут потрібна особлива старанність, бо будь-яка недбалість у виписках даних повертається втратою додаткового часу на уточнення думки автора. Часто буває так, що окремі думки передаються своїми словами без дослівного виписування цитат.

Виходячи з їх змісту, автор здійснює аналіз і синтез, будує систему обґрунтованих доказів.

Цитати використовуються і для підтвердження окремих суджень, які висловлює дослідник. *При цитуванні джерел слід дотримуватися правил:*

- текст цитати починається і закінчується лапками і наводиться в тій граматичній формі, в якій він поданий у джерелі, із збереженням особливостей авторського написання. Наукові терміни, запропоновані іншими авторами не виділяються лапками, за винятком тих, що викликали загальну полеміку. У цих випадках використовується вираз "так званий";

- цитування повинно бути повним, без довільного скорочення авторського тексту і без перекручення думок автора. Пропуск слів, речень, абзаців при цитуванні допускається і позначається трьома крапками. Вони ставляться у будь-якому місці цитати (на початку, всередині, на кінці). Якщо перед випущеним текстом або за ним стояв розділовий знак, то він не зберігається;

- кожна цитата обов'язково супроводжується посиланням на джерело, ставиться порядковий номер за переліком літературних джерел з виділенням у квадратних дужках;

- при непрямому цитуванні (переказі думки), що дає значну економію тексту, слід бути гранично точним у викладенні думок автора, конкретним щодо оцінювання його результатів і давати відповідні посилання на джерело;

- цитати мають органічно "вписуватись" у контекст наукової роботи [15, с. 123].

Досить складною роботою у виконанні наукового дослідження є огляд літератури з проблем. Щоб уникнути примітивності і помилок в аналізі літератури, Г. Цехмістрова радить уважно *систематизувати погляди вчених у такому порядку:*

- сутність даного явища, процесу (позиція декількох авторів збігається в такому то аспекті);

- що становить зміст даного процесу чи явища (його компоненти, ланцюги, стадії, етапи розвитку);

- погляди вчених з приводу шляхів вирішення даної проблеми на практиці (хто і що пропонує);

- які труднощі, виявлені в попередніх дослідженнях, трапляються в практиці;

- які чинники, умови ефективного розвитку процесу чи явища в даній галузі виділені вченими [15, с. 123–124].

Огляд джерел дає змогу визначити новий напрям наукового дослідження, його значення для розвитку науки і практики, актуальність теми.

Огляд літературних джерел дає можливість виявити професійну компетентність дослідника, його особистий внесок у розробку теми порівняно з уже відомими дослідженнями. Вивчення літератури здійснюється не для запозичення матеріалу, а для обдумування знайденої інформації і вироблення власної концепції, що може стати самостійною публікацією автора.

В кінці кожної роботи після висновків подається список використаних джерел.

Джерела можна розміщувати в списку одним із таких *способів*:

- у порядку назви посилань у тексті (найзручніший);
- в алфавітному порядку перших літер прізвищ авторів або назв;
- у хронологічному порядку [12; 15].

Посилання в тексті слід позначити номерами джерел, за якими вони зазначені у "Списку використаних джерел", їх виділяють квадратними дужками. Наприклад, "... у працях [1–3, 7, 23] приділено особливу увагу дослідженням цього аспекту проблеми".

Якщо наводять цитату або статистичні дані з джерела з великою кількістю сторінок, крім номера зазначають сторінку, звідки взята цитата, наприклад: "... на думку американського фахівця Ф. Котлера, доцільно виділити такі етапи проведення маркетингового дослідження [43, с. 234]...".

Джерела, з яких запозичені таблиці та рисунки, подають безпосередньо після таблиць та рисунків. Далі залишають два інтервали та продовжують зазначеному.

Посилання на рисунки, таблиці та формули в дипломній роботі вказують їх порядковим номером, *наприклад*: "на рис. 2.3 можна побачити..." / "повернемося до табл. 1.3..." / "розрахуємо за формулою (2.1)..."

Відомості про джерела, які включені до списку, необхідно подавати згідно вимог державного стандарту. Приклади оформлення бібліографічного опису в "Списку використаних джерел":

Питання для самоперевірки

1. Що таке інформація та інформаційний ринок?
2. Назвіть принципи інформаційних відносин.
3. Перерахуйте та проаналізуйте інформаційні ресурси науково-технічної інформації.
4. Назвіть основні завдання Національної системи науково-технічної інформації.
5. Назвати та охарактеризувати основні види інформації.
6. Що таке первинна і вторинна інформація?
7. Поясніть сутність відкритої інформації та інформація з обмеженим доступом.

8. Назвати основні види видань, що встановлені Державним стандартом України.

9. Проаналізувати головні принципи інформаційних відносин.

10. Які функції виконує загальнодержавна служба науково-технічної інформації (НТІ)?

11. Які етапи підготовки та проведення будь-якого дослідження, науковці радять враховувати при опрацюванні літературних джерел?

12. Назвати існуючі види інформації.

13. Назвати загальні рекомендації, яких варто дотримуватися при вивченні літератури з обраної теми.

14. Проаналізувати практичні прийоми, яких варто дотримуватися при вивченні літератури з обраної теми.

МОДУЛЬ II. ОСНОВИ МЕТОДОЛОГІЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ (10 ГОД)

ЛЕКЦІЯ 2.1 (1 ГОД)

Поняття про методологію досліджень: види і функції наукових досліджень

1. Поняття про методологію досліджень.
2. Функції і види методології.
3. Класифікація методів наукового пізнання: філософські, загальнонаукові логічні методи, дисциплінарні, методи міждисциплінарного дослідження, частково наукові методи.
4. Методи і техніка наукових досліджень.

Література:

1. *Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень / уклад. : С. О. Борисюк, А. І. Конончук. – Н., 2002.*
2. *Крушельницька О. В. Методологія і організація наукового дослідження / О. В. Крушельницька. – К., 2003.*
3. *Образцов П. И. Методология и методы психолого-педагогического исследования / П. И. Образцов. – М., 2004.*
4. *Пихтіна Н. П. Основи наукових досліджень в опорних схемах : навч.-метод. посіб. / Н. П. Пихтіна, С. О. Нестерець. – 2-ге вид. – Ніжин, 2012. – 71 с.*
5. *Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень : навч. посіб. / Г. С. Цехмістрова. – К., 2004. – 240 с.*

1. ПОНЯТТЯ ПРО МЕТОДОЛОГІЮ ДОСЛІДЖЕНЬ

Перш ніж приступити до реалізації наукового дослідження на будь-якому рівні, студенти та молоді вчені повинні ознайомитися з методологією та методами наукової роботи. Тут важливе все: методика вибору проблеми і теми дослідження, збір та систематизація фактів, історія розвитку проблеми, *в основі якої лежить задум (ідея) дослідника.*

У філософському визначенні **ідея** – це продукт людського мислення, форма відображення дійсності, в ній міститься усвідомлення мети пізнання, перспектив дослідження та його практичне значення. Ідеї народжуються з практики спостереження навколишнього світу і потреб життя. *Нова ідея* – це якісний стрибок думки за межі сприйнятих почуттями даних [15, с. 77].

Складність, багатогранність і міждисциплінарний статус будь-якої наукової проблеми приводять до необхідності її вивчення у системі координат, що задається *різними рівнями методології науки*.

Методологія – це:

1) *сукупність прийомів дослідження*, що застосовуються в певній науці;

2) *вчення про методи пізнання та перетворення дійсності*.

Методологія науки (гр. *methodos* – спосіб, метод і *logos* – наука, знання) – це система методологічних і методичних принципів і прийомів, операцій і форм побудови наукового знання [7, с. 78]. Філософський рівень методології функціонує у вигляді загальної системи принципів діалектики. Вона формує світоглядну концепцію світової науки, тобто основні вихідні теоретичні положення, які затвердилися в науці і які треба знати: і філософію, і загальну та дошкільну педагогіку, дитячу психологію. У кожній галузі науки є, крім загальних, ще й свої специфічні теоретичні вихідні положення, які становлять її теоретичний фундамент.

Питання методології досить складне, оскільки саме *це поняття тлумачиться по-різному*. Багато зарубіжних наукових шкіл не розмежовують методологію і методи дослідження. У вітчизняній науковій традиції методологію розглядають як учення про методи пізнання або систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів. Найчастіше методологію тлумачать як сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в якійсь науці. *Методику* розуміють як сукупність прийомів дослідження, включаючи техніку і різноманітні операції з фактичним матеріалом. (Див. схему до теми 2.1, с. 15)

2. ФУНКЦІЇ І ВИДИ МЕТОДОЛОГІЇ

За визначенням Г. Цехмістрової, *методологія виконує такі функції*:

- визначає способи здобуття наукових знань, які відображають динаміку процесів та явищ;
- передбачає особливий шлях, за допомогою якого може бути досягнута науково-дослідна мета;

- забезпечує всебічність отримання інформації щодо процесу чи явища, що вивчається;
- допомагає введенню нової інформації;
- забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці;
- створює систему наукової інформації, яка базується на об'єктивних явищах, і логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання [15, с. 79].

Ці ознаки поняття "методологія", що визначають її функції в науці, дають змогу зробити такий висновок: *методологія – це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища. (Див. схему до теми 2.3, с. 20, 23, 26)*

Науковці радять розрізняти **три види методології**:

1. *Філософську або фундаментальну* – систему діалектичних методів, які є найзагальнішими і діють на всьому полі наукового пізнання, конкретизуючись і через загальнонаукову, і через часткову методологію.

2. *Загально-наукову*, яка використовується в переважній більшості наук і базується на загальнонаукових принципах дослідження: історичному, логічному, системному, моделювання тощо.

Сучасні дослідники в наукових розробках віддають перевагу системно-діяльнісному підходу, тобто дослідженню комплексної взаємодії суттєвих компонентів: потреба – суб'єкт – об'єкт – процеси – умови – результат. Це забезпечує цілісність, комплексність, структурність, взаємозв'язок із зовнішнім середовищем, цілеспрямованість і самоорганізацію дослідження, створює умови комплексного вивчення будь-якої сфери людської діяльності.

3. *Частково-наукову* – сукупність специфічних методів кожної конкретної науки, які є базою для вирішення дослідницької проблеми [9].

Філософська або фундаментальна методологія є вищим рівнем методології науки, що визначає загальну стратегію принципів пізнання особливостей явищ, процесів, сфер діяльності. *Філософська методологія* виконує дві **функції**:

1) вона виявляє сутність наукової діяльності та її взаємозв'язки з іншими сферами діяльності, тобто розглядає науку відносно практики, суспільства, культури людини;

2) методологія вирішує завдання вдосконалення, оптимізації наукової діяльності, спирається на розроблені нею світоглядні й загально методологічні орієнтири та постулати [9, с. 80].

Усі досягнення минулого були опрацьовані у вигляді **діалектичного методу** пізнання реальної дійсності, в основу якого було покладено зв'язок теорії і практики, принципи пізнаності реального світу, взаємодії зовнішнього і внутрішнього, об'єктивного і суб'єктивного тощо. Проблеми наукового пізнання стали предметом постійного протистояння різних наукових поглядів на світ, на сутність науки та знання через антиномію в гносеології – антиномію раціоналізму – емпіризму.

Методи і техніка наукових досліджень

Метод (від гр. *methodos* – шлях до чого-небудь) – в найбільш загальному випадку означає засіб досягнення мети, спосіб дослідження явища, який визначає планомірний підхід до їх наукового пізнання та встановлення істини. *Науковий метод* – це спосіб пізнання явищ дійсності в їх взаємозв'язку та розвитку, спосіб досягнення поставленої мети і завдань дослідження і відповідає на запитання: "Як пізнавати?" [9, с. 80]. **Методика дослідження** – це система правил використання методів, прийомів та способів для проведення будь-якого дослідження. Свідоме застосування науково обґрунтованих методів слід розглядати як найсуттєвішу умову отримання нових знань. Г. Цехмістрова вважає, що дослідник, який добре знає методи дослідження і можливості їх застосування, витрачає менше зусиль і працює успішніше, ніж той, хто у своєму дослідженні спирається лише на інтуїцію або діє за принципом "спроб і помилок" [9, с. 80].

Звісно, що точні і правильні методи – не єдині компоненти, що забезпечують успішність наукового дослідження. Методи не можуть, наприклад, замінити творчу думку дослідника, його здібність аналізувати, робити висновки і передбачення. Але *застосування правильних методів спрямовує хід думок дослідника, відкриває перед ним найкоротший шлях для досягнення мети* і забезпечує, таким чином, можливість раціонально витратити енергію і час науковця. Кожний метод наукового пізнання слід розглядати як систему регулятивних принципів практичної і теоретичної діяльності людини. Методів пізнання об'єктивної дійсності відомо дуже багато. Правильний вибір методів дослідження потребує знання їх класифікації.

Фундаментальним, узагальненим методом пізнання дійсності є **діалектичний метод**. Його об'єктивну основу утворюють найбільш

узагальнені закони розвитку матеріального світу. Діалектичний підхід дає змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки, процеси диференціації та інтеграції, постійну суперечність між сутністю і явищем, змістом і формою, об'єктивність в оцінюванні дійсності. Діалектика виступає як знаряддя пізнання у всіх галузях науки і на всіх етапах наукового дослідження. Вона визначає позиції дослідника, стає основою інтерпретації об'єкта та суб'єкта пізнання, процесу пізнання та його результатів.

Виходячи з того, що кожне наукове дослідження може відбуватися на двох рівнях: **емпіричному** (коли здійснюється процес накопичення фактів) і **теоретичному** (на якому здійснюється узагальнення знань), відповідно до цих рівнів загальні методи пізнання умовно ділять на **три групи**:

- *методи емпіричного дослідження* (спостереження, порівняння, вимірювання, експеримент);
- *методи теоретичного дослідження* (ідеалізація, формалізація, логічні й історичні методи);
- *методи, що можуть бути застосовані на емпіричному і теоретичному рівнях* (абстрагування, аналіз і синтез, індукція й дедукція, моделювання) [9, с. 82].

4. Класифікація методів наукового пізнання: філософські, загальнонаукові логічні методи, дисциплінарні, методи міждисциплінарного дослідження, частково наукові методи.

Методи наукового пізнання науковці класифікують на: філософські, загальнонаукові логічні методи, дисциплінарні, методи міждисциплінарного дослідження, частково наукові методи [9; 13; 15]. Розглянемо їх детальніше.

Філософські методи – методи, що зумовлюють загальну спрямованість дослідження, його генеральну стратегію, але не замінюють застосування спеціальних методів і не впливають концептуально на загальний результат дослідження. Тож філософські методи є загальними методами, що визначають світоглядну позицію дослідника. Розрізняють низку таких методів: *діалектичний, метафізичний, інтуїтивний, феноменологічний* та інші. Найбільш поширеними є діалектичний та метафізичний, що методи демонструють відповідно матеріалістичну та ідеалістичну світоглядну позицію.

Загальнонаукові логічні методи – є проміжною групою методів між філософськими і частково-науковими методами, застосування

яких можливе в межах різних наук. Завдяки такій характеристиці як загальність, схожість окремих властивостей, ознак, понять для низки наук, вагомим є їх досить широке застосування. До цієї групи методів відносять *аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, індукція, дедукція, аналогія, ідеалізація, абстрагування*.

Абстрагування – прийом мислення, що передбачає відображення в людській свідомості предметів і явищ об'єктивної дійсності, мисленого відокремлення від їхніх другорядних властивостей і відносин та виділення загальної ознаки, що характеризує клас предметів.

Аналіз – розчленування цілого на складові частини (сторони, ознаки, властивості, відносин) з метою їх детального вивчення.

Синтез – поєднання раніше виділених частин предмету дослідження в єдине ціле.

Аналогія – міркування, в яких із подібності двох об'єктів за окремими ознаками робиться висновок про їх подібність і за іншими ознаками. Використовується при висуненні гіпотез, дає поштовх до висловлювання припущень.

Дедукція – форма достовірного умовиводу від загального положення до часткового, в якому висновок про окремі випадки множинної сукупності робиться на основі знання про загальні властивості всієї множини.

Ідеалізація – конструювання об'єктів, яких немає в дійсності або які практично не здійснились, наділення об'єктів властивостями, які відповідають ідеалу.

Індукція – метод дослідження та спосіб міркування, при яких загальний висновок будується на основі часткових посилай.

Узагальнення – логічна дія, в процесі якої здійснюється перехід від одиничного до загального. Узагальнення відбувається шляхом абстрагування при утворенні понять, суджень, теорії.

Частково наукові методи – сукупність способів, принципів пізнання, що застосовуються в межах конкретної науки, наприклад, фізики, хімії, соціально-гуманітарних науках. Методи психолого-педагогічного дослідження відносяться до частково наукових методів.

Дисциплінарні методи – методи, що застосовуються в окремій галузі науки чи на межі наук.

Методи міждисциплінарного дослідження – методи, що застосовуються для вивчення проблем, які знаходяться в межах інте-

графії декількох наук. Тому застосовуються в реалізації комплексних наукових методів і програм. (Див. схему до теми 2.3, с. 21)

Питання для самоперевірки і самоконтролю

1. Дати визначення поняттям "методологія, методологія науки, методика".
2. Які функції виконує методологія?
3. Назвіть та проаналізуйте види методології.
4. Які функції виконує філософська методологія?
5. Що таке техніка та методика наукового дослідження?
6. На які групи поділяють загальні методи пізнання?
7. Назвіть та охарактеризуйте методи емпіричного дослідження.
8. Назвіть та охарактеризуйте методи теоретичного дослідження.
9. Назвіть та охарактеризуйте методи, що можуть бути застосовані на емпіричному і теоретичному рівнях дослідження.

ЛЕКЦІЯ 2.2 (1 ГОД)

Науково-категоріальний апарат та основні етапи дослідження

1. Сутність і класифікації наукового дослідження.
2. Характеристика компонентів наукового апарату педагогічного дослідження: науковий задум, проблема дослідження, тема, предмет, об'єкт, мета, завдання, гіпотеза, програма дослідження, теоретичні і практичні висновки.
3. Етапи наукового дослідження:
 - А) підготовка та організація дослідження;
 - Б) емпіричне дослідження та експеримент;
 - В) опрацювання результатів дослідження;
 - Г) практичне застосування одержаних результатів.

Література:

1. *Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень / уклад. : С. О. Борисюк, А. І. Конончук. – Н., 2002.*
2. *Крушельницька О. В. Методологія і організація наукового дослідження / О. В. Крушельницька. – К., 2003.*
3. *Образцов П. И. Методология и методы психолого-педагогического исследования / П. И. Образцов. – М., 2004.*
4. *Пихтіна Н. П. Основи наукових досліджень в опорних схемах : навч.-метод. посіб. / Н. П. Пихтіна, С. О. Нестерець. – Ніжин, 2007. – 45 с.*
5. *Пихтіна Н. П. Основи наукових досліджень в опорних схемах : навч.-метод. посіб. / Н. П. Пихтіна, С. О. Нестерець. – 2-ге вид. – Ніжин, 2012. – 71 с.*
6. *Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень : навч. посіб. / Г. С. Цехмістрова. – К., 2004. – 240 с.*

1. СУТНІСТЬ І КЛАСИФІКАЦІЇ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Наукове дослідження – процес наукового вивчення будь-якого об'єкту (предмета, явища: матеріального чи ідеального) з метою виявлення закономірностей його виникнення, розвитку, зміни і перетворення в інтересах суспільства. Справжнє наукове дослідження є єдністю попереднього досвіду, накопичених знань у педагогічній галузі, методології, шляхів і способів вивчення досліджуваного об'єкту. Підсумком дослідження є одержання нових наукових знань та впровадження передбачених програмою дослідження результатів.

У науковій літературі існує багато класифікацій наукових досліджень. В. Романчиков узагальнив найбільш поширені. Розглянемо їх детальніше.

1. *Залежно від джерел фінансування* дослідження є: *держбюджетні* – такі, що фінансуються з державного бюджету та *госпрозрахункові*, які фінансуються на основі укладених угод із замовниками.

2. *Відповідно до сфери використання* дослідження є: *фундаментальні і прикладні*.

3. *Відповідно до видів науково-дослідницької діяльності* дослідження є: *пошукові, науково-дослідні, науково-виробничі*.

4. *За тривалістю наукових розробок*, дослідження класифікують на *довгострокові*, які тривають більше одного року та *короткострокові*, що тривають до року.

5. *Відповідно до складу досліджуваних якостей об'єкта*, дослідження є *комплексні і диференційовані*.

6. *Залежно від застосованих методів*, дослідження є: *теоретичні*, що виконуються на теоретичному рівні за допомогою теоретичних методів; *експериментальні*, що виконуються на емпіричному рівні за допомогою емпіричних методів; *теоретико-експериментальні*.

7. *Відповідно до місця проведення* дослідження є: *лабораторні*, що проводяться в штучно створених лабораторних умовах та *виробничі*, що проводяться в природних умовах.

8. *За ступенем важливості дослідження* класифікують на такі, що виконуються на замовлення міністерств, відомств, підприємств та такі, що виконуються за планом чи з ініціативи університету, інституту, кафедри.

Розглянемо *класифікацію на основі застосовуваних у дослідженні методів*. **Теоретичне дослідження** ґрунтується на використанні логічних і математичних методів та засобів пізнання і його результатом є встановлення нових залежностей, якостей закономірностей.

Експериментальне – дослідження, які проводяться в конкретних об'єктах з метою виявлення нових якостей, залежностей, закономірностей або перевірки висунутих раніше теоретичних положень.

Теоретико-експериментальне – це теоретичне дослідження, яке пов'язане одночасно з дослідною перевіркою виявлених якостей, залежностей та закономірностей у конкретних об'єктах.

2. ХАРАКТЕРИСТИКА КОМПОНЕНТІВ НАУКОВОГО АПАРАТУ ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: НАУКОВИЙ ЗАДУМ, ПРОБЛЕМА ДОСЛІДЖЕННЯ, ТЕМА, ПРЕДМЕТ, ОБ'ЄКТ, МЕТА, ЗАВДАННЯ, ГІПОТЕЗА, ПРОГРАМА ДОСЛІДЖЕННЯ, ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ ВИСНОВКИ

Науковці в галузі педагогіки виділяють мінімальний перелік методологічних категорій, які забезпечують методологічну грамотність будь-якого психолого-педагогічного дослідження та правильність його процедури. Ці методологічні категорії називають компонентами наукового апарату дослідження. До їх відносять: *науковий напрямок, наукову проблему, тему та її актуальність, об'єкт і предмет дослідження, мета і завдання дослідження, гіпотеза, наукова новизна, теоретичне і практичне значення*. Практика науково-дослідної роботи показує, що визначення компонентів наукового апарату є достатнім для обґрунтування логіки, методики і програми наукового дослідження в галузі педагогіки. Розглянемо детально названі компоненти. (Див. схеми до теми 2.2, с. 16, 17, 18)

Науковий напрямок – сфера дослідження наукового колективу, який упродовж відповідного часу розв'язує ту чи іншу наукову проблему [9; 12].

Наукова проблема – галузь психолого-педагогічної науки, яка потребує вдосконалення, виходячи з потреб і запитів практики. Окреслюючи проблему, дослідник завжди висуває питання: *"Що потрібно вивчити з того, що раніше не було вивчено для того, щоб покращити практичну діяльність?"* Тому висунути і розв'язати наукову проблему означає визначити співвідношення окресленої проблеми ще з невідомим у науці, внаслідок чого можуть бути отримані знання, які використовують у практичній діяльності, що забезпечить її ефективність.

Щоб перекласти практичне завдання на мову науки, необхідно співвіднести її з науковою проблематикою в цілому та її складовими ланками. Оскільки одне практичне завдання може бути розв'язане шляхом вивчення низки наукових проблем, і навпаки, результати дослідження однієї наукової проблеми можуть бути використані для розв'язання багатьох практичних завдань.

Критерієм існування наукової проблеми є наявність об'єктивно існуючих протиріч, які можуть бути розв'язані тільки засобами науки.

Тема дослідження та обґрунтування її актуальності – це наукове завдання, яке охоплює визначену галузь наукового дослідження. В темі обов'язково має відобразитися наукова проблематика та демонструватися рух від досягнень у науці до невідомого, зіткнення старого знання з новим.

Актуальність теми дослідження – це необхідність, невідкладність її розробки для потреб розвитку науки, психолого-педагогічної галузі, практики.

Основними критеріями вибору теми наукового дослідження є: новизна, перспективність, ефективність, відповідність тематичній спрямованості наукової роботи університету, інституту, кафедри, колективу.

Об'єкт і предмет дослідження. *Об'єкт дослідження* в педагогіці і психології – це процес, явище, яке існує незалежно від суб'єкта пізнання і на яке спрямована увага дослідника. В якості об'єкта можуть виступати процеси навчання, виховання, розвитку особистості у відповідних умовах (наприклад: дошкільна освіта, вища школа, позашкільна освіта, загальна середня тощо), процеси становлення нових освітніх чи виховних систем, процеси формування якостей особистості.

Предмет дослідження – більш конкретний за своїм змістом, ніж об'єкт. У предметі зосереджені ті властивості, особливості об'єкта, які забезпечують його ефективність і результативність, і які в конкретному дослідженні будуть глибоко вивчатися. По відношенню до об'єкта дослідження може бути визначено декілька предметів, але в межах дослідження визначається один, який буде детально вивчений у межах заявленої роботи.

Таким чином, визначаючи *об'єкт* дослідження, науковець відповідає на питання: *Що? Який процес досліджується.* *Предмет* дослідження означає *окремий аспект досліджуваного процесу*, зокрема, нові особливості, властивості, відносини, функції об'єкту, які забезпечують його ефективність та поліпшують сферу практичного застосування розробок.

Мета і завдання дослідження визначаються на основі актуальності обраної теми дослідження, обраних об'єкта і предмета дослідження.

Формулювання мети психолого-педагогічного дослідження пов'язане з вибором найбільш оптимальних з точки зору проблеми, що вивчається, способів перетворення реальної педагогічної дійсності в якісно новий стан. Тож *мета дослідження* – це обґрунтування уявлен-

ня про загальні або проміжні результати наукового пошуку у вивченні окресленої проблеми. В меті формулюється загальний замисел дослідження. Тому вона має бути сформульована лаконічно і максимально точно у смислового відношенні.

Плануючи логіку психолого-педагогічного дослідження, науковець конкретизує мету дослідження у дослідницьких завданнях. П. Образцов радить у психолого-педагогічному дослідженні виділяти *три групи завдань*:

1) *історико-діагностичні*, що пов'язані з вивченням історії і сучасного стану досліджуваної проблеми; визначенням та уточненням опорних понять дослідження; обґрунтуванням загальнонаукових і психолого-педагогічних засад дослідження;

2) *теоретико-модельючі*, що забезпечують розкриття сутності і структури явища, що вивчається, моделі, функцій і способів перетворення, вдосконалення об'єкта дослідження;

3) *практично-перетворюючі* – завдання, що пов'язані з розробкою та використанням емпіричних методів дослідження явища, що вивчається, методів його вдосконалення і перетворення та розробки практичних рекомендацій [9].

Визначаючи завдання дослідження, важливо вибудувати таку послідовність їх формулювання, яка б визначала логіку, послідовність та структуру дослідження.

Гіпотеза дослідження – це один із методів розвитку вдосконалення наукового знання. Це припущення, яке формулюється на основі низки фактів щодо об'єкта, причин його існування і це припущення не можна вважати повністю доведеним. Це своєрідне передбачення послідовності дослідження та його результатів.

Наукова гіпотеза завжди необхідна, коли психолого-педагогічне дослідження передбачає проведення формувального етапу експерименту. Вона доцільна тоді, коли необхідно пояснити причинно-наслідкові зв'язки існування досліджуваного педагогічного (психологічного) явища, а існуючих знань недостатньо.

Гіпотеза не є обов'язковою в історичних та порівняльних дослідженнях з педагогіки і психології.

Гіпотеза у психолого-педагогічному дослідженні відрізняється від звичайного передбачування, оскільки має відповідати *методологічним вимогам*, а саме: логічній доступності (не повинна включати нічого зайвого), ймовірності (основне припущення повинно мати високу міру

реалізації), широких можливостей застосування, логічній несуперечливості, науковій новизні (розкривати наступність з попередніми знаннями), концептуальності (відображати існуючу або розвивати нову концепцію науки), верифікації (перевірюваності).

Процес розвитку гіпотези проходить чотири стадії: висування, формулювання, доведення, отримання результатів доведення.

Висування гіпотез передбачає вивчення об'єкта дослідження шляхом нагромадження теоретичних та емпіричних знань і обґрунтуванням на їх основі припущення про можливість одержання нових знань про нього.

Формулювання гіпотез – визначення методів дослідження і системи доказів. Воно передбачає висування і обґрунтування гіпотези, визначення методів дослідження гіпотез та вибір доказів.

Доведення гіпотез здійснюється у процесі дослідження і експериментування, їх уточнення і коригування. Передбачає дослідження гіпотез, експериментальну перевірку результатів дослідження гіпотез, уточнення і корегування попередніх гіпотез.

Результати доведення гіпотез – процес доповнення новими припущеннями або відхилення, заміна новими гіпотезами або перетворення припущення у достовірне знання. Передбачає доповнення попередньо висунутих гіпотез, відхилення раніше висунутих гіпотез, висування нових гіпотез за результатами досліджень, отримання нових теоретичних або емпіричних знань.

Структура психолого-педагогічної гіпотези може складатися з трьох частин: ствердження, передбачування, наукове обґрунтування.

За структурою гіпотези поділяють на прості і складні. Прості гіпотези за своєю функціональною спрямованістю є описовими та пояснювальними: вони коротко резюмують результати вивчення явищ, описують можливі форми існування явищ. Складні гіпотези до описів і пояснень додають пояснення причин існування явища.

Наукова новизна. На етапі завершення дослідження, необхідно підвести підсумки та визначити, яке нове знання отримане і яке значення воно має для науки і практики. Наукова новизна характеризує змістовий бік результатів дослідження. Традиційно виділяють *наукову новизну теоретичних (закономірності, принципи, концепції) і практичних (правила, рекомендації, засоби, методи, вимоги) результатів.*

Теоретичне значення роботи – компонент наукового апарату дослідження, який визначає вплив результатів дослідження на концепції,

ідеї, теоретичні положення, що мають місце в галузі теорії та історії педагогіки.

Практичне значення роботи – компонент наукового апарату дослідження, який визначає зміни, яких досягли внаслідок проведеного дослідження і які можуть бути об'єктивно досягнуті внаслідок упровадження результатів дослідження в практику. Визначаючи практичне значення дослідження, науковець відповідає на запитання: "Які конкретні недоліки практичної педагогічної діяльності можна виправити за допомогою отриманих у дослідженні результатів?"

3. ЕТАПИ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У технології наукового дослідження виділяють такі етапи:

- А) підготовка та організація дослідження;
- Б) емпіричне дослідження та експеримент;
- В) опрацювання результатів дослідження;
- Г) практичне застосування одержаних результатів.

Розглянемо їх детальніше. (Див схему до теми 2.2, с. 18)

А) Підготовка та організація дослідження.

На цьому етапі здійснюється вибір теми дослідження та обґрунтовується її актуальність. Визначаються компоненти наукового апарату дослідження.

Педагогічне дослідження починається з вибору теми. Наступним кроком є визначення наукової проблеми та наукового напрямку, в межах яких сформульована тема дослідження.

Для обґрунтування актуальності досліджуваної теми використовують останні результати дослідження інших науковців, статистичні та емпіричні дані. Актуальність теми висвітлюють у вступі до курсової (дипломної) роботи. Обсяг вступу 3–5 сторінок. Обґрунтування актуальності традиційно закінчується словами "тому, враховуючи актуальність даної проблеми, темою курсової чи дипломної роботи ми (я та науковий керівник) обрали...".

Визначення об'єкта дослідження. Об'єкт визначається в межах теми дослідження. Для цього тему поділяють на 2 частини, одна з яких ширша, інша – вузуча. Спочатку визначають ту частину, яка ширша.

Наприклад. Тема: **Театралізована діяльність як засіб попередження негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку.**

Ширша частина це об'єкт. **Об'єкт дослідження** завжди формулюється як процес.

По відношенню до обраної теми *об'єкт* може бути визначений так: *попередження негативних проявів поведінки дітей дошкільного віку засобами театру*.

Предмет дослідження – менша частина теми. При чому предмет завжди формулюється як особливості; властивості; зміст, форми, методи; технологія, які забезпечують ефективність реалізації об'єкта. По відношенню до цілеспрямованого процесу (все, що стосується закладів дошкільної освіти), який досліджується в межах обраної теми, для окреслення предмета краще застосувати формулювання "організаційно-педагогічної умови; зміст, форми, методи; технологія, які забезпечують ефективну реалізацію об'єкта дослідження. Схематично це може виглядати так: організаційно-педагогічні умови (зміст, форми, методи; технологія) + об'єкт дослідження.

По відношенню до обраної теми *предмет* може бути визначений так: *організаційно-педагогічні умови використання театралізованої діяльності як засобу попередження негативних проявів у дітей дошкільного віку*.

Якщо об'єкт дослідження є процес стихійний, то визначаючи предмет дослідження, його доцільніше формулювати як особливості реалізації об'єкта. Предмет не повинен повторювати теми дослідження.

У науковому дослідженні, яке виконується в межах курсової чи дипломної роботи, *перший розділ роботи завжди присвячений теоретичному обґрунтуванню об'єкта і предмета дослідження*. Традиційно його можна назвати так "Теоретичне обґрунтування проблеми + об'єкт" або "Теоретичні аспекти проблеми + об'єкт".

Щодо обраної теми *перший розділ* може бути названий:

Розділ I. Теоретичні аспекти проблеми попередження негативних проявів поведінки дітей дошкільного віку

Предмету дослідження присвячують окремий, як правило, останній параграф першого – теоретичного розділу роботи. Традиційно такий параграф може називатися так: "Характеристика (Аналіз) + предмет", або просто як предмет.

Щодо обраної теми *такий параграф* може бути названий. "**Організаційно-педагогічні умови використання театралізованої діяльності як засобу попередження негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку**". Зміст цього параграфу повинен деталізувати предмет дослідження. Якщо предмет дослідження визначений як організаційно-педагогічні умови..., то у змісті параграфу мають окреслюватись і розкриватись 3–4 найбільш суттєвих умови.

По відношенню до обраної теми у змісті *такого параграфу* може бути інформація про такі *організаційно-педагогічні умови використання театралізованої діяльності як засобу попередження негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку: врахування вимог і завдань основних нормативних документів, щодо творчого розвитку дітей засобами театралізованої діяльності; поінформованість дітей про театралізовану діяльність як умова попередження негативних проявів у їх поведінці; поведінкова готовність дітей до театралізованої діяльності як умова попередження негативних проявів у їх поведінці.*

Мета дослідження – спочатку формулюють: "дослідити" або "теоретично обґрунтувати та вивчити", (для курсової роботи) "теоретично обґрунтувати, вивчити, практично перевірити", (дипл.) + предмет дослідження (для дипломної роботи).

Щодо обраної теми: теоретично обґрунтувати та практично вивчити організаційно-педагогічні умови використання театралізованої діяльності як засобу попередження негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку (для курсової роботи).

Щодо обраної теми: теоретично обґрунтувати та практично вивчити організаційно-педагогічні умови використання театралізованої діяльності як засобу попередження негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку; розробити систему роботи щодо їх вдосконалення та перевірити її ефективність (для дипломної роботи).

Завдання дослідження – конкретизують мету. Вони формулюються тоді, коли підібрана література і складений план, формулюються під зміст параграфів.

Наприклад, до параграфа "характеристика опорних понять" може бути сформульоване таке завдання "охарактеризувати опорні поняття з теми дослідженні".

Розробка концепції дослідження передбачає: теоретичне обґрунтування об'єкта та предмета дослідження (це здійснюється частково у вступі та у теоретичному розділі роботи).

Концептуальними засадами дослідження є положення психолого-педагогічної науки, на яких ґрунтується досліджувана проблема. Вони висуваються та аналізуються у першому – теоретичному розділі роботи, частково – у вступі, коли обґрунтовується актуальність дослідження.

Планування і організація дослідження. Дослідження наукової проблеми може здійснюватися на теоретичному та емпіричному рівні. Це залежить від того, яку мету поставив дослідник.

Б) Емпіричне дослідження та експеримент.

На цьому етапі здійснюється емпіричне (практичне) вивчення предмету дослідження. З цією метою *розробляють програму педагогічного експерименту.*

Вона складається з *трьох етапів:*

1) Постановка мети, завдання експерименту та розробки діагностичних методик.

Метою педагогічного експерименту є практичне вивчення предмету дослідження. Стосовно обраної теми, мета педагогічного експерименту може бути сформульована так: з *метою* практичного вивчення організаційно-педагогічних умов використання театралізованої діяльності як засобу попередження негативних проявів поведінки дітей дошкільного віку на емпіричному рівні, нами був проведений педагогічний експеримент.

Для реалізації мети необхідно окреслити та розв'язати відповідні емпіричні дослідницькі завдання. *Узагальнено ці завдання націлюються на:*

1. Практичне вивчення предмету дослідження.

2. Розробку за результатами педагогічного експерименту методичних рекомендацій вихователям (якщо проблема цілеспрямована, стосується тільки ДНЗ) або практичних рекомендацій батькам.

Для того щоб правильно визначити завдання експерименту та правильно розробити методики, потрібно скласти таку таблицю.

Діагностичні можливості емпіричних методів дослідження організаційно-педагогічних умов використання театралізованої діяльності як засобу попередження негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку

Предмет дослідження: організаційно-педагогічні умови використання театралізованої діяльності як засобу попередження негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку	Емпіричні методи дослідження
1	2
II. Організаційно педагогічні умови використання театралізованої діяльності як засобу попередження негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку.	2.1. ОСНОВНІ: аналіз нормативних документів щодо творчого розвитку дітей дошкільного віку.

1	2
<p>2.1. Врахування вимог і завдань основних нормативних документів щодо творчого розвитку дітей засобами театралізованої діяльності.</p> <p>2.2. Інформаційна готовність дітей до театралізованої діяльності як умова попередження негативних проявів у їх поведінці.</p> <p>2.3. Поведінкова готовність дітей до театралізованої діяльності як умова попередження негативних проявів у їх поведінці.</p>	<p>ДОПОМІЖНІ: інтерв'ю методиста ДНЗ, бесіда з вихователями.</p> <p>2.2. ОСНОВНІ: спостереження. ДОПОМІЖНІ: бесіда з вихователями, бесіда з дітьми.</p> <p>2.3. ОСНОВНІ: спостереження. ДОПОМІЖНІ: анкетування вихователів, інтерв'ю музичного керівника, бесіда з батьками, бесіда з дітьми.</p>

Стосовно обраної теми, завдання педагогічного експерименту можуть бути сформульовані:

1. *Практично вивчити рівень виконання вимог нормативних документів щодо творчого розвитку дітей засобами театралізованої діяльності.*

2. *Виявити поінформованість дітей старшого дошкільного віку про театралізовану діяльність.*

3. *Вивчити поведінкову готовність дітей до театралізованої діяльності як засіб попередження негативних проявів у їх поведінці.*

2) Власне експеримент. Він може реалізовуватись у межах таких етапів: константувального, формувального, контрольного. Детальне з'ясування особливостей кожного етапу: планування, розробка і підбір діагностичного інструментарію, реалізація, висвітлюватиметься у відповідних темах 3.1 – 3.2.

3) Опрацювання результатів дослідження та формулювання висновків.

Етап обробки результатів включає дві фази:

- 1) статистична обробка первинних даних;
- 2) теоретична обробка вторинних даних.

В) Опрацювання результатів дослідження. На цьому етапі відбувається в теоретичній та емпіричній частинах дослідження. *Теоретичне вивчення* досліджуваної проблеми здійснюється на теоретичному рівні, висвітлюється в теоретичній частині роботи – відповідному теоретичному розділі. *Практичне вивчення* – в межах програми

педагогічного експерименту та висвітлюється в емпіричній частині роботи – відповідному емпіричному розділі.

Стосовно обраної теми, формулювання теоретичних та емпіричних розділів з відповідними параграфами може бути таким.

Розділ I. Теоретичні аспекти проблеми попередження негативних проявів поведінки дітей дошкільного віку.

1.1. Аналіз найбільш поширених негативних проявів поведінки дітей дошкільного віку.

1.2. Вивчення проблеми попередження негативних проявів поведінки дітей дошкільного віку у психолого-педагогічній літературі.

1.3. Роль театралізованої діяльності дошкільників у попередженні негативних проявів їх поведінки.

Висновки до розділу I

Розділ II. Організаційно-педагогічні умови використання театралізованої діяльності як засобу попередження негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку.

2.1. Вимоги і завдання основних нормативних документів щодо творчого розвитку дітей засобами театралізованої діяльності.

2.2. Інформаційна готовність дітей до театралізованої діяльності як умова попередження негативних проявів у їх поведінці.

2.3. Поведінкова готовність дітей до театралізованої діяльності як умова попередження негативних проявів у їх поведінці.

Висновки до розділу II

Розділ III. Експериментальне вивчення організаційно-педагогічних умов використання театралізованої діяльності як засобу попередження негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку.

3.1. Характеристика етапів дослідно-експериментальної роботи.

3.2. Обґрунтування методичних рекомендацій вихователям ДНЗ та практичних рекомендацій батькам старших дошкільників щодо попередження негативних проявів поведінки дітей старшого дошкільного віку засобами театралізованої діяльності.

Висновки до розділу III

Загальні висновки

Результати дослідження формулюють у висновках. У кінці кожного параграфу таким його резюмуванням може бути один чи два прикінцевих абзаци, які починаються узагальненням "Таким чином, отже, узагальнюючи сказане...". Після написання теоретичної частини ро-

боти, формулюються висновки до розділу. Вони пишуться за логікою змісту розділу.

В кінці всієї роботи формулюються загальні висновки за завданнями дослідження і можуть виглядати так: "Унаслідок проведення дослідження ми прийшли до таких висновків. За першим завданням: ...". Приклади висновків до розділів та загальних висновків у *додатках*.

Г) Практичне застосування одержаних результатів здійснюється в межах різних форм упровадження наукових досліджень (реферати, курсова, дипломна, магістерська роботи, доповіді, тези, рецензії, навчальні, методичні, навчально-методичні посібники, підручники, звіти про НДР, доповіді тощо). Про це детально у темі 4.2.

Питання для самоперевірки і самоконтролю

1. Назвати етапи технології наукового дослідження.
2. Що здійснюється на етапі підготовки та організації дослідження?
3. Назвати та дати визначення компонентам наукового апарату дослідження.
4. Що означає визначити компоненти наукового апарату дослідження?
5. Визначити компоненти наукового апарату до обраної теми курсової роботи.
6. Що здійснюється на етапі емпіричного дослідження та експерименту?
7. Назвати та проаналізувати етапи проведення експерименту.
8. Що здійснюється на етапі опрацювання результатів дослідження?
9. Що здійснюється на етапі практичного застосування одержаних результатів?

ЛЕКЦІЯ 2.3 (1 ГОД)

Методологія педагогіки. Класифікація методів психолого-педагогічного дослідження

1. Методологія педагогіки: завдання, функції, аспекти, рівні.
2. Методологічні принципи психолого-педагогічного дослідження.
3. Класифікація методів психолого-педагогічного дослідження.

Література:

1. *Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень / уклад. : С. О. Борисюк, А. І. Конончук. – Н., 2002.*
2. *Крушельницька О. В. Методологія і організація наукового дослідження / О. В. Крушельницька. – К., 2003.*
3. *Образцов П. И. Методология и методы психолого-педагогического исследования / П. И. Образцов. – М., 2004.*
4. *Пихтіна Н. П. Основи наукових досліджень в опорних схемах : навч.-метод. посіб. / Н. П. Пихтіна, С. О. Нестерець. – Ніжин, 2007. – 45 с.*
5. *Пихтіна Н. П. Основи наукових досліджень в опорних схемах : навч.-метод. посіб. / Н. П. Пихтіна, С. О. Нестерець. – 2-ге вид. – Ніжин, 2012. – 71 с.*
6. *Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень : навч. посіб. / Г. С. Цехмістрова. – К., 2004. – 240 с.*

1. МЕТОДОЛОГІЯ ПЕДАГОГІКИ: ЗАВДАННЯ, ФУНКЦІЇ, АСПЕКТИ, РІВНІ

Методологія (гр. походж.) – вчення про метод, теорія методу. Методологія науки – надає характеристику компонентам наукового дослідження: об'єкт, предмет, мета, завдання, методи, послідовність.

У широкому розумінні, сукупність світоглядних принципів у розв'язанні теоретичних і практичних завдань, світоглядна позиція дослідника. У вузькому розумінні – вчення про методи наукового дослідження.

Методологія педагогіки – теорія методів педагогічного дослідження, теорія для розробки освітньо-виховних концепцій.

Аспекти методології педагогіки:

1) **методологія як система знань.** Це означає, що методологія як система знань може існувати на чотирьох рівнях відповідно до групи методів наукового пізнання:

- філософському рівні: загальні принципи пізнання і категоріальний апарат науки в цілому;
- рівень загальної наукової методології (теоретичні концепції, що застосовуються у більшості наукових дисциплін);
- рівень конкретно-наукової методології (сукупність методів, принципів, що застосовуються в окремій науковій дисципліні);
- рівень технологічної методології (методики і техніки дослідження);

2) **методологія як система науково-дослідної діяльності.** Це означає, що методологія реалізує завдання дослідження як виду діяльності:

- визначення закономірностей і тенденцій розвитку науки;
- зв'язок науки з практикою;
- підвищення якості наукового дослідження.

Методологія реалізує завдання методологічного забезпечення:

- використання методологічних знань для обґрунтування програми дослідження;
- оцінка результатів і якості дослідження.

Функції методології педагогіки:

- передбачає способи отримання наукових знань, що передбачають педагогічну дійсність;
- направляє і попереджує шлях, за яким досягається науково-дослідницька ціль;
- забезпечує всебічність отримання інформації про процес або явище, яке вивчається;
- введення нової інформації в фонд теорії педагогіки;
- уточнення, збагачення, систематизація термінів і понять;
- створює систему інформації, яка спирається на факти та результат наукового пізнання.

Завдання методології педагогіки:

- визначення мети дослідження з урахуванням рівня розвитку науки, потреб практики, соціальної актуальності;
- вивчення усіх процесів у дослідженні з позиції їх внутрішньої і зовнішньої обумовленості, розвитку і саморозвитку;
- розгляд освітніх та виховних проблем з позицій усіх наук про людину;
- орієнтація на системний підхід у дослідженні;

- виявлення і вирішення протиріч у процесі навчання і виховання, в розвитку колективу або особистості;

- зв'язок теорії і практики, розробка ідей і їх реалізація, нове педагогічне мислення. (Див. схему до теми 2.3, с. 20, 26.)

2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Оскільки методологія – це наука про застосування загальних принципів і теорій у розв'язанні дослідницьких завдань, розглянемо методологічні принципи психолого-педагогічного дослідження. П. Образцов радить їх класифікувати на загальнонаукові та частково-наукові. (Див. схему до теми 2.3, с. 25.)

Загальнонаукові принципи психолого-педагогічного дослідження:

1. ПРИНЦИП ЄДНОСТІ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ. Практика – критерій істинності теоретичного положення. Практика, не спрямована науковою теорією, є малоефективною, стихійною. Тому, організовуючи психолого-педагогічне дослідження, важливо враховувати не тільки досягнення теорії, а й потреби та рівень розвитку практики.

2. ПРИНЦИП КОНКРЕТНО-ІСТОРИЧНОГО ПІДХОДУ ДО ДОСЛІДЖУВАНОЇ ПРОБЛЕМИ. Наукова діяльність – виключно творчий процес. Проте, з одного боку, нові ідеї мають ґрунтуватися на здобутках і досягненнях попередніх поколінь, з іншого – недоцільно оцінювати психолого-педагогічні теорії минулого з позиції сучасної науки.

3. ПРИНЦИП ОБ'ЄКТИВНОСТІ. У психолого-педагогічному дослідженні мистецтво дослідника заключається у тому, щоб вивчити сутність досліджуваного феномену об'єктивно, не додавши нічого суб'єктивного.

4. ПРИНЦИП ВСЕБІЧНОСТІ. Будь-який психолого-педагогічний феномен, що вивчається у дослідженні тісно пов'язаний з іншими явищами, тому і вивчати його треба у взаємозв'язку з іншими феноменами, не ізольовано. Реалізація цього принципу на практиці передбачає комплексний підхід у дослідженні педагогічних процесів і явищ.

5. ПРИНЦИП СИСТЕМНОСТІ у психолого-педагогічному дослідженні означає розгляд досліджуваного об'єкта як системи у взаємозв'язку його складових компонентів, з урахуванням можливостей управління тощо.

6. ПРИНЦИП ЄДНОСТІ ІСТОРИЧНОГО І ЛОГІЧНОГО [9]

На основі загальнонаукових окреслились і *частково наукові принципи*, врахування яких важливе для забезпечення результативності дослідження. Розглянемо їх детальніше.

1. *Принцип детермінізму* зобов'язує дослідника враховувати вплив різноманітних факторів і причин на розвиток психолого-педагогічних явищ.

2. *Принцип єдності зовнішніх і внутрішніх умов* дозволяє пізнати внутрішній світ особистості за проявами її поведінки, вчинками.

3. *Принцип активної діяльності особистості* зосереджує увагу дослідника на тому, що не тільки середовище формує особистість, але й особистість перетворює, змінює оточуюче середовище.

4. *Принцип розвитку* вимагає від дослідника розглядати психолого-педагогічні явища у постійному розвитку, русі, в постійному розв'язанні суперечностей під впливом зовнішніх і внутрішніх детермінант.

5. *Принцип особистісно-соціально-діяльнісного підходу* орієнтує науковців на цілісне вивчення особистості в єдності соціальних факторів її розвитку – соціального середовища, виховання, внутрішньої активності і діяльності особистості [9].

Спираючись на загальні та часткові наукові принципи науковці радять у психолого-педагогічному дослідженні дотримуватись *відповідних методологічних вимог*, а саме:

- досліджувати педагогічні явища і процеси такими, якими вони є, нічого не приписуючи, об'єктивно і критично;
- оперативно реагувати на нове в теорії і практиці педагогіки й психології;
- посилювати практичну спрямованість психолого-педагогічних досліджень;
- забезпечувати надійність наукового прогнозу, бачення перспектив досліджуваного;
- дотримуватись чіткості, логіки думки, прозорість психологічного чи педагогічного експерименту.

(Див. схему до теми 2.3, с. 25.)

3. КЛАСИФІКАЦІЯ МЕТОДІВ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

П. Образцов виділяє декілька класифікацій методів психолого-педагогічного дослідження [9]. Розглянемо їх детально.

Класифікація за В. Загвязинським. Критерій класифікації: призначення методів. Згідно з класифікацією виділяють п'ять груп методів психолого-педагогічного дослідження: **методи відбору фактичного матеріалу; методи теоретичної інтерпретації; методи діагностики та інтерпретації; методи прогнозування і корекції; методи статистичної обробки результатів.** (Див. схему до теми 2.3, с. 19.)

Класифікація за В. Давидовим. Критерій класифікації: рівні проникнення у сутність психолого-педагогічних явищ, що вивчаються. Згідно з класифікацією виділяють чотири групи методів психолого-педагогічного дослідження:

1. Теоретичні: аналіз, синтез, абстрагування, конкретизація, індукція, дедукція, метод моделювання.

2. Емпіричні: спостереження, експеримент, опитувальні методи (анкетування, інтерв'ю, бесіда); соціометрія, тести, вимірювання; рейтингові методи (метод полярних профілів, рейтинг-тест, 5 бальна система, метод незалежних характеристик, метод парного порівняння, метод експертних оцінок); проєктивні методи (асоціативні, конструктивні, експресивні та додаткові техніки, рольовий метод); вивчення архівних документів (письмових, іконографічних, фонетичних); вивчення педагогічної документації (педагогічні документи, офіційні та неофіційні документи, первинні і вторинні джерела).

3. Методи математичної статистики й обробки результатів: середнє арифметичне; мода; медіана; кореляція; середнє квадратичне відхилення; статистична перевірка наукової гіпотези; багатовимірні методи аналізу даних (факторний аналіз; кластерний аналіз; дисперсійний аналіз; регресійний аналіз; латентно-структурний аналіз; багатовимірне шкалування).

4. Порівняльно-історичні: історичний; генетичний; порівняльний. (Див. схему до теми 2.3, с. 19, 21.)

Класифікація за В. Кохановським. Критерій класифікації: за ступенем узагальненості.

1. Діалектичний метод, як основа всіх методів дослідження, іманентно є їх складовою.

2. Методи дослідження, що є загальними та застосовуються в межах різних наук. Їх ще називають загальнонауковими логічними методами.

3. Частково-наукові методи, які характерні тільки для конкретної науки. (Див. схему до теми 2.3, с. 191.)

Класифікація методів психолого-педагогічного дослідження за Е. Монозон. Критерій класифікації: рівень, на якому вони реалізуються. Групи методів: емпіричні; теоретичні; методологічні. На думку автора, спочатку на першому рівні, емпіричному, встановлюються нові факти науки і на основі їх узагальнення формулюються емпіричні закономірності. На другому, теоретичному, рівні висуваються загальні педагогічні закономірності, що дозволяють пояснити нові факти. На третьому, методологічному, рівні узагальнюються отримані на теоретичному й емпіричному рівнях результати та формулюються загальні принципи і методи побудови теорії. (Див. схему до теми 2.3, с. 19.)

Найбільш доцільною для використання в межах виконання курсової і дипломної роботи є класифікація за В. Давидовим.

Питання для самоперевірки і самоконтролю

1. Дати визначення поняттям "методологія" та "методологія педагогіки".
2. Назвати та охарактеризувати аспекти методології педагогіки.
3. Які функції виконує методологія педагогіки?
4. Назвати завдання методології педагогіки.
5. Назвати та охарактеризувати загальнонаукові принципи психолого-педагогічного дослідження.
6. Назвати та охарактеризувати частково наукові принципи психолого-педагогічного дослідження.
7. Проаналізувати класифікацію методів психолого-педагогічного дослідження за В. Загвязинським.
8. Проаналізувати класифікацію методів психолого-педагогічного дослідження за В. Кохановським.
9. Проаналізувати класифікацію методів психолого-педагогічного дослідження за Е. Монозон.
10. Проаналізувати класифікацію методів психолого-педагогічного дослідження за В. Давидовим.
11. Чому у психолого-педагогічному дослідженні варто дотримуватись відповідних методологічних вимог?
12. Назвати методологічні вимоги, яких варто дотримуватися у психолого-педагогічному дослідженні.

ЛЕКЦІЯ 2.4 (1 ГОД)

Теоретичні та порівняльно-історичні методи психолого-педагогічного дослідження

1. Суть, особливості і функції теорії.
2. Використання загальнонаукових логічних методів як теоретичної основи психолого-педагогічного дослідження.
3. Порівняльно-історичні методи у психолого-педагогічному дослідженні.

Література:

1. *Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень* / уклад. : С. О. Борисюк, А. І. Конончук. – Н., 2002.
2. *Крушельницька О. В. Методологія і організація наукового дослідження* / О. В. Крушельницька. – К., 2003.
3. *Образцов П. И. Методология и методы психолого-педагогического исследования* / П. И. Образцов. – М., 2004.
4. *Пихтіна Н. П. Основи наукових досліджень в опорних схемах : навч.-метод. посіб.* / Н. П. Пихтіна, С. О. Нестерець. – Ніжин, 2007. – 45 с.
5. *Пихтіна Н. П. Основи наукових досліджень в опорних схемах : навч.-метод. посіб.* / Н. П. Пихтіна, С. О. Нестерець. – 2-ге вид. – Ніжин, 2012. – 71 с.
6. *Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень : навч. посіб.* / Г. С. Цехмістрова. – К., 2004. – 240 с.

1. СУТЬ, ОСОБЛИВОСТІ І ФУНКЦІЇ ТЕОРІЇ

П. Образцов виділяє такі **функції теорії**:

1. **Дескриптивну**, що полягає у виробленні *теоретичних основ* педагогічного дослідження, а саме:
 - окреслення та обґрунтування рівнів вивчення проблеми (рівнів методології);
 - реалізацію методологічного забезпечення пізнавальної діяльності;
 - окреслення об'єкту і предмету методологічного аналізу.
2. **Прескриптивну**, що полягає у виробленні *нормативних основ* психолого-педагогічної науки, а саме:
 - приналежність дослідження до певної галузі педагогіки;
 - визначення типології дослідження;
 - окреслення концепції і логіки дослідження;
 - характеристика компонентів наукового апарату дослідження [9].

2. ВИКОРИСТАННЯ ЗАГАЛЬНОНАУКОВИХ ЛОГІЧНИХ МЕТОДІВ ЯК ТЕОРЕТИЧНОЇ ОСНОВИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Методи цієї групи використовуються на теоретичному та емпіричному рівнях дослідження. На теоретичному рівні – для аналізу, систематизації, узагальнення досліджень з досліджуваної проблеми. На емпіричному для аналогічних операцій, але з фактичним, емпіричним матеріалом.

Розглянемо їх детальніше:

Аналіз – метод пізнання, який дозволяє розкласти предмети дослідження на складові частини (звичайні елементи об'єкта або його властивості і відношення).

Каузальний аналіз – аналіз, що допомагає виявити причинно-наслідковий зв'язок між явищами.

Синтез, на протизагу аналізу, дає можливість з'єднувати окремі частини чи сторони об'єкта в єдине ціле.

Абстрагування – це уявне відвернення від неістотних, другорядних ознак предметів і явищ, зв'язків і відношень між ними та виділення декількох досліджуваних сторін. Абстракція виділяє із явища одну певну сторону у "чистому вигляді", тобто у такому вигляді, в якому вона дійсно не існує.

Індукція – умовивід від часткового до загального, від окремих фактів до узагальнень, коли на основі знань про частини предметів класу робиться висновок про клас у цілому. Як метод дослідження індукція – це процес дослідного вивчення явищ, під час якого здійснюється перехід від окремих фактів до загальних положень, окремі факти неначе виводять до загального положення.

Дедукція – це такий умовивід, у якому висновок про деякий елемент множини робиться на основі знання про загальні властивості всієї множини.

Моделювання – непрямий, опосередкований метод наукового дослідження об'єктів пізнання (безпосереднє вивчення яких не можливе, ускладнене чи недоцільне), який ґрунтується на застосуванні моделі як засобу дослідження. Суть моделювання полягає в заміщенні досліджуваного об'єкта іншим, спеціально для цього створеним. Метод моделювання передбачає постановку мети, вибір або створення моделі,

дослідження на моделі об'єкта пізнання, перенесення знань з моделі на оригінал завдяки суттєвій подібності і несуттєвій відмінності між ними.

Класифікаційний аналіз – метод, що використовується на початкових етапах дослідження з метою систематизації та підпорядкування якостей досліджуваного об'єкту.

3. ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНІ МЕТОДИ У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ

П. Образцов класифікує порівняльно-історичні методи на 4 групи:

1. Генетичний метод, що досліджує явища на основі аналізу їх розвитку. Цей метод є однією з форм діалектичного метода, оскільки дозволяє встановити відповідні показники у визначені часові періоди та реалізується у формі зрізів. Дозволяє вивчити специфіку, тенденції розвитку явища, що досліджується, визначити результативність, спрогнозувати подальший розвиток.

2. Метод порівняння, що допомагає встановити спільне і відмінне між предметами і явищами. використовується в теоретичному дослідженні, в межах спостереження та експерименту.

3. Історичний метод, що застосовується при вивченні проблем історії психології і педагогіки, розкриває виникнення, становлення і розвиток навчально-виховних закладів, наукових теорій у конкретних історичних умовах.

4. Порівняльно-історичний метод, що забезпечує вивчення психолого-педагогічних явищ у їх розвитку та порівнянні. *Наприклад*, аналіз категорії освіта в межах цього методу дозволяє пояснити як це поняття формувалось у минулому, які етапи пройшло у процесі становлення, які чинники цього процесу, які теорії це вивчали тощо.

В якості окремого історико-педагогічного методу виділяють **метод вивчення архівних матеріалів**. **Архівним документом** називають спеціально створений людиною предмет, призначений для передачі чи збереження інформації [9].

За характером архівні джерела можуть відображати педагогічні, соціальні, психологічні явища минулого безпосередньо чи опосередковано (стаття, книга, огляд).

За формою архівні документи поділяють на:

1. Письмові документи:

- архіви емпіричних даних у машинопрочитуваних формах (перфокарти, дискети);

- державні центральні архіви;
- архіви організацій і підприємств;
- статистичні дані;
- наукові публікації;
- преса;
- особисті документи.

2. **Іконографічна документація** – "кіно-, відео-, фотокартини.

3. **Фонетичні документи** – магнітофонні записи, грамплатівки.

Класифікація архівних історико-педагогічних джерел:

1. Нормативні матеріали (інструкція, рішення, постанови).
2. Першоджерела навчально-виховних установ, навчальних закладів та органів освіти (творчі учнівські роботи, журнали).
3. Вторинні документи навчально-виховних закладів (опис, аналіз та узагальнення першоджерел).
4. Особисті документи (анкети, записні книжки).
5. Мемуари.
6. Статистичні матеріали.

Методи досліджень архівних історико-педагогічних джерел:

1. Фронтальний відбір та вивчення джерел.
2. Вибірковий відбір та вивчення документів.
3. Науковий аналіз джерел.
4. Перехресне вивчення документів.
5. Порівняльно-історичний метод. (*Див. схему до теми 2.4, с. 27, 28, 31.*)

Питання для перевірки і самоконтролю:

1. Проаналізувати дескриптивну функцію теорії.
2. Проаналізувати прескриптивну функцію теорії.
3. Назвати та охарактеризувати загальнонаукові логічні методи дослідження.
4. Обґрунтувати, на якому рівні можуть бути застосовані загальнонаукові логічні методи дослідження.
5. Прокоментувати призначеність історико-педагогічних методів дослідження.
6. На які групи за формою поділяють архівні документи?
7. На які групи класифікують архівні історико-педагогічні джерела?
8. Проаналізувати методи досліджень архівних історико-педагогічних джерел.

ЛЕКЦІЯ 2.5 (4 ГОД)

Емпіричні методи психолого-педагогічного дослідження

1. Метод вивчення наукової, психолого-педагогічної, методичної літератури та архівних матеріалів.
2. Опитувальні методи дослідження:
 - а) письмове опитування: анкетування;
 - б) усне опитування: інтерв'ю, бесіда.
3. Рейтингові методи дослідження:
 - а) експертна оцінка;
 - б) тестування;
 - в) метод полярних профілів.
4. Метод спостереження.
5. Проективні методи.

Література:

1. *Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень / уклад. : С. О. Борисюк, А. І. Конончук. – Н., 2002.*
2. *Крушельницька О. В. Методологія і організація наукового дослідження / О. В. Крушельницька. – К., 2003.*
3. *Образцов П. И. Методология и методы психолого-педагогического исследования / П. И. Образцов. – М., 2004.*
4. *Пихтіна Н. П. Основи наукових досліджень в опорних схемах / Н. П. Пихтіна, С. О. Нестерець. – Ніжин, 2007.*
5. *Романчиков В. Основи наукових досліджень : навч. посіб. / В. Романчиков. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 254 с.*
6. *Тверезовська Н. Т. Методологія педагогічного дослідження : навч. посіб. / Н. Т. Тверезовська, В. К. Сидоренко. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 440 с.*

1. МЕТОД ВИВЧЕННЯ НАУКОВОЇ, ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ, МЕТОДИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА АРХІВНИХ МАТЕРІАЛІВ

Педагогічне дослідження проводиться в чіткій послідовності: аналіз стану досліджуваної проблеми і формулювання теми; уточнення теми і розробка гіпотези; проведення систематичних спостережень, дослідна робота й експериментальна перевірка гіпотези; залучення додаткового матеріалу; аналіз матеріалу і побудова висновків; літературне оформлення проведеної роботи. Щоб повноцінно спланувати

дослідницьку роботу, кваліфіковано і продуктивно провести дослідження, необхідно добре орієнтуватися в тих результатах, які були отримані раніше. Для цього всебічно вивчаються літературні дані, документи навчальних закладів тощо. Така робота націлена на аналіз досліджуваної проблеми.

Кожне педагогічне дослідження починається насамперед із вивчення літературних джерел з проблеми дослідження. До найважливіших літературних джерел, що містять різноманітний фактичний матеріал, відносяться *праці видатних представників педагогіки минулого і сучасності, дисертації монографії, наукові звіти, депоновані тексти результатів досліджень, статті і доповіді з педагогічних проблем* [14, с. 120].

Для педагога-дослідника велику наукову цінність мають також навчальні плани і програми, підручники і навчально-методичні посібники.

Слід зазначити, що вивчення стану досліджуваної проблеми за літературними джерелами – справа непроста: людство тільки за попереднє століття накопичило такий обсяг знань про навколишній світ, що навіть у вузькій галузі науки дослідник стикається з безліччю публікацій. Не винятком є і педагогічна наука. Тому *орієнтування в інформаційних джерелах, уміння правильно їх добирати та цілеспрямовано вивчати – важлива складова професійної кваліфікації педагога-дослідника.*

Важливе місце у вивченні стану проблеми займає *вивчення педагогічного досвіду з конкретної проблеми.* Частіше всього його вивчення здійснюється в ході різноманітних контактів, установлюваних між дослідником і шкільним вчителем, вихователем, вузівським викладачем, майстром виробничого навчання тощо. Іншим способом безпосереднього використання педагогічного досвіду є вивчення літературних джерел. До них відносяться статті, що публікуються в науково-методичних журналах, доповіді, прочитані на педагогічних читаннях, науково-практичних конференціях тощо [14, с. 120].

Звичайно, в методичному огляді науково-педагогічної літератури кожен дослідник розкриває свій підхід до добору літературних джерел, що містять важливий настановчий і узагальнюючий фактичний матеріал, про способи і засоби навчання, про раціоналізаторські прийоми організації навчального процесу, про свідомо створювані зовнішні умови його вдосконалення тощо, свою класифікацію цих джерел.

Важливо, щоб дослідник при розгляді окресленого кола літературних джерел, вивчав їх під кутом зору своєї проблеми, а також з позиції психологічної і педагогічної ефективності намітив шляхи раціонального їхнього використання в науково-дослідній роботі.

Ознайомлення з опублікованими за темою дослідження науковими працями починається відразу після розробки ідеї, тобто задуму наукового дослідження, знаходить своє відображення в темі і робочій програмі дослідження. Це дає змогу цілеспрямовано шукати літературні джерела за обраною темою і краще опрацювати матеріал, опублікований у працях інших учених, оскільки витoki основних питань проблеми майже завжди закладені в ґрунтовних наукових дослідженнях.

Літературний афоризм стверджує: "Вивчати явище без книг – це почати подорож у незвіданому морі без карти, вивчати ж книги без практичної роботи значить зовсім не вийти в море". Проводячи дослідження, доводиться прочитати досить багато книг і статей, з яких тільки незначна частина будуть по-справжньому вивчені й проаналізовані. Тому, науковці радять користуватися двома видами читання: "швидкого" і "повільного" [14, с. 121].

Розглянемо їх детально.

"Швидке" читання (читання "по діагоналі") повинно відповісти на питання, чи варто дану статтю чи книгу уважно вивчати.

Після того, як проглянуто всю наявну на даний момент літературу, можна приступити до "повільного" читання, до глибшого її вивчення, переходячи від простого матеріалу до складнішого. Треба починати з книг, згодом – статті, спочатку вивчати вітчизняні джерела, а потім – іноземну літературу.

Під час читання відібраної літератури треба *робити помітки*, бажано на одному боці аркуша стандартного формату; це дає змогу надалі компонувати матеріал у будь-якому порядку або, як кажуть, користуватися методом "клею і ножиць". Аналізуючи джерела, ліпше записати більше, оскільки заздалегідь не завжди відомо, що з цього матеріалу може знадобитися у подальшому.

Дуже велике значення має обробка записів відповідно до їх накопичення. Тут треба виявити максимальну організованість, яка межує з педантизмом. За систему зберігання записів слід взяти початковий план дослідження. Корисно для кожного його розділу завести окрему

папку, куди складати всі виписки стосовно цього розділу в послідовності, що відповідає викладенню матеріалу.

Потім увесь матеріал треба систематизувати, тобто розмістити відповідно до плану, виключити зайве (дублі, матеріали, що перетинаються та ін.). Подальша обробка матеріалу повинна дати відповідь на питання щодо повноти зібраної інформації, чи досить її для роботи.

Як знайти потрібну літературу? На думку Н. Тверезовської, В. Сидоренко, є *два шляхи отримання бібліографічної довідки*: замовлення в спеціалізованій інформаційній установі (інформаційному підрозділі установи) або самостійний пошук. Треба зазначити, що незважаючи на високу кваліфікацію працівників інформаційних служб, вони ніколи не доберуть літературу так, як треба дослідникові, хоч і збережуть йому багато цінного часу [14, с. 122].

Науковий працівник у пошуку літератури повинен спочатку *з'ясувати перелік періодичних видань*, від яких можна сподіватися необхідної інформації. Добре складений перелік навіть при побіжному знайомстві із заголовками джерел допомагає усвідомити обсяг потрібної інформації. Необхідно *переглянути всі види джерел, зміст яких пов'язаний з темою дослідження*. До них належать матеріали, надруковані в різних вітчизняних і зарубіжних виданнях, недруковані документи (звіти про науково-дослідні роботи, дисертації, депоновані рукописи, матеріали зарубіжних видань), офіційні матеріали. *Якщо такий перелік виявиться дуже великим, слід обмежити параметри бібліографічного пошуку*: мова, країна, рік видання тощо. Коли з даного питання складений бібліографічний довідник, треба його використати, одночасно перевіривши його повноту. Починати пошук варто з нової літератури, а потім користуватися посыланнями на інші джерела.

Вже на етапі попереднього ознайомлення з літературою доцільно звернутися до бібліографії книг і статей і поповнювати з цього джерела список літератури власного дослідження.

Стан вивченості теми доцільно аналізувати з інформаційних видань, метою випуску яких є оперативна інформація як про самі публікації, так і найсуттєвіші моменти їх змісту. Пошук літератури і попереднє ознайомлення з нею супроводжуються відповідною роботою. Якщо назва книги відбиває вибрану тему, то слідше виписати на спеціальну картку вхідні дані: прізвище, ініціали автора, назва книги або статті, місце видання (місто і видавництво, для статті вказують назву журналу або збірки, рік видання і кількість сторінок, для статті,

окрім року, вказують номер журналу і сторінки, на яких розміщена стаття) [14].

Особливо слід зупинитися і підкреслити необхідність використання для укладання списку літератури (бібліографії) карток. Краще всього використовувати спеціальні каталожні картки, що виробляються зі щільного паперу, однакового розміру. Використання карток є зручним і економить час у роботі з літературою. Коли дослідник приступає до літературного оформлення наукової роботи, виникає необхідність посилатися на літературні джерела, тому список повинен бути оформлений раніше, ніж почнеться безпосередня робота над текстом. Картки дозволяють зробити такий список дуже швидко, без витрат часу і зусиль. Достатньо скласти картки з вихідними даними літературних джерел, що використовуються в тексті, в алфавітному порядку і скріпити – і список літератури підготовлений. Залишається пронумерувати картки, якщо посилання робляться з вказівкою номера літературного джерела без зносок. Це найзручніша форма посилань на літературні джерела. Переписувати список літератури при такій формі ведення записів необхідно всього лише один раз – в остаточному оформленні тексту наукової роботи.

Якщо якісь літературні джерела не використовуються в тексті, то достатньо просто відкласти картку з вихідними даними.

Після того як вихідні дані зафіксовані на всі наявні в каталозі літературні джерела має сенс їх проаналізувати, тобто визначити порядок, в якому вони будуть вивчатися. Після цього можна замовляти їх.

Знайомство з літературним джерелом здійснюється в певній послідовності: 1) спочатку знайомляться з назвою джерела; 2) потім читають анотацію; 3) наступний крок – знайомство з розділами книги; 4) якщо книга має науковий апарат (предметний, іменний покажчик), то можна скористуватися їм для вибіркового читання; 5) нарешті, знайомство з текстом розділів і параграфів – читання як суцільне, так і вибіркоче залежно від джерела [14, с. 124].

Знайомство з анотацією, розділами, предметним, іменним покажчиком, бігле (ознайомлювальне) читання слід супроводжувати аналітичними записами. Вони можуть мати вигляд: 1) анотування, критичних зауважень, окремих виписок прямо на картці після біглого читання; 2) стислого конспектування окремих розділів книги після вибіркового читання; 3) докладного конспекту окремих розділів або всієї роботи, якщо вона має пряме відношення до теми дослідження [14, с. 124].

Залежно від мети і завдань конкретного наукового дослідження використовують різні способи бібліографічного пошуку: *хронологічний, зворотньо-хронологічний, порівняльно-хронологічний*.

Хронологічний застосовується для з'ясування того, як розвивалося вивчення якого-небудь явища, коли з'явилися перші дослідження за темою, як вони змінилися з часом, що накопичене на сьогоднішній день, що залишилося невідомим та ін.

Зворотньо-хронологічний – це спосіб, при якому виходять з новітніх досліджень, щоб потім під цим кутом зору звернутися до більш ранніх публікацій.

Порівняльно-хронологічний спосіб дає можливість простежити розвиток кількох точок зору, концепцій, теорій, що стосуються одного і того ж явища [14, с. 125].

Найбільш важливі книги та статті необхідно обов'язково прочитати в оригіналі. Вивчивши літературне джерело, відразу слід зробити його повний бібліографічний опис. Помилково покладатися виключно на свою пам'ять, доцільно занотувувати на картках необхідну інформацію й зауваження до кожного джерела.

Вивчаючи літературу, варто не тільки запозичувати матеріал, важливо паралельно *обдумувати й аналізувати знайдену інформацію*. *Цей процес має тривати протягом усієї роботи над темою*, тоді власні думки, які виникли в ході знайомства із чужими працями, стануть основою для отримання нового знання. Звичайно використовується не вся інформація, що міститься у джерелі, а тільки та, що має безпосереднє відношення до теми дослідження і складає особливу дослідницьку цінність. *Критерієм оцінювання вивченого є можливість його практичного використання у дослідженні*.

Працюючи над окремим питанням чи розділом, треба постійно бачити його зв'язок з проблемою в цілому, аналізуючи ж широкую проблему – вміти розділяти її на частини, кожна з яких продумувати в деталях. Можливо, частина отриманих даних виявиться непотрібною; іноді вони використовуються повністю. Тому необхідні їх ретельний відбір і оцінювання. *Відбір наукових фактів – складна справа. Це не механічний, а творчий процес, який потребує цілеспрямованої праці*.

Треба добирати не будь-які, а тільки *наукові факти*. Поняття "науковий факт" є значно ширшим і багатограннішим ніж поняття "факт", що застосовується у повсякденному житті. Коли говорять про наукові факти, то розуміють їх як *складові елементи основи наукового знання*,

віддзеркалення об'єктивних властивостей речей і процесів. На підставі наукових фактів визначаються закономірності явищ, будуються теорії і виводяться закони [14, с. 126].

Наукові факти характеризуються такими властивостями, як новизна, точність, об'єктивність і достовірність. Новизна наукового факту свідчить про принципово новий, невідомий до цього часу предмет, явище або процес. Це не обов'язково наукове відкриття, але нове знання про те, чого ми досі не знали.

Точність наукового факту визначається об'єктивними методами і характеризує сукупність найсуттєвіших прикмет предметів, явищ, подій, їхніх кількісних та якісних визначень.

При доборі фактів необхідно бути науково об'єктивним. Не можна відкидати факти тільки тому, що їх важко пояснити або знайти їм практичне застосування. Насправді, сутність нового в науці не завжди чітко видно самому досліднику. Нові наукові факти, часом досить значні, саме через те, що їх значення недостатньо розкриті, можуть надовго залишатися у резерві науки і не використовуватися на практиці.

Достовірність наукового факту базується на його безумовному реальному існуванні, яке підтверджується при побудові аналогічних ситуацій. Якщо такого підтвердження немає, то немає і достовірності наукового факту. Достовірність наукових фактів значною мірою залежить від достовірності першоджерел, від їх цільового призначення і характеру їхньої інформації. Очевидно, що офіційне видання, опубліковане від імені державних або громадських організацій, установ і відомств, містить матеріали, точність яких викликає найменше сумнівів.

Дуже важливий фактичний матеріал дослідник може одержати з документів. Під документом соціологи розуміють засіб передачі або збереження інформації. Коло документів, що відображають різні сторони діяльності навчального закладу, широкий. У педагогічній літературі документи класифікують по-різному.

За формою фіксації документи діляться на: письмові (директивні і навчально-програмні документи, робочі перспективні і поточні плани протоколи, звіти), статистичні (таблиці, графіки тощо), образні або графічні (кіно і фотодокументи), фонетичні (магнітофонні записи) [14, с. 127].

Іноді використовують класифікацію документів, основою якої служить характер їхнього використання. У зв'язку з цим виділяються

три групи документів: 1) що дозволяють відновити деякі педагогічні явища; 2) що дозволяють зробити деякі висновки про їхніх авторів (викладачів, майстрів виробничого навчання, учнів тощо); 3) що дозволяють ілюструвати педагогічні митна (для наведення прикладів, посилянь та ін.).

Н. Тверезовська, В. Сидоренко пропонують і більш *спрощену класифікацію документів:*

- документи, що відображають діяльність педагогічного колективу (розклад занять, класний журнал, навчально-методична документація тощо);

- документи, що відображають діяльність учнів (щоденник, робочий зошит, контрольна робота, творчий виріб та ін.) [14, с. 127].

Для аналізу документації застосовуються методи, що об'єднуються в дві неповні групи: традиційні методи аналізу; кількісні методи аналізу (контент-аналіз).

Перша група об'єднує всі розумові операції, спрямовані на інтерпретацію даних із певної точки зору. Звичайно, інформаційні дані, що цікавлять дослідника, знаходяться в документі в прихованій формі. Перетворення цієї форми і являє собою інтерпретацію його змісту.

Традиційні методи аналізу використовуються при зовнішньому і внутрішньому аналізі документів. Завдяки зовнішньому аналізу встановлюються вигляд, форма документа, час і місце появи, його автор, контекст, надійність і достовірність. Внутрішній аналіз – дослідження змісту документа, що характеризує досліджуване педагогічне явище. Такий аналіз розкриває глибинні, сховані сторони змісту документа.

Хоча зовнішній і внутрішній аналіз документів є самостійним творчим процесом, *існують загальні вимоги до його проведення*, встановлені у вигляді наступного *формалізованого переліку питань:*

1. Що являє собою документ? Хто його автор?
2. З якою метою створено документ? Яка його надійність?
3. Яка достовірність зафіксованих у ньому даних?
4. Який суспільний резонанс документа?
5. Який фактичний зміст документа?
6. Яка цінність змісту документа?
7. Висновки про факти, що містяться в документі.
8. Висновки про оцінні установки, що містяться в документі.
9. Висновки про автора документа.

10. Повнота даних, що містяться в документі.

Сутність кількісних методів аналізу документів (контент-аналіз) полягає у визначенні ознак, рис, властивостей документів, що легко підраховуються і які відбивають певні істотні сторони його змісту. Тільки в цьому випадку якісний зміст документа стає зручним для вимірювання.

Контент-аналіз – це техніка виведення висновку за допомогою виявлених об'єктивних характеристик тексту. Використання контент-аналізу містить у собі ряд стандартизованих процедур. Його застосування необхідне тоді, коли несистематизований матеріал великий за обсягом; категорії, важливі для цілей дослідження, характеризуються певною частотою появи в досліджуваних документах; для вивчення проблеми важливе значення має мова досліджуваного джерела інформації [14, с. 128].

2. ОПИТУВАЛЬНІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методи усного та письмового опитування знаходять широке застосування в педагогічних для збору первинної вербальної інформації. *Термін "вербальний"* походить з латинської, що означає усний, словесний [14, с. 140].

Усне опитування може носити характер *інтерв'ю* або *бесіди*. (Див. схеми до теми 2.5, с.43, 46.)

Бесіда являє собою усне спілкування дослідника в довільній формі з одним або декількома її учасниками (дітьми, вихователями, батьками дітей тощо). Під час бесіди питання можуть задаватися як дослідником, так і досліджуваними.

Інтерв'ю – це та сама бесіда, але вже з одним досліджуваним. Питання під час інтерв'ю задає тільки дослідник.

Письмове опитування відбувається у вигляді *анкетування*.

В інтерв'юванні, бесіді й анкетуванні беруть участь дві основних особи *дослідник і опитуваний (респондент)*. Термін "респондент" походить з латинської, що означає учасник опитування, той кого опитують. Респондентами можуть виступати діти, учні, студенти, педагогічні працівники, керівники органів освіти, батьки дітей.

Інтерв'ювання і бесіда мають місце у випадку безпосередньої соціально-психологічної взаємодії дослідника і респондента, а анке-

тування відбувається при опосередкованій їх взаємодії. За допомогою цих методів на основі висловлювань опитуваних одержують дані про різні факти дійсності.

До переваг розглянутих методів варто віднести їхню універсальність (фіксуються як мотиви, так і результати діяльності людей, їхня думка тощо), а також одержання з їхньою допомогою даних, що легко піддаються кількісному опрацюванню.

Усне опитування передбачає, що заздалегідь складені питання зачитує дослідник, який проводить інтерв'ювання або бесіду, і він сам записує відповіді на них, почуті від опитуваних.

Особливості інтерв'ю і бесіди полягають у наступному. У педагогічних дослідженнях інтерв'ю дозволяє виявити ставлення людей до певних педагогічних явищ (інтерв'ю думки) і висвітлити різні події і факти (документальне інтерв'ю). Бесіду застосовують тоді, коли для отримання потрібної інформації недостатньо спиратися тільки на визначений перелік питань. Потреба у бесіді виникає тоді, коли для з'ясування певної обставини виникає необхідність всебічно її обговорити, і заздалегідь передбачити, у якому напрямку здійснюватиметься обговорення. Бесіда носить яскраво виражений імпровізаційний характер. Але для її проведення, так само як і для проведення інтерв'ю, потрібний заздалегідь розроблений опитувальник.

Під час усного опитування, обов'язковим для дослідника є контакт з опитуваними. Це дає йому можливість бачити, як опитуваний відноситься до процедури опитування, як він реагує на те чи інше питання. Але не тільки безпосередня взаємодія дослідника й опитуваного мають вирішальне значення для досягнення поставленої мети. *На результати опитування впливає і зовнішній вигляд дослідника, і його вік та стать, темп опитування, спосіб реєстрації відповідей, місце і умови проведення інтерв'ю чи бесіди.*

На усну відповідь опитуваний витрачає менше часу й енергії, ніж на письмову. Але, незважаючи на це, *усне опитування має деякі свої недоліки.* Всі опитувані знаходяться в неоднакових умовах, дехто з них може отримати через додаткові запитання допомогу; вираз обличчя або певний жест дослідника можуть вплинути на опитуваного; особистий контакт з дослідником може дещо схвилювати опитуваного і вплинути на об'єктивність відповідей.

Основною особливістю усного опитування, що відрізняє його від інших методів збору первинної інформації є те, що її вірогідність і

повнота значною мірою залежить від якостей, заздалегідь підготовлених питань, організації й умов, у яких опитувані дають відповіді на питання. Так, наприклад, питання, нечітко сформульовані або які зачіпають особисті справи опитуваного, частіше усього є причиною неправдивих відповідей; відсутність розуміння опитуваними мети дослідження може привести до недбалого їх відношення до відповідей на питання. Погана організація приводить до втрати інформації, а неоднакові умови, у яких знаходяться опитувані, ведуть до зниження її достовірності.

Щоб усне опитування досягло поставленої мети, воно повинно заздалегідь ретельно готуватися. Підготовка до опитування полягає у розробці питань і складанні опитувальника. Доцільно, щоб у опитувальнику поряд з кожним питанням було передбачено місце і для запису відповідей. Останнім часом стало доступним записувати відповіді за допомогою механічних засобів (магнітофонів, диктофонів тощо). Заздалегідь, знаючи про наявність такої можливості, не потрібно передбачати в опитувальнику місця для письмового запису відповідей опитуваного.

Види інтерв'ю. За формою спілкування розрізняють:

1. Стандартизоване інтерв'ю: передбачає проведення опитування за чіткою схемою (що є сталою для всіх).

2. Напівстандартизоване інтерв'ю: базується на двох видах запитань:

а) основні, обов'язкові (ставлення кожного респондента);

б) "підпитання", уточнюються, залежать від основних.

3. Вільне інтерв'ю: бесіда, коли дослідник має можливість самостійно змінювати спрямованість, послідовність, структуру питань [7].

Залежно від умов проведення розрізняють:

- **одноразові, багаторазові, індивідуальні, групові інтерв'ю.**

Етапи організації інтерв'ю.

1. Підготовчий (організаційний) етап, що включає:

1. Визначення об'єкта і предмета опитування, виду інтерв'ю.

2. Складання плану, підготовка запитань.

3. Пілотажне інтерв'ювання.

4. Корекція програми опитування, аналіз помилок, редагування питань.

5. Складання підсумкових запитань.

2. *Комунікативний етап*, що передбачає реалізацію **трьох фаз спілкування**: фаза адаптації; основна фаза інтерв'ю; фаза завершення бесіди.

3. *Аналітичний етап*, що передбачає: обробку та інтерпретацію зібраної інформації, аналіз, співставлення результатів [7].

У розробці питань усного опитування Н. Тверезовська, В. Сидоренко радять дотримуватися таких **вимог**:

1) опитування не повинно носити випадкового характеру, а бути цілеспрямованим; при цьому більш зрозумілі опитуваному питання задаються раніше, а більш складні – пізніше;

2) питання повинні бути лаконічними, конкретними і зрозумілими для всіх опитуваних;

3) питання, призначенні як для дітей, так і вихователів, не повинні суперечити педагогічному такту і професійній етиці;

4) частину питань доречно складати так, щоб за їх допомогою було можливо перевірити об'єктивність відповідей на попередні питання;

5) слід враховувати, що під час усного опитування різні обставини можуть і римує думки опитуваного, і спричиняти нещирість відповідей (наприклад, надмірне хвилювання, неухважність, втома, соромливість тощо) [14, с. 143].

Питання інтерв'ю за формою очікуваних відповідей діляться на закриті, напівзакриті і відкриті. При використанні закритих питань опитуваному пропонуються можливі відповіді, одну з яких він повинен вибрати. Напівзакриті питання припускають можливість вибору відповіді з готового списку або самостійної відповіді. Відповіді на відкриті питання незаплановані і повністю записуються дослідником.

Для успішного проведення самого опитування доцільно виконувати такі **правила**:

1) під час опитування дослідник і опитуваний повинні бути сам на сам, без сторонніх слухачів;

2) кожне усне питання повинно зачитуватись з опитувальника без будь-яких змін і доповнень;

3) питання повинні ставитися тільки у такій послідовності, як це передбачено опитувальником;

4) опитуваний не повинен бачити опитувальника, щоб не мати можливості самому читати наступні питання;

5) дослідник не повинен впливати на опитуваного будь-яким чином (опосередковано підказувати відповідь, похитувати головою на знак незгоди, кивати головою тощо);

6) у тому разі, коли видно, що питання мало зрозуміле опитуваному, дослідник може задавати лише нейтральні запитання, наприклад: "Що ви хотіли цим сказати?", "Поясніть детальніше";

7) якщо опитуваний не розуміє питання, його потрібно прочитати ще раз; ні в якому разі не потрібно пояснювати опитуваному питання і наявні у ньому поняття; коли питання залишилось для опитуваного незрозумілим і після повторного прочитання, біля нього слід написати: "Питання незрозуміле";

8) відповіді записуються в опитувальник під час опитування [14, с. 144].

Усне опитування не повинно бути тривалим: з дітьми не більше 15 хвилин, з педагогічними працівниками – у межах 30 хвилин.

Письмове опитування передбачає, що відповіді на поставлені питання заносяться письмово у спеціальну заздалегідь складену анкету. Термін "*анкета*" походить з французької, що означає опитувальний лист для того, щоб отримати які-небудь відомості про того, хто його заповнює. Під час анкетування опитуваний сам читає запропоновані йому письмово питання і відповідає на них письмово. Завдяки цьому анкетування іноді називають *саморесстрацією*.

9) **АНКЕТА** – структурно організований набір запитань, кожне з яких логічно пов'язане з центральним завданням дослідника [14, с. 144].

Виділяють такі **основні типи анкет**:

1. *Анкети з відкритими запитаннями*, які спрямовані на виявлення якостей опитуваних.

2. *Анкети селективного типу*, де опитуваному на кожне запитання пропонується кілька відповідей.

3. *Анкети-шкали*, де опитуваний підбирає відповідь та оцінює в балах правильність кожного з запропонованих варіантів [7; 11].

Дослідникам важливо знати і дотримуватися **відповідних розділів анкети**:

I. Вступна частина – звернення до опитувального, вказується мета дослідження, яка організація проведення анкети, гарантія анонімності, дається чіткий виклад правил заповнення, повернення анкет.

II. Основна частина – включає питання анкети.

III. Демографічна частина (паспортичка) – містяться питання щодо статусу особи (вік, стать, сімейне положення, освіта, професія) [7; 11].

У дослідженнях можуть застосовуватись такі **види анкетування**:

Поштове – розсилається, а потім повертається до дослідника.

Пресове – анкета публікується через пресу (газети, журнали). Ті люди, які виявили бажання дати відповідь – надсилають їх до дослідника.

Роздавальне – роздається на руки і відразу заповнюється.

Науковці розрізняють різні типи анкетних запитань.

За змістом анкетні запитання розділяють на дві групи:

I група – питання про факти у минулому й теперішньому, а також про продукти діяльності. До I групи відносять демографічну частину.

II група – питання про мотиви, оцінки й думки індивідів. Питання II групи спрямовані на виявлення оцінок, думок опитуваних з даної теми [7; 11].

За формою анкетні запитання диференціюють на:

1. Відкриті питання – відповідь можна дати у будь-якій формі, якщо вона не регламентується жодними рамками і респондент може відповідати так, як бажає.

2. Закриті – питання, що містять варіанти можливих відповідей.

3. Прямі – питання, що спрямовані на одержання прямої безпосередньої інформації від респондента.

4. Непрямі питання мають на меті приховати сенс вивідуваної інформації [7; 11].

За функцією анкетні запитання поділяють на:

1. Фільтруючі запитання, що використовуються за змістом у двох групах питань, питань про факти і дії та до питань про думки, мотиви, оцінки респондента. Метою фільтруючих питань є відділення однієї групи від другої.

2. Контрольні запитання, що застосовуються для перевірки правильності відповідей на основі питання [7; 11].

До переваг анкетування найчастіше відносять:

- оперативність проведення (за досить короткий час можна одночасно опитати велику кількість осіб і отримати багато відомостей);

- можливість отримати письмові відповіді на такі питання, які з певних суб'єктивних причин усно залишаються без відповідей (зазвичай це буває у тих випадках, коли опитувані чогось бояться або соромляться, і не наважуються сказати про це вголос) [7; 11].

Доцільність застосування анкетування є виправданою у тих випадках, коли необхідно:

- 1) отримати якісь фактичні дані;
- 2) з'ясувати відношення опитуваних до певної проблеми чи явища;
- 3) отримати єдино можливі і дуже конкретні відповіді;
- 4) оцінити якісь явища або події чи назвати їх у порядку надання переваги.

Анкети можуть бути *іменними*, коли вони підписуються опитуваними, або *анонімними*.

Вибір типу анкети залежить від багатьох факторів, головні з яких полягають у тому, наскільки питання анкети зачіпають особистість опитуваного або можуть впливати на його щирість. У той же час анонімні анкети викликають певні побоювання щодо сумлінності їх заповнення і достовірності наведеної в них інформації. Тому при складанні анкети, так само як і опитувальника, важливо мати на увазі *дві обставини*: чи спроможні обрані для дослідження особи відповісти на поставлені питання; чи можна передбачити, що вони дадуть щирі відповіді. Слід пам'ятати, що у багатьох випадках щирості відповідей можна досягти анонімним анкетуванням.

Питання в анкеті можуть бути відкритими чи закритими. *Відкриті питання* вимагають від опитуваного самостійно і довільно скласти свою відповідь.

Закриті питання анкети дають не таке повне уявлення про досліджуване питання, тому що вони звужують можливості опитуваних, але анкетування з їх допомогою проводиться швидше і їх легше опрацювати.

Інколи в разі потреби в одній анкеті *поєднують обидва типи питань* [11, с. 46].

Як зазначалося вище, уже говорилося, від правильної організації і ретельної підготовки залежить якість інформації, отриманої в результаті усного чи письмового опитування. Існує ряд критеріїв якості інформації, вимог і правил організації і планування опитування.

До критеріїв якості інформації, що отримана у процесі опитування, відносяться її надійність і вірогідність.

Надійністю називається ступінь незалежності інформації від впливу випадкових факторів. Для забезпечення надійності інформації необхідно дотримуватись максимально можливої рівності умов збору інформації: місце й обставини опитування, порядок і формулювання питань і відповідей, вплив дослідника на опитуваних.

Для одержання достовірної інформації дослідник повинен забезпечити в опитуваних мотивацію до участі в дослідженні. Необхідно, щоб опитуваний сприйняв потрібну інформацію, правильно зрозумів її, зміг згадати події минулого й адекватно сформулювати обрану ним відповідь.

Якість первинної інформації значною мірою залежить від якості опитувальника чи анкети, які відіграють роль вимірювального інструменту. Критеріями оцінки якості інструментів виміру є їхня стійкість і обґрунтованість. Стойкість інформації – це ступінь відтворення результатів опитування тих самих осіб при повторному застосуванні опитувальника в попередніх умовах.

У зв'язку з проведенням усного чи письмового опитування важливого значення набуває питання про те, скільки опитуваних повинно бути охоплено дослідженням. Однозначну відповідь на таке питання дати важко. Це залежить від багатьох обставин: від характеру і складності обраних для дослідження явищ; від ступеня варіювання результатів спостереження, відносних помилок; від рівня вірогідності досліджуваного явища. Досвід засвідчує, що у педагогічному дослідженні усним чи письмовим анкетуванням повинно бути охоплено не менше 100 осіб. Це дає можливість опрацювати результати анкетування статистично і зробити достовірні висновки про досліджуване питання.

Методи усного і письмового опитування можуть застосовуватись як один із основних способів отримання необхідної для дослідника інформації, а також носити допоміжний характер.

3. РЕЙТИНГОВІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Рейтинг – термін, що означає суб'єктивну оцінку певного явища за даною шкалою. **Метод рейтингу** – це метод оцінювання або психологічного виміру тих чи інших якостей особистості, заснований на судженнях компетентних осіб. Для рейтингу характерно те, що

результати спостережень знаходять свій вияв у кількісних величинах; це дозволяє використовувати математичні методи [11, с. 39]. (Див. схеми до теми 2.5 с. 39–42, 44–45, 47.)

На думку науковців, **перевагами методу рейтингу є:**

а) на відміну від спостереження, *рейтинг більш економічний* (дослідник витрачає менше часу);

б) *широкі межі його застосування*, особливо в дослідженнях педагогічної діяльності, оскільки природа педагогічних умінь така, що їх важко описати за допомогою інших методів;

в) *не вимагає спеціальної психологічної підготовки*;

г) допомагає виступаючим у ролі суддів *осмислити і співставити як свої, так і чужі якості та риси* [7; 11].

Недоліки методу рейтингу є:

а) "помилка великодушності" – *схильність давати дещо завищену оцінку* знайомим людям;

б) "помилка центральної тенденції" – *судді дають крайні оцінки при шкалуванні* ("дуже здібний організатор", "зовсім неухвальный" і т. д.);

в) логічна помилка – *однаково оцінюють ті якості, які на їхню думку логічно між собою пов'язані* (якщо недисциплінований – то й погано вчиться);

г) *під впливом загального ставлення до оцінюваної особи оцінюють* і окремі якості особистості;

д) існує *тенденція оцінювати інших на підставі власних якостей* (помилки асиміляції або контрасту) [7; 11].

Види методів рейтингу та методики їх застосування у педагогічному дослідженні

1. Найпростіший рейтинг – п'ятибальна система оцінювання певної якості. Процедура оцінювання за п'ятибальною системою передбачає спочатку завдання експертам – поставити бал як оцінку ряду запропонованих властивостей та підрахувати середнє арифметичне. При підрахунках результатів використовується середнє арифметичне

$$X = \sum (n * x_1) * N, \text{ де}$$

n – кількість відповідей, оцінених даним балом;

x₁ – бал; N – кількість спостережень.

2. Метод полярних профілів. Застосовується для вивчення уявлень, думок, установок людей тепер і в майбутньому, вивчення оцінок людьми рис, якостей, умінь інших. У полярній анкеті 2 стовпчики якостей – антонімів ("полюси" вираженості цих якостей змішані) для того, щоб опитувані уважно заповнювали листок. *Кількісна оцінка означає:*

- 3 – якість розвинена великою мірою, сильно;
- 2 – якість розвинена середньо;
- 1 – якість розвинена не дуже сильно, трохи;
- 0 – якість не розвинена.

3. Метод незалежних характеристик (Платонов К. К.).

Суть методу полягає в тому, що дослідник обробляє інформацію, яка надійшла з різних джерел. Дослідник робить висновки про те, які думки й оцінки притаманні більшості опитуваних.

4. Метод експертних оцінок застосовується у процесі виявлення і прийняття різних управлінських рішень, для висновків при складанні характеристик, навчальних планів тощо. *Метод експертних оцінок є класичним рейтинговим методом.* До нього відносять прийоми одержання діагностичної, прогностичної інформації на основі виявленої і спеціально обробленої думки спеціалістів, які входять у репрезентативну групу експертів. *Основне застосування методу* – у процесі виявлення і прийняття різних управлінських рішень, оскільки для прийняття рішення необхідні:

- оптимальна кількість інформації;
- інформація повинна надходити у впорядкованій формі;
- інформація повинна задовольняти показники як за змістом, так і за узагальненістю.

Одна людина не може дати вичерпну експертну оцінку. Колектив експертів підвищить достовірність інформації.

5. Методика парного порівняння полягає в тому, що компетентний представник порівнює групу людей за якимось одним параметром. Застосування методики доцільне, коли потрібно одержати дані достатнього ступеня об'єктивності. Методика парного порівняння полягає в тому, що порівнюється група людей за одним якимось параметром. Математичний вираз цього порівняння записується у матрицю парного порівняння:

- два педагоги рівні за певною ознакою – присвоюється по 1 балу;
- якщо особа має перевагу (за цією ознакою) – приписується 2 бали;
- хто поступається – 0 балів.

Так, вивчаючи особливості авторитету членів учительського колективу, С. Д. Максименко одержав і таку матрицю парного порівняння за параметром "ставлення до праці".

6. Метод самооцінки як окремий вид рейтингу – це метод оцінки особистістю самої себе, своїх можливостей і місця серед інших, що в свою чергу є важливим регулятором її поведінки в цілому. Традиційно визначають **три типи самооцінки**:

- 1) адекватну;
- 2) занижену, яка суттєво гальмує соціальну активність людини;
- 3) завищена самооцінка, яка призводить до того, що людина з перебільшеною самовпевненістю приступає до роботи, не аналізуючи реальності поставлених завдань і умов їх виконання.

Самооцінка може вивчатися:

- 1) як окремою методикою, так і включатися в інші процедури дослідження особистості та її місця в системі відношення до навколишнього світу;
- 2) методом спостереження за участю особи у рольових іграх, соціально-психологічних тренінгах та графічних методах;
- 3) методом математичної статистики, який використовується для забезпечення достовірності одержаної інформації.

7. **Соціометрія** – сучасна методика вивчення соціальних стосунків, заснована Якобом Леві Морено. Вона передбачає реалізацію таких **етапів**:

1) *Анкетування* (індивідуальне чи групове) на з'ясування кількості двобічних і однобічних виборів прихильності. Пропозиція назвати чи написати, хто з колективу подобається і чому, а хто не подобається і чому.

2) *Створення соціометричної матриці*, визначення груп симпатії, антипатії, лідерів, ізольованих.

Науковці радять дотримуватися правил застосування методу соціометрії, а саме:

- визначення межі соціальної групи;
- проведене тестування спричиняє реструктуризацію груп;
- кожен член групи має право робити будь-яку кількість виборів;
- член групи не повинен знати про вибір інших;
- члени групи повинні мати чітко визначені критерії вибору;
- перевірити, чи всі члени розуміють питання [7; 11].

8. **Тестування** – набір стандартизованих запитань та завдань, які використовуються для стандартизованого виміру індивідуальних відмінностей, властивостей, явищ. **Переваги** тестування полягають у тому, що вони дають змогу:

- 1) враховувати індивідуальні особливості;
- 2) перевіряти якість засвоєння теоретичного і практичного матеріалу;
- 3) пожвавити процес навчання, нова форма контролю, різні види тестів;
- 4) зекономити навчальний час (опитування, перевірка робіт, результатів виконаних учнями робіт);
- 5) обробляти результати тестових зрізів на ЕОМ;
- 6) ставити школярів різних шкіл і регіонів у приблизно рівні умови;
- 7) при виключенні списування майже гарантують справедливую оцінку знань та можливостей учня.

Проте застосування тестів має і недоліки:

- велика ймовірність випадкового вибору відповіді;
- перевірка лише кінцевих результатів дій, утруднення з боку вчителя, а частіше неможливість простежити логіку роздумів учня;
- категоричність оцінки виконання завдання – "завдання виконано правильно і повністю" та "завдання не виконано".

Здійснюючи наукове дослідження, доцільно дотримуватись вимог до проведення тестових методик:

- 1) методика повинна чітко відповідати меті і предмету дослідження;
- 2) процедура проведення має бути заданою у вигляді однозначного набору дій з наступною їх квантифікацією;
- 3) тест має бути перевірений на репрезентативність, надійність, об'єктивність та валідність;
- 4) інструкція по проведенню дослідження не повинна допускати подвійного тлумачення її змісту [7; 11].

Існують такі етапи тестування:

I етап – *вибір тесту* (визначається метою дослідження, залежить від ступеня достовірності та надійності тесту);

II етап – *проведення тестування* (визначається інструкцією до тесту);

III етап – *інтерпретація результатів тестування* (обумовлюється системою теоретичного обґрунтування предмету дослідження) [11, с. 47].

Виділяють наступні групи і види тестів:

I. Тести досягнень:

1. Тести розвитку.
2. Тести інтелекту.
3. Тести загальної результативності.
4. Тести шкільної успішності.
5. Спеціальні тести, які визначають професійну придатність та функціональні можливості [11, с. 47].

II. Психометричні особистісні тести:

1. Особистісні структурні тести.
2. Тести на інтереси та установки.
3. Клінічні тести.

III. Тести шкільної успішності:

1. Шкільні тести, що виходять за межі окремого предмета.
2. Загальні тести з рідної мови.
3. Тести на правопис.
4. Тести на читання.
5. Тести на словниковий запас.
6. Спеціальні тести з рідної мови.
7. Тести з арифметики та математики.
8. Тести з іноземної мови.
9. Тести з природознавчих дисциплін.
10. Тести з соціальних дисциплін.

IV. Тести інтелекту та професійної придатності:

1. Тести інтелекту, індивідуальні тести.
2. Тести інтелекту, групові тести.
3. Спеціальні тести, що перевіряють професійну придатність та здібності учня.

V. Тести, що визначають рівень розвитку дитини та її готовність до школи:

1. Тести, що визначають дошкільний розвиток дитини.
2. Тести, що визначають готовність дитини до школи [11, с. 47].

4. МЕТОД СПОСТЕРЕЖЕННЯ

Наукове спостереження – система фіксації і реєстрації об’єктивних властивостей і зразків об’єкта, що вивчається і знаходиться у природних умовах або в умовах наукового експерименту. Наукове

спостереження є формою чуттєвого пізнання, але не зводиться до нього. Воно характеризується тим, що завжди підпорядковане певній дослідницькій меті, завчасно планується і проводиться за певною програмою. Наукове спостереження є емпіричним методом [14, с. 128]. (Див. схему до теми 2 с. 30, 34, 35, 37.)

Визначають такі ознаки спостереження:

1) спостереження має бути спрямоване на соціально істотні об'єкти (ті обставини, які є важливими для розвитку особистості або колективу). Наприклад, стиль роботи педагога, конкретна поведінка батьків, реакція вихованців на об'єкти виховання;

2) спостереження повинне проводитись організовано і систематизовано. Спостерігач спостерігає дійсність комплексно, виносить свої судження, сам координує і класифікує;

3) спостереження завжди вимагає максимального збору інформації (фото, кіно, магнітофон);

4) результати наукових спостережень повинні чітко фіксуватися і піддаватись відтворенню (кодування, протоколи);

5) спостереження і обробка його результатів вимагають від спостерігача об'єктивності. Це означає, що треба прагнути до суб'єктивної незалежності сприймання, класифікації, інтерпретації спостережуваного [7, с. 78].

Об'єктами спостереження є:

1) *поведінка в праці*: спостереження за умовами, які сприяють або перешкоджають процесу праці; за виконанням завдань в певних умовах; залежність результатів праці від методів; залежність результату праці від об'єму знань про об'єкт праці; за темпом праці, етапами її виконання; за формою організації праці;

2) *соціальна поведінка*: емоційна реакція дитини на успіхи чи невдачі; стиль керівництва вчителя і його результативність; виділення групувань у групі; співставлення їх поведінки; спілкування між дівчатами і хлопцями;

3) *умови середовища*: завдання – становлення системи зв'язків між факторами навколишнього середовища і поведінкою самої дитини; територіальні особливості; соціальне середовище [11, с. 35].

Науковці визначають такі переваги методу спостереження:

1) безпосередність самого спостереження;

2) лише спостереження дає можливість аналізувати поведінку груп;

3) результати спостереження є незалежними від готовності осіб, які спостерігаються;

4) багатомірність охоплення;

5) широта поля спостереження;

6) можливість використання технічних засобів [7, с. 78].

Проте варто знати і враховувати **недоліки спостереження**, а саме:

1) на результатах спостереження відбивається настрій спостерігача;

2) спеціальність, кваліфікація спостерігача;

3) тенденція очікування у спостерігача;

4) комплексність ситуації;

5) одноразовість;

6) психологічне насичення не дає можливості зосередитись на фактах;

7) часті помилки в оцінках того чи іншого явища, провали в пам'яті;

8) гало-ефекти або ореол престижу: в учня спостерігаються позитивні якості, потім приписуються йому такі, чого насправді немає [7, с. 79].

Спостереження, які застосовуються в педагогічних дослідженнях, досить різноманітні. Їх класифікують за різними ознаками. Н. Тверезовська та К. Сидоренко радять диференціювати спостереження за такими *видами*:

1. Нестандартизоване спостереження. Характеризується широкими межами спостережуваної царини, відсутністю чіткого, наперед визначеного категоріального опису. До нього вдаються на початковому етапі дослідження, коли необхідно зорієнтуватися.

2. Стандартизоване спостереження. Базується на попередніх висновках. Максимально конкретизують його сферу, етапи, дають категоріальний опис, формулюють вимоги та критерії оцінок.

3. Зовнішнє спостереження. Дослідник не бере участі в процесах, що відбуваються. Забезпечує нейтралітет дослідника, підвищує надійність висновків. Але знижує рівень розуміння глибинних процесів.

4. Внутрішнє спостереження. Дослідник є співучасником подій, за якими спостерігає, що забезпечує тісний контакт дослідника і піддослідного, але погіршує об'єктивність висновків.

5. Пасивне спостереження має місце в повсякденному житті кожної людини, завдяки чому відбувається її безперервний зв'язок з навколишньою дійсністю. Це дає їй можливість орієнтуватися в природньому і соціальному середовищі, узгоджувати свою поведінку відповідно до змін середовища.

6. Наукове спостереження є розвинуеною і вдосконаленою *формою пасивного чуттєвого пізнання дійсності*. При цьому відбувається наукове, точне і об'єктивне спостереження, і реєстрація характерних ознак різноманітних предметів і явищ. Вважається, що в науці дослідницьке спостереження є універсальним інструментом ученого [7; 11; 14].

Особливістю спостереження є те, що воно може бути і самотійним способом вирішення дослідницького завдання, і складовою частиною інших методів. Наприклад, педагогічний експеримент важко уявити без спостереження за його перебігом. Іноді спостереження та експеримент ототожнюють. Насправді цього не може бути. *Головна відмінність між спостереженням й експериментом* полягає в суттєвості поставленого дослідником питання. Проводячи спостереження, дослідник не знає відповіді на поставлене питання або має лише смутну уяву про нього. А в експерименті відповідь на питання дається у вигляді гіпотези, тобто учений припускає наявність певного зв'язку між фактами і за допомогою експерименту спробує довести або спростувати її існування.

Спостереження відрізняється від експерименту ще і тим, що воно протікає у вже наявних умовах без зовнішнього впливу на об'єкт або явище, яке спостерігається. В експерименті, навпаки, відбувається активний вплив на явищі або об'єкти шляхом створення умов, відповідних меті дослідження.

Щоб знайти в явищах, які вивчаються, нове й істотне, *наукове спостереження вимагає також великої пильності і серйозної розумової діяльності*. Інколи, на перший погляд, здається, що метод дослідницького спостереження зовсім простий. Але насправді це не так. Він досить складний. Труднощі пов'язані, перш за все, з тим, що досліднику під час спостереження *доводиться поєднувати увагу і придивлятися не тільки до тих сторін і деталей дійсності, що ним вивчаються*. Дуже часто він не може не помічати всього того, що неначе утворює фон у процесі спостереження.

Спостереження в педагогічних дослідженнях має такі *дві основні функції*:

- 1) забезпечити теоретичне дослідження емпіричною інформацією;
- 2) перевірити адекватність та істинність теорії в практиці [11, с. 37].

За частотою проведення спостереження поділяються на *постійні, повторні й одноразові*.

Постійним спостереженням охоплюють, наприклад, певний тип занять безупинно протягом певного часу.

Повторні спостереження використовують через визначені проміжки часу (наприклад, через тиждень).

При **одноразовому спостереженні** реєструється бачене лише на одному занятті. Останнє застосовується рідко і переважно для констатації якого-небудь положення [7, с. 80].

За обсягом охоплення об'єкта розрізняють *суцільні і несучільні (чи часткові) спостереження*. У першому випадку спостерігаються всі досліджувані об'єкти, у другому – частина з них.

Несучільні спостереження поділяють ще на ряд груп. Розглянемо їх детальніше.

У **монографічному спостереженні** досліджується діяльність лише одного її елемента, що стосується об'єкта спостереження, і на основі цього робиться висновок про діяльність усього об'єкта. Наприклад: спостерігається пізнавальна активність старшого дошкільника і як це впливає на засвоєння знань, і на основі цього робиться висновок про їх засвоєння дітьми групи. Цей вид спостереження рідко використовується в педагогіці, тому що таким способом важко одержати достовірні дані про діяльність дитячої групи.

У **порівняльно-монографічному спостереженні** з об'єкта спостереження виділяють два або декілька різних, у більшості випадків, два крайніх елементи, в результаті спостереження за ними робиться узагальнення про об'єкт у цілому. Наприклад, у групі відбирається найдужча і найслабша дитина, спостерігають за їхньою діяльністю, і на основі цього намагаються охарактеризувати усю групу.

При **спостереженні основного масиву** досліджується основний склад об'єкта, а та частина, що має другорядне (побічне) значення, виключається. Спостереженням повинно бути охоплено не менше 80 % обстежуваних. Так, наприклад, не піддаються спостереженню дуже

непідготовлені діти і діти, що значно випереджують у розвитку, оскільки включення їх у досліджуваний комплекс може привести до протилежних крайнощів у результатах спостереження. Цей вид спостережень застосовують у тому випадку, коли в класному колективі не присутні діти, що дуже відрізняються від інших за своїми здібностями.

Вибірковим (вузькоспеціальним) спостереженням охоплюється лише порівняно мала, але репрезентативна головна частина досліджуваного об'єкта. У дослідницькій діяльності іноді виникає необхідність ізольованого розгляду конкретного педагогічного факту, щоб з'ясувавши його походження, щоб потім перейти до вивчення його зв'язків і залежностей. Для цього з загального комплексу за допомогою різноманітних методів відбирається так званий видобутий комплекс. Відбір останнього відбувається шляхом математичних обчислень, що ґрунтуються на теорії імовірності [14, с. 130].

За способом одержання відомостей спостереження можна поділити на *безпосередні і непрямі, відкриті і приховані*.

При безпосередньому, чи прямому, спостереженні дослідник *реєструє безпосередньо побачені під час спостереження факти*. Це означає, що під час безпосереднього спостереження між об'єктом і його дослідником мають місце прямі зв'язки.

Непрямим, чи опосередкованим називається спостереження, *коли безпосередньо спостерігається не сам предмет чи процес, а його результат*. Так, наприклад, ми не можемо безпосередньо бачити процес мислення учнів, але на основі ходу розв'язання задач можна зробити висновок про послідовність кроків мислення.

Відкритим називають таке спостереження, що відбувається в умовах *усвідомлення керівником і учасниками навчально-виховного процесу присутності стороннього спостерігача*. Звісно, що присутність сторонньої людини впливає на педагогічну ситуацію, вона зазнає певних змін, порівняно із звичною ситуацією. Тому для нормалізації обстановки в середовищі досліджуваних у присутності спостерігача потрібний етап звикання. Не менш важливим у даному разі є почуття такту поведінки спостерігача, вибір ним правильної позиції для спостереження (щоб було і йому зручно, і щоб якнайменше привертати увагу досліджуваних).

Приховане спостереження відбувається в умовах, *коли досліджувані не відчують підконтрольності*, тому воно дає більш справжню картину досліджуваного процесу. Цей вид спостереження дещо

суперечливий, але разом з тим корисний, він дозволяє спостерігати неспотворений через присутність сторонньої людини педагогічний процес. Забезпечити приховане спостереження стає можливим завдяки наявності сучасних технічних засобів [14, с. 132].

Залежно від того, хто проводить спостереження: стороння людина чи та, яка бере участь в освітньому процесі, розрізняють зовнішні (об'єктивні спостереження) і самоспостереження.

Залежно від умов спостереження дослідник може займати у ньому **дві різні позиції:**

1) *дослідник-свідок* (особа нейтральна), що здійснює зовнішні спостереження;

2) *дослідник-керівник* педагогічного процесу (тобто спостереження здійснює сам вихователь чи інший керівник педагогічного процесу). В останньому випадку спостереження носить характер самоспостереження [14, с. 133].

Той чи інший вид спостереження у даному разі має свої **позитивні і негативні сторони**. У *першому випадку* стороння людина об'єктивно оцінює подію на уроці, у неї досить часу докладно записувати результати спостереження, і увага її може бути зосереджена лише на одній-двох діях. Головним же недоліком об'єктивного спостереження є те, що присутність і сторонньої людини може заважати роботі з дітьми. Але якщо такі заняття проводяться часто, діти незабаром звикають до стороннього спостерігача, і навчальна робота протікає нормально.

Позитивною стороною самоспостереження є те, що заняття проходить у нормальних умовах без присутності сторонньої особи, до того ж вихователь здатний краще, ніж сторонній спостерігач, аналізувати свою діяльність. *Недолік такого спостереження* полягає в тому, що суб'єктивне відношення спостерігача до того чи іншого явища може вплинути на результати спостереження. Крім того, оскільки спостерігач-вихователь одночасно зі спостереженням веде заняття, то він не в змозі увесь час з потрібною точністю стежити за явищами, що спостерігаються.

Н. Тверезовська, В. Сидоренко радять для забезпечення науковості педагогічного спостереження дотримуватися наступних **вимог:**

1. *Спостереження повинно мати мету*. Чим вужча і точніша мета спостереження, тим легше реєструвати результати спостереження і виводити вірогідні висновки. У педагогічних дослідних роботах, на жаль, часто проводиться "спостереження взагалі" (наприклад, загальне спо-

стереження занять або спостереження за мовленнєвою активністю дітей) або спостереження "на всякий випадок", щоб пізніше вирішити, як і де використати отримані відомості.

2. *Спостереження повинно проходити заздалегідь за складеним планом.* У плані деталізуються окремі питання, за якими хочуть отримати потрібні відомості. Якщо, наприклад, спостерігач вивчає діяльність вихователя, то він заздалегідь складає докладний опитувальник про те, що його цікавить в цій діяльності і в ході спостереження докладно реєструє все стосовно поставлених ним питань.

3. *Кількість ознак, що досліджуються, повинна бути мінімальною і вони повинні бути точно визначені.* Чим точніше і детальніше зафіксовані питання про досліджувані ознаки, і чим ясніше сформульовані критерії оцінок цих ознак, тим більшу наукову цінність мають одержувані відомості. Якщо питання нечіткі і явища, що досліджуються, неможливо вимірювати точно, то аналізувати і інтерпретувати результати спостереження значно складніше.

4. *Явища слід спостерігати в реальних природних умовах.* Якщо наприклад, об'єктом дослідження є самостійна творча діяльність дошкільників, то рекомендується для спостереження обирати другу половину дня, оскільки така діяльність планується саме після обіду. Небажано вести спостереження в дні свят та коли починають виявлятися у дітей ознаки перевтоми.

5. *Відомості, одержувані шляхом різноманітних спостережень, повинні мати можливість порівнюватися.* Велику важливість у спостереженнях має застосування однакових критеріїв при оцінці досліджуваних явищ. Неправильно, наприклад, що в одній групі відповіді дітей оцінюються за трьохбальною системою ("+" – повна відповідь; 0 – неповна відповідь; "-" – неправильна відповідь), а в іншій групі – за п'ятибальною системою (5 – відмінна, 4 – добра відповідь і т. д.).

6. *Повторення спостереження слід проводити через рівні проміжки часу.* Якщо, наприклад, досліджується розвиток трудових навичок у старших дошкільників, то спостереження потрібно проводити кожне півріччя.

7. *Спостерігач повинен знати, які помилки можуть мати місце під час спостереження і попереджати їх.* Неточні і невірні спостереження виникають з інших причин. Відхилення (аберації) між даними, що відповідають дійсності, і даними, отриманими шляхом спостережень, називаються помилками спостереження [14, с. 135].

Ці помилки можна поділити на методологічні і реєстраційні.

Перші зумовлені застосуванням невірних методів спостереження, другі – неточним записом даних.

Методологічними є, в першу чергу, репрезентативні помилки, які виникають на основі спостереження окремих явищ або ознак, вилучених із загального комплексу, робляться висновки про загальний комплекс у цілому. Тут помилка свідчить про те, що кількість вилучених із загального комплексу об'єктів спостереження, розрахована невірно або невдало вибрані окремі елементи.

Реєстраційні помилки залежать передусім від особистості спостерігача. Учений або педагог, що досліджує педагогічний процес, повинен бути надзвичайно спостережливим, мати добру пам'ять і досвід. Окрім того, необхідна достатня теоретична підготовка для осмислення явищ, що спостерігаються, а також чітко визначена програма проведення спостереження. Слід мати на увазі, що для педагогічного спостереження недостатньо лише описувати педагогічні явища, їх потрібно відповідним чином інтерпретувати. Важливо не тільки те, чи правильно відповідає дитина, але і те, як вона веде себе під час відповіді (чи відповідає впевнено, хвилюється, висловлюється нерішуче тощо).

Реєстраційні помилки виникають здебільшого від суб'єктивного відношення спостерігача до того або іншого явища. Наприклад, на нього впливає смілива, самовпевнена поведінка дитини під час відповіді, що деякою мірою робить непомітними під час відповіді фактичні помилки [14, с. 135].

Інша дитина хоча і відповідає точно, правильно, але робить це по волі і недоладно, довго думає, внаслідок чого його відповідь може здатися спостерігачу слабшою і гіршою. *Пильність спостерігача може розсіятися, і тоді він пропускає деякі помилки.*

Вплив може виявити також малий досвід самого спостерігача і *деякі випадкові чинники*. Наприклад під час перших спостережень у дослідника сформувався вже деяке позитивне припущення про рівень розвитку мовлення у дітей даної групи, і це може дещо "пом'якшити" в очах спостерігача недоліки в ході наступного спостереження. А попередні негативні враження можуть вплинути на ставлення спостерігача у зворотному напрямку.

Щоб уникнути подібної ситуації, спостерігач повинен бути нейтральною особою, яка не має упереджень щодо відношення до того або іншого методу.

Щоб спостереження дало очікуваний результат, його ретельно готують. Перш за все слід пам'ятати, що кожне наукове спостереження повинно давати відповідь на поставлене дослідником питання. Останнє нерідко забувається, і в результаті цього шафи і полиці дослідника переповнені протоколами спостережень, але використати він їх не може, оскільки накопичені вони без чітко поставленої мети.

У підготовці й проведенні педагогічного спостереження доцільно виділити такі етапи:

- 1) вибір об'єкта, визначення мети і завдань спостереження;
- 2) одержання дозволу на проведення спостереження;
- 3) складання плану спостереження;
- 4) підготовка документів і засобів ведення спостереження (інструкції, протоколи, апаратура);
- 5) збір даних спостереження (записи, протоколи, таблиці тощо);
- 6) оформлення результатів спостереження;
- 7) аналіз результатів спостереження;
- 8) теоретичні і практичні висновки за результатами спостереження [14, с. 137].

Перш ніж приступити до спостереження, треба окреслити точний *план спостереження*. У цьому плані деталізуються якісні характеристики явища, що вивчається. Наприклад, для того, щоб спостерігати за сформованістю навичок самообслуговування у дітей, заздалегідь установлюється, якими критеріями буде визначатися рівень сформованості цих навичок (швидкість дії, точність, кількість помилок, характер рухів).

Дуже важливий **етап** – *вибір об'єкта спостереження*. Наприклад, чи спостерігати за всіма дітьми групи чи лише за частиною, скільки спостережень провести за кожною дитиною тощо. Об'єкт спостереження повинний бути чітко обмежений, щоб запобігти розбіжності щодо того, чи відноситься те чи інше окреме явище до складу об'єкта спостереження.

Для того, щоб кожне спостереження мало чіткі межі і легше було б робити висновки, результати спостережень варто ретельно фіксувати: в протоколах спостережень, таблицях, стенограмах, магнітних записах, доповненнях до конспектів уроків, або яким-небудь іншим чином.

Форма протоколу спостереження може бути довільна, але в ньому обов'язково повинні бути зазначені: дата спостереження, характер комплексу, що спостерігається (навчальний заклад, група, дитина, окремі діти), вихователь, характер дії, що спостерігається, і завдання (тема заняття і завдання), точна мета спостереження і ведення протоколу [14, с. 138].

У протоколі слід відзначити хід заняття чи іншої організаційної форми разом з дозуванням часу, дії вихователя, дії дітей і зауваження (див. табл. 1).

Таблиця 1

Орієнтована форма протоколу спостереження

Дата _____ ДНЗ _____
 Вихователь _____ Група _____
 Тема заняття _____
 Завдання заняття _____
 Мета спостереження _____
 Хід заняття _____

Час (хв)	Діяльність вихователя	Аналіз діяльності дітей	Висновки

Рекомендована форма реєстрації заняття

Час (хв)	Діяльність вихователя	Діяльність дітей	Зауваження

Н. Тверезовська і В. Сидоренко вважають, що за допомогою таких таблиць легко з'ясувати, чим займалися діти на занятті, яка була структура заняття (питома вага тієї чи іншої діяльності і їхнє чергування протягом заняття) [14, с. 139].

На основі записів у графі зауважень можна охарактеризувати якість тієї чи іншої діяльності. Наведений протокол спостереження легко заповнити і на основі отриманих даних зробити висновки. Кількість і зміст граф залежить від характеру заняття. Бажано

залишити кілька запасних граф і графу для зауважень накреслити за можливістю ширшою.

У щоденник спостереження дослідник (при самоспостереженні – вихователь) відразу ж по закінченні заняття відзначає свої спостереження про яку-небудь дію (хід заняття). *Форма щоденника може бути дуже різноманітною* залежно від конкретних дій, що спостерігаються. У ньому однак доцільно мати графи, наведені у таблиці 2.

Таблиця 2

Таблиця для реєстрації спостереження

Дія, що спостерігалась	Що вдалося у дії, яка спостерігалась	Що не вдалося	Причини невдач	Зауваження

У графу зауважень вносяться найбільш типові відхилення в діях, що спостерігаються (наприклад, істотні відхилення в ході заняття, найбільш типові відповіді дітей).

У стенограмах чи комп'ютерних записах фіксуються всі дії вихователя і дітей протягом заняття. У деяких випадках ці засоби можна застосовувати і для точної реєстрації окремих частин заняття (пояснення нового матеріалу, повторення тощо). Особливо доцільне використання вищезгаданих способів фіксування при дослідженні проблем з розвитку мовлення.

Результати спостереження можна фіксувати й у **доповненнях до конспектів занять**. З цією метою дослідник складає для вихователя докладний конспект заняття з експериментального вивчення якої-небудь теми і вказує також час, що підводиться ним на окремі частини заняття. Копію конспекту він залишає собі. Під час спостереження експериментального заняття, він робить оцінки в конспекті заняття про відхилення у його ході порівняно з запланованим.

Якщо дослідник (спостерігач), що склав план експерименту, на занятті не присутній, зауваження в конспект вносить сам вихователь по ходу заняття чи відразу ж по його закінченні [14, с. 140].

5. Проективні методи – методи, що дозволяють виявити ті особливості життя, які людина не може виразити безпосередньо, в

діяльності [11, с. 32]. Стимулювання діяльності може мати вербальний або візуальний характер. Відповідно до цього і виділяють низку проєктивних методів, а саме:

1. *Метод вивчення продуктів діяльності*. Групі осіб пропонується зробити малюнок, написати твір на задану тему, використовуються також розмиті малюнки, за якими обстежуваний повинен розповісти (написати) історію.

2. *Асоціативні техніки* – ще один проєктивний метод. Дозволяє опосередковано вивчати людину, спираючись на аналіз її асоціацій. Для цього обстежуваному пропонується ряд нейтральних слів, учасники дослідження повинні реагувати на них першим словом, яке приходить на думку. Або учасникам експерименту пропонується початок якоїсь історії, казки. Завдання – закінчити історію, придумати завершення казки.

3. *Рольовий метод* – ефективний при вивченні групових процесів. Розігрування ролей організовується за певним сценарієм, але учасникам забезпечується достатня свобода проявити себе в ролях. Передбачається, що одну з ролей грає сам дослідник.

4. *Експресивні техніки* – техніки, за допомогою яких виявляються активність і творчі здібності людини [11, с. 32]. (Див. схему до теми 2.5, с. 32.)

Питання для самоперевірки і самоконтролю

1. Назвати методи вивчення наукової, психолого-педагогічної, методичної літератури та архівних матеріалів.

2. Назвати та проаналізувати види читання під час опрацювання літератури.

3. Назвати та охарактеризувати два шляхи отримання бібліографічної довідки.

4. В якій послідовності здійснюється знайомство з літературним джерелом?

5. Чим має супроводжуватися знайомство з анотацією, розділами, предметним та іменним покажчиком опрацьованої літератури?

6. Які способи бібліографічного пошуку використовують у науковому дослідженні?

7. Що є критерієм оцінювання вивченого матеріалу?

8. Що таке науковий факт і як здійснюється відбір наукових фактів?
9. Якими властивостями характеризуються наукові факти?
10. Охарактеризувати способи одержання дослідником фактичного матеріалу шляхом аналізу документів.
11. Які виділяються групи документів?
12. Які методи використовуються при зовнішньому і внутрішньому аналізі документів?
13. Які існують загальні вимоги до проведення аналізу документів?
14. Назвати та проаналізувати кількісні методи аналізу документів.
15. Назвати опитувальні методи дослідження.
16. Проаналізувати особливості використання усних опитувальних методів (сутність, різновиди, етапи, переваги, недоліки).
17. Проаналізувати особливості використання письмових опитувальних методів (сутність, різновиди, етапи, переваги, недоліки, вимоги).
18. Проаналізувати особливості використання рейтингових методів (сутність, різновиди, етапи, переваги, недоліки, вимоги).
19. Проаналізувати особливості використання методу спостереження (сутність, різновиди, етапи, переваги, недоліки, вимоги).
20. Проаналізувати особливості використання проєктивних методів.

МОДУЛЬ III. ТЕХНОЛОГІЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ (3 ГОД)

ЛЕКЦІЯ 3.1. (1 ГОД)

Сутність та особливості педагогічного експерименту

1. Сутність і функції експерименту як емпіричного методу.
2. Особливості педагогічного експерименту.
3. Ознаки, завдання, структура педагогічного експерименту.
4. Види експерименту.

Література:

1. *Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень / уклад. С. О. Борисюк, А. І. Конончук. – Н., 2002.*
2. *Крушельницька О. В. Методологія і організація наукового дослідження / О. В. Крушельницька. – К., 2003.*
3. *Образцов П. И. Методология и методы психолого-педагогического исследования / П. И. Образцов. – М., 2004.*
4. *Пихтіна Н. П. Основи наукових досліджень в опорних схемах : навч.-метод. посіб. / Н. П. Пихтіна, С. О. Нестерець. – Ніжин, 2007. – 45 с.*
5. *Пихтіна Н. П. Основи наукових досліджень в опорних схемах : навч.-метод. посіб. / Н. П. Пихтіна, С. О. Нестерець. – 2-ге вид. – Ніжин, 2012. – 71 с.*
6. *Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень : навч. посіб. / Г. С. Цехмістрова. – К., 2004. – 240 с.*

1. СУТНІСТЬ І ФУНКЦІЇ ЕКСПЕРИМЕНТУ ЯК ЕМПІРИЧНОГО МЕТОДУ

Експеримент є одним із способів отримання нових наукових знань, складовою частиною дослідження в цілому. В науці під **експериментом** розуміють спосіб вивчення явищ у чітко регламентованих умовах, що дозволяють відтворювати, спостерігати і фіксувати ці явища апаратурними методами або за допомогою відповідної наукової документації. В експерименті те або інше явище можна досліджувати при різноманітних умовах, повторювати необхідну кількість разів за тих самих або за змінених обставин, розчленовувати на частини [7, с. 52].

Природа експерименту складна. Він є способом матеріального впливу на об'єкт, способом практичного освоєння дійсності. Експе-

римент як діяльність *є* *видом людської практики*, завдяки чому експериментальний факт набуває властивостей істинності.

Суть експериментального методу полягає в тому, що він спрямований на дослідження причинно-наслідкових зв'язків між досліджуваними об'єктами, що, власне, і дозволяє по-справжньому опанувати законами педагогіки в практичних цілях. У ньому присутні риси, характерні для теоретичного пізнання, – виділення об'єкта, явища, що цікавить дослідника, й абстрагування його від інших. У процесі пізнання експеримент і теорія взаємодіють: експеримент досліджує або спростовує теорію, що знаходиться на стадії гіпотези, дає матеріал для її розвитку.

На думку науковців, експеримент завжди служить лише певною ланкою в загальному ланцюзі наукового дослідження. Тому його не можна розглядати як самоціль і тим більше протиставляти його теорії, тому що без теорії неможливе наукове експериментування. От чому в науковому дослідженні найменше можна говорити про незалежність різних методів пізнання. Тільки урахування їхнього діалектичного взаємозв'язку і взаємодії дає можливість правильно уявити собі весь процес дослідження в цілому, його структуру, етапи і методи [7, с. 53].

Головною метою експерименту може бути виявлення властивостей досліджуваних об'єктів, емпірична перевірка справедливості тієї або іншої гіпотези і на цій основі всебічне і глибоке вивчення теми наукового дослідження. Найголовнішим призначення будь-якого експерименту в науці слід вважати *підтвердження або відхилення гіпотези, покладеної в його основу.* На жаль, багато дослідників чомусь розглядають експеримент як засіб підтвердження гіпотези і в ході його проведення прагнуть добитися "підтвердження гіпотези" будь-якою ціною, навіть за рахунок нехтування фактами, які її не підтверджують [7, с. 54].

Основою експерименту є науково поставлений дослід, у якому вивчення явищ відбувається за допомогою доцільно вибраних або штучно створених умов, що забезпечують появу тих процесів, спостереження яких необхідне для встановлення закономірних зв'язків між явищами.

Слово "експеримент" означає дію, спрямовану на створення умов для вивчення певного явища. У науковій дослідницькій діяльності терміном "експеримент" називають цілий ряд споріднених понять: дослід, цілеспрямоване спостереження, відтворення об'єкта

пізнання, організацію особливих умов його здійснення, перевірка прогнозу. У це поняття вкладають наукову постановку дослідів і спостереження досліджуваного явища у спеціально визначених умовах.

2. ОСОБЛИВОСТІ ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Педагогічний експеримент є таким методом дослідження, при якому відбувається активний вплив на педагогічні явища шляхом створення нових умов, що відповідають меті дослідження.

За визначенням Н. Тверезовської та В. Сидоренко, *педагогічний експеримент* – це своєрідно (відповідно до завдань дослідження) сконструйований і здійснений педагогічний процес, що включає принципово нові його елементи і поставлений таким чином, що дає можливість глибше, ніж звичайно, бачити зв'язки між різними його сторонами і точно враховувати результати внесених змін [14, с. 214].

У широкому розумінні *об'єктом педагогічного експерименту* є весь педагогічний процес із його умовами, пов'язаними з організацією спеціальних дій, що йдуть від навмисної і цілеспрямованої діяльності в процесі навчання і виховання.

Педагогічний експеримент слід розглядати як своєрідний комплекс методів, який забезпечує переконливе підтвердження обгрунтованої на початку дослідження гіпотези. Тому педагогічний експеримент повинен спиратися на увесь арсенал методів, що реалізують експериментальний науковий пошук (бесіда, анкетування, різноманітні види спостережень, опитувальні методи, масові дослідження тощо). Кожний із методів відповідно до дослідницьких завдань приводить до накопичення специфічного фактичного матеріалу, що забезпечує перехід від спостереження до глибокого пізнання сутності явищ і вироблення практичних рекомендацій. Разом з тим експеримент дає можливість ґрунтовніше, ніж інші методи, перевірити дієвість педагогічних нововведень [14].

Предметом дослідження педагогіки як науки є закономірності виховання, навчання й освіти, що забезпечують передачу суспільно-історичного досвіду одним поколінням іншому. Ці закономірності усвідомлюються тільки тоді, коли стають відомими формами, спрямованість і сила факторів, що діють на кінцевий результат виховання

і навчання. У вирішенні цих питань важлива роль належить педагогічному експерименту.

Підготовка і розробка експерименту вимагають насамперед усвідомлення його цілей і місця в загальному ході дослідження, формулювання гіпотези, з позиції якої потім ведеться науковий пошук.

Педагогічний експеримент найчастіше проводиться в умовах реального навчального процесу, у звичній для дітей обстановці. Довказом правильності встановлених дослідником залежностей є, як відомо, практика навчання і виховання.

Значення педагогічного експерименту в дослідженні пояснюється тим, що він забезпечує установлення взаємозв'язків між різними елементами і компонентами предмета дослідження, приводить до накопичення даних, що потім піддаються аналізу за допомогою теоретичних методів пізнання. (Див. схему до теми 3.1, с. 49.)

3. ОЗНАКИ, ЗАВДАННЯ, СТРУКТУРА ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Головною умовою успішного застосування експериментального методу є принципова можливість активної, перетворюючої діяльності дослідника і досліджуванним об'єктом.

Ідея експерименту, план його проведення й інтерпретація результатів значною мірою залежать від розвитку педагогічної теорії, яка повинна дати наукові пояснення явищ, що перевіряються у термінах і поняттях раніше вивчених процесів навчання і виховання. По відношенню до попереднього знання, експеримент має подвійне значення: критеріальне (перевірочне) й евристичне (поповнює наявні знання за рахунок результатів перевірки гіпотези) [14, с. 215].

Для успішного проведення комплексного педагогічного експерименту особливо важливе значення має єдність поглядів і дій експериментаторів, що досліджують засвоєння різних навчальних предметів, єдине розуміння змісту освіти.

Педагогічний експеримент доцільно проводити при впровадженні нового змісту навчання, при дослідженні ефективності тих або інших методів і прийомів навчання і виховання, використовуваних засобів, нового обладнання, пошук ефективних прийомів формування основ професійної майстерності, способів контролю і самоконтролю за

правильністю виконання трудових операцій, при визначенні фізіологічних і психологічних показників трудового процесу тощо.

Педагогічний експеримент вирішує емпіричні пізнавальні задачі, що перебувають у виявленні, ретельному вивченні і точному описі відомостей про досліджувані об'єкти. У процесі експерименту як особливого методу пізнання дослідник свідомо втручається в поведінку досліджуваного об'єкта, для чого він за допомогою різних засобів пізнання створює нові умови або варіює ними для виявлення властивостей, характеристик, залежностей і інших особливостей об'єктів.

У педагогічний експеримент можуть включатися і такі методи емпіричного дослідження, як *спостереження і вимірювання, що мають ряд спільних особливостей.*

Великі переваги експерименту порівняно із спостереженням влучно охарактеризував І. П. Павлов, який відзначив, що спостереження збирає пропоноване природою, а експеримент бере від природи те, що хоче. Експеримент дозволяє керувати явищами за бажанням дослідника.

У педагогічних дослідженнях найбільш поширеним є природний експеримент. Він відбувається у звичних для тих, кого досліджують, умовах навчання чи виховання без порушення природного ходу навчально-виховного процесу. Цей експеримент поєднує в собі метод об'єктивного спостереження, що надає йому природності, і метод лабораторного експерименту, який дозволяє здійснювати цілеспрямований вплив на досліджуваного. Під час природного експерименту досліджувані оточені знайомими (звичними) людьми і часто вони не здогадуються про те, що саме вони є об'єктом вивчення. Це дозволяє уникнути побічної емоційної напруги і навмисних реакцій. Таким чином, досягаються вивчення людини в природних умовах різноманітних видів діяльності (грі, навчанні, праці тощо), що може супроводжуватися бесідою [14].

Педагогічний експеримент є різновидом природного, оскільки ставить за мету проведення навчання в природних (тобто звичайних для дітей чи учнів) умовах за спеціальною програмою.

До *недоліків природного експерименту* відносять труднощі відокремлення певних елементів цілісної діяльності і застосування методів кількісної обробки. Однак ці труднощі можна подолати за умови ретельного попереднього аналізу, виділення одиниць спостереження і аналізу, опису під час досліджень із застосуванням фото-

або кінозйомки об'єктивних показників прояву цих елементів і розробки процедури їхньої фіксації. Означені труднощі легко долаються, а перевага цього виду експерименту підвищують цінність фактичного матеріалу.

Педагогічний експеримент відбувається в три етапи:

1) констатувальний етап, мета якого – початковий контроль знань, умінь чи навичок;

2) формувальний етап, мета якого – педагогічний вплив на особливість, що досліджується або вплив на випробуваних новим фактором;

3) контрольний етап, мета якого – визначення ефективності проведеної формуючої роботи і заключний контроль знань, умінь і навичок [7; 11; 14].

Педагогічний експеримент вимагає попередньої роботи уяви про досліджувану реальність, розробки програми експерименту, виділення одиниць дослідження, визначення об'єктивних показників, наявності методики формуючої роботи. Аналіз результатів експерименту повинен робитися з обережністю, бо головним недоліком психолого-педагогічного експерименту є те, що він завжди дасть позитивний результат на відміну від широкої педагогічної практики. Тому як застосування цього методу, так і інтерпретація узагальнення його результатів, повинні робитися з урахуванням конкретних умов.

Так, безпосередня участь експериментатора в формуючій роботі неприпустима, бо не можна виключити вплив його особистих особливостей, статусу в очах дітей на результати експериментальної роботи. Цю роботу повинні проводити педагоги, які постійно працюють з дітьми. Для більшої вірогідності результатів формуючої роботи, її слід проводити в декількох групах (експериментальних), а потім порівнювати з результатами декількох контрольних груп, у яких формуюча робота не велася, а також між досвідченими групами (можна застосовувати коефіцієнт кореляції). (Див. схему до теми 3.1, С. 50.)

5. ВИДИ ЕКСПЕРИМЕНТУ

Постановка та організація експерименту визначається його призначенням. За своїм спрямуванням експерименти є дуже різноманітними, і кожний з них має свої специфічні особливості. У першу чергу ці особливості визначаються тим, в якій галузі науки проводиться

експеримент. Відповідно до цього розрізняють експерименти суто *фізичні, біологічні, хімічні, психологічні, соціальні, педагогічні тощо*. Класифікують експерименти і за більш конкретнішими ознаками. Розглянемо це детальніше. (Див. *схему до теми 3.1, С. 51.*)

а) *За умовами проведення дослідження – природні і штучні.*

Природний експеримент передбачає проведення дослідів у звичних для досліджуваного об'єкта умовах існування (найчастіше знаходить застосування у біологічних, соціальних, психологічних і педагогічних дослідженнях).

Штучний експеримент передбачає створення штучних умов для його проведення (застосовується у природничих і технічних науках) [14, с. 215].

б) *За метою проведення дослідження – констатувальні, перетворюючі (формувальні), контролюючі, пошукові.*

Констатуючий (констатувальний) експеримент застосовується для перевірки певних припущень. Під час такого експерименту констатується наявність зв'язків між впливом на об'єкт дослідження і досягнутим результатом, встановлюється наявність окремих фактів.

Перетворюючий (або творчий, формувальний) експеримент включає активну зміну структури і функцій об'єкта дослідження відповідно до висунутої гіпотези, формування нових зв'язків і відношень між компонентами об'єкта або між досліджуваним об'єктом та іншими об'єктами. Дослідник, виходячи з виявлених тенденцій розвитку об'єкта дослідження, навмисно створює умови, які повинні сприяти формуванню нових властивостей і якостей об'єкта.

Контролюючий експеримент зводиться до контролю за результатами зовнішнього впливу на об'єкт дослідження з урахуванням його стану, характеру впливу і ефекту, що очікується.

Пошуковий експеримент проводиться у тому випадку, коли важко розділити фактори, що впливають на досліджуване явище внаслідок відсутності достатніх попередніх (ап'юріорних) даних. За результатами пошукового експерименту встановлюється значущість факторів, здійснюється відкидання тих, які мають незначний вплив [14, с. 216].

в) *За організацією проведення дослідження – лабораторні, натурні, польові, виробничі.*

Лабораторний експеримент проводять у лабораторних умовах із застосуванням типових приладів, спеціальних моделюючих пристроїв,

стендів тощо. Найчастіше у лабораторному експерименті вивчається не сам об'єкт, а його зразок. Такий експеримент дає можливість доброякісно і з потрібною повторюваністю вивчити вплив одних характеристик одночасно варіюючи інші, отримати переконливу наукову інформацію з мінімальними витратами часу і ресурсів. Але такий експеримент не завжди повністю моделює реальний хід досліджуваного процесу, і тому виникає потреба проводити натурний експеримент.

Натурний експеримент проводять у звичайних (природних) умовах і на реальних об'єктах. Цей вид експерименту часто застосовують у процесі натурних випробувань технічних об'єктів. Залежно від місця проведення випробувань натурні експерименти можуть бути *виробничими, польовими, полігонними, напівнатурними* тощо. Головна наукова проблема натурального експерименту – забезпечити достатню відповідність (адекватність) умов його проведення реальній ситуації, у якій буде працювати надалі досліджуваний об'єкт [14, с. 217].

г) *За структурою досліджуваних об'єктів і явищ – прості і складні. Простий експеримент* застосовується для вивчення нескладних за структурою об'єктів, що мають невелику кількість взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів, кожний з яких виконує найпростішу функцію. *Складний експеримент* вивчає явища чи об'єкти із складною структурою і великою кількістю взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів, кожний з яких виконує складні функції. У даному разі зміна стану якого-небудь елемента або зв'язку призводить до зміни стану багатьох інших елементів системи [14, с. 217].

д) *За характером зовнішнього впливу на об'єкт дослідження – речовинні, енергетичні, інформаційні.*

Речовинний експеримент передбачає вивчення впливу різних речовинних факторів на стан об'єкта дослідження (наприклад, вплив різних домішок на якість певної речовини – продукту харчування, хімічності препарату, матеріалу тощо).

Енергетичний експеримент застосовують для вивчення впливу різних видів енергії (електричної, механічної, теплової і т. ін.) на об'єкт дослідження. Цей вид експерименту поширений у природничих науках.

Інформаційний експеримент має на меті вивчення впливу певної (різної за формою і змістом) інформації на об'єкт дослідження (найчастіше інформаційний експеримент застосовують у біології,

психології, соціології, кібернетиці тощо). За допомогою такого експерименту вивчається зміна стану об'єкта під впливом інформації, яка надходить до нього [14, с. 218].

є) *За характером взаємодії засобу експериментального дослідження з об'єктом дослідження – звичайні і змодельовані.*

Звичайний (або ще класичний) експеримент включає експериментатора як суб'єкта пізнання, а також об'єкт чи предмет експериментального дослідження і ті засоби (інструменти, прилади і т. ін.), за допомогою яких здійснюється експеримент. У звичайному експерименті експериментальні засоби безпосередньо взаємодіють із досліджуваним об'єктом. Вони неначе стають посередниками між експериментатором і об'єктом дослідження.

Змодельований експеримент на відміну від звичайного має справу з моделлю досліджуваного об'єкта. Моделі входять до складу експериментальної установки, замінюючи не тільки об'єкт дослідження, а іноді й умови, в яких вивчається деякий об'єкт. Змодельований експеримент, розширюючи можливості експериментального дослідження, одночасно має і деякі недоліки пов'язані з тим, що відмінність моделі від реального об'єкта може стати джерелом помилок і, крім того, екстраполяція результатів вивчення поведінки моделі на змодельований об'єкт вимагає додаткових витрат часу і теоретичного обґрунтування правомірності такої екстраполяції [14, с. 218].

ж) *За типом моделей, що досліджуються в експерименті – мислительні і матеріальні.* Відмінність між знаряддями експерименту при моделюванні дає можливість виділити мислительний і матеріальний експеримент. Знаряддями *мислительного (його ще називають розумовим) експерименту* можуть бути уявні моделі досліджуваних об'єктів чи явищ (почуттєві образи, знакові чи образні моделі).

Мислительний експеримент вважається однією з форм розумової діяльності суб'єкта пізнання, у процесі якої відтворюється в уяві структура реального експерименту. В матеріальному експерименті знаходять застосування матеріальні, а не уявні об'єкти дослідження. Головна відмінність матеріального експерименту від мислительного полягає у тому, що реальний експеримент являє собою форму об'єктивного матеріального зв'язку свідомості з зовнішнім світом, тоді як мислительний експеримент виступає як специфічна форма теоретичної діяльності суб'єкта. Схожість мислительного

експерименту з реальним значною мірою визначається тим, що будь-який реальний експеримент, перш ніж він буде здійснений на практиці, спочатку відбувається в уяві експериментатора. Тому *мислительний експеримент досить часто виступає як ідеальний план реального експерименту, що відбувається раніше за нього.*

Мислительний експеримент, замінюючи собою реальний, розширює межі пізнання. Це можливо завдяки тому, що він у деяких випадках може стати єдиним джерелом одержання інформації про досліджуваний об'єкт. *Мислительний експеримент дає можливість подолати неминучу обмеженість реального дослідження шляхом абстрагування від дії небажаних факторів, уникнути впливу яких у реальному експерименті неможливо* [14, с. 219].

з) *За величинами, що контролюються – пасивні й активні.*

Пасивний експеримент передбачає вивчення тільки обраних для цього показників (параметрів, змінних) на основі спостереження за об'єктом без штучного втручання в його функціонування. Прикладами пасивного експерименту можуть бути спостереження за якимись процесами, подіями та тощо. Тому *пасивний експеримент можна вважати по суті справи спостереженням* (як методом дослідження), яке супроводжується інструментальними вимірюваннями показників стану об'єкта дослідження.

Активний експеримент пов'язаний і вибором спеціальних входних факторів і контролем за тим, що відбувається з об'єктом дослідження під впливом цих факторів [14, с. 220].

и) *За числом факторів, що варіюються – однофакторні і багатофакторні.*

Однофакторний експеримент передбачає виділення потрібних для дослідження факторів і вивчення кожного з них окремо.

Багатофакторний експеримент спрямовується на вивчення всіх виділених у дослідженні факторів одночасно у їх взаємодії [14, с. 220].

і) *За характером об'єктів чи явищ, що досліджуються – технологічні, соціометричні.*

Технологічний експеримент вивчає елементи технологічних процесів (продукцію, обладнання, діяльність працівників тощо) або процеси в цілому.

Соціометричний експеримент застосовують для вивчення існуючих міжособистісних соціально-психологічних відношень у малих групах з метою наступного впливу на них [14, с. 220].

Стверджувати, що наведена класифікація експериментальних досліджень є остаточною і повною немає підстав, адже розвиток наукового пізнання постійно приводить до розширення меж застосування експериментального методу. Крім того, залежно від завдань експерименту різні його види можуть об'єднуватись, утворюючи комплексний або комбінований експеримент (що якраз найчастіше відбувається в реальних дослідженнях).

Питання для самоперевірки і самоконтролю

1. Дати визначення поняття експеримент, пояснити його сутність.
2. Назвати та проаналізувати функції експерименту як емпіричного методу.
3. Що є головною метою та основою експерименту?
4. Назвати і проаналізувати особливості педагогічного експерименту (сутність, об'єкт, предмет).
5. Назвати і проаналізувати завдання, які допомагає розв'язувати досліднику педагогічний експеримент.
6. Назвати особливості, що є спільними для спостереження і вимірювання.
7. Назвати й проаналізувати різновиди експерименту за умовами проведення дослідження.
8. Назвати й проаналізувати різновиди експерименту за метою проведення дослідження.
9. Назвати й проаналізувати різновиди експерименту за організацією проведення дослідження.
10. Назвати й проаналізувати різновиди експерименту за структурою досліджуваних об'єктів і явищ.
11. Назвати й проаналізувати різновиди експерименту за характером зовнішнього впливу на об'єкт дослідження.
12. Назвати й проаналізувати різновиди експерименту за характером взаємодії засобу експериментального дослідження з об'єктом дослідження.
13. Назвати й проаналізувати різновиди експерименту за типом моделей, що досліджуються в експерименті.

14. Назвати й проаналізувати різновиди експерименту за величинами, що контролюються в дослідженні.

15. Назвати й проаналізувати різновиди експерименту за числом факторів, що варіюються у дослідженні.

16. Назвати й проаналізувати різновиди експерименту за характером об'єктів чи явищ, що досліджуються.

ЛЕКЦІЯ 3.2 (2 ГОД)

Методика та основні етапи педагогічного експерименту

1. Процедура та основні етапи педагогічного експерименту.
2. Гіпотеза у педагогічному експерименті.
3. Популяції і вибірки в педагогічному експерименті.
4. Фактори впливу на хід педагогічного експерименту.
Експериментальні фактори.
5. Аналіз, пояснення і висновки в педагогічному експерименті.

Література:

1. *Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень* / уклад. : С. О. Борисюк, А. І. Конончук. – Н., 2002.
2. *Крушельницька О. В. Методологія і організація наукового дослідження* / О. В. Крушельницька. – К., 2003.
3. *Образцов П. И. Методология и методы психолого-педагогического исследования* / П. И. Образцов. – М., 2004.
4. *Пихтіна Н. П. Основи наукових досліджень в опорних схемах : навч.-метод. посіб.* / Н. П. Пихтіна, С. О. Нестерець. – Ніжин, 2007. – 45 с.
5. *Пихтіна Н. П. Основи наукових досліджень в опорних схемах : навч.-метод. посіб.* / Н. П. Пихтіна, С. О. Нестерець. – 2-ге вид. – Ніжин, 2012. – 71 с.
6. *Тверезовська Н. Т. Методологія педагогічного дослідження : навч. посіб.* / Н. Т. Тверезовська, В. К. Сидоренко. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 440 с.
7. *Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень : навч. посіб.* / Г. С. Цехмістрова. – К., 2004. – 240 с.

1. ПРОЦЕДУРА ТА ОСНОВНІ ЕТАПИ ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Не існує єдиного шаблону або схеми, за допомогою яких можна було б будувати експеримент для вивчення будь-якої проблеми. Сама наукова проблема визначає вибір типу експерименту і конкретний план його проведення.

До загальної структури експерименту входять: 1) суб'єкт пізнання і його діяльність; 2) об'єкт експериментального дослідження; 3) засоби впливу на досліджуваний об'єкт.

Вказана інформація щодо загальної структури експерименту відноситься і до педагогічного експерименту.

Щоб здійснити педагогічний експеримент, треба знати його основні етапи та компоненти, вміти враховувати й вимірювати всі фактори, які можуть вплинути на його хід і результати. (Див. схему до теми 3.1, с. 52–53).

Проведення експерименту складається з таких основних етапів.

1. *Постановка проблеми*. Формулювання загальної гіпотези дослідження.

2. *Розроблення конструкції (моделі)* майбутнього експериментального дослідження, яке повинне перевірити правильність гіпотези, визначення всіх його компонентів (включаючи незалежні й залежні змінні, логічний принцип їх аналізу, конкретний об'єкт дослідження, вибірку випробуваних та їх розподіл в експериментальні й контрольні групи, методику статистичного опрацювання здобутих даних, принципи їх аналізу). Крім того, на цьому етапі загальна гіпотеза дослідження має бути трансформована в робочу гіпотезу, тобто висловлена в термінах очікуваного стану залежних змінних, при якому ідея експерименту вважатиметься підтвердженою.

3. *Етап організаційно-технічної підготовки*: добір потрібних експериментальних матеріалів (навчальних експериментальних завдань, тестів, анкет тощо), їх тиражування, практичне комплектування експериментальних і контрольних груп.

4. *Попередня апробація в лабораторному експерименті* (якщо основний експеримент повинен мати природний характер) окремих методик, використання яких передбачається (стимульовальних завдань, тестів тощо). Їх уточнення й доопрацювання.

5. *Практична реалізація задуманої конструкції*.

6. *Статистичне опрацювання здобутих даних, їх аналіз та пояснення*. Формулювання висновків.

7. *Літературне оформлення результатів експерименту* для їх публікації.

Відповідно до загальних етапів Н. Тверезовська і В. Сидоренко пропонують, готуючись до проведення експериментального дослідження, дотримуватись таких дій:

- розробку гіпотези, що підлягатиме експериментальній перевірці;
- складання програми експериментальних робіт;
- визначення способів і прийомів впливу на об'єкт дослідження;

- забезпечення умов для здійснення процедури експериментальних робіт;
- розробку прийомів фіксування проміжних і кінцевих результатів експерименту;
- підготовку експериментальних засобів (приладів, установок, моделей тощо);
- визначення і підготовку учасників експериментального дослідження [14, с. 250].

Варто підкреслити, що, чим продуманіше спланований педагогічний експеримент, тим більш об'єктивні результати дає він із самого початку. Різні доповнення і зміни в ході експерименту ускладнюють роботу експериментатора і зменшують об'єктивність результатів.

Тому до початку експерименту *складається план (програма)* його проведення. У ньому формулюють: мету і завдання експерименту; визначають об'єкт, що підлягає експериментальній перевірці; обґрунтовують обсяг експерименту, кількість дослідів, послідовність їх реалізації; визначають фактори впливу на об'єкт дослідження та у якій послідовності вони будуть змінюватись у процесі експерименту; обґрунтовують засоби вимірювань; визначають способи обробки та аналізу експериментальних матеріалів.

План експерименту повинний включати:

- 1) мету і завдання експерименту;
- 2) місце і час проведення експерименту і його обсяг;
- 3) характеристику осіб, що беруть участь в експерименті (учнів, студентів);
- 4) опис матеріалів, використовуваних для експерименту;
- 5) опис методики проведення експерименту;
- 6) опис додаткових змінних, здатних вплинути на результати експерименту;
- 7) методику спостереження за ходом експерименту;
- 8) опис методики обробки результатів експерименту;
- 9) опис методики інтерпретації результатів експерименту [14, с. 251].

Варто зазначити, що дослідник повинен скласти план експерименту таким чином, щоб будь-яка інша досить підготовлена особа могла за ним успішно провести експеримент. Адже цілком зрозуміло, що залежно від масштабу експерименту, сам дослідник фізично не в змозі бути присутнім у всіх місцях його проведення.

Проведенню експерименту передують його попередньо розроблені методика (сукупність мислительних і реальних операцій, розташованих у певній послідовності, відповідно до якої досягається мета дослідження). Н. Тверезовська і В. Сидоренко радять, розробляючи методику експерименту, дотримуватися деяких умов:

- необхідність проведення попереднього цілеспрямованого спостереження за об'єктом дослідження чи явищем з метою визначення вихідних даних (гіпотези, факторів, що будуть вивчатись);

- створення умов, у яких можливо здійснити експеримент (добір об'єктів для експериментального впливу, усунення впливу випадкових факторів);

- визначення меж вимірювань, які будуть здійснюватись у процесі спостереження за факторами, що впливають на об'єкт дослідження;

- забезпечення можливості систематичного спостереження за процесом розвитку досліджуваного явища і точного опису одержуваних фактів;

- можливість проведення систематичної реєстрації вимірювань і оцінювання фактів різними засобами і способами;

- можливість створення повторних ситуацій або ускладнених ситуацій з метою підтвердження чи заперечення раніше одержаних даних;

- можливість здійснити перехід від емпіричного вивчення до логічних узагальнень, до аналізу і теоретичної обробки одержаних фактичних матеріалів [14, с. 252].

У методиці має бути докладно розписаний процес експерименту: визначено послідовність проведення потрібних вимірювань і спостережень, описано кожен експериментальну дію з урахуванням обраних для проведення експерименту засобів, обґрунтовано методи контролю якості експериментальних дій, які повинні забезпечувати при мінімальній (попередньо встановленій) кількості вимірювань високу надійність і задану точність. Розробляються форми протоколів (або таблиць) для фіксації результатів спостережень і вимірювань.

Важливим виступає вибір методів обробки й аналізу експериментальних даних. *Обробка даних полягає у систематизації всіх кількісних показників (найчастіше це цифрові матеріали), їх класифікації та наступному аналізу.*

Залежно від теми наукового дослідження обсяг експерименту може бути різним. Традиційно, *щоб підтвердити гіпотезу досліджен-*

ня достатньо провести тільки лабораторний експеримент. Але може бути потреба і в проведенні цілої серії експериментальних досліджень: попередніх (пошукових), лабораторних, на дослідних зразках у реальних умовах їх функціонування (на виробництві) тощо.

При плануванні педагогічного експерименту експериментатор повинен визначити: 1) кількість досліджуваних; 2) способи добору досліджуваних; 3) кроки проведення експерименту; 4) вірогідність отриманих результатів; 5) правильну їхню інтерпретацію [14, с. 252].

Надійним помічником науковця у проведенні експериментальних досліджень у сучасних умовах є комп'ютерна техніка. Сучасний персональний комп'ютер може надати допомогу досліднику вже на етапі розробки програми і методики експерименту та допомогти обрати найбільш оптимальний варіант проведення дослідження. За допомогою ЕОМ можна створювати найбільш оптимальні моделі відповідно до умов експерименту, моделювати об'єкти або процеси, котрі недоцільно або і неможливо відтворити на практиці (наприклад, моделювання аварійних режимів і ситуацій). ЕОМ надає можливість оперативно систематизувати й аналізувати експериментальні дані та відображати їх у формі, зручній для зорового сприйняття.

Вимоги до організації і проведення етапів педагогічного експерименту.

Як би ретельно не був спланований експеримент, у процесі його реалізації звичайно доводиться розв'язувати багато оперативних завдань, які пов'язані з метою експерименту та особливостями основних його етапів. У цій справі Н. Тверезовська і В. Сидоренко радять дотримуватися певних принципів [14].

Насамперед перед експериментатором постає питання: чи треба посвячувати в свої задуми піддослідних, які беруть участь в експерименті? Чи повинні вони знати про справжню мету експерименту? У цьому питанні немає загального правила. Все залежить від використовуваних експериментальних факторів. Там, де для їх вимірювання використовуються особистісні тести, призначення експерименту, як правило, приховують від випробуваних, і зрозуміло чому. Наприклад, якщо школярі знатимуть, що дослідження спрямоване на формування в них таких позитивних рис характеру, як правдивість, доброта, альтруїзм тощо, багато хто з них умисно намагатиметься дістати високі бали, імітуючи у відповідях ці якості.

Щоб запобігти "соціальній аберації" поведінки випробуваних, доводиться часом приписувати дослідженню іншу мету, маскуючи його справжнє призначення. У цьому не треба вбачати якихось порушень етичних принципів, якщо таке маскування не тягне за собою якоїсь шкоди для випробуваних, не зачіпає їхніх особистісних інтересів.

Ідея природного експерименту виникла з прагнення звільнити дітей від думки, що вони є випробуваними, що їх використовують як "піддослідних кролів". Звісно, що такі речі їм не сподобаються.

Ідеальний варіант – коли досліджувана педагогічна новинка вводить безпосередньо вчителем або вихователем, а вчений-експериментатор або зовсім не з'являється перед учнями, або принаймні залишається мало поміченим, виконуючи, наприклад, роль консультанта, який прибув до школи на запрошення вчителя. Бажано, щоб протягом усього дослідження слово "експеримент" взагалі жодного разу не вживався.

Плануючи проведення констатувального етапу педагогічного експерименту, варто пам'ятати, що на цьому етапі відбувається вивчення досліджуваної педагогічної проблеми у звичайних природних умовах. Проте якість досліджуваної роботи буде залежати від того, наскільки продуманою і спланованою буде програма констатувального, формувального та контрольного етапів педагогічного експерименту, а саме:

1. Правильність мети констатувального, формувального та контрольного етапів.
2. Чіткість завдань і їх відповідність меті констатувального, формувального та контрольного етапів.
3. Педагогічна й дослідницька доцільність діагностичних методів дослідження в межах констатувального та контрольного етапів.
4. Використання відповідних методів математичної статистики й обробки результатів констатувального етапу педагогічного експерименту; особливості обробки та інтерпретації первинних і вторинних даних [14, с. 235].

2. ГІПОТЕЗА У ПЕДАГОГІЧНОМУ ЕКСПЕРИМЕНТІ

Загальновідомо, що *експеримент – це форма практичної перевірки істинності тих чи інших гіпотез (припущень)*. Звідси випливає, що відсутність будь-якої гіпотези робить експеримент безпредметним, позбавленим сенсу.

Проте може трапитися, що певна сфера дійсності так мало досліджена, що виробити якусь правдоподібну гіпотезу неможливо. У таких випадках можна провести пілотажний (пробний) експеримент. Будується він за методом планомірних спроб і помилок, що дає змогу дослідникові нагромаджувати мінімальний емпіричний досвід, необхідний для вироблення певної гіпотези та проведення на її основі повноцінного експерименту.

Процес розроблення гіпотези експериментального дослідження, як правило, складається з двох фаз. Спочатку гіпотеза формулюється в загальній формі – у вигляді припущення про існування деякого причинно-наслідкового зв'язку між певними явищами. У сфері педагогіки це може бути, наприклад, припущення про те, що диференціація дітей за різними групами відповідно до актуального рівня їхнього психологічного розвитку й вікових особливостей, забезпечить вищий рівень успішності, розумового й морального розвитку. У процесі подальшого розроблення програми експерименту гіпотеза трансформується в робочу гіпотезу, що має конкретніший, операційний характер. У робочій гіпотезі досліджуваний причинно-наслідковий зв'язок формулюється вже в термінах незалежних, залежних і проміжних змінних. Усі ці змінні осмислюються у контексті можливого використання тих чи інших вимірювальних методик. Нарешті встановлюється, за яких значень залежних змінних дана гіпотеза вважатиметься підтвердженою. Тобто друга фаза у розробленні гіпотези – це її "прив'язування" до конкретної експериментальної конструкції [14, с. 259].

Найважливіша вимога до гіпотези на етапі її загального розроблення теоретична обґрунтованість. Без цього гіпотеза (а разом з нею й експеримент у цілому) будуть малопродуктивними, не матимуть потрібного ступеня узагальненості. А без цих якостей діапазон практичної застосовності здобутих висновків буде дуже вузьким.

Крім того, що дослідницька гіпотеза повинна бути продуктивною, нести в собі конструктивну новизну, при її формуванні треба додержуватись ряду правил, а саме:

1. Гіпотеза повинна бути реалістичною щодо сфери, на яку вона поширюється. Ця сфера має бути чітко окреслена. Якщо, припустимо, йдеться про ефективніший дидактичний засіб то треба зазначити межі, в яких його ефективність може проявитися.

2. Гіпотезу треба формулювати з урахуванням обсягу та характеру експериментальної вибірки, що планується, вікових, статевих, про-

фесійних категорій, випробуваних типів експериментальних закладів чи груп, видів освітньої діяльності, які будуть охоплені експериментом.

3. На стадії вироблення гіпотези чітко *визначати сферу застосованості рекомендацій*, які будуть апробуватися. Висунуте у дослідженні положення має бути істинним і в теоретичному аспекті, і на практиці [14, с. 260].

Щоб урахувати ці вимоги під час вироблення загальної гіпотези дослідження, треба мати глибокі знання з психології навчання і виховання. П. Фресс і Ж. Піаже наводять ще *ряд ознак "вдалої" гіпотези*:

- *адекватність висунутому запитанню* (іноді автор дослідження не співвідносить гіпотезу з поставленою проблемою, що порушує логіку експерименту, відхиляє дослідження вбік від висунутої проблеми;

- *правдоподібність*, тобто відповідність уже наявним знанням з цієї проблеми (якщо такої відповідності немає, нове дослідження виявляється ізольованим від загальної наукової теорії);

- *доступність для перевірки* [14, с. 262].

Остання ознака – дуже важлива. *Якщо не знайдено способу перевірки гіпотези, її не можна дослідити. Тому вже під час формулювання гіпотези треба обов'язково передбачити спосіб її перевірки.*

Загальна гіпотеза дослідження звичайно складається вже на етапі формулювання проблеми – як його безпосередній наслідок. Адже якщо дослідник прийшов до висновку про актуальність тієї чи іншої проблеми, то це означає, що він уже з'ясував для себе, крім усього іншого, й реальну можливість її розв'язання на сучасному етапі розвитку даної галузі знання. Очевидно, в його свідомості народжується при цьому й певний варіант відповіді на поставлене запитання.

- *Процес народження гіпотези може йти двома шляхами: індуктивним і дедуктивним.* Можливе також одночасне використання цих двох шляхів у їх взаємодії [14, с. 265].

Індуктивні гіпотези народжуються із спостережень за фактами. Гіпотеза полягає в припущенні існування якоїсь залежності між фактами, наприклад, певного причинно-наслідкового зв'язку. Наприклад спостерігаючи за поведінкою людей у ситуації очікування й фіксуючи при цьому значні міжіндивідуальні відмінності, П. Фресс і Ж. Піаже припустили, що останні зумовлені не тільки метою й умовами чекання для того чи іншого індивіда, а і його особистісними особливостями, насамперед ступенем емоційної стійкості і, тривожності тощо. Ця гіпотеза дістала згодом підтвердження в спеціальних експериментах.

Про *дедуктивний шлях розв'язання гіпотези* можна говорити в тих випадках, коли головну роль в її формулюванні й доведенні відіграють логічні умовиводи, які випливають з аналізу літературних джерел, поширення відомих теоретичних положень на нові аспекти проблеми, перенесення того чи іншого принципу й однієї сфери дійсності в іншу, проведення різних аналогій і логічних паралелей.

3. ПОПУЛЯЦІЇ І ВИБІРКИ В ЕКСПЕРИМЕНТІ

У педагогічних дослідженнях про результати дослідження іноді роблять висновки на основі експериментів, проведених з обмеженою кількістю досліджуваних. Досліджується тільки частина сукупності (сукупність вибірки), і на основі цього узагальнюють судження про всю сукупність.

- *Сукупність у даному разі називають популяцією*. Популяція – це будь-які групи випробуваних, подібних в одному чи кількох аспектах, які цікавлять експериментатора [14, с. 268]. Наприклад, нас можуть цікавити всі діти старшого дошкільного віку як дівчатка, так і хлопчики, з погляду закономірностей засвоєння ними етичних понять.

Будь-яка популяція, що досліджується в педагогічному експерименті описується насамперед у термінах віку і статі. Далі можна ввести такі обмеження, як тип навчального закладу, рівень психічного розвитку тощо. Але якими б великими не були обмеження, звичайно зробити всю досліджувану популяцію безпосереднім об'єктом дослідження неможливо через її масштаб.

У зв'язку з зазначеними обставинами експериментатор звичайно робить безпосереднім об'єктом свого дослідження лише *певну частину популяції – так звану експериментальну вибірку учнів (випробуваних)*.

- *Вибірка* – це будь-яка група випробуваних, яка менша від загальної кількості індивідів у даній популяції [14, с. 268].

Наприклад, нас цікавить успішність, а також рівень розумового й морального розвитку всіх учнів гімназій і ліцеїв України. Звичайно, було б ідеальним обстежити з цією метою всіх без винятку учнів, які вчаться у навчальних закладах зазначених типів в Україні, обчислити середні показники з окремих предметів стосовно вікових і статевих груп. Але цілком очевидно, що здійснити таку велику

роботу практично не під силу навіть найбільшій науковій установі. А головне – необхідності в цьому немає. Можна обмежити масштаб дослідження вибіркою, що складається з кількох найтипівіших навчальних закладів зазначених типів – здобуті результати мало чим відрізнятимуться від тих, які б дало обстеження всієї популяції.

Використання експериментальних вибірок широко практикується не тільки її педагогіці, педагогічній психології та соціологічних дослідженнях, а й у багатьох природничих науках, зокрема в біології.

Характерно, що група, яка вивчається в одному дослідженні як популяція, може виступати як вибірка в іншому дослідженні, більшому за масштабом.

Досить великий обсяг вибірки і правильний її вибір забезпечують адекватність результатів по вибірці самої сукупності. Неправильний же вибір обумовлює великі систематичні помилки.

- Потрібних для експерименту дітей (груп дітей) треба вибирати так, щоб з погляду мети експерименту вони були *максимально репрезентативні (представницькі)*. Тому що частина (вибірка) не може з абсолютною точністю бути носієм характеристик цілого (сукупності), тож властивості останнього завжди до деякої міри відрізняються від властивостей вибірки. Помилка репрезентативності виникає від неправильного визначення обсягу вибірки і способів добору. Оскільки збільшення обсягу вибірки спричиняє збільшення обсягу вимірювальних і обчислювальних робіт, то досліднику необхідно приділяти особливу увагу способам добору. Він повинен знайти таке співвідношення, яке б дало при можливо меншому обсязі вибірки мінімальну помилку [14, с. 269].

Оптимальна величина експериментальної вибірки

Навіть малодосвідчений дослідник розуміє, що бажано мати якомога більшу вибірку випробуваних. Для чого? Для забезпечення надійності експериментальних даних. Поняття надійності в цьому разі має двоякий зміст. Мова може йти, по-перше, про те, якою мірою (в скількох процентах випадків) повторилися показники залежних змінних, якби було здійснено повторні вимірювання в тій самій вибірці, й, по-друге, якби таке вимірювання було проведено в іншій, аналогічній за складом випробуваних вибірці.

Разом з тим кожному зрозуміло, що чим більша вибірка, тим більш трудомістким виявляється експеримент. Отже, постає питання про *оптимальну величину вибірки*. Як можна визначити цю величину?

Якоїсь єдиної відповіді на це запитання немає, оскільки все залежить від ступеня однорідності вибірки (щодо залежних змінних), а він (цей ступінь) у кожному конкретному випадку різний. Головне ж, точно визначити її умоглядно неможливо. Але відомо: чим більше відрізняються характеристики окремих випробуваних, які входять до складу даної вибірки, тим більшою повинна бути її величина.

- Щоб визначити з достатньою точністю оптимальну величину експериментальної вибірки, треба попередньо з'ясувати ступінь однорідності показників потенціальних випробуваних. А цей ступінь можна встановити лише за допомогою попередніх тестів, що передбачає досить складне статистичне опрацювання [14, с. 270]. Але через громіздкість ця процедура проводиться рідко. За основний орієнтир обирають наявні в розпорядженні дослідників час, чисельність допоміжного персоналу та інші подібні фактори. Спираючись на звичайний досвід, можна відзначити, що експериментальні дані будуть досить надійними, якщо в експериментальній і контрольній групах буде не менше як по 70–80 випробуваних. Краще, звичайно, довести їх чисельність до 100 (якщо є така можливість), а подаліше збільшення вибірки майже не позначиться на надійності здобутих за її допомогою експериментальних даних.

Способи добору експериментальних вибірок

- Основна вимога до експериментальної вибірки – репрезентативність щодо досліджуваної популяції. Усі особливості популяції, з якою пов'язана перевірювана робоча гіпотеза, повинні мати своє адекватне представництво у вибірці [14, с. 271].

Є два методи визначення експериментальних вибірок: метод конструювання і метод випадкового добору. Кожний із цих методів має свої переваги та обмеження.

- Якщо розмір передбачуваної вибірки порівняно невеликий, застосовують метод конструювання, тобто добору випробуваних за певними критеріями. Такий підхід стає особливо необхідним, коли потрібно порівняти кілька груп (зокрема, експериментальну й контрольну за рядом показників) [14, с. 271].

Наприклад, треба порівняти експериментальну і контрольну групи за рівнем розвитку. Розв'язати цю проблему перекомплектацією груп – спосіб нереальний. Тому роблять так. Беруть дві звичайних групи і в кожній виділяють групу дітей, чиї показники враховуватимуться для визначення результатів експерименту.

- Методом випадкового добору доцільно користуватися, коли планується велика за обсягом вибірка. У таких випадках є підстава сподіватися, що в ній будуть представлені всі основні особливості досліджуваної популяції [14, с. 271]. Наприклад, якщо у закладі дошкільної освіти є три паралельних старших групи (у середньому по 30 осіб у кожній), а для дослідження достатньо 30 випробуваних, то можна включити у вибірку по 10 дітей з кожної групи, причому тих, чий прізвища йдуть першими за алфавітом. За таким принципом відбору експериментальної вибірки до її потраплять і хлопчики, і дівчатка, і діти з різним рівнем розвитку, і такі, що мають проблеми, діти, що мають міцне здоров'я, і ті, хто не може цим похвалитися.

Метою випадкового добору є одержання вибірки з загальної суми деяких явищ різними способами. При цьому намагаються звести кількість випробуваних до такого мінімуму, при якому результати були б науково достовірними. Розрізняють чотири типи випадкового добору:

1) простий випадковий добір, при якому виписуються на картки, наприклад, всі старші групи ДНЗ міста (району) у певній послідовності.

Припустимо, що експериментатор вирішив обмежитися десятьма експериментальними і десятьма контрольними групами. У такому випадку і картки вибираються попарно. Один клас з такої пари буде експериментальним, інший контрольним. Вибірку продовжують доти, поки не одержать десять пар карток.

Якщо картки відсутні і групи просто пронумеровані, наприклад, від 1 до 50, то можна довільно обрати цифри від 1 до 50 і вибрати по двох послідовно названих номерах пари експериментальних і контрольних груп.

При простому випадковому доборі можна вийняті картки покласти назад у пачку (простий добір з повторенням) чи не робити цього (простий добір без повторення). У першому випадку одна картка може випадати кілька разів, і, отже, значення досліджуваних ознак цієї групи записують кілька разів;

2) механічний добір, при якому виписуються послідовний ряд номерів груп (дошкільних закладів), а під ними записуються випадкові цифри;

3) добір на основі таблиці випадкових чисел, коли в сукупність вибірки беруться всі ті групи, номер яких збігається з випадковими числами таблиці чи з двома останніми цифрами цих чисел;

4) *серійний добір*, коли досліджувана сукупність поділяється на частини (серії), і вибірку роблять з кожної частини окремо за допомогою описаних вище способів. Серійний добір бажано використовувати тоді, коли досліджувана сукупність дуже нерівномірна. У цьому випадку намагаються так скласти серії, щоб включені в них елементи сукупності не були занадто різними.

Наприклад, в одну серію включають групи міських ДНЗ, у другу – групи сільських ДНЗ. З кожної серії відбирається для експерименту бажана кількість груп [14, с. 274].

Використання контрольної групи в педагогічному експерименті. Багато досліджуваних у педагогіці факторів проявляються лише в результаті систематичного й тривалою застосування в навчально-виховному процесі. На це йдуть іноді півріччя, іноді рік. Тобто діти за час експерименту стають значно старшими. Тим часом дорослішання само по собі, незалежно від використання тих чи інших спеціальних впливів, у багатьох випадках виявляється досить сильним розвиваючим або виховним фактором, який підвищує рівень практично всіх характеристик, що можуть виступати в ролі залежних змінних. У зв'язку з цим постає завдання "розведення" ефектів двох джерел:

1) часу;

2) досліджуваного педагогічного фактора [14, с. 274].

Розв'язати це завдання можна, лише використовуючи контрольну групу. Вона, не зазнаючи впливу досліджуваного педагогічного фактора й не відрізняючись в усіх інших відношеннях від експериментальної групи, дає змогу зафіксувати ефекти, породжувані фактором дорослішання. А її експериментальній групі стан залежних змінних відображає сукупний ефект як досліджуваного фактора, так і фактора часу.

Характеризуючи в цілому значення *контрольної групи* у педагогічному експерименті, можна сказати, що вона дає змогу виключити конкуруючі гіпотези як альтернативні пояснення результатів експерименту.

Першим у загальній структурі педагогічного експерименту є його констатувальний етап.

4. ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ХІД ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ФАКТОРИ (ЗМІННІ)

Другим у загальній структурі педагогічного експерименту є його формувальний етап. Важливою складовою формувального етапу є введення експериментатором експериментальних змінних у процедуру педагогічного експерименту.

На цьому етапі експерименту свідомо змінюють хід будь-якого явища шляхом введення в нього нових факторів. Новий фактор вводиться або змінюється експериментатором і називається *експериментальним фактором, чи незалежною змінною* (НЗ). Фактор, що змінився під впливом незалежної змінної, називається *залежною змінною* (ЗЗ) [14, с. 236].

Якщо, наприклад, дослідник випробує новий навчальний метод і перевірить як він впливає на швидкість засвоєння знань, то незалежною змінною виступить сам метод, а залежним змінним – знання учнів. Залежними змінними можуть бути також уміння, навички тощо.

З огляду на вищевикладене, можна відзначити, що педагогічний експеримент – це експеримент особливого роду, завданням якого є з'ясування порівняльної ефективності застосовуваних у навчально-виховній роботі методів.

Незалежними змінними в педагогічному експерименті можуть бути досліджувані педагогічні фактори, в ролі яких можуть, зокрема, виступати: нові методи й прийоми навчання (наприклад, використання опорних сигналів або схем, коментоване письмо, випереджаюче навчання тощо), нові форми організації навчально-виховного процесу, певний стиль взаємодії між вихователем і дітьми, тобто, будь-який інноваційний фактор, ефективність якого ми хотіли б визначити.

До формальних ознак незалежної змінної звичайно відносять такі особливості:

1) це та змінна, яку експериментатор у ході експерименту *плановано* вводить відповідно до свого задуму (посилює або зменшує в кількісному відношенні, включає в педагогічну ситуацію або виключає з неї, включає то в одних, то в інших варіантах, модифікаціях тощо);

2) незалежна змінна розглядається як *передбачувана причина* очікуваних змін у залежних змінних;

3) незалежна змінна є основою для виділення залежної змінної; інакше кажучи, залежна змінна визначається відповідно до характеру незалежної змінної, обраної як предмет дослідження;

4) незалежна змінна повинна бути досить вагомим фактором, вплив якого міг би протистояти різним "впливам" і відбитися у виділених залежних змінних;

5) поняття, в якому відображена незалежна змінна, має бути визначена чітко і достатньо повно [14, с. 237].

Якщо варіювання незалежної змінної має кількісний характер, повинні виконуватися й фіксуватися підрахунки за певними показниками (обсяг використовуваного матеріалу, кількість і тривалість його експонувань, кількість зауважень, які вчитель зробив протягом уроку на адресу окремих учнів чи класу в цілому, тощо). Крайнім випадком кількісних відмінностей є наявність чи повна відсутність даної незалежної змінної.

Переходячи до подальшої характеристики залежних змінних, зупинимося насамперед на їхній природі. У цій ролі виступають певні зміни або в поведінці або в учбових діях випробуваних (що може бути зафіксоване за допомогою відповідних спостережень чи тестів, зокрема, тестів успішності, тестів здібностей або особистісних методик), або в їхніх внутрішніх, психічних станах і установках, що виявляється за допомогою різних опитувальних методів (опитувальники, інтерв'ювання, анкетування, твори та ін.).

Якщо досліджується ефективність дидактичної новинки, першорядне значення, звичайно, матимуть характеристики успішності (підвищення рівня знань, умінь і навичок). При цьому повинні враховуватись як безпосередні ефекти, так і довгочасні наслідки досліджуваного впливу (міцність засвоєння).

Оскільки нині *ефективною вважається лише така дидактична новинка, яка забезпечує не тільки високий навчальний ефект, а й певний позитивний вплив на розумовий і моральний розвиток дітей*, серед залежних змінних повинні фігурувати адекватні характеристики та показники. Останні отримують за допомогою відповідних інтелектуальних і особистісних тестів. В експериментах, присвячених проблемам виховання, особистісні тести взагалі є основним засобом контролю залежних змінних [14, с. 238].

Для використання психологічних тестів (як інтелектуальних, так і особистісних) потрібна спеціальна кваліфікація, й тому цю функцію

в педагогічному експерименті повинні здійснювати спеціалісти-психологи. Проте не тільки вони – кожен учасник експерименту мусить добре усвідомлювати, що конкретно розуміється під тією чи іншою залежною змінною, у чому її суть, у яких показниках вона відображатиметься. Припустимо в експерименті, де перевіряються нові виховні впливи.

Зазначимо, що в експериментах на оцінювання ефективності різних дидактичних факторів, треба враховувати як безпосередні, короткочасні, так і підстрочені, довгочасні показники засвоєння та запам'ятовування навчального матеріалу.

В експерименті дослідник повинен уміти контролювати як незалежні, так і залежні змінні, оцінювати їх по можливості точніше. Тому так важливо точний, незаперечний вимір змінних. Суб'єктивні оцінки того чи іншого педагогічного явища значно знижують наукову цінність експерименту. Зміни її явищ варто оцінювати таким способом, який би не викликав сумнівів і не ускладнював інтерпретацію результатів експерименту.

Додаткові змінні

У педагогічному експерименті особливо важливо критично оцінювати різні *додаткові змінні*, котрі можуть уплинути на результати експерименту. Їх можна розділити на чотири основні групи:

1) *змінні, обумовлені особистістю учня*: рівень знань, умінь і навичок, відношення до навчання, здатності, інтереси, здібності, вік, стать, стан здоров'я, уміння учитися, старанність, фізичний стан (утома, настрої, острах), соціальне середовище (положення в класі, домашня обстановка);

2) *змінні, обумовлені особистістю вчителя*: його професійна майстерність, педагогічний такт, особисті якості, вік, психічний стан, стан здоров'я, відношення до досліджуваного питання та ін.;

3) *змінні, що залежать від навчального процесу*: зміст і обсяг досліджуваного матеріалу, тривалість робочого дня (розклад уроків), соціальне середовище (відношення до навчання в класі, кількість учнів у класі, склад класу, відносини з учителем, взаємини учнів) та ін.;

4) *змінні, що залежать від контролю результатів*: валідність, об'єктивність, форма контролю (усне опитування, контрольні роботи, тести), тривалість контрольних знань, ступінь складності контрольних завдань [14, с. 241].

Як було зазначено вище, в кожному експерименті відбувається вимір його результатів. У педагогічних вимірах, як у багатьох інших, неможливо досягти абсолютної точності: ми завжди маємо справу з толерантантами (відхиленнями від абсолютного значення). Тому в експерименті завжди передбачається визначена можливість помилки.

Щоб експеримент дав точну і достовірну відповідь на поставлене питання, потрібно, за можливістю, помилки звести до мінімуму.

Помилки при експерименті можуть бути двох видів:

1) дослідник буде об'єктивно правильно гіпотезу, але в результаті погано проведеного експерименту правильність гіпотези не підтверджується;

2) дослідник буде неправильно гіпотезу, але некоректно проведений експеримент дає такі результати, за якими гіпотеза помилково визнається правильною [14, с. 241].

Джерелами більшості суперечок у науці і є, найчастіше, невміння правильно враховувати й оцінювати можливості помилки при експерименті.

Під час педагогічного експерименту іноді допускаються *навмисні помилки*. Вони виникають, коли несумлінний дослідник спотворює хід експерименту і його дані, щоб "поліпшити" результати [14, с. 242].

Іноді у вихователів, що беруть участь в експерименті, виникає побоювання, що при оцінці результатів експерименту будуть критикувати їхню роботу. Звідси з'являється перекручування результатів експерименту вчителем. Наприклад, в експериментальній групі створюють "умови" для показу більш високих показників готовності дитини до школи (не об'єктивно оцінюють, підказують тощо). Тут необхідно зазначити, що будь-які свідомі операції, дійсні дані, що спотворюють, є грубим порушенням професійної етики дослідника.

Несвідомі помилки виникають, головним чином, унаслідок недостатньої теоретичної підготовленості до проведення експерименту, неефективного його планування, використання суб'єктивних критеріїв оцінки результатів експерименту тощо.

Несвідомі помилки, у свою чергу, поділяються на *випадкові і систематичні*. Перші виникають у різних напрямках дослідницької роботи. Більшість з них компенсують одна одну. Тож їхній вплив на результати експерименту незначний. Якщо кількість випробуваних досить велика, то цими помилками можна зневажати [14, с. 242].

Випадкові помилки можуть бути зумовлені, наприклад, різною кількістю піддослідних дітей. Але за досить великої кількості експериментальних і контрольних груп виявляється приблизно рівна кількість добре, середньо і слабо підготовлених дітей.

При цьому слід урахувати також, що у педагогічних експериментах звичайне значення додаткових змінних не вимірюється, і тому не завжди можна сказати, чи є вплив зумовлених ними відхилень незначним (близьким нуля) чи немає.

При *систематичних* помилках можна завжди виділити визначений напрямок чи тенденцію нагромадження. Ці помилки зумовлюють відхилення в результатах експерименту завжди в позитивному чи негативному напрямку. Такі помилки можуть істотно спотворити результати експерименту.

Систематичні помилки можна звести до мінімуму великою кількістю випробуваних і чітким плануванням експерименту [14, с. 242].

Практика показує, що причинами великих систематичних помилок в експерименті є, головним чином, помилки, що допускаються під час планування експерименту чи в результаті того, що не були враховані які-небудь важливі фактори. Одним з основних завдань методики дослідницької роботи є знаходження правильних вихідних принципів для планування експерименту й інтерпретації його результатів.

Через те, що у педагогічних експериментах добір експериментальних і контрольних груп часто ускладнений (експеримент великий, експериментатор не може залишити місце роботи тощо), то *необхідно свідомо усунути чи урівноважити додаткові змінні, котрі можуть спотворити результати експерименту.* З цією метою Н. Т. Тверезовська і В. Сидоренко рекомендують використовувати різні **способи** [14, с. 243–246]. Проаналізуємо їх:

1. *Елімінавання додаткових змінних.* Наприклад, у контрольній групі значний вплив на результати експерименту здійснюють дві проблемні дитини. Ці діти допускаються до участі в експерименті, але їхні результати не враховуються.

В одній групі на результати експерименту впливає гамір, що лунає з вулиці. Для його елімінавання намагаються знайти інше приміщення.

Декілька учнів експериментального класу особливо цікавляться експериментальним предметом (наприклад, фізикою), читають до-

даткову літературу, беруть участь у роботі відповідного гуртка. Ясно, що ці учні будуть значно впливати на результати експерименту і їхні результати необхідно елімінувати (виключити).

2. *Складання еквівалентних експериментальних і контрольних груп на основі:*

а) помірного порівняння, коли з наявних класів відбирають за визначеними ознаками (наприклад, за рівнем знань чи здібностей) двох найкращих учнів і поміщають одного в експериментальний, іншого в контрольний клас. За цими ж ознаками відбирають наступну пару і т. д. Тим самим учні розділяються для проведення експерименту на спеціальні групи, приблизно з рівним середнім рівнем здібностей;

б) ще більш об'єктивні результати одержують тоді, коли відбирають групи з однаковими показниками на основі попереднього експерименту (контрольних робіт).

3. *Урівнювання умов експерименту.* Під час проведення педагогічного експерименту в експериментальних і контрольних групах повинні бути створені рівноцінні умови.

Для створення таких умов мається кілька можливостей:

1) *зрівняння додаткових змінних, зумовлених особистістю, яка навчається (експеримент перехресних груп).* Цей експеримент проводиться в два етапи. На першому етапі одна група є експериментальною, інша – контрольною, на другому етапі (у другому півріччі) – навпаки;

2) *зрівняння додаткових змінних, зумовлених особистістю вихователя.* Однією з основних змінних при педагогічному експерименті є відношення вихователя до експериментального матеріалу. Один педагог, наприклад, може бути прихильником нового методу, а інший – ні. Тому в першому випадку вихователь буде прагнути якнайкраще реалізувати його, а у другому – буде спостерігатися цілковита байдужість, що, безперечно, вплине на хід і результати експериментальної роботи. Ці обставини позначаються, звичайно, на результатах експерименту.

Для зрівнювання додаткових змінних, зумовлених особистістю вихователя, також застосовується перехресний експеримент. У такому випадку при сталості експериментальних і контрольних груп на другому етапі міняються вихователі.

Одним із способів зрівняння вихователів з однаковим ставленням до експерименту є спосіб, коли в експериментальних і конт-

рольних групах працює однакова кількість вихователів з однаковим ставленням до експерименту.

4. *Урівнювання додаткових змінних, зумовлених прийомами контролю.*

У педагогічному експерименті важливо спланувати прийоми контролю.

Насамперед важливо, щоб контрольні питання були складені правильно. Вони повинні вимагати знання найбільш істотних матеріалів, представлених у ході експерименту, треба складати як прості, так і складні питання, щоб контрольна робота мала необхідну діагностичну цінність.

У виборі контрольних питань треба мати на увазі також мету експериментального навчання. Питання повинні бути складені так, щоб з їх допомогою можна було визначити досягнення, поставлені метою експерименту. Якщо, наприклад, метою експерименту був розвиток мовлення, то треба ці уміння і перевіряти.

Бажано також, щоб результати експерименту перевіряла тільки одна людина (експериментатор) *на основі чітко встановлених критеріїв*. При декількох перевіряючих треба використовувати контрольні питання (тести), що вимагають можливості однакових (однозначних) відповідей, щоб правильність відповідей була безперечна. Відповіді описового типу, для забезпечення об'єктивності, доцільно перевірити кількома людьми.

5. *Аналіз, пояснення і висновки в експерименті.*

Це заключний етап експериментального дослідження. Після того, як у результаті статистичного опрацювання даних встановлено статистичну значущість здобутого результату, треба розглянути й спростувати альтернативні гіпотези як інші ймовірні пояснення цього результату. Зокрема, потрібно проаналізувати весь хід експерименту з погляду можливого впливу на здобутий результат того чи іншого артефакту. Тобто необхідно довести, що такого впливу в даному разі не було і що *здобутий в експерименті результат можна пояснити лише одним причинно-наслідковим зв'язком – тим, який є сформульованим у гіпотезі дослідження*. Тобто, експериментатор повинен насамперед самому собі довести *валідність здобутого ним результату* і тих висновків, у яких цей результат сформульований.

Але цим аналіз і пояснення здобутого результату не закінчуються. Необхідно *зіставити його з тими теоретичними положеннями й*

фактологічними матеріалами з даної проблеми, які були вироблені й нагромаджені в період, що передував експерименту. Чи узгоджується новий результат із тим, що було відоме в цій галузі науки раніше? Як його можна пояснити в світлі визнаних теоретичних положень? Чи він вступає в суперечність з ними, висуваючи перед дослідниками нові проблеми й завдання? Усі ці питання мають бути розглянуті в заключній частині дослідження, а відповіді повинні формулюватися якомога чіткіше й повніше. Бажано також розглянути питання про можливий вплив здобутого результату на стан суміжних проблем і, що є найістотнішим для педагогічного експерименту, про ті практичні наслідки та рекомендації, що випливають із цього результату.

Питання для самоперевірки і самоконтролю

1. Яке місце займає експеримент у науковому дослідженні?
2. У чому полягає сутність експериментального методу дослідження?
3. Що є основою експерименту?
4. За якими ознаками і як класифікують експерименти?
5. У чому полягають особливості педагогічного експерименту?
6. З якою метою проводять педагогічні експерименти?
7. Як класифікують педагогічні експерименти?
8. Які вимоги ставляться до процедури педагогічного експерименту?
9. Що відносять до експериментальних факторів? У чому полягають їхні особливості?

МОДУЛЬ IV. ОФОРМЛЕННЯ ТА ФОРМИ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (2 ГОД)

ЛЕКЦІЯ 4.1 (2 ГОД)

УЗАГАЛЬНЕННЯ, ОФОРМЛЕННЯ ТА ФОРМИ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Методи зведення результатів експериментальних досліджень.
2. Подання результатів досліджень у таблицях та графічні методи відображення результатів дослідження.
3. Форми звітності як кінцевий результат наукового дослідження.
4. Наукова публікація: поняття, функції.
5. Основні види наукової публікації.
6. Методика підготовки та оформлення наукової публікації.

Література:

1. Гетманцева Н. Д. *Методологія наукових досліджень : навч. посіб.* / Н. Д. Гетманцева. – К., 2009. – 390 с.
2. Образцов П. И. *Методология и методы психолого-педагогического исследования* / П. И. Образцов. – М., 2004.
3. Пихтіна Н. П. *Основи наукових досліджень в опорних схемах : навч.-метод. посіб.* / Н. П. Пихтіна, С. О. Нестерець. – 2-ге вид. – Ніжин, 2012. – 71 с.
4. Пихтіна Н. П. *Основи наукових досліджень в опорних схемах : навч.-метод. посіб.* / Н. П. Пихтіна, С. О. Нестерець. – Ніжин, 2007. – 45 с.
5. Тверезовська Н. Т. *Методологія педагогічного дослідження : навч. посіб.* / Н. Т. Тверезовська, В. К. Сидоренко. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 440 с.
6. Цехмістрова Г. С. *Основи наукових досліджень : навч. посіб.* / Г. С. Цехмістрова. – К., 2004. – 240 с.

1. МЕТОДИ ЗВЕДЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Зведення дослідних даних, одержаних на основі проведеного експерименту, являє собою їх систематизацію та встановлення якісних і кількісних залежностей між факторами, що досліджувались.

Для обробки результатів досліджень найчастіше застосовують статистичні, табличні і графічні методи.

Щоб кількісні показники результатів дослідження дали можливість виявити наявність деяких залежностей між досліджуваними факторами, їх потрібно певним чином упорядкувати. Придатними для цього можуть стати *статистичні методи, ранжування і групування*.

Використання у психолого-педагогічних дослідженнях теоретичних методів надає можливість аналізувати й *вивчати якісні характеристики досліджуваних явищ*. Вони будуть більш глибокими і детальними, якщо накопичений емпіричний матеріал вивчати за допомогою методів кількісної обробки [9, с. 144]. Використання в дослідженні кількісних показників є необхідним і обов'язковим компонентом отримання об'єктивних результатів педагогічного дослідження. Такі дані можуть бути отримані шляхом прямого чи опосередкованого вимірювання різноманітних складових педагогічного процесу та кількісної оцінки отриманих параметрів за допомогою методів математичної статистики.

Важливу роль в аналізі багатьох психолого-педагогічних явищ відіграють *середні величини, як узагальнена характеристика якісно однорідної сукупності за окремою кількісною ознакою*. У психолого-педагогічних дослідженнях традиційно застосовують різні види середніх величин: середнє арифметичне, середнє геометричне, медіана, мода.

Середнє арифметичне застосовується в тих випадках, коли між досліджуваною властивістю й аналізованою ознакою констатується прямо пропорційний зв'язок (наприклад, покращення показників успішності на занятті групи в цілому, покращує показники успішності кожної дитини).

Середнє арифметичне вираховується за формулою $X = (x + x + x) : N$, де X – середнє арифметичне, x, x, x – результати окремих спостережень, N – кількість спостережень.

Медіаною (Me) називається міра середнього положення, що характеризує значення ознаки на впорядкованій (побудованій за ознакою зростання або спадання) шкалі. Медіана визначається за формулою $Me = 0,5 * N$, де N – кількість учасників експерименту.

Наприклад, за результатами дослідження встановлено, що вміє читати 6 осіб підготовчої групи, 12 – знає всі літери, 6 – знає окремі літери, 4 – не знають літер. Оскільки в експерименті брали участь 28 дітей підготовчої групи, то середина вибірки – $Me = 14$ осіб. Це означає, що більша половина вибірки не вміє читати.

Мода (Mo) – типове значення ознаки, що найчастіше зустрічається серед інших ознак. Наприклад, якщо відповіді на питання анкети

"Чи знаєте Ви, як реагувати на негативну поведінку у дітей та припиняти її?" розподілилися таким чином:

- знаю – 12;
- знаю частково – 10;
- не знаю – 8, то типовою відповіддю на це питання є відповідь –

знаю.

Ранжування полягає у розподілі кількісних показників у певному порядку (наприклад, за ступенем їх важливості чи значущості, або у послідовності зростання, чи навпаки зменшення). На основі ранжування виключають всі другорядні і випадкові дані, що не впливають на результати проведеного дослідження [14].

Групування передбачає поділ дослідних даних на основі певних показників (показники групування) на групи із однотипних або близьких за значеннями елементів. Показники групування можуть бути кількісними і якісними [14].

При групуванні за кількісними ознаками (кількісне групування) за основу беруть ознаки, які можна охарактеризувати кількісно (наприклад, результати тестування чи опитування, швидкість процесів, продуктивність праці, точність виготовлення виробів тощо). Кількісні ознаки завжди можна вимірювати якимись одиницями вимірювання, а результати вимірювання упорядковувати за відповідною послідовністю (зростання, зменшення, періодична повторюваність тощо).

При групуванні за якісними ознаками (атрибутивне групування) за основу беруть ознаки, які неможливо охарактеризувати кількісно, але вони можуть повторюватись, і це дає можливість визначати (наприклад, національність або соціальне походження опитуваних). З якісних ознак неможливо скласти якусь послідовність.

Дослідні дані можуть бути згруповані за однією або кількома ознаками. *За кількістю ознак розрізняють просте і комбіноване групування.*

Просте групування відбувається за однією ознакою (наприклад, всіх учасників експерименту можна поділити за стажем роботи).

Комбіноване групування конкретної сукупності даних одночасно здійснюють на основі кількох ознак (коли вже поділених за стажем роботи працівників поділити ще й за рівнем освіти – то це вже буде групування за двома ознаками. Третьою ознакою групування можуть стати вікові категорії тощо). Доцільним вважається групування не більше ніж за трьома ознаками.

Отримані при дослідженні кількісні дані представляються звичайно трьома способами:

- 1) перелічуються в тексті роботи;
- 2) представляються у вигляді таблиць;
- 3) представляються у вигляді графічних зображень (діаграми, полігони і криві розподілу тощо). Перший спосіб використовується тоді, коли числових даних мало [14]. (Див. схему до теми 4.1., С. 48.)

2. ПОДАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕНЬ У ТАБЛИЦЯХ ТА ГРАФІЧНІ МЕТОДИ ВІДОБРАЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Статистично упорядковані дослідні дані для зручності у подальшому використанні Н. Т. Тверезовська і В. К. Сидоренко радять заносити до таблиць. *Застосування таблиць слід вважати основним способом представлення кількісних показників (числових даних) у педагогічних дослідженнях.* Таблиці дають можливість відображати кількісні ознаки досліджуваного об'єкта у стислому вигляді, компактно, систематизовано і лаконічно. При добре складених таблицях про кожне окреме число можна знайти таблиці пояснення для його розуміння, так що їх не треба повторювати у письмовому тексті.

Таблиця являє собою такий спосіб подання інформації, при якому цифровий чи текстовий матеріал групується в рядки і графи, відокремлені одна від іншої вертикальними та горизонтальними лініями [14].

За змістом таблиці поділяються на *аналітичні* та *неаналітичні*. *Аналітичні таблиці* є результатом обробки й аналізу цифрових показників. Як правило, після таких таблиць робиться узагальнення про нове (виведене) знання, яке вводиться до тексту словами: наприклад: "... таблиця дає змогу зробити висновок, що...", "... з таблиці видно, що...". Часто такі таблиці сприяють виявленню і формулюванню певних закономірностей.

До неаналітичних таблиць вміщують здебільшого необроблені статистичні дані, необхідні лише для подання інформації або констатації певного стану речей [14].

Наведені у таблиці дані зручно порівнювати та аналізувати. Таблиця може бути не тільки засобом відображення зібраних під час експерименту даних, а й засобом їх інтерпретації. Далеко не однаково, у якій таблиці числові дані представлені. Правильно обраний її вид допомагає

краще розкривати сутність цих даних і зв'язку між ними. *Тому важливо знати, як правильно скласти таблицю, який її вид доцільно обрати.*

Для того, щоб таблиці краще передавали зібрану в ході дослідження інформацію, необхідно знати методику складання і використання таблиць, знати, яка таблиця в тому чи іншому випадку найкраще підходить для представлення даних.

За рекомендаціями науковців, кожна таблиця складається з двох частин: текстової і цифрової.

До текстової частини відносяться заголовок таблиці і необхідні словесні пояснення, додаткові зауваження і посилання.

До цифрової частини відносяться статистичні числові дані, номер таблиці. Цифрова частина в таблицях нерідко представляється у вигляді поля чисел [14].

Таблиці повинні бути простими, щоб читач швидко одержував точний огляд про представлені в таблиці числові дані і зв'язки між ними. Цифри і букви в таблиці не повинні бути меншими, ніж цифри і букви в основному тексті наукової праці.

Розміщують таблиці у науковій праці безпосередньо після посилання на них у тексті. Коли таблиця займає багато місця, тоді її виконують на окремій сторінці і розміщують відразу після тієї сторінки, де є посилання на неї. Якщо таблиця безпосередньо з текстом не пов'язана, то її можна навести у додатках.

Таблицю розміщують після першого згадування про неї в тексті, таким чином, щоб її не треба було при розгляді повертати. Якщо ж це неможливо, таблицю варто розташовувати на лист так, щоб для її розгляду треба було повертати лист у напрямку руху годинникової стрілки [14, с. 348].

Звичайно таблиця складається із таких елементів: порядкового номера і тематичного заголовка, заголовків вертикальних граф (голівки), горизонтальних рядків та вертикальних граф (основної частини, тобто прографки). *Наприклад:*

Таблиця 1
Стан системи профілактики негативних проявів у поведінці дітей

№	Заходи первинної профілактики	Заходи вторинної профілактики	Заходи третинної профілактики	Примітка

Нумерують таблиці арабськими цифрами за порядком, з початку роботи. *Номер таблиці* пишеться на один рядок вище заголовка, над правим кутом таблиці. Пишуть: Таблиця 1. Якщо є розділи, тоді першою цифрою буде номер розділу, а потім порядковий номер таблиці. Наприклад, 1.1.

Читається це так: Таблиця № 1.1 першого розділу.

Тематичний заголовок (назву) таблиці розміщують над нею і друкують симетрично до тексту. Заголовок повинний бути коротким. За необхідності можна під заголовком дати меншим шрифтом чи у дужках підзаголовок, де друкуються уточнюючі примітки.

Назву і слово "Таблиця" починають з великої літери. Назву не підкреслюють.

За логікою побудови таблиці її логічний суб'єкт, або підмет (позначення тих предметів, які в ній характеризуються), розміщують у боковику, головці, чи в них обох, а не у прографці.

Логічний предмет таблиці, або присудок (тобто дані, якими характеризується присудок), – у прографці, а не в головці чи боковику. Кожен заголовок над графою стосується всіх даних цієї графи, кожен заголовок рядка в боковику – всіх даних цього рядка [14, с. 349].

Заголовок кожної графи в головці таблиці має бути за можливості коротким. Слід уникати повторів тематичного заголовка в заголовках граф, одиниці виміру зазначати у тематичному заголовку, вносити до узагальнюючих заголовків слова, що повторюються.

Заголовки, що роз'яснюють зміст рядків, розташовуються в першому стовпці таблиці.

У прографці повторювані елементи, які мають відношення до всієї таблиці, виносять у тематичний заголовок або в заголовок графи; однорідні числові дані розміщують так, щоб їх класи співпадали; неоднорідні – посередині графи; лапки використовують тільки замість однакових слів, які стоять одне під одним.

Заголовки граф пишуть з великої літери, підзаголовки – з малої, якщо вони складають одне речення із заголовком, і з великої, якщо вони є самостійними. Заголовки (як підпорядковані, так і головні) мають бути максимально точними і простими. В них не повинно бути слів або розмірностей, що повторюються. Висота рядків – не менша 8 мм. Графу з порядковими номерами рядків до таблиці включати не треба. Досить обережно слід ставитися також до вер-

тикальної графі "Примітки". Така графа потрібна лише тоді, коли вміщені дані, що стосуються більшості рядків таблиці [14, с. 350].

Таблицю з великою кількістю рядків переносять на інший аркуш (чи аркуші). У цьому випадку назву таблиці розміщують над її першою частиною. Над іншими частинами таблиці пишуть слова "Продовження таблиці" і вказують номер таблиці. Заголовки стовпців не треба повторювати, варто пронумерувати стовпці і повторювати тільки їх нумерацію [14, с. 350].

Таблицю з великою кількістю граф можна ділити на частини і розміщувати одну над одною в межах тієї самої сторінки. Якщо рядки чи графи таблиці виходять за формат сторінки, то в першому випадку для кожної частини таблиці повторюють її головку, в другому – бокових. Якщо головка громіздка, її можна не повторювати. У такому разі пронумерують графи і переносять їхню нумерацію на наступну сторінку. Заголовок таблиці не повторюють.

Якщо текст у графі таблиці вживається кілька разів і складається з одного слова, його можна замінити лапками; якщо з двох або більше слів, то при першому повторенні його замінюють словами "Те саме", а далі лапками. Ставити лапки замість повторюваних цифр, марок, знаків, математичних і хімічних символів не слід. Коли цифрові або інші дані в якомусь рядку таблиці не подають, то в ньому ставлять прочерк.

Якщо графи вузькі і заголовки неможливо розташовувати горизонтально, то текст пишеться в графі вертикально знизу вгору. У разі перевертання таблиці захід годинниковою стрілкою текст повинен залишатися горизонтальним.

Якщо наведені в таблиці параметри мають тільки одну димензію (наприклад, вік учнів у роках), то скорочене позначення останньої вноситься у вирішальний заголовок таблиці. Якщо ж цифри у стовпцях таблиці мають різні димензії, їхні скорочення відзначаються як підзаголовки кожного стовпця.

Параметри, які знаходяться в одному стовпці, повинні мати однакову кількість десяткових місць. Поділ шапки таблиці за діагоналлю не допускається.

Примітки, що відносяться до таблиці, можна дати й у вигляді звичайної підрядкової виноски.

Інформативність таблиці залежить від вдалої її побудови. Правильний вибір структури таблиці допомагає краще розкрити сутність вміщених до неї даних і зв'язки між ними [14, с. 351].

За структурою розрізняють *прості, групові, комбіновані, складені, шахові* та деякі інші таблиці [14].

1. Проста таблиця. Містить перелік даних, зібраних про окремі фактори досліджуваного об'єкта або про окремі явища розглянутої сукупності. *Наприклад:*

Таблиця 1

Стан системи профілактики негативних проявів у поведінці дітей

№	Заходи первинної профілактики	Заходи вторинної профілактики	Заходи третинної профілактики	Примітка

2. Групова таблиця. Це така таблиця, у якій окремі члени досліджуваної сукупності згруповані за якою-небудь однією ознакою. *Наприклад:*

Таблиця 2

Розподіл респондентів за стажем педагогічної роботи

Стаж педагогічної роботи	Кількість учасників опитування
До 3-х років	12
Від 3 до 5 років	18
Від 5 до 10 років	27
Від 10 до 20 років	24
Понад 20 років	38

3. Комбінована таблиця. Містить дані про сукупність, згруповані більше, ніж за однією ознакою. *Наприклад:*

Таблиця 3

Розподіл дітей експериментальних ДНЗ за статтю і віком

ДНЗ	Вік дітей (роки)								Всього дітей
	Хлопчики				Дівчатка				
	До 3-х років	3-4 роки	4-5 років	5-6 років	До 3-х років	3-4 роки	4-5 років	5-6 років	
№17	30	35	35	30	25	25	30	25	235
№23	30	30	30	30	35	35	30	33	253

Якщо в голівці таблиці дати спочатку вік учнів, а потім розділити у свою чергу кожну вікову групу на хлопчиків і дівчаток, утвориться групування за статтю учнів різного віку. Тож комбінована таблиця створює більш кращі умови для порівняння й аналізу, ніж прості і групові таблиці.

1. **Складену таблицю** утворюють шляхом об'єднання кількох простих або групових таблиць. *Наприклад:*

Таблиця 4

Розподіл дітей експериментальних ДНЗ за статтю та віком

ДНЗ	Стать дітей		Вік дітей				Всього дітей
	Хлопчики	Дівчатка	До 3-х років	3-4 роки	4-5 років	5-6 років	
№17	105	130	55	60	60	60	235
№23	113	140	63	70	60	60	253

Складену таблицю слід відрізнити від комбінованої таблиці. На відміну від комбінованої складена таблиця зазвичай утворюється з двох чи більше об'єднаних простих чи групових таблиць. Порівняння комбінованої і складеної таблиць показує, що перша, з погляду представлення даних, значно змістовніша. З неї можна довідатися про ті ж дані, що і зі складеної таблиці, і, крім того, дані про розподіл хлопчиків і дівчаток за віком чи розподіл за статтю учнів різного віку.

Вибір комбінованої чи складеної таблиці для представлення даних залежить від цілей дослідження і складання таблиці.

Якщо таблиця потрібна як *таблиця представлення*, тобто коли вона може дати широке уявлення про результати дослідження, *то її краще робити як комбіновану*, тому що в складеній таблиці частина результатів залишається неначе прихованою. За допомогою комбінованої таблиці можна також більш глибоко проаналізувати результати дослідження.

Для запису даних спостережень, їхнього зведення й обробки в якості так званих *робочих таблиць* краще використовувати прості, групові і складені таблиці.

5. Шахова таблиця є особливим видом комбінованої. За допомогою такої таблиці стає можливим зручно показати зв'язки між досліджуваними ознаками.

У шаховій таблиці можна представляти і дані будь-якої комбінованої таблиці. Наприклад, наведений у *комбінованій таблиці 3* розподіл дітей за статтю і віком можна представити і в шаховій таблиці. Як видно з наведеного зразка, шахова таблиця дає відповідь і на те, скільки в кожній віковій групі займається хлопчиків і дівчаток, у той час як з вищенаведеної комбінованої таблиці цього без додаткових обчислень довідатися не можна.

Таблиця 5

Розподіл дітей експериментальних ДНЗ за статтю та віком

Стать дітей	Вік дітей (роки)				Всього
	До 3-х років	3–4 роки	4–5 років	5–6 років	
Хлопчики	81	74	109	111	455
Дівчатка	103	85	93	82	363
Разом	184	159	202	37	582

6. Перехресна таблиця. У шаховій таблиці може, звичайно, бути стільки стовпців, скільки і рядків. Якщо, наприклад, дослідника цікавить питання, скільки випускників шкіл того чи іншого регіону вступило до того чи іншого навчального закладу і скільки з них після закінчення навчання повернулося у свої регіони (за умови, що всі вступники в навчальний заклад закінчили його), можна скласти наступну *перехресну таблицю 6*.

Таблиця 6

Зведені відомості про вступників та розподіл випускників педуніверситету

Відомості про вступників до педуніверситету від районів	Райони області, що отримали випускників університету				
	А	Б	В	Інші райони	Разом
<i>А</i>	20	10	15	40	85
<i>Б</i>	31	6	12	15	64
<i>В</i>	15	2	1	5	23
<i>Інші райони</i>	40	6	7	10	63
<i>Разом</i>	106	24	35	70	235

У разі підсумовування рядків таблиці з'ясовується, скільки окремі райони дали дітей, а під час підсумовування стовпців з'ясовується, скільки той чи інший район одержав випускників.

В які інші райони пішли діти, з'ясовується за рядком кожного району. З яких інших районів одержали дітей, показує стовпець кожного району. Скільки той чи інший район одержав назад своїх дітей, з'ясовується з граф, що знаходяться за діагоналлю лівого верхнього кута таблиці в правий нижній кут. Така таблиця дозволяє з'ясувати цілий ряд цікавих проблем із розподілу дітей і випускників ДНЗ між окремими районами.

Крім розглянутих часто використовують спрощені таблиці-висновки. Висновок, як правило, містить боковик, крапки та одну чи дві графи (стовпчики). Висновок дають без заголовка, якщо він є безпосереднім продовженням матеріалу і граматично пов'язаний із вступною фразою тексту; із заголовком, тоді висновок має самостійне значення. Наведемо приклад, коли висновок слід давати без заголовка, оскільки він впливає з тексту, що передує самому висновку:

За результатами проведеного формувального етапу експерименту встановлені рівні сформованості навичок самообслуговування у дошкільників (у відсотках):

<i>високий</i>	38,35
<i>середній</i>	52,11
<i>низький</i>	9,4

Усі наведені в таблицях дані мають бути достовірними, однорідними і такими, що можуть зіставитися, а в основу їх групування покладені лише суттєві ознаки.

Наводити в науковому тексті слід лише ті таблиці, які неможливо передати звичайним текстом (результати експериментальних спостережень, зіставлення розбіжності, детальні довідкові дані тощо).

Таблиці є важливою складовою частиною наукових праць. Вони дозволяють представляти цифрові дані компактно, систематизовано і наочно. Наведені в таблиці дані зручно порівнювати й аналізувати. Але в педагогічних дослідженнях не можна давати занадто багато таблиць, передавати за допомогою їх весь зміст досліджень.

Графічні методи відображення результатів дослідження. *Графічний метод обробки дослідних даних полягає у побудові графічних залежностей між досліджуваними факторами (величинами). Графічні залежності можуть мати вигляд графіків і діаграм. Вони дають*

можливість стисло і наочно подати результати досліджень, у конкретній і зрозумілій формі пояснити цифрові дані і взаємозв'язок між ними. Графічні зображення, як правило, звертають на себе більше уваги, ніж таблиці. За допомогою вдало побудованих графіків чи діаграм можна відобразити не тільки конкретні дані, а закономірності, які вони відображають, що за допомогою таблиць зробити буде важко. Необхідно звернути увагу також і на те, що графіки порівняно з таблицями краще запам'ятовуються.

Графічні зображення результатів досліджень найчастіше будують на основі системи прямокутних координат. Побудову графічних залежностей здійснюють на основі рівномірних і нерівномірних (функціональних) шкал. *Рівномірною* вважається шкала, уздовж якої відстань між двома сусідніми поділками постійно змінюється за певним математичним законом (прикладом такої шкали може бути логарифмічна). Застосовують нерівномірні шкали для більш наочного зображення окремих графічних залежностей.

Цифрові дані, що показують динаміку яких-небудь педагогічних досліджень (зміни в успішності, фізичних здібностях, працездатності тощо) доцільно представляти у вигляді лінійних графіків.

Більш наочно, ніж лінійні графіки, залежності між досліджуваними факторами відображають діаграми. За формою представлення залежностей *діаграми бувають лінійні, площинні й об'ємні.* Найбільш поширеними є лінійні діаграми, площинні стовпчикові (вертикальні і горизонтальні) та секторні. Ступінь наочності діаграм значно підвищується за рахунок їх об'ємності, можливості нанесення словесних пояснень та різноманітних умовних позначень. Меншою мірою у педагогічних дослідженнях застосовуються фігурні діаграми, картограми і картодіаграми.

Лінійний графік є умовним зображенням величин та їх співвідношень через геометричні образи: точки і лінії. За допомогою лінійного графіка звичайно передаються зміни в деяких мірних числах.

Крім геометричного образу, графік містить низку допоміжних елементів:

- загальний заголовок графіка;
- словесне пояснення умовних знаків і сенсу окремих елементів графічного образу;
- осі координат, шкалу із масштабами і числові сітки;

- числові дані, що доповнюють або уточнюють величину нанесених на графік показників.

Побудова графіка включає три етапи:

Вибір шкали і побудова координатної сітки з урахування доцільного масштабу графічного зображення.

Відкладання дослідних точок (тобто числових значень результатів експерименту) на координатній сітці.

З'єднання дослідних точок плавною лінією так, щоб вона за можливості проходила якнайближче до них.

Дослідник-педагог повинен добре знати методики складання і аналізу графіків.

У разі накреслення графіків слід керуватися наступними вимогами:

1) необхідно представляти графічно не всі, а тільки основні результати чи зведення аналізу, на які хочуть звернути особливу увагу. Головною вимогою, пропонованою до графіка, є його наочність, і тому графік не можна перевантажувати зайвими лініями і фігурами;

2) кожен графік повинен мати раціональні розміри. Вони мають бути зручними для креслення і читання графіку. Якщо з вихідних малюнків хочуть зняти репродукції (фотографії), рекомендуються лінійні розміри вихідного малюнка брати в 2–8 разів більше лінійних розмірів репродукції (від 1: 2 до 1 : 8);

3) під час креслення графіків потрібно враховувати придатне співвідношення їхньої ширини і висоти. Виходячи з технічних вимог розмноження графіків, рекомендується, щоб менша сторона графіка була в 1,4 рази менше його більшої сторони;

4) розташування й оформлення графіків повинні сприяти їхньому читанню. На одній сторінці не повинно бути більш одного графіка, причому розміри його не повинні бути більше формату сторінки роботи. Графік найкраще розташувати в тексті відразу після посилення на нього;

5) графік треба оформити так, щоб найбільш істотні сторони і зв'язки були ясно помітні від менш істотних. Важливу роль при цьому грає застосування різних умовних позначень і шрифтів. Добре оформлені графіки легше читаються.

Осі координат графіка викреслюють суцільними лініями. На кінцях координатних осей стрілок не ставлять. На координатних осях вказують умови позначення і розмірності відкладених величин у прийнятих скороченнях. На графіку слід писати лише умовні

літерні позначення, прийняті у тексті. Написи, що стосуються кривих і точок, залишають тільки у тих випадках, коли їх небагато і вони є короткими. Багатослівні підписи замінюють цифрами, а розшифровку наводять у підрисунковому підпису.

Якщо крива, зображена на графіку, займає невеликий простір, то для економії місця числові поділки на осях координат можна починати не з нуля, а обмежити тими значеннями, в межах яких розглядається дана функціональна залежність.

Для того, щоб на лінійних графіках краще розрізнити окремі ряди чисел, для їхнього позначення використовуються різні способи. Найкраще їх було б розрізнити тоді, коли вони відзначені контрастними кольорами. Але тому що з малюнків наукових праць треба часто робити репродукції з метою їхнього розмноження, а виготовлення кольорових репродукцій досить складно, графіки виконують у чорно-білій техніці, застосовуючи різні позначення.

Лінійна діаграма. Дані лінійного графіка можна зображувати й у вигляді лінійної діаграми. У цьому випадку відзначені в осях координат крапки з'єднуються з віссю абсцис. Порівняння динаміки явищ при лінійному графіку трохи ясніше і наочніше. Порівняння динаміки декількох явищ на одній лінійній діаграмі, особливо якщо їх більше 2–3, робить графік строкатим.

Для побудови лінійних діаграм звичайно використовують координатне поле. На осі абсцис у певному масштабі відкладається час або факторіальні ознаки (незалежні), на осі ординат – показники на певний момент чи період часу або розміри результативної незалежної ознаки. Вершини ординат з'єднуються відрізками, в результаті чого отримують ламану лінію. На лінійні діаграми можна одночасно наносити кілька показників.

Лінійну діаграму особливо доцільно використовувати для порівняння однакової ознаки двох чи декількох різних груп (середній ріст учнів, середні оцінки контрольних робіт у 10-тибальній системі).

Експериментальні і контрольні класи позначені різними лініями.

Стовпчикова діаграма. Для того, щоб зробити графік більш наочним, у вищенаведеній лінійній діаграмі замість ліній часто застосовуються оформлені різним чином смуги (стовпчики). Такою діаграмою можна зображувати як динаміку якогось явища, так і порівнювати між собою будь-які ознаки двох чи більше сукупностей.

На стовпчикових (стрічкових) діаграмах дані зображуються у вигляді прямокутників (стовпчиків) однакової ширини, розміщених вертикально або горизонтально. Довжина (висота) прямокутників пропорційна до зображуваних ними величин.

При вертикальному положенні прямокутників діаграма зветься стовпчиковою, при горизонтальному – стрічковою.

Стовпчикову діаграму можна накреслити так, що стовпчики безпосередньо йдуть один за одним (сторони двох сусідніх стовпчиків відзначаються однією рисою) чи, з метою кращого розрізнення стовпчиків, головним чином, для підкреслення їхньої різної довжини, залишають між стовпчиками деякий проміжок.

За допомогою горизонтально-стрічкової діаграми можна, наприклад, наочно зобразити кількість дівчаток і хлопчиків різного віку в школі, також кількість задовільно і незадовільно встигаючих учнів у різних класах чи співвідношення гарно і відмінно встигаючих учнів у групі у відсотках.

Секторна діаграма. Розподіл якої-небудь сукупності на частини нерідко буває доцільно зобразити розподілом кола на частини – *сектори*. Секторна діаграма являє собою *круг, поділений на сектори, розміри яких пропорційні величинам частин зображеного об'єкту чи явища.*

Секторну діаграму особливо зручно застосовувати при відсотковому розподілі чи частоті, при якому-небудь іншому релятивному розподілі частоти, коли хочуть особливо підкреслити частини цілого.

При побудові секторної діаграми знаходять насамперед для кожної релятивної частоти відповідне число градусів дуги. За допомогою транспортиру виміряють відповідну дугу по колу чи куту центра кола. Далі викреслюють її, відповідні сектори і за необхідності по-різному їх заштриховують.

Секторна діаграма особливо наочна тоді, коли для позначення секторів застосовують різні кольори й у кожному секторі записується значення відносного числа.

Широкі можливості для надання допомоги досліднику у складанні таблиць і побудови графічних залежностей надають програмні засоби персональних комп'ютерів.

3. ФОРМИ ЗВІТНОСТІ ЯК КІНЦЕВИЙ РЕЗУЛЬТАТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Виконуючи науково-дослідну роботу, студенти оформляють реферати, курсові (дипломні) роботи, виступи на семінарі, конференції, наукові статті; наукові працівники, спеціалісти готують інформації, дисертації, звіти, аналітичні записки тощо.

Наукові результати – це нові знання, отримані в процесі виконання науково-дослідної роботи. Вони повинні відповідати таким вимогам, як:

- актуальність на даний період розвитку науки і практики;
- новизна: вперше отримані, розвинуті, розроблені;
- практичне значення, використання в професійній роботі фахівця;
- достовірність – коректність використання математичних моделей, формул:
- точність виконання розрахунків;
- повторюваність у процесі експерименту;
- однозначність формувань.

Наукові результати повинні пройти апробацію, бути опублікованими в спеціальній науковій літературі, мати відповідні рецензії.

В процесі апробації з метою інформування про результати виконаних наукових досліджень, розробки рекомендацій за напрямками подальшої роботи використання їх у навчальному процесі чи в умовах виробництва організується обговорення проблеми на кафедрі, на семінарі, симпозіумах спеціалістів, науково-практичних конференціях (Див. схему до теми 4.2. с. 61.)

Інформація про дослідження є документом, у якому містяться результати дослідження без їх інтерпретації (пояснення числових даних):

- стисле викладення проблемної ситуації;
- перелік цілей та завдань НДР;
- описання соціально-демографічних характеристик вибіркової сукупності;
- розподіл відповідей на запитання анкет чи інтерв'ю та результати аналізу документів у вигляді таблиць.

Інформаційна записка про дослідження є невеликою за обсягом, має ті ж вимоги, що й інформація, але більш детально коментуються підсумки дослідної діяльності з конкретними висновками.

Аналітична записка про дослідження може завершувати значні етапи досліджень чи бути основним підсумковим документом невеликих науково-дослідних робіт. Вона має більший обсяг і таку структуру:

- 1) вступ;
- 2) основна частина;
- 3) заключна частина.

У вступі обґрунтовується необхідність проведеного дослідження, використання тих чи інших методів збору, обробки та аналізу інформації; описується мета, завдання, дається характеристика техніки дослідження.

Основна частина включає аналіз досягнутих результатів дослідження, обробку та систематизацію кількісних і якісних понять, встановлення закономірностей.

У заключній частині наводяться основні висновки та шляхи розв'язання виявлених проблем, рекомендації для практичного застосування. При проведенні фундаментальних наукових досліджень, *головним підсумковим документом є звіт про НДР. Г. С. Цехмістрова радить включати до такого документу відповідні обов'язкові елементи:*

- титульний лист;
- список виконавців;
- зміст;
- перелік умовних позначень та символів;
- вступ;
- основну частину;
- заключну частину;
- список використаної літератури;
- додатки (таблиці, схеми) [15].

Під час виконання та оформлення звіту щодо проведеної науково-дослідної роботи необхідно *дотримуватись загальних вимог, передбачених державним стандартом до відповідного виду: чіткість, логічність, конкретність викладення, аргументованість висновків, точність формулювань, обґрунтованість рекомендацій та пропозицій.*

Значну частину наукових інформацій та звітів використовують для удосконалення управління процесом, підвищення ефективності діяльності підприємств, організацій та установ.

Широко використовується така *форма впровадження як доповіді, виступи, лекції на наукових та практичних заходах.*

Нарада – це форма колективних контактів учених і фахівців одного наукового спрямування.

Колоквіум – це форма колективних зустрічей, де, як правило, обмін думками вчених різних напрямів, тобто це форма невимушеної дискусії, але де є офіційні доповідачі.

Симпозіум – це напівофіційна бесіда за завчасно підготовленими доповідями, а також виступами експромтом. Це можуть бути і бесіди в кулуарах.

Конференція – найбільш поширена форма обміну інформацією за певною тематикою. Одна частина доповідачів повідомляє певні наукові ідеї, результати дослідження, досвіду роботи, інша – більша частина є слухачами, сприймають інформацію беруть участь в обговоренні.

Тут на доповідачів і слухачів велике інформаційне навантаження, тому встановлюються регламент у виступах і обговоренні, організовується секційна робота.

На конференціях може використовуватись стендова інформація, виставка літератури, зразки матеріалів, оформлюються тематичні експозиції конференції, зазвичай приймаються рішення і рекомендації.

З'їзди, конгреси, виставки, ярмарки, фестивали – є найбільш високою і представницькою формою спілкування, вони носять національний або міжнародних характер. Тут відпрацьовується стратегія певної галузі науки й економіки, здійснюється обмін досвідом та науковими напрацюваннями фахівців, забезпечується координація наукових досліджень у широких просторах межах світової спільноти. Вони сприяють розширенню міжнародних контактів, взаєморозумінню між народами, створюють необхідні передумови успішного розвитку вітчизняної індустрії туризму та додатковому надходженню коштів до державної скарбниці.

4. НАУКОВА ПУБЛІКАЦІЯ: ПОНЯТТЯ, ФУНКЦІЇ

Результати науково-дослідної роботи оформляють не лише у вигляді курсової або дипломної роботи. Вони узгальнюються також у кандидатських і докторських дисертаціях, авторефератах дисертацій, тезах доповідей, статтях, монографіях, методичних і практичних матеріалах, підручниках, навчальних посібниках тощо.

Для майбутнього фахівця, науковця дуже важливим є володіння *методологією підготовки наукової публікації*. Написання реферату,

наукової статті, тез доповідей на конференції повинно відповідати вимогам жанру публікації і відповідно сприйматись читачами і слухачами. Це висуває певні вимоги до логіки побудови їх, форми, стилю і мови.

Розглянемо методiku підготовки окремих видів публікацій чи виступів, враховуючи при цьому особливості кожного виду, залежність від рівня завершеності дослідження, а також з урахуванням кола читачів чи слухачів, на яких вони розраховані. (Див. схему до теми 4.1, С. 58.)

Наукова публікація (в перекладі з латинської означає оголошую висенародно, оприлюднюю) – це доведення інформації до громадськості за допомогою преси, радіомовлення, телебачення; розміщення в різних виданнях (газетах, книгах, підручниках).

Головні функції публікації:

- оприлюднення результатів наукової роботи;
- сприяння встановленню пріоритету автора при аналогічних за змістом наукових статтях;
- свідчення про особистий внесок дослідника в розробку наукової проблеми;
- підтвердження достовірності основних результатів і висновків наукової роботи, її новизни та наукового рівня, оскільки після виходу в світ публікація стає об'єктом вивчення й оцінки широкою науковою громадськістю;
- підтвердження факту апробації та впровадження результатів і висновків дисертації;
- відображення основного змісту, наукового рівня та новизни дослідження;
- забезпечення первинною науковою інформацією суспільства, повідомлення про появу нового наукового знання, передача його у загальне користування.

Особливе значення мають наукові публікації, що вийшли друком у формі видань. Державний стандарт України визначає *видання* як документ, який пройшов редакційно-видавниче опрацювання, виготовлений шляхом друкування, тиснення або іншим способом, містить інформацію, призначену для поширення і відповідає вимогам державних стандартів, інших нормативних документів щодо видавничого оформлення і поліграфічного виконання.

Науковим вважається видання результатів теоретичних або емпіричних досліджень, а також підготовлених науковцями до публікації пам'яток культури, історичних документів, літературних текстів. Воно призначене для фахівців відповідної галузі та наукової роботи.

Наукові видання можуть бути двох груп:

- науково-дослідні;
- джерелознавчі.

До науково-дослідних належать:

- *монографія* (наукова праця, присвячена дослідженню однієї теми);
- *науковий реферат (автореферат)* – коротке викладення автором змісту наукового дослідження, дисертаційної роботи перед поданням її до захисту;

- *інформативний реферат* – коротке письмове викладення однієї наукової праці, що стисло висвітлює її зміст. Він акцентує увагу на нових повідомленнях;

- *тези доповідей, а також матеріали наукової конференції* (неперіодичний збірник підсумків конференції, доповідей, рекомендацій та рішень);

- *збірники наукових праць* (збірники матеріалів досліджень наукових статей, виконаних у наукових установах, навчальних закладах).

До другої групи наукових видань належать: джерелознавчі видання або наукові документальні видання, які містять пам'ятки культури та історичні документи, що пройшли текстологічне опрацювання, мають коментарі, виступи, статті, допоміжні покажчики тощо.

Серед наукових неперіодичних видань можна виділити:

- *книги* (книжкове видання обсягом понад 48 сторінок);
- *брошури* (книжкове видання обсягом від 4 до 48 сторінок).

Статус наукового видання потребує суворого дотримання вимог видавничого оформлення видання:

Г. С. Цехмістрова радить зважати на *головні*, зокрема:

- *вихідні відомості* – сукупність даних, які характеризують видання і призначені для його оформлення, бібліографічної обробки, статистичного обліку й інформування читача. Це відомості про авторів; заголовок видання (назва); надзаголовні дані; підзаголовні дані; нумерація; шифр зберігання видання; індекс УДК; індекс ББК; авторський знак; макет анотованої каталожної картки; знак охорони авторського права; міжнародний стандартний номер.

Вихідні дані включають: місце випуску видання, назву видавництва, рік випуску.

Випускні дані передбачають: дату подання оригіналу на видання; дату підписання видання до друку; формат паперу і частку аркуша; вид і номер паперу; гарнітуру шрифту основного тексту; спосіб друку; обсяг видання в умовних друкованих аркушах, що приведені до формату паперового аркуша 60х90 см; обсяг видання в обліково-видавничих аркушах; номер замовлення поліграфічного підприємства; назву і поштову адресу видавництва і поліграфічного підприємства. Випускні дані розміщують на останній сторінці видання або на звороті титульного аркуша.

Статті наукового характеру друкуються переважно в збірниках або журналах.

Науковий журнал – журнал, що містить статті та матеріали досліджень теоретичного або прикладного характеру і призначений переважно для фахівців певної галузі науки.

За цільовим призначенням наукові журнали поділяють на:

- науково-практичні;
- науково-теоретичні;
- науково-методичні.

Особливе значення мають наукові статті для здобувачів наукового ступеня доктора чи кандидата наук. Окрім зазначених вимог до них є ще й додаткові. Детально про це у Г. С. Цехмістрової [15].

1. Статті мають публікуватись у провідних наукових фахових журналах та інших періодичних наукових фахових виданнях. Їх перелік затверджує ВАК України за дотриманням таких вимог:

- наявність у складі редакційної комісії не менше п'яти докторів наук з відповідної галузі науки, серед яких обов'язково три мають бути штатні працівники наукової установи, організації чи вищого навчального закладу, що видає журнал (періодичні видання);
- журнали підписуються до друку виключно за рекомендацією Вченої ради наукової установи (організації чи вищого навчального закладу), що його видає, про що зазначається у вихідних даних;
- тираж не менше ніж 100 примірників;
- повне дотримання вимог до редакційного оформлення періодичного видання згідно з державними стандартами України;
- наявність журналу (періодичного видання) у фонді бібліотек України, перелік яких затверджено ВАК України.

2. Публікація не більше однієї статті здобувача за темою дисертації в одному випуску (номері) журналу (або іншого друкованого видання).

3. Не зараховуються праці, в яких немає повного опису наукових результатів, що засвідчує їх достовірність, або в яких повторюються результати, опубліковані раніше в інших наукових працях, що входять до списку основних.

Кількість і якість публікацій з теми дослідження є критерієм оцінки роботи.

Вважається, що дисертація виконана на належному рівні, якщо з кожного її розділу і підрозділу можна підготувати статтю, а за її загальними результатами – монографію.

При захисті докторської дисертації здобувач повинен видати монографію обсягом не менше 10 друкованих аркушів та не менше 25 статей у наукових провідних фахових журналах України (для гуманітарних і суспільних наук), не менше 15 публікацій основного змісту дисертації (для природничих і технічних наук).

Кількість публікацій може бути змінена, якщо:

- загальний обсяг індивідуальних публікацій перевищує 5 авторських аркушів, у здобувача значна загальна кількість публікацій.

При загальній кількості статей не менше 20 кількість індивідуальних з них має бути не меншою п'яти. При загальній кількості статей не менше 30 кількість індивідуальних має бути не менше чотирьох. Взагалі ВАК цінує, коли більшість публікацій без співавторів і всі опубліковані до прийняття дисертації до захисту. До статей без співавторів прирівнюються розділи монографій, підручників, навчальних посібників, написані автором особисто.

Для здобувача ступеня кандидата наук:

- мінімальна кількість публікацій не менше п'яти статей основного змісту дисертації у вигляді статей у наукових фахових виданнях України або інших країн, перелік яких затверджує ВАК України.

- Зараховуються лише ті статті, в наукових фахових виданнях, які на момент прийняття дисертації до захисту вийшли з друку.

До опублікованих праць, які додатково відображають наукові результати дисертації, належать авторські свідоцтва на винаходи, державні стандарти, промислові зразки, рукописи праць депонованих в установах державної системи науково-технічної інформації та анотованих у наукових журналах, брошури, інформаційні картки на нові матеріали, що внесені до державного банку даних, тези доповідей, матеріали, виголошені на наукових конференціях, конгресах, симпозіумах, семінарах тощо. Тези доповідей включають до списку опублікованих

праць за умови, що вони слугують встановленню пріоритету, або коли їх зміст не викладений в інших публікаціях.

Наукові видання (зокрема наукові монографії, журнали чи збірники), в яких опубліковані основні результати дисертаційних робіт, мають бути доступними читачеві, знаходитися у фондах провідних вітчизняних бібліотек, обов'язково надсилатися в установлений перелік установ, який затверджений ВАК України. *До них належать:*

- Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського (03039, Київ, проспект 40-річчя Жовтня, 3);

- Національна парламентська бібліотека України (01601, Київ, вул. Грушевського, 1);

- Державна науково-технічна бібліотека України (901171, Київ-171, вул. Горького, 180);

- Львівська державна наукова бібліотека ім. В. С. Стефаника (79001, Львов, вул. Стефаника, 2);

- Одеська державна наукова бібліотека ім. М. Горького (65020, Одеса, вул. Пастера, 13);

- Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка (61003, Харків, пров. Короленка, 18);

- Книжкова палата України (02094, Київ, пр. Гагаріна, 27).

Отже, науковими виданнями (в т. ч. і науковими монографіями), в яких можуть бути вміщені публікації за основним змістом дисертацій вважаються лише ті видання, які надійшли до перелічених установ.

Певні труднощі в авторів виникають при визначенні обсягу праць, що зумовлено недостатнім знанням основних одиниць обчислення наукової інформації, поширюваних засобами друку.

До них належать:

- авторський аркуш;

- друкований аркуш;

- обліково-видавничий аркуш.

Найбільш вживаним у практиці є **авторський аркуш** – це одиниця обсягу друкованого твору, що дорівнює 40 000 друкованих знаків (літери, цифри, розділові знаки, кожен пробіл між словами тощо), один авторський аркуш дорівнює 24 сторінкам машинописного тексту, надрукованого через 2 інтервали на стандартному аркуші формату А4.

Обсяг оригіналу в авторських аркушах можна приблизно визначити, розділивши загальну кількість сторінок машинописного тексту на 24.

У авторських аркушах визначається обсяг рукопису у видавничому договорі.

Обліково-видавничий аркуш – це одиниця обліку друкованого твору, що дорівнює, як авторський аркуш, 40 000 друкованих знаків прозового тексту, 700 рядкам віршованого тексту або 3000 см² рекламного ілюстрованого тексту.

В обліково-видавничих аркушах враховуються ті частини видання, які не є результатом авторської праці (видавнича анотація, зміст, вихідні відомості на обкладинці, справі, випускні дані, порядкові номери сторінок, редакційна передмова, рисунок та ін.).

Кожний науковець систематично веде облік власних публікацій у картотечі списку або комп'ютерному банку даних за схемою: назва праці; характер роботи; вихідні дані; обсяг в авторських аркушах; термін та назва видання. Потрібно мати оригінали або копії власних публікацій.

5. ОСНОВНІ ВИДИ НАУКОВОЇ ПУБЛІКАЦІЇ

Монографія – це наукова праця, яка містить повне або поглиблене дослідження однієї проблеми чи теми, що належить одному або декільком авторам. Є два види монографій: наукові і практичні.

Наукова монографія – це науково-дослідницька праця, предметом якої є вичерпне узагальнення теоретичного матеріалу з наукової проблеми або теми з критичним його аналізом, визначенням вагомості, формулюванням нових наукових концепцій. Монографія фіксує науковий пріоритет, забезпечує первинною науковою інформацією суспільство, слугує висвітленню основного змісту і результатів наукового, дисертаційного дослідження.

Наукову монографію характеризує єдність змісту і вона свідчить про науковий внесок здобувача в науку і розглядається як кваліфікаційна наукова праця. За цих умов вона заміняє дисертаційну роботу. Обсяг індивідуальної монографії здобувача наукового ступеня доктора наук, яка зараховується як дисертація, має становити не менше 10 авторських аркушів у галузі технічних і природничих наук і не менше 15 авторських аркушів у галузі гуманітарних і суспільних наук.

Другий тип наукової монографії – це наукова праця, яка є засобом висвітлення основного змісту дисертації і однією з основних публікацій за темою дослідження, при цьому до неї висуваються вимоги:

- обсяг – не менш як 10 обліково-видавничих аркушів;
- наявність рецензій двох докторів наук, за відповідною спеціальністю;
- наявність рекомендації Вченої ради науково-дослідної установи або вищого навчального закладу;
- тираж не менше 300 примірників;
- наявність міжнародного стандартного номера.

Між дисертацією і монографією є певні відмінності:

По-перше, в дисертації передбачається виклад наукових результатів і висновків, отриманих особисто автором. Монографія – це виклад результатів, ідей, концепцій, які належать як здобувачеві, так і іншим авторам.

По-друге, дисертація містить нові наукові результати, висновки, факти, а монографія може викладати як нові результати, так і методичні, технічні рішення, факти, які вже відомі.

По-третє, дисертація за вимогами ВАК має визначену структуру і правила оформлення, яких необхідно дотримуватись. До монографій таких вимог не ставлять.

По-четверте, дисертація, це рукопис, який зберігається в обмеженій кількості примірників у певних бібліотечних установах. Монографія – це видання, яке пройшло відповідне редакційно-видавниче опрацювання, виготовлене друкарським або іншим способом, видане у фаховому видавництві України.

Дисертація виконується відповідно з вимогами державних стандартів щодо друку та оформлення, чого не встановлюється для монографії і її структури.

Традиційно склалась композиційна структура наукової монографії: титульний аркуш, анотація, перелік умовних позначень (за необхідності) вступ або передмова, основна частина, висновки або післямова, література, допоміжні покажчики, додатки, зміст.

Монографія призначена, перш за все, для вчених і має відповідати за змістом і формою жанру публікації. Особливе значення тут мають чіткість формулювань і викладу матеріалу, логіка висвітлення основних ідей, концепцій, висновків. Її обсяг має бути не менший 6 друкованих аркушів. Вимоги до сутності викладу матеріалу в розділах монографії, аналогічні до вимог інших наукових публікацій з певними особливостями їх призначення.

Наукова стаття – є одним із видів публікацій, у якій подаються проміжні або кінцеві результати, висвітлюються конкретні окремі питання за темою дослідження, фіксується науковий пріоритет автора, робить її матеріал надбанням фахівців.

Наукова стаття подається до редакції в завершеному вигляді відповідно до вимог, які публікуються в окремих номерах журналів або збірниках у вигляді пам'ятки автору. Оптимальний обсяг наукової статті (0,5–0,7 авторських аркуша).

Рукопис статті повинен мати повну назву роботи, прізвище та ініціали автора, анотацію (на окремій сторінці), список використаної літератури.

Стаття має просту *структуру*:

- *вступ* (постановка наукової проблеми, актуальність, зв'язок з найважливішими завданнями, що постають перед Україною, значення для розвитку певної галузі науки і практики – 1 абзац або 5–10 рядків);

- *основні дослідження і публікації з проблеми, за останній час*, на яких спирається автор, проблеми виділення невирішених питань, яким присвячена стаття (0,5–2 сторінки машинописного тексту);

- *формулювання мети статті* (постановка завдання) – висловлюється головна ідея даної публікації, яка суттєво-відрізняється від сучасних уявлень про проблему, доповнює або поглиблює вже відомі підходи; звертається увага на введення до наукового обігу нових фактів, висновків, рекомендацій, закономірностей або уточнення відомих раніше, але недостатньо вивчених. Мета статті впливає з постановки наукової проблеми та огляду основних публікацій з тем (1 абзац, або 5–10 рядків);

- виклад змісту власного дослідження – основна частина статті. В ній висвітлюються основні положення і результати наукового дослідження, особисті ідеї, думки, отримані наукові факти, програма експерименту. Аналіз отриманих результатів, особистий внесок автора в реалізацію основних висновків тощо (5–6 сторінок);

- висновок, у якому формулюється основний умовивід автора, зміст висновків і рекомендацій, їх значення для теорії і практики, суспільна значущість та перспективи (1/3 сторінки).

Відповідно до постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 705/1 наукові статті зараховуються як фахові за наявності таких необхідних елементів: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз

останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, і на які спирається автор, виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Під час написання наукової статті варто дотримуватись певних правил:

- у правому верхньому куті розміщується прізвище та ініціали автора; за необхідністю вказуються відомості, що доповнюють дані про автора;
- назва статті стисло відбиває її головну ідею, думку (краще до п'яти слів);
- ініціали ставлять перед прізвищем;
- слід уникати стилю наукового звіту;
- недоцільно ставити риторичні запитання; більше користуватись розповідними реченнями;
- не перевантажувати текст цифрами при переліках тих чи інших думок, положень, вимог;
- прийнятним у тексті є використання словосполучень переліку: "спочатку", "зрозуміло що", "на початку", "спершу", "потім", "дійсно", "далі", "нарешті", "по-перше", "по-друге", "можливо", "задумкою", "заданими", "між іншим", "в зв'язку з тим", "на відміну", "поряд з цим" тощо;
- цитати в статті використовуються дуже рідко (можна в дужках зробити посилання на ученого, який уперше дослідив проблему);
- усі посилання на авторитети подаються на початку статті, основний обсяг присвячується викладу власних думок автора;
- стаття має завершуватись конкретними висновками і рекомендаціями та додається список використаних джерел.

Рукопис статті підписується автором і подається (разом з диском) до редакції у двох примірниках. В окремих випадках у науковій статті до фахових видань дається анотація (резюме) українською, російською і англійською мовами.

Вони є свідченням апробації науково-дослідної роботи. Слід сказати, що апробація наукової роботи на наукових конференціях, семінарах, є обов'язковою при написанні дисертації.

Тези (в перекладі з лат. означає – положення, твердження) – це коротко, точно, послідовно сформульовані ідеї, думки, положення наукової доповіді, повідомлення, статті або іншої наукової праці.

Тези доповіді – це опубліковані на початку наукової конференції (з'їзду, симпозіуму) матеріали попереднього характеру, що містять виклад основних аспектів наукової доповіді.

Обсяг тез може бути в межах 2–3 сторінок машинописного тексту через 1,5–2 інтервали.

Алгоритм написання тез можна подати так: теза – обґрунтування – доказ – аргумент – результат – перспектива.

Г. С. Цехмістрова радить тези доповіді будь-якої наукової публікації оформляти згідно до вимог:

- у правому верхньому куті розміщують прізвище автора та його ініціали та доповнюють відомостями про нього;

- назва тез доповіді коротко відображає головну ідею, думку, положення (2–5 слів);

- послідовність викладу змісту може бути наступна: актуальність, проблеми; стан розробки проблеми в науці і практиці; основна ідея, положення, висновки дослідження; основні результати та їх практичне значення. В тезах зазвичай не використовують цитати, цифровий матеріал;

- формулювання кожної тези починається з нового рядка, кожна теза має самостійну думку, висловлену в одному або кількох реченнях.

Вже з першого року навчання у виші студенти повинні вміти підготувати реферат, виступ на семінарі, доповідь на науково-практичній конференції. Г. С. Цехмістрова радить дотримуватись вимог при їх підготовці та оформленні.

Реферат (в перекладі з лат. – доповідати, повідомляти) короткий виклад змісту одного або декількох документів з певної теми. При індивідуальній роботі з літературою реферат є короткий збагачений запис ідей з декількох джерел. Часто реферат готують для того, щоб передати ці ідеї аудиторії.

Обсяг реферату залежить від обраної теми, змісту документів, їх наукової цінності або практичного значення.

Найчастіше маємо справу з інформативними і розширеними (зведеними) рефератами.

Інформативний реферат повністю розкриває зміст теми, містить основні фактичні і теоретичні повідомлення. Він потребує глибокого вивчення першоджерел, доброї пам'яті, уміння пов'язувати теоретичні положення з сучасністю, робити глибокий аналіз та практичні висновки, нарешті вчить проводити дискусію.

В такому рефераті мають бути визначені: предмет дослідження і метод роботи; наведені основні результати; *викладені дані про умови дослідження, сформульовані власні пропозиції автора щодо практичного значення змісту й уміння довести його до аудиторії слухачів*. Реферат може бути посібником для усного виступу з елементами імпровізації.

Інформаційні реферати можуть розміщуватися у первинних документах (книгах, журналах, збірниках праць, звітах про науково-дослідну роботу) і у вторинних документах (реферативних журналах і збірниках, інформаційних картках та ін.).

Розширений або зведений (оглядовий, багатоджерельний) реферат містить відомості про певну кількість опублікованих і неопублікованих документів з однієї теми, зміст яких викладено у вигляді однорідного тексту.

Структура реферату:

- Вступ
- Розділ I
- Розділ II
- Висновки
- Література
- Додатки (за потребою).

У вступі обґрунтовується актуальність теми, її особливість і значущість в конкретній галузі науки або практики.

У розділі I наводяться основні теоретичні, експериментальні дослідження з теми. Подається перелік основних змістовних аспектів проблеми, які раніше розглядалися ученими, визначаються недостатньо досліджені питання, з'ясовуються причини їх слабкої розробленості.

У розділі II подається поглиблений аналіз сучасного стану процесу або явища, тлумачення основних поглядів і позицій проблеми. Особлива увага приділяється виявленню нових ідей та гіпотез, експериментальним даним, новим методикам вивчення проблеми, практич-

ного досвіду та висловлення власної думки щодо перспектив розвитку досліджуваної проблеми.

У *висновках* подаються узагальнені умовиводи, ідеї, думки, оцінки, пропозиції науковця.

До *списку літератури* включаються публікації переважно останніх 5–10 років. Особливо цінуються праці останнього року видання.

У *додатках* наводяться формули, таблиці, схеми, якщо вони суттєво полегшують розуміння роботи.

Вибір теми реферату студенти здійснюють відповідно до тематики затверджені на кафедрі та за погодженням з науковим керівником.

Обсяг розширеного реферату 20–24 сторінки. Виклад матеріалу в рефераті має бути коротким і стислим. У рефераті використовується стандартизована термінологія, значення якої зрозумілі з контексту.

Реферат рецензується, оцінюється і враховується у проведенні підсумкового заліку, іспиту з відповідної дисципліни.

Рецензія (відгук) на реферат або іншу науково-дослідну роботу має об'єктивно оцінювати позитивні і негативні його сторони. В рецензії тією чи іншою мірою слід оцінити вміння автора поставити проблему, обґрунтувати її соціальне значення, розуміння автором співвідношення між реальною проблемою і рівнем її концептуальності; повноту висвітлення літературних джерел; глибину їх аналізу, володіння методами збору; аналізу та інтерпретації емпіричної інформації; самостійність роботи, оригінальність в осмисленні матеріалу; обґрунтування висновків і рекомендацій.

Стиль рецензії має відповідати нормам, прийнятим для наукових відгуків, тобто бути доброзичливим, але принциповим.

Відносно до автора роботи речення слід будувати в третій особі минулого часу ("Студент поставив..., розкрив..., довів..., обґрунтував") до самої роботи – в теперішньому часі ("реферат містить..., розкриває..., підтверджує...").

Рецензію не слід завершувати оцінкою, вона має органічно впливати зі змісту документа.

Досить поширеною формою оприлюднення результатів наукового дослідження є доповіді та повідомлення.

Доповідь – це документ, у якому викладаються у певні питання, даються висновки, пропозиції. Вона призначена для усного (публічного) прочитання та обговорення.

Розрізняють такі *види доповідей*:

1. Звітні (узагальнення стану справ, ходу роботи за певний час).
2. Поточні (інформація про хід роботи).
3. На теми наукових досліджень.

Наукова доповідь – це публічно виголошене повідомлення, розгорнутий виклад певної наукової проблеми (теми, питання), одна із форм оприлюднення результатів наукової роботи, можливості за короткий проміжок часу "увійти" в наукове товариство за умови яскравого виступу.

Структура тексту доповіді аналогічна плану статті. Алгоритм тексту доповіді: вступ – основна частина – підсумкова частина.

У вступі зазначається проблемна ситуація, яка зумовила потребу публічного виступу, потім обґрунтовується основна ідея автора, наводяться аргументи, факти, теоретичні викладки і на кінець *висновки і рекомендації*.

Порівняно з науковою публікацією публічна доповідь має свої особливості.

Є два методи написання доповіді:

- дослідник готує спочатку тези свого виступу і на основі їх пише доповідь на семінар чи конференцію, редагує і готує до опублікування у науковому збірнику, як доповідь чи статтю;

- дослідник пише доповідь, а потім у скороченому вигляді знайомить з нею аудиторію.

При написанні доповіді варто зважати на те, що значна, суттєва частина її надрукована в тезах, частина – на слайдах, плакатах, тому доповідач лише дає окремі коментарі до ілюстрованого матеріалу опублікованих тез. Це дозволяє зекономити час виступу на 20–40 %. Доцільним є посилання на попередні виступи, полемічний характер доповідей, що викликає інтерес у слухачів. При формуванні змісту доповіді необхідно врахувати, що за 10 хвилин людина може прочитати текст надрукований на чотирьох сторінках машинописного тексту (через два інтервали). Обсяг доповіді становить 8–12 сторінок (до 30 хвилини).

Повідомлення, виступ можуть бути обсягом на 4–6 сторінок.

При підготовці наукової публікації, доповіді, виступу потрібно уникати:

- неточності і розпливчастості формулювання назви;
- невизначеності особистого внеску в дослідження;

- поверхового викладу змісту та результатів дослідження, дублювання змісту публікацій;
- досить короткого терміну оприлюднення результатів дисертації.

При цьому тексти монографій, рефератів, виступів повинні відповідати темі і змісту науково-дослідної роботи.

Результати наукового дослідження можуть завершуватись написанням книг, зокрема підручників і навчальних посібників.

Підручник – навчальне видання, що містить систематизований виклад змісту навчальної дисципліни, відповідає програмі та офіційно затверджений як такий вид видання.

Навчальний посібник – навчальне видання, що частково чи повністю замінює або доповнює підручник та офіційно затверджене як такий вид видання.

Вони затверджуються Міністерством освіти і науки України як нормативні видання з відповідним грифом. Присвоєння грифу означає, що підручник або навчальний посібник відповідає встановленим вимогам: щодо відповідності навчальній програмі за змістом, щодо обсягу і щодо технічного оформлення.

При створенні підручників, навчальних та методичних посібників необхідно врахувати такі вимоги:

- навчальні книги повинні мати високий науково-методичний рівень, містити відповідний довідковий апарат;
- підручники та навчальні посібники мають бути написані в доступній формі, навчальний матеріал повинен бути пов'язаний з практичними завданнями, у книзі повинні простежуватись тісні міжпредметні зв'язки;
- у підручниках і посібниках необхідно посилити увагу до питань їх професійної орієнтації з урахуванням використання ЕОМ.

Структура навчальної книги передбачає: зміст (перелік розділів); вступ (передмова); основний текст; питання, тести для самоконтролю, обов'язкові та додаткові завдання, приклади; довідково-інформаційні дані для розв'язання завдань (таблиці, схеми тощо); бібліографічний список; апарат для орієнтації в матеріалах книги (предметний, іменний покажчики); додатки, які мають безпосереднє значення до теми книги. (Див. схему до теми 4.1, с. 59–61.)

Таким чином, кожний дослідник науковець обирає найпридатніший спосіб для перетворення так званого чорнового варіанту рукопису в остаточний вид наукової праці.

6. МЕТОДИКА ПІДГОТОВКИ ТА ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВОЇ ПУБЛІКАЦІЇ

Публікація будь-яких матеріалів є індивідуальною справою дослідника. Стиль і методика їх підготовки залежить від творчості та задуму автора, власного розуміння проблеми. При цьому можуть використовуватись *різні методичні прийоми викладу наукового матеріалу, зокрема:*

- 1) послідовний;
- 2) цілісний (з наступною обробкою кожної частини, розділу);
- 3) вибіркового (розділи пишуться окремо).

Послідовний виклад матеріалу логічно зумовлює схему підготовки публікації: ідея (задум), план, відбір матеріалу; групування, його систематизація, редагування.

Тут дотримуються послідовності викладу матеріалу, виключено повтори; але звичайно, є зайві витрати часу на послідовне опрацювання інформації.

Цілісний спосіб – це написання всієї праці в чорновому варіанті, а потім обробка її в частинах і деталях, внесення доповнень, виправлень. Тут заощаджується час, але є небезпека порушення послідовності викладу матеріалу.

Вибірковий виклад матеріалу часто використовуються дослідниками так, як їм зручно. При цьому важливим є доведення кожного розділу до кінцевого результату, щоб при об'єднанні розділів у цілому матеріал був готовий до видання.

У процесі написання наукової праці умовно виділяють декілька етапів: формування задуму і складання попереднього плану; відбір і підготовка матеріалів, групування їх та опрацювання рукопису.

На першому етапі задуму формулюється мета даної роботи, на яке коло читачів вона розрахована, які матеріали в ній подавати; передбачається повнота і ґрунтовність викладу; теоретичне та практичне спрямування; які ілюстративні матеріали необхідні для розкриття її змісту. Визначається попередня назва праці, яку потім можна корегувати.

Бажано відразу ж скласти план роботи або план-проспект, який вимагають видавництва. План-проспект відбиває задум праці і відтворює структуру майбутньої публікації.

Відбір і підготовка матеріалів пов'язані з ретельним добором вихідного матеріалу в будь-якій послідовності, окремими частинами, тобто все те, що знадобиться на наступних етапах роботи над рукописом.

Наступний етап передбачає групування матеріалів за попереднім планом-проспектом і паралельно визначається рубрикація праці, тобто поділ її на логічно підпорядковані елементи-частини, розділи, підрозділи, пункти, інакше створення чорнового макета праці.

При опрацюванні рукопису уточнюються його зміст, оцінюються висновки, логічність і послідовність викладу матеріалу, відповідність назв роботи та її розділів змісту, викладеному в них, перевіряється аргументованість основних положень, новизна теоретична і практична значущість роботи.

Досить важливим у підготовці чистового варіанту рукопису є *оформлення його та літературна правка*.

Після написання тексту автор практично і принципово його оцінює: кожний висновок, формули, таблиці, окремі речення перечитуються, перевіряються висновки, аргументи, факти, теоретична і практична значущість матеріалу публікації.

Аналізується правильність оформлення рукопису: літературні джерела, цитати.

Підготовлений для передачі у видавництво рукопис має відповідати певним вимогам, зумовленим процесом його подальшої підготовки до друку, про більшість з них уже йшла мова в попередніх *розділах навчального посібника*. У зведеному вигляді вони мають бути такі:

- *авторський текстовий оригінал* (рукопис) включає в себе титульний аркуш, анотацію (а для наукових видань – реферат), основний текст, тексти довідкового характеру і додаткові тексти (покажчики, коментарі, примітки, додатки), бібліографічні списки, посилання, зміст;

- текст рукопису і всі матеріали до нього подавати у видавництво у двох примірниках;

- сторінки рукопису мають бути одного розміру (від 203x288 до 210x297 мм);

- матеріал друкувати ЕОМ малими літерами через два інтервали на одній стороні аркуша;

- в одному рядку має бути 60–65 знаків (рахуючи розділові знаки і пробіли між літерами), на одній сторінці суцільного тексту – 28–30 рядків; при визначенні обсягу рукопису необхідно виходити з того, що в одному авторському аркуші налічується 40 000 знаків;

- поля сторінок оригіналу мають бути: ліві – не менше 20 мм, верхні – 20, праві – 10, нижні – 20;
- абзацний виступ має бути однаковим і дорівнювати трьом ударам;
- усі заголовки і виділення в тексті друкувати малими літерами, заголовки відокремлювати від тексту згори і знизу прогалинами в три інтервали;
- посилання розміщуються в нижній частині сторінки, їх не переносять на наступну сторінку;
- у рукописі зазначають всі необхідні, на думку автора, виділення літер і частин тексту;
- чітко визначають підпорядкованість заголовків і підзаголовків;
- виправлення в рукописі дозволяються, але не більше п'яти на одній сторінці; вони можуть бути вдруковані або написані від руки чорним чорнилом; зайві літери або слова можна зчистити, заклеїти або зафарбувати;
- сторінки рукопису послідовно нумеруються, починаючи з обкладинки і до останньої сторінки, в правому верхньому куті – простим олівцем; на титульному аркуші вказувати загальну кількість сторінок та ілюстрацій;
- рукопис підписується автором (співавторами) або редакторомі на титульному аркуші з зазначенням дати;
- ілюстративні матеріали виконуються чітко, у форматі, що забезпечує розуміння всіх деталей при можливому зменшенні зображення.

Для підручників, крім двох зовнішніх позитивних рецензій, розглянутих ученими радами вищих навчальних закладів відповідними науково-методичними комісіями, Науково-методичної ради Міністерства освіти і науки України, подаються на затвердження колегії міністерства, а навчально-методичні посібники – заступникові державного секретаря.

Питання для самоконтролю

1. Які методи застосовують для обробки результатів наукового дослідження?
2. У чому полягає впорядкування кількісних показників результатів дослідження?

3. Що являє собою ранжування і групування кількісних показників результатів наукового дослідження?

4. Яким вимогам повинна відповідати таблиця як спосіб представлення кількісних показників дослідження?

5. Як поділяють таблиці за їх структурою? У чому полягають особливості кожної з них?

7. Що являє собою графічний метод відображення кількісних показників результатів дослідження?

8. Якими графічними методами відображають результати досліджень? У чому полягають їх особливості?

9. Що таке наукова публікація та її основні види?

10. Що таке монографія: поняття, алгоритм написання?

11. Що таке наукова стаття, вимоги до її оформлення?

12. Що таке авторський, друкований та обліково-видавничий аркуш?

13. Які відмінності між дисертацією і монографією?

14. Що таке тези доповіді, алгоритм тези.

15. Які методичні прийоми використовуються у підготовці публікації?

16. Що таке реферат, який алгоритм його підготовки?

17. Які вимоги до написання рецензії?

18. Що таке доповідь, види та вимоги до підготовки?

19. Які вимоги до підготовки підручників і навчальних посібників.

20. Яка структура звіту про НДР?

21. Які форми звітності в наукових дослідженнях?

22. Форми впровадження результатів наукового дослідження.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Білуха М. Г. Основи наукових досліджень / М. Г. Білуха. – К., 1997. – 271 с.
2. Гетманцева Н. Д. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. / Н. Д. Гетманцева. – К., 2009. – 390 с.
3. Крушельницька О. В. Методологія і організація наукового дослідження / О. В. Крушельницька. – К., 2003.
4. Максименко С. Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці: методологія, методи, програми, процедури / С. Д. Максименко. – К. : Наукова думка, 1998. – 226 с.
5. Максименко С. Д. Теорія і практика психолого-педагогічного дослідження / С. Д. Максименко. – К., 1990. – 239 с.
6. Методичні рекомендації з підготовки, написання, оформлення та захисту курсових і дипломних робіт із дошкільної педагогіки та методики виховання дітей дошкільного віку / укладач Н. П. Пихтіна. – Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2011. – 63 с.
7. Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень / уклад. С. О. Борисюк, А. І. Конончук. – Н., 2002.
8. Мороз І. В. Структура дипломних, кваліфікаційних робіт та вимоги до їх написання, оформлення і захисту / І. В. Мороз. – К., 1997. – 56 с.
9. Образцов П. И. Методология и методы психолого-педагогического исследования / П. И. Образцов. – М., 2004.
10. Пихтіна Н. П. Основи наукових досліджень: навч. посіб. / Н. П. Пихтіна. – Ніжин, 2015. – 198 с.
11. Пихтіна Н. П. Основи наукових досліджень в опорних схемах : навч.-метод. посіб. / Н. П. Пихтіна, С. О. Нестерець. – 2-ге вид. – Ніжин, 2012. – 71 с.
12. Романчиков В. Основи наукових досліджень : навч. посіб. / В. Романчиков. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 254 с.
13. Рудницька О. П. Основи педагогічних досліджень / О. П. Рудницька, А. Г. Болгарський, Т. Ю. Свистельникова. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 1998. – 141 с.
14. Тверезовська Н. Т. Методологія педагогічного дослідження : навч. посіб. / Н. Т. Тверезовська, В. К. Сидоренко. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 440 с.
15. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень : навч. посіб. / Г. С. Цехмістрова. – К., 2004. – 240 с.

ГЛОСАРІЙ

Абсолютне – те, що існує через себе, отже самостійне, безумовне за своєю суттю і безвідносне до будь-чого, незалежне, але й "досконале", "логічно завершене".

Абстрагування – прийом мислення, що передбачає відображення в людській свідомості предметів і явищ об'єктивної дійсності, мисленого відокремлення від їхніх другорядних властивостей і відносин та виділення загальної ознаки, що характеризує клас предметів.

Академік – академічне звання дійсних членів НАН та галузевих академій України: найвище вчене звання, яке мають особи, обрані до Академії наук.

Аксіома – твердження, положення, що приймаються без доведення.

Актуальність теми – сучасність, злободенність, важливість будь-чого на даний момент і в даній ситуації для вирішення даної проблеми.

Алгоритм – система правил для розв'язування певного типу задач.

Альтруїзм – етичний принцип, що полягає в безкорисливому прагненні до діяльності на благо інших у протилежність егоїзму.

Аналіз – розчленування цілого на складові частини (сторони, ознаки, властивості, відносин) з метою їх детального вивчення.

Аналогія – міркування, в яких із подібності двох об'єктів за окремими ознаками робиться висновок про їх подібність і за іншими ознаками. Використовується при висуненні гіпотез, дає поштовх до висловлювання припущень.

Анкетування – один із засобів письмового опитування значної кількості респондентів за повною схемою анкети або опитувального листа.

Анотація – короткі відомості про книгу, статтю, монографію.

Апорія – суперечність у міркуванні, яка здається непереможною.

Аспект – точка зору, за якою розглядається об'єкт дослідження.

Аспектація – пошук оптимального вигляду наукової роботи.

Валідність – критерії оцінки якості тексту.

Верифікація – перевірка, емпіричне підтвердження теоретичних положень науки шляхом співставлення їх з об'єктом дослідження,

даними відчуття та експерименту, це повторюваність результату дослідження.

Визначення – логічна дія, за допомогою якої об'єкт повинен відрізнитися від інших шляхом встановлення його специфічних і типових ознак чи такого розкриття змісту терміна, яке позначає даний об'єкт і замінює опис його властивостей.

Визначення (дефініція) – стисле наукове визначення змісту якогось поняття.

Вимірювання – операція, в основі якої лежить порівняння об'єктів за певними подібними властивостями чи ознаками з використанням кількісних характеристик.

Відображення – загальна властивість матерії, яка полягає в тому, що за певних умов взаємодії одна матеріальна система відтворює у специфічній для неї формі певні сторони іншої системи, яка взаємодіє з нею.

Відчуття – відображення властивостей предметів об'єктивної дійсності, що впливають на органи чуття; як відображення об'єктивних властивостей речей відчуття є засобом пізнання дійсності.

Галузь інформації – це сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про відносно самостійні сфери життя і діяльності.

Генезис – процес створення та становлення будь-якого природного чи соціального явища.

Гіпотеза – наукове передбачення, припущення, істинність якого не визначено, висунуте для пояснення будь-яких явищ, процесів, причин, які зумовлюють даний наслідок.

Гносеологія – вчення про сутність і закономірності пізнання.

Дедукція – форма достовірного умовиводу від загального положення до часткового, в якому висновок про окремі випадки множинної сукупності робиться на основі знання про загальні властивості всієї множини.

Дефініція – коротке визначення змісту якогось поняття.

Довідково-інформаційний фонд – це сукупність упорядкованих первинних документів і довідково-пошукового апарату, призначених для задоволення інформаційних потреб.

Доказ – обґрунтування (встановлення) істинності будь-якого твердження за допомогою інших тверджень, істинність яких доведена.

Експеримент – апробація досліджуваних явищ у контрольованих, штучно створених умовах.

Задача наукова – теоретична задача, що вимагає встановлення невідомої раніше певної закономірності, властивості чи явища.

Закон – філософська категорія, що відображає істотні, загальні, необхідні, стійкі, повторювані відношення залежності між предметами і явищами об'єктивної дійсності, що впливають з їхньої сутності.

Засоби науки – методи мислення, емпіричного дослідження, а також технічні засоби.

Збірник – це видання, яке складається із окремих робіт різних авторів, присвячених одному напрямку, але з різних його галузей.

Ідеалізація – конструювання об'єктів, яких немає в дійсності або які практично не здійснились, наділення об'єктів властивостями, які відповідають ідеалу.

Ідея – це продукт людського мислення, форма духовно-пізнавального відображення дійсності, спрямована на її перетворення. В ній відображається не лише об'єкт вивчення, але й усвідомлюється мета та її практичне втілення. Оволодіваючи масами людей, ідея здатна ставати великою перетворюючою матеріальною силою.

Індукція – метод дослідження та спосіб міркування, при яких загальний висновок будується на основі часткових посилай.

Інтуїція – спроможність безпосереднього розуміння істини. Результати інтуїтивного пізнання з часом логічно доводяться і перевіряються практично.

Інформаційний ринок – це система економічних, організаційних і правових відносин щодо продажу і купівлі інформаційних ресурсів.

Істина – вірне, адекватне відображення предметів і явищ дійсності, відтворення їх так, як вони існують поза межами нашої свідомості. Істина об'єктивна за змістом, але суб'єктивна за формою, як результат діяльності людського мислення.

Каталог алфавітний – система карток з описом видання, розташованих у порядку алфавіту за прізвищем авторів та назвами публікації, незалежно від їхнього змісту.

Каталог предметний – містить дані про наявну літературу з певного предмета та інформацію про її згруповані за предметними рубриками, які теж розташовані в алфавітному порядку.

Категорія – форма логічного мислення, в якій розкриваються внутрішні, суттєві сторони і відносини досліджуваних предметів. Категорії пов'язані з вирішенням основного питання філософії: відношення мислення та буття. Основні категорії: матерія, свідомість, рух, простір і час, якість і кількість, зміст і форма тощо.

Класифікація – система співвідпорядкованих понять (класів, об'єктів) будь-якої галузі знання чи діяльності людини, як засіб для встановлення зв'язків між цими поняттями чи класами об'єктів.

Компіляція – наукова праця, яка розроблена на основі запозичених в інших авторів матеріалів без самостійного їх дослідження та обробки.

Концепція – система поглядів на будь-що, головна думка при визначенні мети та завдань дослідження шляхів його проведення. Проведений задум, конструктивний принцип різних видів діяльності.

Метод дослідження – засіб досягнення мети, пізнання явищ дійсності в їх взаємозв'язку і розвитку. Спосіб відтворення досліджуваного об'єкту або предмету.

Методологія дослідження – сукупність конкретних прийомів і способів для проведення будь-якого наукового дослідження.

Моделювання – вивчення об'єкту (оригіналу) шляхом створення і дослідження його копії (моделі), яка заміняє оригінал з певних сторін, які цікавлять пізнання і підлягають вивченню, непрямий, опосередкований метод наукового дослідження.

Монографія – наукове видання, що містить повне і вичерпне всебічне дослідження якоїсь однієї проблеми чи теми.

Наука – система знань об'єктивних законів природи, суспільства і мислення, які отримуються і перетворюються в безпосередню продуктивну силу суспільства в результаті спеціальної діяльності людей.

Наукова інформація – це одне із загальних понять науки, що означає певні відомості, сукупність якихось даних, знань тощо.

Наукова тема – завдання наукового характеру, яка потребує проведення наукового дослідження.

Наукова школа – неформальна творча співдружність у межах будь-якого наукового напрямку висококваліфікованих дослідників, об'єднаних спільністю підходів.

Наукове дослідження – цілеспрямоване вивчення явищ, процесів, аналіз впливу на них різних факторів, а також вивчення взаємодії між явищами з метою отримання переконливо доведених і корисних для науки і практики рішень.

Наукознавство – розділ науки, який вивчає закономірності її функціонування і розвитку, структуру і динаміку наукової діяльності, взаємодію науки з іншими сферами матеріального і духовного життя суспільства.

Наукометрія – галузь наукознавства, яка займається статистичними дослідженнями структури і динаміки наукової інформації.

Наукова діяльність – інтелектуальна творча діяльність, спрямована на отримання і виконання нових знань.

Об'єкт дослідження – процес або явище, яке породжує проблемну ситуацію і обране для дослідження.

Парадигма – поняття сучасної науки, яке означає особливий спосіб організації наукових знань щодо того чи іншого бачення світу та відповідні зразки або моделі дослідження. Зміна парадигми розглядається наукою як революція.

Періодичне видання – це журнали, бюлетні та інші видання з різних галузей науки і техніки з викладом матеріалу в популярній доступній формі.

Поняття – відображення найбільш суттєвих і властивих предмету чи явищу ознак.

Предмет дослідження – все те, що знаходиться в межах об'єкту дослідження у визначеному аспекті пізнання. Це досліджувані з певною метою властивості, ставлення до об'єкту. Конкретне матеріальне явище, що сприймається органами чуття.

Принципи – головні вихідні положення будь-якої теорії, вчення, науки; внутрішні переконання людини, її усталений погляд на те чи інше питання.

Проблема – велика множинність наукових питань майбутніх досліджень; складне теоретичне або практичне питання, що потребує дослідження.

Прогнозування – спеціальне наукове дослідження конкурентних перспектив розвитку будь-якого явища; процес наукового передбачення майбутнього стану предмета чи явища на основі аналізу його минулого й сучасного, систематична, науково-обґрунтована інформація про якісні і кількісні характеристики розвитку цього предмета чи явища в перспективі.

Резюме – короткий висновок, що містить основні положення доповіді, промови, наукові праці, дискусії. Вказівка на зміст первинної роботи, гранично лаконічна, може бути у вигляді одного речення. Розміщується в кінці статті і містить інформацію оцінного характеру.

Релятивність – відносність людських знань.

Реферат – письмова форма доповіді на певну тему, зміст лише повідомляє про щось, а не переконує в чомусь; інформативне видання, яке визначає короткий виклад змісту наукового дослідження.

Синтез – поєднання раніше виділених частин предмету дослідження в єдине ціле.

Спостереження – це метод цілеспрямованого дослідження об'єктивної дійсності, в тому вигляді, в якому вона існує в природі та суспільстві і доступна безпосередньо для сприйняття людиною без втручання в неї.

Стандарт – норма, зразок, мірило.

Стандарти – це нормативні документи, в яких встановлені єдині вимоги до основних властивостей будь-якої продукції або виду робіт.

Судження – це форма думки про певний предмет чи явище.

Теза – стислий виклад основних положень, наукової праці, статті, доповіді, який передбачає попереднє ознайомлення учасників семінарів, конференцій, симпозіумів з результатами наукового дослідження.

Тема – наукове завдання, яке охоплює визначну галузь наукового дослідження.

Теорія – вчення, система ідей або принципів, висока форма узагальнення і систематизації знань, спрямованих на визначення того чи іншого явища. Це форма синтетичного знання, в межах якого окремі поняття, гіпотези і закони втрачають колишню автономність і перетворюються на елементи цілісної системи наукових знань.

Теорія – система знань, що описує і пояснює сукупність явищ певної частки дійсності і зводить відкриті в цій галузі закони до єдиного об'єднувального початку (витоку). Теорія будується на результатах, отриманих на емпіричному рівні досліджень. Теорія має бути ефективною, конструктивною і простою.

Теорія пізнання (гносеологія) – вчення про природу пізнання та його можливості, основні закономірності, форми та методи пізнання людиною навколишньої дійсності.

Узагальнення – логічна дія, в процесі якої здійснюється перехід від одиничного до загального. Узагальнення відбувається шляхом абстрагування при утворенні понять, суджень, теорії.

Умовивід – це така форма мислення, в результаті якої з одного або кількох суджень, що відображають зв'язки і відношення предметів об'єктивної дійсності виводиться нове судження, міркування, нова думка, що містить вже нове знання про досліджувані предмети, явища, процеси.

Уява – психічний процес, що полягає у створенні людиною нових образів, думок, на основі її попереднього досвіду. Особливим видом уяви є мрія.

Факт науковий – реальність, дійсність, складовий елемент основи наукового знання, віддзеркалення об'єктивних властивостей речей і процесів. Характерні властивості наукового факту – новизна, точність, об'єктивність, достовірність. На основі фактів будуються теорії, виводяться закони.

Цитата – дослівний уривок з твору, чийсь вислів, що наводиться (письмово чи усно) як підтвердження або заперечення певної думки чи ілюстрації до фактичного матеріалу.

Член-кореспондент – академічне звання, що надається вченому, обраному до складу академічних наук.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ "ОСНОВИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ"

(Шифр за ОПП: ПП 4.18)

галузь знань: 01 Освіта
напрямок підготовки: 012 Дошкільна освіта

I. Загальна інформація

Заклад вищої освіти	Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет/інститут	Психології та соціальної роботи
Кафедра	Дошкільної освіти
Мова навчання	Українська
Розробник/и	Кандидат педагогічних наук, доцент Пихтіна Н.П.
Освітня програма	012 Дошкільна освіта
Рівень вищої освіти	перший (бакалаврський)
Затверджено	Засіданням кафедри дошкільної освіти протокол № 1 від 31.08.2020 р.
Обсяг дисципліни	3 кредити ЄКТС, що відповідає 90 академічних годин, з яких 38 годин - аудиторне навчання (лекції – 16 год., семінарські заняття – 10 год., лабораторні заняття – 12 год.) і 52 години - самостійна робота; заочна форма: 12 годин – аудиторне навчання (лекції – 6 год., семінарські – 6 год.) і 108 годин – самостійна робота.
Статус дисципліни	нормативна

II. Метою вивчення дисципліни "Основи наукових досліджень" є формування у студентів знань, умінь і навичок організації та проведення науково-педагогічних досліджень в галузі дошкільної освіти.

III. Місце навчальної дисципліни у структурно-логічній схемі підготовки фахівців

Перелік дисциплін, які вивчаються раніше:

- Психологія;
- Педагогіка;
- Історія суспільного дошкільного виховання;
- Педагогічна творчість;
- Сучасні педагогічні технології;
- Педагогічна творчість;
- Психологія дитячої творчості.

IV. Очікувані результати навчання з дисципліни

Знання та розуміння:

- Основних напрямків розвитку сучасної педагогічної науки, видів науково-педагогічних досліджень, їх значення для розвитку теорії і практики дошкільного виховання;
- Принципів організації науково-педагогічного дослідження;
- Теоретичних та емпіричних методів дослідження;
- Логіки наукового пошуку та основних етапів педагогічного дослідження: визначення проблеми, теми, мети, завдань дослідження та поетапну побудову його методики;
- Ролі діагностики та прогнозування у педагогічному процесі й педагогічному дослідженні;
- Експериментальної та контрольної групи у педагогічному дослідженні;
- Методів обробки інформації, отриманої в результаті проведення педагогічного дослідження, її відповідного оформлення та презентації;
- Шляхи впровадження результатів наукового педагогічного дослідження в практику роботи з дітьми в умовах суспільного і сімейного дошкільного виховання.

Застосування знань та розуміння:

- Аналізувати сучасні тенденції розвитку педагогічної науки в цілому та дошкільній освіті, зокрема;
- Використовувати дані психолого-педагогічних досліджень при підготовці до семінарських та практичних занять, оцінюючи їх актуальність та доцільність застосування в різних формах роботи з дітьми дошкільного віку;

- Використовуючи теоретичні методи дослідження готувати доповіді, реферати, писати анотації на методичні матеріали за фахом майбутньої професійної діяльності;
- Застосовувати емпіричні методи дослідження в процесі лабораторних занять та педагогічної практики для різнобічного вивчення особистості дитини дошкільного віку;
- На основі діагностування здійснювати прогноз зміни предмета дослідження за рахунок використання засобів педагогічного впливу на нього;
- Під керівництвом викладача проводити самостійне педагогічне дослідження і оформляти його у вигляді курсової роботи;
- Користуватись математичними методами при обробці даних педагогічного дослідження (математичного моделювання та статистики);
- За допомогою методів кількісної та якісної обробки матеріалів дослідження визначати ефективність проведеного дослідження;
- Впроваджувати результати наукового дослідження (чи його елементи) в практику суспільного та сімейного дошкільного виховання: готувати доповіді, проводити відкриті заняття чи їх фрагменти, складати програми, добирати матеріали для наукової статті чи виступу на науковій конференції.

Формування суджень:

- Щодо сутності і видів науково-педагогічних досліджень, їх значення для розвитку теорії і практики дошкільного виховання;
- Стосовно логіки наукового пошуку та основних етапів педагогічного дослідження;
- Щодо етапів побудови наукового дослідження, методики його реалізації;
- Про застосування теоретичних та емпіричних методів у науко-педагогічному дослідженні;
- Щодо ролі діагностики та прогнозування у педагогічному процесі й педагогічному дослідженні;
- Про необхідність включення експериментальної та контрольної групи у реалізацію програми педагогічного дослідження;
- Стосовно методів обробки інформації, отриманої в результаті проведення педагогічного дослідження;
- про оформлення й презентацію результатів науково-дослідної роботи;

- Щодо шляхів впровадження результатів наукового педагогічного дослідження в практику роботи з дітьми в умовах суспільного і сімейного дошкільного виховання.

V. Зміст навчальної дисципліни

Змістовий модуль I. Теоретичні основи вивчення навчальної дисципліни

РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи вивчення навчальної дисципліни

1.1. Предмет, завдання, особливості вивчення дисципліни "ОНД". Основи наукових досліджень - дисципліна, що вивчає основні закони та закономірності організації наукового пошуку в дослідницькій діяльності, конкретні методи наукового дослідження та правила побудови методик вивчення (діагностування), формування та розвитку певних сторін об'єкту дослідження.

Основні завдання курсу - підвищення рівня фахової підготовки шляхом ознайомлення з колом актуальних педагогічних проблем та озброєння принципами наукового підходу до їх постановки, оцінювання та вирішення; вдосконалення загально навчальних умінь – опрацювання та вивчення літературних педагогічних першоджерел; оволодіння початковими знаннями та вміннями з основ проведення наукового дослідження; набуття умінь і навичок використання дослідницьких методів (діагностичних та формуючих) для вирішення практичних завдань навчання та виховання дітей дошкільного віку; формування прогностичних умінь; підготовка до здійснення самостійного педагогічного дослідження та оформлення його у вигляді курсової роботи; розвиток інтересу та прагнення до наукової діяльності, самостійності мислення; формування в процесі навчання професійної майстерності, організаційно-методичних навичок, вміння творчо використовувати результати наукових досліджень в практиці навчання і виховання дітей дошкільного віку.

Зв'язок курсу з іншими навчальними предметами. Філософія, загальна і дошкільна педагогіка, загальна та дитяча психологія як теоретична основа курсу. Основні вимоги до роботи над курсом.

1.2. Наукова діяльність та її роль у суспільно-економічному розвитку держави. Наука як соціально-значуща сфера людської діяльності, функцією якої є вироблення і систематизація об'єктивних знань про навколишній світ; як специфічна форма свідомості, основу якої являє система знань; процес пізнання закономірностей об'єктивного світу; певний вид розподілу людської праці; фактор суспільного розвитку", процес виробництва знань та їх використання. Національна Академія наук України та мета її діяльності.

Поняття про фундаментальні та прикладні наукові дослідження. Спрямованість фундаментальних досліджень в освіті на визначення сутності педагогічних явищ, знаходження прихованих основ педагогічної дійсності, забезпечення можливості дати їй пояснення. Теорії, що виникають на основі фундаментальних досліджень в галузі освіти: теорія навчання і виховання, теорія змісту освіти, теорія методів і організаційних форм, технологій навчання і виховання тощо. Значення фундаментальних досліджень - окреслення перспектив розвитку науки, закладання теоретичних основ для прикладних досліджень.

Спрямованість прикладних досліджень - оптимізація навчально-виховного процесу, усунення існуючих недоліків в освіті. Історичні, теоретичні, експериментальні педагогічні дослідження. Вплив прикладних педагогічних досліджень на практику роботи. Види студентських наукових педагогічних досліджень у вищому навчальному закладі: курсова, дипломна, магістерська робота, робота у науковому гуртку.

1.3. Інформаційне забезпечення психолого-педагогічних досліджень

Наукова інформація та її роль у проведенні наукового дослідження. Науково-технічна інформація. Ознаки науково-технічної інформації. Галузі інформації: політична, духовна, науково-технічна, соціальна, економічна, міжнародна. Основні джерела науково-технічної інформації: науково-інформаційна діяльність, наукові ресурси НТІ, довідково-інформаційний фонд, довідково-пошуковий апарат, інформаційні ресурси спільного користування, аналітико-статистична обробка науково-технічної та практичної інформації, інформаційний ринок, надруковані документи, навчальна література, стандарти, патентно-

ліцензійні видання, спеціальні випуски технічних видань, періодичні видання, збірники, монографії.

Первинна і вторинна інформація. Первинна інформація: оригінальні, специфічні дані, зібрані дослідником, вибір методів збору даних, збір даних, перевірка та аналіз даних. Вторинна інформація: опубліковані документи, вибір, вивчення та аналіз джерел, написання огляду джерел. Особливості її використання на різних етапах науково-дослідної роботи.

Змістовий модуль II. Основи методології науково-дослідної роботи

2.1. Поняття про методологію досліджень: види і функції наукових досліджень.

Методологія як вчення про метод, теорія методу. Методологія як вчення про методи пізнання і перетворення дійсності. Методологія - сукупність методів і прийомів дослідження, що застосовуються в науці. Методологія науки – надає характеристику компонентам наукового дослідження: об'єкт, предмет, мета, завдання, методи, послідовність.

Методологія педагогіки – теорія методів педагогічного дослідження, теорія для розробки освітньо-виховних концепцій. Аспекти методології педагогіки: методологія як система знань, методологія як система науково-дослідної діяльності.

Функції методології педагогіки. Рівні методології педагогіки: вищий філософський, загально-науковий, конкретно-науковий, технологічний.

Види методології: часткова; загальна; філософська. Методологічні принципи наукового дослідження. Єдність основних принципів вивчення суспільних відносин та явищ для всіх суспільних наук. Провідний принцип дослідження проблем виховання і навчання дітей - принцип конкретно-історичного вивчення педагогічного явища в усій багатогранності зв'язків, залежностей і впливів. Принцип діалектичної єдності спільного і особливого у педагогічних явищах. Принцип єдності виховання та вимог життя. Принцип взаємозв'язку та взаємозалежності педагогічної теорії і практики. Принцип об'єктивності, достовірності та повноти дослідження. Принцип поєднання історизму з сучасними досягненнями науки. Принцип комплексного використання

методів педагогічного дослідження. Принцип поєднання змін у педагогічному процесі з формуванням дослідницьких та фахових умінь і навичок педагога.

2.2. Науково-категоріальний апарат та основні етапи дослідження. Характеристика компонентів наукового апарату дослідження: науковий напрямок, наукова проблема, тема дослідження та обґрунтування її актуальності, об'єкт, предмет, мета, завдання, гіпотеза, теоретичне і практичне значення та наукова новизна дослідження дослідження, результати дослідження та можливості їх впровадження.

Предмет дослідження - властивість або відношення в об'єкті, яке у даному випадку підлягає глибокому спеціальному дослідженню. Мета дослідження - загальний задум дослідження (аргументовані уявлення про загальні кінцеві або проміжні результати наукового пошуку. Завдання дослідження: конкретизація мети дослідження для вивчення послідовності вирішення проблеми (завдання історико-діагностичні, теоретико-моделюючі, практично-відтворюючі).

Гіпотеза дослідження: на основі фактів робиться висновок про наявність об'єкту. *Структура гіпотези:* відображає наукове обґрунтування; систематизує наявні теоретичні уявлення; включає судження, поняття, висновки. Типи гіпотез: прості, описові: резюмують вивчаючі явища; описують загальні форми і зв'язки; пояснювальні: розкривають обставини, в результаті яких отримано даний результат; складні: описують явища і поняття, причинно-наслідкові відношення, що вивчаються.

Результати дослідження: новизна: нові теоретичні положення і практичні рекомендації; теоретична значущість: закономірність психолого-педагогічних процесів і явищ, безпосередній зв'язок з науковою новизною, доказовість зроблених висновків, перспективність результатів дослідження; практична значущість: зміни, які стали реальністю або можуть бути досягнуті впровадженням результатів у практику; готовність результатів психолого-педагогічного дослідження до використання та впровадження.

2.3. Методи наукового пізнання. Класифікація методів психолого-педагогічного дослідження.

Характеристика поняття "науковий метод" як цілеспрямованого підходу до вирішення проблеми, за допомогою якого досягається мета,

щось пізнається або вивчається. Характеристика наукового методу як категорії, що охоплює комплекс внутрішніх і зовнішніх дій дослідника.

Об'єктивні закони дійсності - основа всіх методів пізнання. Поєднання суб'єктивних і об'єктивних моментів людської діяльності у науковій методології. Загальна класифікація методів пізнання за ступенем спільності: узагальнені, загальні і часткові (спеціальні).

Діалектика як узагальнений метод пізнання. Об'єктивна основа діалектичного методу - найбільш узагальнені закони розвитку матеріального світу. Діалектика - знаряддя пізнання в усіх галузях науки і на всіх етапах наукового дослідження.

Методи наукового пізнання. Загальнонаукові методи пізнання, їх характерна риса: зародження в межах тієї чи іншої окремої галузі науки та набуття згодом загального міжнаукового характеру. Особливості загальнонаукових методів: зв'язок з математичними і логічними методами; цілісність понятійного апарату (поняття, що вивчається поза системою, втрачає своє значення); взаємопроникнення ідей і понять; виконання деякими загальнонауковими методами ролі "проміжної" методології між філософією і фундаментальними теоретичними положеннями у тій галузі науки, у межах якої відбувається конкретне дослідження.

Метод науково-педагогічного дослідження як шлях опанування складних психолого-педагогічних процесів формування особистості, встановлення об'єктивної закономірності виховання та навчання. Характеристика основних груп методів: теоретичних та емпіричних. Співвідношення загальнонаукових та інших методів у науковому дослідженні.

Методи психолого-педагогічного дослідження. Класифікація методів психолого-педагогічного дослідження за В.Загвязинським: Методи відбору фактичного матеріалу, Методи теоретичної інтерпретації, Методи діагностики та інтерпретації, Методи статистичної обробки результатів, Методи прогнозування і корекції.

Класифікація методів психолого-педагогічного дослідження за В.Давидовим: теоретичні: аналіз, синтез, абстрагування, конкретизація, індукція, дедукція, метод моделювання. Емпіричні: спостереження, експеримент, бесіда, опитувальні методи, рейтингові методи, соціометрія, тести. Методи математичної статистики і обробки результатів. Порівняльно-історичні методи: історичний; генетичний; порівняльний.

Класифікація методів психолого-педагогічного дослідження. Методи дослідження, що застосовуються в психології і педагогіці та є загальними для інших наук (загально-наукові, логічні методи). Частково-наукові методи психології і педагогіки, які характерні тільки для цих наук. Класифікація методів психолого-педагогічного дослідження за Е.Моносзон: теоретичні, емпіричні, методологічні.

2.4. Теоретичні та порівняльно-історичні методи психолого-педагогічного дослідження

Спрямованість теоретичних методів дослідження на забезпечення його теоретичної новизни. Характеристика методів: порівняльно-історичного аналізу, синтезу, індукції та дедукції, абстрагування, моделювання, формалізації та ідеалізації. Класифікація порівняльно-історичних методів: генетичний метод.

Метод порівняння, що допомагає встановити спільне і відмінне між предметами і явищами. Використовується в теоретичному дослідженні, в межах спостереження та експерименту. Історичний метод, що застосовується при вивченні проблем історії психології і педагогіки. Розкриває виникнення, становлення і розвиток навчально-виховних закладів, наукових теорій в конкретних історичних умовах. Порівняльно-історичний метод, що забезпечує вивчення психолого-педагогічних явищ у їх розвитку та порівнянні.

2.5. Емпіричні методи психолого-педагогічного дослідження.

Спрямованість емпіричних методів на отримання первинної інформації у вигляді сукупності емпіричних тверджень. Характеристика методів: спостереження, порівняння, вимірювання, педагогічного експерименту. Опитувальні методи дослідження: бесіда, інтерв'ю, анкетування. Структура анкети. Тест як система психолого-педагогічних завдань, спрямованих на дослідження окремих рис і властивостей людини. Класифікація тестів: тести успішності, тести здібностей та індивідуальні. Вимоги до проведення тестування. Поняття надійності і валідності тестів. Характеристика методу соціометрії та ранжування. Використання у науково-педагогічному дослідженні методів рейтингу, консиліуму, незалежних характеристик, експертної оцінки. Значення у педагогічних дослідженнях методу вивчення і узагальнення кращого педагогічного досвіду, аналізу результатів діяльності дітей.

Змістовий модуль III. Технологія педагогічного експерименту

3.1. Сутність та особливості педагогічного експерименту.

Етапи наукового дослідження: підготовчий етап. Визначення проблеми, об'єкта та предмета дослідження у відповідності до його мети. Завдання дослідження як конкретизація мети. Теоретичні та практичні завдання педагогічного дослідження. Особливості реалізації дослідницьких завдань в межах курсової та дипломної роботи.

Рівні виконання педагогічного дослідження. Специфіка виконання дослідження на теоретичному та емпіричному рівнях. Прогнозування педагогічного дослідження. Діагностика - основа прогнозування педагогічного дослідження, передумова розробки педагогічних впливів на предмет дослідження з метою його зміни. Діагностування як перехід від вияву часткових ознак певного педагогічного явища, його структури до констатації характерних рис. Факторний аналіз. Загальні, комплексні та змінні фактори впливу на педагогічний процес.

Педагогічний експеримент як важливий етап педагогічного дослідження, як науково обгрунтований дослід або спостереження досліджуваного явища у спеціально створених умовах, що дають змогу стежити за його перебігом та керувати ним. Класифікація експерименту за умовами проведення: природний та лабораторний; за ознаками мети: констатуючо-діагностичний, контрольний, пошуковий, формуючий (перетворюючий); за типом моделей, що досліджуються в експерименті: мислительні, матеріальні; за структурою досліджуваних об'єктів і явищ: прості, складні; за характером взаємодії засобу експериментального дослідження з об'єктом дослідження: звичайні, змодельовані; за величинами, що контролюються: активні, пасивні; за числом факторів, що вимірюються: однофакторні, багатфакторні.

3.2. Методика та основні етапи педагогічного експерименту

Програма вивчення дитини дошкільного віку. Реалізація особистісного, диференційованого та індивідуального підходу до дитини через врахування у педагогічному процесі даних, отриманих засобами діагностування. Методи, що використовуються з метою діагностики педагогічного процесу: спостереження, експеримент, тести (об'єктивні та стандартизовані), анкетування, бесіда, рольові репертуарні решітки,

аналіз документації та продуктів діяльності тощо. Вимоги до діагностичних методик.

Побудова програми та методики педагогічного дослідження. Програма наукового дослідження - план, в якому вказані послідовність і зміст етапів експериментального дослідження. Методика - опис методів і прийомів, що будуть використані в процесі дослідження. Зміст методики: характеристика об'єкту і предмету дослідження, виклад методів дослідження, вказівка на кількість експериментів з точки зору необхідності їх точності і надійності, визначення необхідних умов для здійснення дослідження, вказівка про необхідні прилади, апаратуру; порядок проведення експерименту і запис його результатів; способи обробки та оформлення експериментальних даних.

Збір фактичного матеріалу при організації наукового дослідження. Використання теоретичних та емпіричних методів науково-педагогічного дослідження для збору фактичного матеріалу в залежності від етапу дослідження.

Роль формувального експерименту у науковому дослідженні. Окреслення завдань формувального експерименту виходячи з мети дослідження та даних констатуючого експерименту. Визначення критеріїв та показників оцінки результату проведення формувального експерименту. Поняття "експериментальна" та "контрольна" група, їх роль у науковому дослідженні.

Вибір методів впливу на предмет дослідження з метою його зміни. Визначення та дотримання умов проведення експерименту. Порівняльний аналіз результатів, отриманий в контрольній та експериментальній групах. Обґрунтування на основі фактичного матеріалу, ефективності удосконаленого навчального або виховного впливу нової методики навчання чи виховання у порівнянні з усталеною. Обробка результатів формувального експерименту. Вимоги до виконання, змісту, оформлення схем, таблиць, малюнків. Математична обробка результатів формувального етапу дослідження.

Оформлення змісту і процедури (етапів) формувального експерименту, формулювання висновків за його результатами. Вимоги до оформлення тексту експериментальної частини дослідження. Оформлення додатків та ілюстративного матеріалу.

Змістовий модуль IV. Оформлення та форми впровадження результатів науково-педагогічних досліджень

4.1. Узагальнення, оформлення та форми впровадження результатів науково-педагогічного дослідження.

Сутність методів математичної статистики та обробки результатів дослідження. Класифікація методів математичної статистики: кореляція – визначення ступеню зв'язків між змінними; статистична перевірка наукової гіпотези; багатовимірні методи аналізу даних: факторний, кластерний, дисперсійний, регресійний, латентно-структурний аналізи даних, багатовимірне шкалування; визначення та аналіз середніх величин: середнє арифметичне, медіана, мода, дисперсія, середнє квадратичне відхилення.

Узагальнення результатів дослідження. Наукові результати, сутність. Вимоги до наукових результатів: актуальність, новизна, достовірність, точність, практичне значення. Форми узагальнення наукових результатів: інформація про дослідження, інформаційна записка про дослідження, аналітична записка про дослідження, курсова робота, дипломна робота, звіт про НДР, нарада, колоквиум, семінар, симпозіум, конференція, наукова конференція, з'їзд, конгреси, виставки, ярмарки, фестивалі, виступ, наукова публікація, наукова доповідь, дисертація.

Форми впровадження наукових досліджень: реферат, доповідь, тези доповіді, підручник, навчальний посібник, рецензія, відгук. Реферати. Види рефератів: інформативний, розширений, структура реферату: вступ; історія та теорія питання; вирішення проблеми в сучасних умовах; висновки; література; додатки.

Доповідь, види доповідей: звітні, поточні, тематичні. Структура доповіді: вступна частина, основна, підсумкова. Методи написання доповіді.

Наукова публікація: поняття, функції, основні види. Методика підготовки та оформлення публікації до видання. Методичні прийоми викладу наукового матеріалу: послідовний виклад – виклад за чітким алгоритмом: ідея (задум), план, відбір матеріалу, групування, систематизація, редагування; цілісний виклад – написання всієї праці в чорновому варіанті з наступним редагуванням та обробкою в частинах і деталях, внесення доповнень, виправлень; вибірковий виклад – виклад за окремими розділами, а потім їх об'єднання у єдину цілісність. Технічні вимоги готовності публікації до друку. Наукові видання: дже-

релознавчі (книги, брошури), науково-дослідницькі (монографія (наукова праця, присвячена дослідженню однієї теми), науковий реферат (авторереферат), інформативний реферат, тези доповідей, збірники наукових праць, наукові журнали). Наукові журнали, види наукових журналів: науково-практичні, науково-теоретичні, науково-методичні.

Наукова стаття, як вид публікацій, в якому подаються проміжні або кінцеві результати, висвітлюються окремі питання за темою дослідження, фіксується науковий пріоритет автора. Структура наукової статті: вступ; основні дослідження і публікації з проблеми за останній час, окреслення невирішених питань; формулювання мети та завдань статті; виклад змісту власного дослідження – основна частина статті; висновки.

VI. Тематика занять

Теми лекцій

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денна 16	Заочна 6
1	2	3	4
1.2	Наукова діяльність та її роль у суспільно-економічному розвитку держави	1	
1.3	Інформаційне забезпечення наукових досліджень	1	
2.1	Поняття про методологію досліджень: види і функції наукових досліджень	1	
2.2.	Науково-категоріальний апарат та основні етапи дослідження.	2	2
2.3.	Методи наукового пізнання. Класифікація методів психолого-педагогічного дослідження	1	
2.4.	Теоретичні та порівняльно-історичні методи психолого-педагогічного дослідження	2	
2.5.	Емпіричні методи психолого-педагогічного дослідження	2	2
3.1	Сутність та особливості педагогічного експерименту	2	

Продовження таблиці

1	2	3	4
3.2	Методика та основні етапи педагогічного експерименту.	2	2
4.1.	Узагальнення, оформлення та форми впровадження результатів науково-педагогічного дослідження	2	

ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денна 10	Заочна 6
1.2.	Наукова діяльність та її роль у суспільно-економічному розвитку держави	2	
2.4.	Теоретичні та порівняльно-історичні методи наукового дослідження.	2	
2.5.	Емпіричні методи психолого-педагогічного дослідження	2	2
3.2.	Методика та основні етапи педагогічного експерименту.	2	2
4.1.	Узагальнення, оформлення та форми впровадження результатів науково-педагогічного дослідження	2	2

СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ
(денна форма навчання / 10 год.)

Модуль I. Теоретичні основи вивчення навчальної дисципліни
(2 години)

Семінарське заняття 1.2 (2 год.)

Тема: Наукова діяльність та її роль у суспільно-економічному розвитку держави.

Зміст заняття інтегрує дві частини: термінологічний диктант та обговорення теоретичних питань.

В межах *другої частини* розгляд теоретичних питань, який здійснюється на основі результатів виконання студентами самостійної роботи до теми (опрацювання рекомендованої літератури за окресленими питаннями):

1. *Сутність науки як сфери людської діяльності;*
2. *Суть і структура процесу пізнання. Наукове пізнання;*
3. *Алгоритм формування наукових знань;*
4. *Класифікація наук;*
5. *Організація наукової діяльності в Україні.*

Методичні рекомендації до проведення заняття.

Максимальна кількість балів за заняття – 3. Їх складає сумарна кількість балів, зароблених студентами на термінологічному диктанті та в межах обговорення теоретичних питань. Максимальна кількість балів за термінологічний диктант складає 1,5 бали. 1,5 балів – за обговорення теоретичних питань. За ґрунтовну відповідь студент отримує 1 бал, за доповнення -0,5 балів.

Орієнтовні завдання для термінологічного диктанту.

В основу завдань термінологічного диктанту покладені поняття, що складають зміст першого питання.

1 варіант. (Загальна оцінка – 1,5 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. Чинниками розвитку освіти і науки в Україні є ...;
2. Наука – це ...;
3. Метою науки є
4. Предметом науки є

2 варіант. (Загальна оцінка – 1,5 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. Пізнання – це
2. Наукове пізнання
3. Елементами чуттєвого пізнання є...;
4. Елементами раціональне пізнання є...

Розгляд другого питання можна здійснювати у **формі інтелектуальної естафети**. Студенти по черзі розкривають компоненти *структури процесу пізнання*.

Третє питання радимо розглядати у **формі групового діалогу**. Для цього студенти об'єднуються у дві групи. *Члени першої групи називають по черзі етапи алгоритму формування наукових знань та характеризують їх. Члени другої групи відповідно до названого етапу вказують складнощі у реалізації етапу*. Узагальнено висновки щодо етапів і складнощів у реалізації можна записувати на дошці та у зошити.

Зміст четвертого і п'ятого питань можна здійснювати у **формі групового обговорення** (техніка паралель). Студенти об'єднуються в творчі групи відповідно до компонентів системи організації і управління науковими дослідженнями в Україні та аналізують функціонування кожного компоненту.

Література:

1. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. -71с.
2. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. -Ніжин, 2016. -217с.
3. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. -К.,2004. -240с.
4. Гетманцева Н.Д. Методологія наукових досліджень. Навчальний посібник. -К.,2009. -390с.

*Модуль II. Основи методології науково-дослідної роботи
(4 годин)*

Семінарське заняття 2.4. (2 год.)

Тема: Теоретичні та порівняльно-історичні методи наукового дослідження.

Зміст заняття інтегрує дві частини: термінологічний диктант та обговорення теоретичних питань.

В межах *другої частини* розгляд теоретичних питань, який здійснюється на основі результатів виконання студентами самостійної роботи до теми (опрацювання рекомендованої літератури):

1. *Суть, специфіка і форми теоретичного пізнання.*
2. *Основні особливості і функції теорії.*
3. *Використання загальнонаукових логічних методів як теоретичної основи психолого-педагогічного дослідження.*
4. *Порівняльно-історичні методи у психолого-педагогічному дослідженні.*

Методичні рекомендації до проведення заняття.

Максимальна кількість балів за заняття – 3. Їх складає сумарна кількість балів, зароблених студентами на термінологічному диктанті та в межах обговорення теоретичних питань. Максимальна кількість балів за термінологічний диктант складає 1,5 бали. 1,5 балів – за обговорення теоретичних питань. За ґрунтовну відповідь студент отримує 1 бал, за доповнення - 0,5 балів.

Орієнтовні завдання для термінологічного диктанту.

В основу завдань термінологічного диктанту покладені поняття, що складають зміст першого і другого питання питання.

1-варіант. (Загальна оцінка – 1,5 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. *Дескриптивна функція науки полягає в...*
2. *Прескриптивна функція науки полягає в...*
3. *Загальнонаукові теоретичні методи – це...*
4. *До загальнонаукових теоретичних методів відносять..*

Третє питання радимо розглядати **у формі інтелектуальної естафети**. Для цього студенти об'єднуються у групи відповідно до різних класифікацій порівняльно-історичних методів наукового дослідження: генетичного, історичного, порівняльного, історико-порівняльного (за I.Образцовим); методів дослідження історико-педагогічних джерел та архівних документів.

Література:

1. Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень. / Укладачі Борисюк С.О., Конончук А.І. –Н., 2002.
2. Крушельницька О.В.Методологія і організація наукового дослідження. –К.,2003.
3. Образцов П.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования.-М.,2004.
4. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. –Ніжин, 2007. -45с.
5. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. -71с.
6. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. –К.,2004. -240с.

Семінарське заняття 2.5. (2 год.)

Тема: Емпіричні методи наукового дослідження.

Заняття рекомендуєм о проводити у формі групового обговорення основних питань семінару:

1. Метод вивчення наукової, психолого-педагогічної, методичної літератури та архівних матеріалів.
2. Опитувальні методи дослідження:
 - а) письмове опитування: анкетування;
 - б) усне опитування: інтерв'ю, бесіда.
3. Рейтингові методи дослідження:
 - а) експертна оцінка;
 - б) тестування;
 - в) метод полярних профілів.
4. Метод спостереження.
5. Проективні методи.

Методичні рекомендації до проведення заняття.

Максимальна кількість балів за заняття – 3. Їх складає сумарна кількість балів, зароблених студентами в обговоренні основних питань семінару. Студенти об'єднуються в п'ять груп відповідно до питань семінару. Аналізуючи особливості кожної групи методів, студенти мають охарактеризувати особливості її застосування у науковому

дослідженні з дошкільної педагогіки та довести, що саме ця група найбільш важлива

Література:

1. Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень. / Укладачі Борисик С.О., Конончук А.І. – Н., 2002.
2. Крушельницька О.В. Методологія і організація наукового дослідження. – К., 2003.
3. Образцов П.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования. - М., 2004.
4. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. - Ніжин, 2007.

Модуль III. Технологія педагогічного експерименту (2 години) ***Семінарське заняття 3.2. (2 год.)***

Тема: Сутність, методика та основні етапи педагогічного експерименту

Зміст заняття інтегрує дві частини: термінологічний диктант та обговорення теоретичних питань.

В межах *другої частини* розгляд теоретичних питань, який здійснюється на основі результатів виконання студентами самостійної роботи до теми (опрацювання рекомендованої літератури за окресленими питаннями):

1. *Процедура та основні етапи педагогічного експерименту.*
2. *Гіпотеза у педагогічному експерименті.*
3. *Популяції і вибірки в педагогічному експерименті.*
4. *Фактори впливу на хід педагогічного експерименту. Експериментальні фактори.*
5. *Аналіз, пояснення і висновки в педагогічному експерименті.*

Методичні рекомендації до проведення заняття.

Максимальна кількість балів за заняття – **3**. Їх складає сумарна кількість балів, зароблених студентами на термінологічному диктанті та в межах обговорення теоретичних питань. Максимальна кількість балів за термінологічний диктант складає 2 бали. 1 бал – за обговорення теоретичних питань. За ґрунтовну відповідь студент отримує 1 бал, за доповнення -0,5 балів.

Орієнтовні завдання для термінологічного диктанту.

В основу завдань термінологічного диктанту покладені поняття, що складають зміст першого і другого питання.

1-варіант. (Загальна оцінка – 2 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. Компонентами структури педагогічного експерименту є...;
2. Основними етапами педагогічного експерименту є...;
3. План експерименту повинний включати...;
4. Розробляючи методику експерименту, варто дотримуватися таких умов...;

2-варіант. (Загальна оцінка – 2 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. Фазами розроблення гіпотези експериментального дослідження є...;
2. При формуванні гіпотези треба дотримуватись таких правил...;
3. Ознаками вдалої гіпотези є...;
4. Шляхами вдалої побудови гіпотези є...

Розгляд третього питання: *Популяції і вибірки в педагогічному експерименті*, радимо розглядати шляхом обговорення в малих групах. Таких груп утворюється **чотири за кількістю позицій у методиці визначення вибірки у педагогічному експерименті**, а саме: сутність вибірки і популяції, їх співвідношення; оптимальна величина експериментальної вибірки; способи добору експериментальних вибірок; використання контрольної групи в педагогічному експерименті.

Розгляд четвертого питання: *Фактори впливу на хід педагогічного експерименту. Експериментальні фактори*, радимо розглядати шляхом обговорення в малих групах. Таких груп утворюється **чотири**, відповідно до важливих позицій питання, а саме: сутність експериментального фактору та експериментальної змінної; залежні і незалежні змінні у педагогічному експерименті; додаткові змінні; способи усунення чи урівноваження додаткових змінних, котрі можуть спотворити результати експерименту

Розгляд останнього п'ятого питання можна розглянути у формі *бліц-опитування*.

Література:

1. Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень / Укладачі Борисюк С.О., Конончук А.І. – Н., 2002.
2. Крушельницька О.В. Методологія і організація наукового дослідження. – К., 2003.

3. Образцов П.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования. - М., 2004.

4. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. - Ніжин, 2015. - 198 с.

5. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. – 71 с.

6. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. –К., 2004. – 240 с.

Модуль IV. Оформлення та форми впровадження результатів науково-педагогічних досліджень (2 години)

Семінарське заняття 4.1. (2 год.)

Тема: Узагальнення, оформлення та форми впровадження результатів науково-педагогічного дослідження

Зміст заняття інтегрує дві частини: обговорення теоретичних питань і термінологічний диктант.

В межах *першої частини* розгляд перших трьох теоретичних питань, здійснюється на основі результатів виконання студентами самостійної роботи до теми (опрацювання рекомендованої літератури за окресленими питаннями):

1. *Методи зведення результатів експериментальних досліджень.*
2. *Подання результатів досліджень у таблицях та графічні методи відображення результатів дослідження.*
3. *Форми звітності як кінцевий результат наукового дослідження.*
4. *Наукова публікація: поняття, функції.*
5. *Основні види наукової публікації.*
6. *Методика підготовки та оформлення наукової публікації.*

З метою перевірки засвоєння студентами останніх трьох питань проводиться термінологічний диктант.

Методичні рекомендації до проведення заняття.

Максимальна кількість балів за заняття – 3. Їх складає сумарна кількість балів, зароблених студентами на термінологічному диктанті та в межах обговорення теоретичних питань. Максимальна кількість

балів за термінологічний диктант складає 1,5 бали. 1,5 балів – за обговорення теоретичних питань. За ґрунтовну відповідь студент отримує 1 бал, за доповнення – 0,5 балів.

Розгляд першого питання: *методи зведення результатів експериментальних досліджень*, радимо розглядати у формі групового обговорення. *Кількість груп створюється по кількості груп методів обробки результатів досліджень:* статистичні, табличні і графічні методи. Кожна група студентів має *проаналізувати* свою групу методів обробки результатів досліджень та *довести її важливість у технології педагогічного експерименту*.

Розгляд другого питання: *подання результатів досліджень у таблицях та графічні методи відображення результатів дослідження*, радимо здійснювати спочатку у формі *бліц-опитування*, в межах якого студенти обговорюють, що таке таблиця та яка її структура.

Далі у *формі дидактичної гри "Збір аргументів за і проти"* Для цього студенти об'єднуються у відповідно до існуючих класифікацій таблиць. Кожна група представляє обговорення типів таблиць в межах обраного критерію класифікації, наголошуючи на перевагах і недоліках у застосуванні таблиць у науковому дослідженні з дошкільної педагогіки.

Розгляд третього питання: *форми звітності як кінцевий результат наукового дослідження*, радимо розглядати у *формі інтелектуальної естафети*. Для цього студенти за бажанням обирають якусь одну з форм звітності, аналізують її та доводять унікальність для презентації результатів наукового дослідження.

За змістом питань 4 – 6, студенти пишуть термінологічний диктант

Орієнтовні завдання для термінологічного диктанту.

В основу завдань термінологічного диктанту покладені поняття, що складають зміст першого і другого питання.

1 варіант. (Загальна оцінка – 2 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. Наукова публікація – це...;
2. Головні функції публікацій...;
3. Наукове видання – це...;
4. До науково-дослідних видань належать...;

2 варіант. (Загальна оцінка – 2 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. До джерелознавчих видань належать...;

2. Вимоги видавничого оформлення видання такі:...
3. Науковий журнал – це... Наукові журнали поділяють на ...;
4. Вимоги до написання наукової статті такі...

Література:

1. Гетманцева Н.Д. Методологія наукових досліджень. Навчальний посібник. –К., 2009. - 390 с.
2. Образцов П.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования. - М., 2004.
3. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. – 71 с.
4. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. - Ніжин, 2015. – 198 с.
5. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. – К., 2004. – 240 с.

**СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ
(ЗАОЧНА ФОРМА НАВЧАННЯ) (6 год.)**

*Модуль I. Основи методології науково-дослідної роботи
(2 години)*

Семінарське заняття 2.5. (2 год.)

Тема: Емпіричні методи наукового дослідження.

Заняття рекомендуємо проводити у формі групового обговорення основних питань семінару:

1. Метод вивчення наукової, психолого-педагогічної, методичної літератури та архівних матеріалів.
2. Опитувальні методи дослідження:
 - а) письмове опитування: анкетування;
 - б) усне опитування: інтерв'ю, бесіда.
3. Рейтингові методи дослідження:
 - а) експертна оцінка;
 - б) тестування;
 - в) метод полярних профілів.
4. Метод спостереження.
5. Проективні методи.

Методичні рекомендації до проведення заняття.

Максимальна кількість балів за заняття – 3. Їх складає сумарна кількість балів, зароблених студентами в обговоренні основних питань семінару. Студенти об'єднуються в п'ять груп відповідно до питань семінару. Аналізуючи особливості кожної групи методів, студенти мають охарактеризувати особливості її застосування у науковому дослідженні з дошкільної педагогіки та довести, що саме ця група найбільш важлива

Література:

1. Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень. / Укладачі Борисик С.О., Конончук А.І. – Н., 2002.
2. Крушельницька О.В. Методологія і організація наукового дослідження. – К., 2003.
3. Образцов П.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования. - М., 2004.
4. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. - Ніжин, 2007.

Модуль II. Технологія педагогічного експерименту (2 години)

Семінарське заняття 3.2. (2 год.)

Тема: Сутність, методика та основні етапи педагогічного експерименту

Зміст заняття інтегрує дві частини: термінологічний диктант та обговорення теоретичних питань.

В межах *другої частини* розгляд теоретичних питань, який здійснюється на основі результатів виконання студентами самостійної роботи до теми (опрацювання рекомендованої літератури за окресленими питаннями):

1. *Процедура та основні етапи педагогічного експерименту.*
2. *Гіпотеза у педагогічному експерименті.*
3. *Популяції і вибірки в педагогічному експерименті.*
4. *Фактори впливу на хід педагогічного експерименту. Експериментальні фактори.*
5. *Аналіз, пояснення і висновки в педагогічному експерименті.*

Методичні рекомендації до проведення заняття.

Максимальна кількість балів за заняття – 3. Їх складає сумарна кількість балів, зароблених студентами на термінологічному диктанті та в межах обговорення теоретичних питань. Максимальна кількість балів за термінологічний диктант складає 2 бали. 1 бал – за обговорення теоретичних питань. За ґрунтовну відповідь студент отримує 1 бал, за доповнення -0,5 балів.

Орієнтовні завдання для термінологічного диктанту.

В основу завдань термінологічного диктанту покладені поняття, що складають зміст першого і другого питання.

1-варіант. (Загальна оцінка – 2 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. Компонентами структури педагогічного експерименту є...;
2. Основними етапами педагогічного експерименту є...;
3. План експерименту повинний включати...;
4. Розробляючи методiku експерименту, варто дотримуватися таких умов...;

2-варіант. (Загальна оцінка – 2 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. Фазами розроблення гіпотези експериментального дослідження є...;
2. При формуванні гіпотези треба дотримуватись таких правил...;
3. Ознаками вдало гіпотези є...;
4. Шляхами вдалої побудови гіпотези є...

Розгляд третього питання: *Популяції і вибірки в педагогічному експерименті*, радимо розглядати шляхом обговорення в малих групах. Таких груп утворюється **чотири за кількістю позицій у методиці визначення вибірки у педагогічному експерименті**, а саме: сутність вибірки і популяції, їх співвідношення; оптимальна величина експериментальної вибірки; способи добору експериментальних вибірок; використання контрольної групи в педагогічному експерименті.

Розгляд четвертого питання: *Фактори впливу на хід педагогічного експерименту. Експериментальні фактори*, радимо розглядати шляхом обговорення в малих групах. Таких груп утворюється **чотири**, відповідно до важливих позицій питання, а саме: сутність експериментального фактору та експериментальної змінної; залежні і незалежні змінні у педагогічному експерименті; додаткові змінні; способи усунення чи урівноваження додаткових змінних, котрі можуть спотворити результати експерименту

Розгляд останнього п'ятого питання можна розглянути у *формі* *бліц-опитування*.

Література:

1. Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень. / Укладачі Борисюк С.О., Конончук А.І. – Н., 2002.
2. Крушельницька О.В. Методологія і організація наукового дослідження. – К., 2003.
3. Образцов П.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования. - М., 2004.
4. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. - Ніжин, 2015. – 198 с.
5. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. - 71 с.
6. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. –К., 2004. – 240 с.

Модуль III. Оформлення та форми впровадження результатів науково-педагогічних досліджень (2 години)

Семінарське заняття 4.1. (2 год.)

Тема: Узагальнення, оформлення та форми впровадження результатів науково-педагогічного дослідження

Зміст заняття інтегрує дві частини: обговорення теоретичних питань і термінологічний диктант.

В межах *першої частини* розгляд перших трьох теоретичних питань, здійснюється на основі результатів виконання студентами самостійної роботи до теми (опрацювання рекомендованої літератури за окресленими питаннями):

1. *Методи зведення результатів експериментальних досліджень.*
2. *Подання результатів досліджень у таблицях та графічні методи відображення результатів дослідження.*
3. *Форми звітності як кінцевий результат наукового дослідження.*
4. *Наукова публікація: поняття, функції.*
5. *Основні види наукової публікації.*
6. *Методика підготовки та оформлення наукової публікації.*

З метою перевірки засвоєння студентами останніх трьох питань проводиться термінологічний диктант.

Методичні рекомендації до проведення заняття.

Максимальна кількість балів за заняття – 3. Їх складає сумарна кількість балів, зароблених студентами на термінологічному диктанті та в межах обговорення теоретичних питань. Максимальна кількість балів за термінологічний диктант складає 1,5 бали. 1,5 балів – за обговорення теоретичних питань. За ґрунтовну відповідь студент отримує 1 бал, за доповнення - 0,5 балів.

Розгляд першого питання: *методи зведення результатів експериментальних досліджень*, радимо розглядати у формі групового обговорення. *Кількість груп створюється по кількості груп методів обробки результатів досліджень:* статистичні, табличні і графічні методи. Кожна група студентів має *проаналізувати* свою групу методів обробки результатів досліджень та *довести її важливість у технології педагогічного експерименту.*

Розгляд другого питання: *подання результатів досліджень у таблицях та графічні методи відображення результатів дослідження*, радимо здійснювати спочатку у формі *бліц-опитування*, в межах якого студенти обговорюють, що таке таблиця та яка її структура.

Далі у *формі дидактичної гри "Збір аргументів за і проти"* Для цього студенти об'єднуються у відповідно до існуючих класифікацій таблиць. Кожна група представляє обговорення типів таблиць в межах обраного критерію класифікації, наголошуючи на перевагах і недоліках у застосуванні таблиць у науковому дослідженні з дошкільної педагогіки.

Розгляд третього питання: *форми звітності як кінцевий результат наукового дослідження*, радимо розглядати у формі *інтелектуальної естафети*. Для цього студенти за бажанням обирають якусь одну з форм звітності, аналізують її та доводять унікальність для презентації результатів наукового дослідження.

За змістом питань 4–6, студенти пишуть термінологічний диктант

Орієнтовні завдання для термінологічного диктанту.

В основу завдань термінологічного диктанту покладені поняття, що складають зміст першого і другого питання.

1 варіант. (Загальна оцінка – 2 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. Наукова публікація – це..;

2. Головні функції публікацій...;
 3. Наукове видання – це..;
 4. До науково-дослідних видань належать...;
- 2 варіант. (Загальна оцінка – 2 бали, кожне питання – 0,5 бали)*
1. До джерелознавчих видань належать...;
 2. Вимоги видавничого оформлення видання такі:...
 3. Науковий журнал – це... Наукові журнали поділяють на ...;
 4. Вимоги до написання наукової статті такі...

Література:

1. Гетманцева Н.Д. Методологія наукових досліджень. Навчальний посібник. – К., 2009. - 390 с.
2. Образцов П.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования. - М., 2004.
3. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. – 71 с.
4. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. - Ніжин, 2015. – 198 с.
5. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. – К., 2004. – 240 с.

ТЕМИ ЛАБОРАТОРНИХ ЗАНЯТЬ

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денна 14	Заочна –
1	2	3	4
1.3.	Інформаційне забезпечення наукових досліджень	2	
2.2.	Науково-категоріальний апарат та основні етапи дослідження	2	
2.4.	Теоретичні та порівняльно-історичні методи психолого-педагогічного дослідження	2	
2.5.	Емпіричні методи психолого-педагогічного дослідження	2	
3.1	Сутність та особливості педагогічного експерименту	2	

Продовження таблиці

1	2	3	4
3.2	Методика та основні етапи педагогічного експерименту	2	
4.1.	Узагальнення, оформлення та форми впровадження результатів науково-педагогічного дослідження	2	

ЛАБОРАТОРНІ ЗАНЯТТЯ (денна форма навчання / 14 год.)

Модуль I: Теоретичні основи вивчення навчальної дисципліни (2 год.)

Лабораторне заняття 1.3. (2 год.)

Тема: Інформаційне забезпечення наукових досліджень

Заняття проводиться у Центральній науковій бібліотеці ім.Вернадського та технічній бібліотеці. Відповідно до обраної теми міні-дослідження (відповідно курсової та дипломної роботи), студенти знайомляться з джерелами наукової інформації та можливостями їх використання у власній науково-дослідній роботі. Зміст діяльності студентів: робота в каталозі - ознайомлення з видами каталогів та правилами роботи з ними. Самостійний підбір студентами літератури (довідникової, психолого-педагогічної, методичної) за темою міні-дослідження.

Засвоюють методику та основні етапи роботи з літературними джерелами; знайомляться з правилами та рекомендаціями щодо роботи з літературними джерелами.

Оцінка виконаної роботи - 3 бали.

Література:

1. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. - 71 с.
2. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. - Ніжин, 2015. – 198 с.
3. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. – К., 2004. - 240 с.

4. Гетманцева Н.Д. Методологія наукових досліджень. Навчальний посібник. – К., 2009. – 390 с.

**Модуль II. Основи методології науково-дослідної роботи
(годин)**

Лабораторне заняття 2.2. (2 год.)

Тема: Науково-категоріальний апарат та основні етапи дослідження.

1. Відповідно до теми власного міні-дослідження (курсової та дипломної роботи), визначити компоненти наукового апарату дослідження: наукову проблему, науковий напрямок, об'єкт, предмет, мету, завдання, методи дослідження, теоретичне значення роботи.

Оцінка виконаної роботи – 1,5 бали, з них: 1 бал - за визначення компонентів наукового апарату власного дослідження, 0,5 бали – за перевірку аналогічної роботи, виконаної іншим студентом.

2. Відповідно до першого етапу реалізації наукового дослідження: підготовка та організація дослідження, розробити зміст (план) курсової роботи.

Оцінка виконаної роботи – 1,5 бали, з них: 1 бал - за виконання власного завдання, 0,5 бали – за перевірку аналогічної роботи, виконаної іншим студентом.

Література:

1. Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень. / Укладачі Борисюк С.О., Конончук А.І. –Н., 2002.

2. Крушельницька О.В.Методологія і організація наукового дослідження. – К., 2003.

3. Образцов П.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования.-М.,2004.

4. Пихтіна Н.П., Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. - Ніжин, 2015. – 198 с.

5. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. - 71 с.

6. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. – К., 2004. – 240 с.

Лабораторне заняття 2.4. (2 год.)

Тема: Теоретичні методи наукового дослідження.

1. Деталізувати предмет дослідження (якщо це організаційно-педагогічні умови чи особливості, конкретизувати їх, тобто назвати які саме) та занести у відповідну таблицю

"Діагностичні можливості емпіричних методів дослідження"

Предмет дослідження:...	Емпіричні методи дослідження

2. Відповідно до окресленого та конкретизованого предмету дослідження, дібрати та зафіксувати в таблиці доцільні емпіричні методи дослідження.

3. Перевірити виконану роботу сусіда за столом.

За заняття студент отримує 3 бали. З них 2 бали – за виконану роботу, 1 бал за перевірку виконаної сусідом власної аналогічної роботи.

1. Дібрати та обґрунтувати застосування у теоретичній та емпіричній частинах власного дослідження теоретичних чи порівняльно-історичних методів.

2. Здійснити за їх допомогою психолого-педагогічний аналіз окремих аспектів об'єкту чи предмету дослідження в межах одного параграфу (на вибір)

Оцінка виконаної роботи - 3 бали.

3. Перевірити та оцінити якість виконання власних першого і другого завдань сусідом за столом.

Оцінка виконаної роботи - 1 бал.

Література:

1. Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень. / Укладачі Борисюк С.О., Конончук А.І. – Н., 2002.

2. Крушельницька О.В. Методологія і організація наукового дослідження. – К., 2003.

3. Образцов П.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования. - М., 2004.

4. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. - Ніжин, 2015. – 198 с.

5. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. – 71 с.

6. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. – К., 2004. – 240 с.

Лабораторне заняття 2.5. (2 год.)

Тема: Емпіричні методи науково-педагогічного дослідження.

1. Відповідно до окреслених у власно складених в межах теми 2.2. таблицьках "Діагностичні можливості емпіричних методів дослідження" розробити такі опитувальні методи:

- а) анкетування;
- б) інтерв'ю;
- в) бесіда;

2. Відповідно до окреслених у таблиціці "Діагностичні можливості емпіричних методів дослідження" розробити програму спостереження.

3. Відповідно до окреслених у таблиціці "Діагностичні можливості емпіричних методів дослідження" розробити або дібрати методики для емпіричного вивчення інтегрального критерію вивчення ефективності окресленого у дослідженні предмету (організаційно-педагогічних умов чи особливостей).

Підготуватись до презентації відібраних чи розроблених емпіричних методів в межах емпіричної частини власного міні-дослідження та аналізу доцільності їх застосування.

Оцінка виконаної роботи *3 бали*.

5. Знайти у періодичних виданнях статті, що стосуються передового педагогічного досвіду щодо проблеми власного дослідження та здійснити узагальнення такого педагогічного досвіду.

Оцінка виконаної роботи *1,5 бали*.

Література:

1. Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень. / Укладачі Борисик С.О., Конончук А.І. – Н., 2002.

2. Крушельницька О.В.Методологія і організація наукового дослідження. – К., 2003.

3. Образцов П.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования. - М., 2004.

4. Пихтіна Н.П., Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. - Ніжин, 2015. – 198 с.

Модуль III. Технологія педагогічного експерименту (2 годин)

Лабораторне заняття 3.2 (3 год.)

Тема: Методика та основні етапи педагогічного експерименту

Завдання до заняття:

1. Відповідно до завдань й основних етапів власного міні-дослідження та вимог до його організації, розробити програму констатувального експерименту.

2. Відповідно до завдань й основних етапів власного міні-дослідження та вимог до його організації, розробити програму формувального етапу експерименту.

Максимальна кількість балів – 3 (1,5 – за кожне завдання)

Завдання на занятті:

1. Перевірити та оцінити якість виконання першого і другого завдань сусідом за столом.

2. Визначити типові помилки при розробці методики констатувального і формувального етапів педагогічного експерименту та шляхів їх подолання.

Максимальна кількість балів за перевірку - 1

Література:

1. Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень. / Укладачі Борисюк С.О., Конончук А.І. – Н., 2002.

2. Крушельницька О.В. Методологія і організація наукового дослідження. – К., 2003.

3. Образцов П.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования. - М., 2004.

4. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. - Ніжин, 2015. – 198 с.

5. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. – 71 с.

6. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. – К., 2004. – 240 с.

Модуль IV. Оформлення та форми впровадження результатів науково-педагогічних досліджень (2 годин)

Лабораторне заняття 4.1. (2 год.)

Тема: Оформлення та форми впровадження результатів науково-педагогічного дослідження

1. Відповідно до висунутих у власному дослідженні дослідницьких завдань окреслити та застосувати методи статистичної обробки результатів психолого-педагогічного дослідження:

А) використання методів математичної статистики і обробки результатів психолого-педагогічного дослідження;

Б) застосування; табличних методів обробки результатів психолого-педагогічного дослідження;

В) використання графічних методів обробки результатів психолого-педагогічного дослідження.

Максимальна кількість балів – 3 (1 бал за кожне підзавдання).

2. Перевірити та оцінити якість виконання власного першого завдання сусідом за столом.

Максимальна кількість балів за перевірку – 1.

2. Оформити власне міні-дослідження, підготуватись до його презентації (*оцінюється за шкалою міні-дослідження*).

3. За результатами виконання наукового дослідження в межах курсової роботи, підготувати наукову статтю за вимогами обсягом до 6-ти сторінок (*оцінюється за шкалою міні-дослідження*).

4. Підготуватися до презентації та захисту результатів курсової роботи.

5. Аналіз типових помилок студентів у процесі виконання та під час захисту курсової роботи (на основі врахуванням . вимог до їх оформлення й захисту).

Література:

1. Гетманцева Н.Д. Методологія наукових досліджень. Навчальний посібник. – К., 2009. – 390 с.

2. Образцов П.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования. - М., 2004.

3. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. - 71с.

4. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. - Ніжин, 2015. - 198с..

5. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. -К., 2004. – 240 с.

Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денна	Заочна
1.1.	Предмет, завдання, особливості вивчення дисципліни "Основи наукових досліджень"	4	7
1.2.	Наукова діяльність та її роль у суспільно-економічному розвитку держави	4	7
1.3	Інформаційне забезпечення наукових досліджень	5	7
2.1	Поняття про методологію досліджень: види і функції наукових досліджень	4	7
2.2.	Науково-категоріальний апарат та основні етапи дослідження.	5	7
2.3.	Методи наукового пізнання. Класифікація методів психолого-педагогічного дослідження	5	7
2.4.	Теоретичні та порівняльно-історичні методи психолого-педагогічного дослідження	5	7
2.5.	Емпіричні методи психолого-педагогічного дослідження	5	7
3.1	Сутність та особливості педагогічного експерименту	5	7
3.2	Методика та основні етапи педагогічного експерименту.	5	7
4.1.	Узагальнення, оформлення та форми впровадження результатів науково-педагогічного дослідження	5	7

САМОСТІЙНА РОБОТА
(денна та заочна форми навчання 52/ 78 год.)

Модуль I. Теоретичні основи вивчення навчальної дисципліни
(13 / 21 год.)

Тема 1.1: Предмет, завдання, теоретичні основи курсу (4 / 7 год.)

1. Здійснити аутодіагностику власних дослідницьких умінь та навичок. Визначити їх місце у структурі власної професійної майстерності, значення у виконанні науково-дослідної роботи під час навчання у вузі та майбутній професійній діяльності вихователя.

2. Обміркувати можливі проблеми і складнощі у вивченні дисципліни "Основи наукових досліджень" (на основі попереднього ознайомлення зі змістом відповідних навчальної та робочої програм).

3. Спрогнозувати можливі складнощі в межах технології виконання власного наукового міні-дослідження.

Література:

1. Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень. / Укладачі Борисюк С.О., Конончук А.І. – Н., 2002.

2. Крушельницька О.В. Методологія і організація наукового дослідження. – К., 2003.

3. Образцов П.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования. - М., 2004.

4. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. - Ніжин, 2015. - 198 с.

5. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. – 71 с.

6. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. – К., 2004. – 240 с.

Тема 1.2.: Наукова діяльність та її роль у суспільно-економічному розвитку держави. (4 / 7 год.)

1. Опрацювати рекомендовану літературу та підготуватись до обговорення питань семінарського заняття 1.2., а саме:

1. *Сутність науки як сфери людської діяльності;*
2. *Суть і структура процесу пізнання. Наукове пізнання;*

3. *Алгоритм формування наукових знань;*
 4. *Класифікація наук;*
 5. *Організація наукової діяльності в Україні.*
2. Підготуватись до термінологічного диктанту з теми 1.2.

Орієнтовні завдання для термінологічного диктанту.

В основу завдань термінологічного диктанту покладені поняття, що складають зміст першого питання.

1 варіант. (Загальна оцінка – 1,5 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. Чинниками розвитку освіти і науки в Україні є ...;
2. Наука – це ...;
3. Метою науки є
4. Предметом науки є

2 варіант. (Загальна оцінка – 1,5 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. Пізнання – це
2. Наукове пізнання
3. Елементами чуттєвого пізнання є...;
4. Елементами раціонального пізнання є...

Література:

1. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. – 71 с.
2. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. - Ніжин, 2016. – 217 с.
3. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. – К., 2004. – 240 с.
4. Гетманцева Н.Д. Методологія наукових досліджень. Навчальний посібник. – К., 2009. - 390 с.

Тема 1.3.: Інформаційне забезпечення наукових досліджень

(5 / 7 год.)

1. Підготуватись до обговорення питань семінарського заняття 1.3., а саме:
 - А) Наукова інформація та її роль у проведенні наукового дослідження;
 - Б) Джерела наукової інформації. Первинна і вторинна інформація;

В) Джерела інформації та їх використання у науково-дослідній роботі;

Г) Методика та основні етапи роботи з літературними джерелами;

Д) Правила та рекомендації щодо роботи з літературними джерелами.

2. Завершити підбір та оформлення окресленої в межах науково-педагогічного дослідження літератури.

Література:

1. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. - 71 с.

2. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. - К., 2004. - 240 с.

3. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. - Ніжин, 2016. - 217 с.

4. Гетманцева Н.Д. Методологія наукових досліджень. Навчальний посібник. - К., 2009. - 390 с.

Модуль II. Основи методології науково-дослідної роботи (25 / 35 години)

Тема 2.1.: Поняття про методологію досліджень: види і функції наукових досліджень (5 / 7 год.)

Завдання до семінарського заняття:

На основі опрацювання рекомендованої літератури, підготуватися до розгляду у теоретичних питань:

1. *Поняття про методологію досліджень: види і функції наукових досліджень;*

2. *Класифікація методів наукового пізнання: філософські, загальнонаукові логічні методи, дисциплінарні, методи міждисциплінарного дослідження, частково наукові методи;*

3. *Методологічні принципи психолого-педагогічного дослідження.*

Завдання до лабораторного заняття:

1. Спрогнозувати та обґрунтувати можливості застосування в межах власної курсової та дипломної роботи методів наукового пізнання: філософських, загальнонаукових, частковонаукових, дисциплінарних, міждисциплінарних.

2. Спрогнозувати та обґрунтувати можливості застосування в межах власної курсової та дипломної роботи методів психолого-педагогічного дослідження, враховуючи найбільш поширені їх класифікації.

Література:

1. Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень. / Укладачі Борисюк С.О., Конончук А.І. – Н., 2002.
2. Крушельницька О.В. Методологія і організація наукового дослідження. – К., 2003.
3. Образцов П.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования. - М., 2004.
4. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. - Ніжин, 2015. – 198 с.
5. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. – 71 с.
6. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. – К., 2004. – 240 с.

Тема 2.2.: Науково-категоріальний апарат та основні етапи дослідження (5 / 7 год.)

Завдання до лабораторного заняття:

1. Відповідно до теми власного міні-дослідження (курсвої та дипломної роботи), визначити компоненти наукового апарату дослідження: наукову проблему, науковий напрямок, об'єкт, предмет, мету, завдання, методи дослідження, теоретичне значення роботи.
2. Відповідно до першого етапу реалізації наукового дослідження: підготовка та організація дослідження, розробити зміст (план) курсової роботи.

Література:

1. Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень. / Укладачі Борисюк С.О., Конончук А.І. – Н., 2002.
2. Крушельницька О.В. Методологія і організація наукового дослідження. – К., 2003.
3. Образцов П.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования. - М., 2004.

4. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. - Ніжин, 2007. – 45 с.

5. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. - 71 с.

6. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. – К., 2004. – 240 с.

Тема 2.3.: Методи наукового пізнання. Класифікація методів психолого- педагогічного дослідження. (5 /7 год.)

Завдання до семінарського заняття:

1. На основі опрацювання рекомендованої літератури, підготуватися до розгляд у теоретичних питань семінарського заняття 2.3., а саме: *Методологія педагогіки: сутність, завдання, функції, аспекти, рівні;*

1. *Методологічні принципи психолого-педагогічного дослідження;*

2. *Класифікація методів психолого-педагогічного дослідження.*

2. Підготуватися до термінологічного диктанту.

Орієнтовні завдання для термінологічного диктанту.

В основу завдань термінологічного диктанту покладені поняття, що складають зміст першого питання.

1 варіант. (Загальна оцінка – 1,5 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. Методологія науки – це...

2. Методологія педагогіки – це...

3. Функції методології педагогіки такі:

2 варіант. (Загальна оцінка – 1,5 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. Завдання методології педагогіки такі:

2. Загальнонаукові принципи психолого-педагогічного дослідження такі...

3. Частково наукові принципи психолого-педагогічного дослідження

Завдання до лабораторного заняття:

1. Деталізувати предмет дослідження (якщо це організаційно-педагогічні умови чи особливості, конкретизувати їх, тобто назвати які саме) та занести у відповідну табличку

"Діагностичні можливості емпіричних методів дослідження"

Предмет дослідження:...	Емпіричні методи дослідження

2. Відповідно до окресленого та конкретизованого предмету дослідження, дібрати та зафіксувати в табличці доцільні емпіричні методи дослідження.

Література:

1. Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень. / Укладачі Борисюк С.О., Конончук А.І. – Н., 2002.
2. Крушельницька О.В. Методологія і організація наукового дослідження. – К., 2003.
3. Образцов П.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования. - М., 2004.
4. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. - Ніжин, 2007. – 45 с.
5. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. - 71 с.
6. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. – К., 2004. – 240 с.

Тема 2.4.: Теоретичні методи наукового дослідження.

(5 / 7 год.)

Завдання до семінарського заняття:

1. На основі опрацювання рекомендованої літератури, підготуватися до розгляд у теоретичних питань семінарського заняття 2.4, а саме:
 1. *Суть, специфіка і форми теоретичного пізнання.*
 2. *Основні особливості і функції теорії.*
 3. *Використання загальнонаукових логічних методів як теоретичної основи психолого-педагогічного дослідження.*
 4. *Порівняльно-історичні методи у психолого-педагогічному дослідженні.*
2. *Підготуватися до термінологічного диктанту.*

Орієнтовні завдання для термінологічного диктанту.

В основу завдань термінологічного диктанту покладені поняття, що складають зміст першого і другого питання.

1 варіант. (Загальна оцінка – 2 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. Дескриптивна функція науки полягає в...
2. Прескриптивна функція науки полягає в...
3. Загальнонаукові теоретичні методи – це...
4. До загальнонаукових теоретичних методів відносять..

Завдання до лабораторного заняття:

1. Дібрати та обґрунтувати застосування у теоретичній та емпіричній частинах власного дослідження теоретичних чи порівняльно-історичних методів.

2. Здійснити за їх допомогою психолого-педагогічний аналіз окремих аспектів об'єкту чи предмету дослідження в межах одного параграфу (на вибір)

Література:

1. Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень. / Укладачі Борисюк С.О., Конончук А.І. – Н., 2002.

2. Крушельницька О.В. Методологія і організація наукового дослідження. – К., 2003.

3. Образцов П.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования. - М., 2004.

4. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. - Ніжин, 2007. – 45 с.

5. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. – 71 с.

6. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. – К., 2004. – 240 с.

Тема 2.5.: Емпіричні методи науково-педагогічного дослідження

(5 / 7 год.)

Завдання до семінарського заняття:

Підготуватись до обговорення питань семінарського заняття 2.5, а саме:

1. Метод вивчення наукової, психолого-педагогічної, методичної літератури та архівних матеріалів.
2. Опитувальні методи дослідження:
 - а) письмове опитування: анкетування;
 - б) усне опитування: інтерв'ю, бесіда.
3. Рейтингові методи дослідження:
 - а) експертна оцінка;
 - б) тестування;
 - в) метод полярних профілів.
4. Метод спостереження.
5. Проективні методи.

Завдання до лабораторного заняття:

1. Відповідно до окреслених у власно складених в межах теми 2.2. таблицях *"Діагностичні можливості емпіричних методів дослідження"* розробити такі опитувальні методи:

- а) анкетування;
- б) інтерв'ю;
- в) бесіда;

2. Відповідно до окреслених у таблиці *"Діагностичні можливості емпіричних методів дослідження"* розробити програму спостереження.

3. Відповідно до окреслених у таблиці *"Діагностичні можливості емпіричних методів дослідження"* розробити або дібрати методики для емпіричного вивчення інтегрального критерію вивчення ефективності окресленого у дослідженні предмету (організаційно-педагогічних умов чи особливостей).

Підготуватись до презентації відібраних чи розроблених емпіричних методів в межах емпіричної частини власного мінідослідження та аналізу доцільності їх застосування.

4. Знайти у періодичних виданнях статті, що стосуються передового педагогічного досвіду щодо проблеми власного дослідження та здійснити узагальнення такого педагогічного досвіду.

Література:

1. Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень. / Укладачі Борисик С.О., Конончук А.І. – Н., 2002.

2. Крушельницька О.В. Методологія і організація наукового дослідження. – К., 2003.

3. Образцов П.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования. - М., 2004.

4. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. - Ніжин, 2007. – 45 с.

5. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. – 71 с.

***Модуль III. Технологія педагогічного експерименту
(10 / 15 годин)***

**Тема 3.1.: Сутність та особливості педагогічного експерименту
(5 / 7 год.)**

Завдання до семінарського заняття:

Підготуватись до обговорення питань семінарського заняття 3.1., а саме:

1. Сутність і функції педагогічного експерименту;
2. Особливості педагогічного експерименту;
3. Ознаки, завдання, структура педагогічного експерименту;
4. Види експерименту.

Підготуватися до термінологічного диктанту.

Орієнтовні завдання для термінологічного диктанту.

В основу завдань термінологічного диктанту покладені поняття, що складають зміст першого, другого і третього питання.

1 варіант. (Загальна оцінка – 1,5 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. Педагогічний експересент – це...
2. Метою педагогічного експерименту є ...
3. Об'єктом педагогічного експерименту є...
4. Предметом педагогічного експерименту є...

2 варіант. (Загальна оцінка – 1,5 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. Педагогічний експеримент розв'язує наступні завдання...
2. Особливостями педагогічного експерименту є...
3. Етапами педагогічного експерименту є...
4. Завданнями педагогічного експерименту є...

Завдання до лабораторного заняття:

1. Перевірити та оцінити якість розробки програми педагогічного експерименту, що представлені у виконаних студентами попередніх курсів дипломних роботах на здобуття ОКР "Бакалавр".

2. Визначити типові помилки при розробці методики констатувального експерименту та шляхів їх подолання.

Література:

1. Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень / Укладачі Борисюк С.О., Конончук А.І. – Н., 2002.

2. Крушельницька О.В. Методологія і організація наукового дослідження. – К., 2003.

3. Образцов П.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования. - М., 2004.

4. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. - Ніжин, 2015. – 198 с.

5. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. – 71 с.

6. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. – К., 2004. – 240 с.

Тема 3.2.: Методика та основні етапи педагогічного експерименту. ***(5 / 8 год.)***

Завдання до семінарського заняття:

Підготуватись до обговорення питань семінарського заняття 3.2..., а саме:

- 1. Процедура та основні етапи педагогічного експерименту.*
- 2. Гіпотеза у педагогічному експерименті.*
- 3. Популяції і вибірки в педагогічному експерименті.*
- 4. Фактори впливу на хід педагогічного експерименту. Експериментальні фактори.*
- 5. Аналіз, пояснення і висновки в педагогічному експерименті.*

Підготуватися до термінологічного диктанту.

Орієнтовні завдання для термінологічного диктанту.

В основу завдань термінологічного диктанту покладені поняття, що складають зміст першого і другого питання.

1 варіант. (Загальна оцінка – 2 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. Компонентами структури педагогічного експерименту є...;
2. Основними етапами педагогічного експерименту є...;
3. План експерименту повинний включати...;
4. Розробляючи методикау експерименту, варто дотримуватися таких умов...;

2 варіант. (Загальна оцінка – 2 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. Фазами розроблення гіпотези експериментального дослідження є...;
2. При формуванні гіпотези треба дотримуватись таких правил...;
3. Ознаками вдало гіпотези є...;
4. Шляхами вдалої побудови гіпотези є..

Завдання до лабораторного заняття:

1. Відповідно до завдань й основних етапів власного міні-дослідження та вимог до його організації, розробити програму констатувального експерименту.

2. Відповідно до завдань й основних етапів власного міні-дослідження та вимог до його організації, розробити програму формувального етапу експерименту.

Література:

1. Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень. / Укладачі Борисюк С.О., Конончук А.І. – Н., 2002.

2. Крушельницька О.В. Методологія і організація наукового дослідження. – К., 2003.

3. Образцов П.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования. - М., 2004.

4. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. - Ніжин, 2007. – 45 с.

5. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. – 71 с.

6. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. – К., 2004. – 240 с.

Модуль IV. Оформлення та форми впровадження результатів науково-педагогічних досліджень (5 / 7 год.)

Тема 4.1.: Оформлення та форми впровадження результатів науково-педагогічного дослідження (5 / 7 год.)

Завдання до семінарського заняття:

Підготуватись до обговорення питань перших трьох питань семінарського заняття 4.1..., а саме:

1. *Методи зведення результатів експериментальних досліджень.*
2. *Подання результатів досліджень у таблицях та графічні методи відображення результатів дослідження.*
3. *Форми звітності як кінцевий результат наукового дослідження.*

Підготуватися до термінологічного диктанту.

Орієнтовні завдання для термінологічного диктанту.

В основу завдань термінологічного диктанту покладені поняття, що складають зміст 4 – 6 питань.

1 варіант. (Загальна оцінка – 2 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. Наукова публікація – це..;
2. Головні функції публікацій...;
3. Наукове видання – це..;
4. До науково-дослідних видань належать...;

2 варіант. (Загальна оцінка – 2 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. До джерелознавчих видань належать...;
2. Вимоги видавничого оформлення видання такі...;
3. Науковий журнал – це... Наукові журнали поділяють на ...;
4. Вимоги до написання наукової статті такі...

Завдання до лабораторного заняття:

1. Відповідно до висунутих у власному дослідженні дослідницьких завдань окреслити та застосувати методи статистичної обробки результатів психолого-педагогічного дослідження:

А) використання методів математичної статистики і обробки результатів психолого-педагогічного дослідження;

Б) застосування; табличних методів обробки результатів психолого-педагогічного дослідження;

В) використання графічних методів обробки результатів психолого-педагогічного дослідження.

2. Оформити власне міні-дослідження, підготуватись до його презентації.

3. За результатами виконання наукового дослідження в межах курсової роботи, підготувати наукову статтю за вимогами обсягом до 6-ти сторінок.

Література:

1. Гетманцева Н.Д. Методологія наукових досліджень. Навчальний посібник. – К., 2009. – 390 с.

2. Образцов П.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования. - М., 2004.

3. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. – 71 с.

4. Пихтіна Н.П. Методика

5. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. – К., 2004. – 240 с.

VII. Методи навчання

Традиційна лекція, інноваційна лекція, лекція з використанням мультимедійних засобів та клікер-технологій, семінар, лабораторне заняття, дидактичні ігри, ділові ігри, екскурсія до ЦНБ ім. І.Вернадського.

VIII. Форми і методи поточного та підсумкового контролю

МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

Поточне оцінювання:

Усне опитування: бліц-опитування, доповідь, доповнення, презентації міні-досліджень, колективне обговорення та експертна оцінка міні-досліджень, виконання практичних завдань; оцінювання виконання самостійної роботи.

Письмове опитування: термінологічні диктанти, модульна контрольна робота, міні-досліджень (письмові чи електронні версії), розроблені емпіричні методи дослідження; оцінювання виконання самостійної роботи.

Модульний контроль (модульні контрольні роботи).

Підсумкове оцінювання: екзамен.

РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ СТУДЕНТИ

Денна форма навчання

Заняття	ЗМ №1			ЗМ №2					ЗМ №3		ЗМ №4	ІНДЗ	Сума
	1.1.	1.2.	1.3.	2.1.	2.2.	2.3.	2.4.	2.5.	3.1.	3.2.	4.1.		
		3					3	3		3	3	35	35
Сем.													15
Лаб			3		3		3	5	3	5	3		25
Мод. КР	5			10					5		5		25

РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ СТУДЕНТИ

(заочна форма навчання)

Змістовий модуль 1			Змістовий модуль 2						Змістовий модуль 3			Змістовий модуль 4		Екз.	Сума
1.1	1.2	1.3	2.1	2.2	2.3	2.4	2.5	2.6	3.1	3.2	3.3	4.1	4.2		
0	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	10	30	100
5 балів складають: присутність (1 бал); наявність конспекту (2 бали); відповідь (2 бали).															
10 балів складають: присутність (1 бал); відповідь (1 бал); компоненти наукового апарату дослідження (8 балів).															

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ (денна форма навчання / 10 год.)

Завдання 1. Наукове міні-дослідження актуальної проблеми дошкільної педагогіки

Завдання 2. Підготовка наукової статті та її подання до студентського наукового збірника.

Завдання 1. Наукове міні-дослідження (15 балів) ТЕХНОЛОГІЯ ВИКОНАННЯ НАУКОВОГО МІНІ- ДОСЛІДЖЕННЯ

Згідно з навчальною програмою дисципліни "ОНД", студенти у процесі її вивчення мають виконати два індивідуальних творчих завдання. Для їх виконання відводиться 10 годин та 35 балів: відповідно, за перше – 25 балів, за друге – 10.

Завдання для індивідуальної роботи

Завдання № 1

Виконання міні-наукового дослідження за обраною темою (25 балів) (тематика міні-досліджень додається)

Тема наукового міні-дослідження повторює тему курсової (дипломної роботи). Міні-дослідження виконується протягом двох семестрів і є передзаліковою роботою.

Компоненти дослідження віддзеркалюють окремі частини курсової роботи, а етапи у їх виконанні зорієнтовані на логіку змісту навчальної дисципліни "ОНД".

Виконуються частини дослідження відповідно до завдань самостійної роботи в межах лабораторних занять, подаються для перевірки у паперовій папці. Перевіряються викладачем, оцінюються, обговорюються на заняттях і студенти мають можливість зрозуміти сутність допущених помилок та виправити їх, засвоїти технологію виконання наукової роботи з дошкільної педагогіки та фахових методик дошкільної освіти.

Папка з міні-дослідженням може бути підписана у довільній формі, головне, щоб була точно сформульована тема і вказане прізвище та ім'я студента, науковий керівник.

Компоненти (частини) міні-дослідження:

10. Компоненти наукового апарату, що визначені відповідно до теми дослідження (науковий напрямок, наукова проблема, тема дослідження, об'єкт, предмет, мета та завдання дослідження) – 2 бали.

11. Зміст (має відображати зміст курсової роботи) – 1 бал.

12. Вступ з вказуванням компонентів наукового апарату дослідження – 3 бали.

13. Зміст одного з параграфів курсової роботи (на вибір) – 5 балів.

14. Табличка "Діагностичні можливості емпіричних методів дослідження" – 2 бали.

15. Бланк розроблених діагностичних методик відповідно до власної теми дослідження – 3 бали.

16. Програма констатувального експерименту (тезово) – 2 бали.

17. Програма формульовального експерименту (тезово) – 2 бали.

18. Висновки до одного з розділів роботи – 2 бали.

19. Висновки за одним із завдань дослідження (на вибір) – 2 бали.

20. Фрагмент списку використаних у курсовій роботі джерел, оформлених за вимогами (5 позицій) – 1 бал.

Вимоги до виконання міні-дослідження

- Виконується за чітким алгоритмом, який визначається логікою і змістом дисципліни (тематичним планом);
- Перед здачею на перевірку обов'язково погоджується з науковим керівником;
- Подається на перевірку вчасно в надрукованому вигляді та вкладається в картонну папку;
- Перевірені варіанти зберігаються в папці в окремому файлі;
- Окремі частини дослідження, що мають значні виправлення виконуються повторно.

Частини наукового міні-дослідження, що виконуються студентами:

1. Титульна сторінка (підписується в довільній формі) приклеюється на папку;
2. Компоненти наукового апарату дослідження;
3. Зміст міні-дослідження (план);
4. Вступ (аналогічний до вступу до КР);
5. Текст одного з параграфів КР (на вибір);

6. Табличка "Діагностичні можливості емпіричних методів дослідження";

7. Окремі емпіричні методи, що розроблялись власноруч;

8. Висновки за одним теоретичним завданням (на вибір)

9. Програма констатувального експерименту;

10. Зразок обробки кількісних показників, отриманих в експерименті;

11. Тезово програма формувального експерименту;

12. Один параграф емпіричної частини дослідження;

13. Висновки за одним емпіричним завданням;

14. Оформлений за новими вимогами список використаних

джерел.

Орієнтовна тематика міні-наукових досліджень до курсу.

1. Індивідуальний підхід до виховання і навчання дитини в умовах дошкільного закладу.

2. Виховання у дошкільників патріотичних почуттів.

3. Власний приклад як метод морального виховання дошкільників.

4. Виховання навичок моральної поведінки у дошкільному віці.

5. Формування культурно-гігієнічних навичок у молодших дошкільників.

6. Виховання культури спілкування у молодших дошкільників.

7. Формування у молодших дошкільників трудових умінь під час виконання доручень.

8. Сенсорне виховання дітей у процесі ігор з природнім матеріалом.

9. Педагогічні умови розвитку театралізованих ігор (на прикладі конкретної вікової групи).

10. Особливості керівництва сюжетно-рольовими іграми (на прикладі конкретної вікової групи).

11. Навчально-виховна роль прогулянок у дошкільному закладі.

12. Умови формування повноцінних знань дітей у повсякденному житті.

13. Виховання у старших дошкільників позитивного ставлення до школи.

14. Особливості виховання обдарованої дитини дошкільного віку.

15. Особливості виховання дошкільників засобами народної педагогіки.

16. Дидактичні ігри та їх роль у підготовці дошкільника до школи.

17. Роль іграшки у вихованні дітей раннього віку.

18. Причини порушень поведінки дітьми дошкільного віку.

19. Фізичний розвиток та загартування дітей дошкільного віку.

20. Художньо-естетичний розвиток дошкільника засобами театралізованої діяльності.

21. Наслідки виховання дошкільника у неблагополучній сім'ї.

22. Роль режисерських ігор у формуванні особистості дошкільника.

23. Особливості співпраці ДНЗ з сім'єю дошкільника.

24. Особливості співпраці ДНЗ з школою.

25. Виховання у дітей старшого дошкільного віку культури поведінки.

26. Педагогічні умови успішності співпраця вихователів з батьками та рідними дітей.

27. Педагогічні умови залучення старших дошкільників до домашньої праці.

28. Формування гігієнічних навичок у дітей раннього віку в сім'ї.

29. Педагогічні умови формування самостійності у старших дошкільників.

30. Дидактичні ігри як засіб формування навчальних умінь старших дошкільників.

31. Виховання у дітей дбайливого ставлення до дітей та іграшок.

32. Педагогічні умови виховання любові та дбайливого ставлення до природи.

33. Виховання чесності та правдивості у дітей дошкільного віку.

34. Інтелектуальна підготовка дітей до навчання в школі.

35. Індивідуальна робота з дітьми, які порушують правила поведінки.

36. Формування пізнавальних інтересів у дітей 5-го року життя.

37. Формування у старших дошкільників доброзичливого ставлення до молодших дітей.

38. Українська народна гра та іграшка як засіб національного виховання.

39. Виховання дружніх стосунків у дітей старшого дошкільного віку засобами творчої гри.

40. Виховання працьовитості у старших дошкільників шляхом ознайомлення з трудовими традиціями.

41. Виховання у дошкільників поваги до праці дорослих шляхом ознайомлення з професіями.

ЗРАЗОК ВИКОНАННЯ МІНІ-НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
на тему: **"Соціалізація старших дошкільників як умова**
попередження їх негативної поведінки напередодні вступу до
школи" (Додаток А)

Завдання 2. Студентська наукова стаття (10 балів)
ВИМОГИ ДО НАПИСАННЯ НАУКОВОЇ СТАТТІ

Статті мають бути відредаговані та відкоректовані обсягом 5-6 сторінок у такому *оформленні*:

- УДК (великими літерами жирним шрифтом, ліворуч);
- назва статті (великими літерами жирним шрифтом, відцентрована);
- ім'я та прізвище автора (жирним курсивом, праворуч); наступний рядок - назва вузу та міста (курсивом, праворуч);
- через рядок подається основний текст: шрифт Тітез №\¥ Яотап, розмір 14 кеглів, без переносів, міжрядковий інтервал 1,5, абзацний відступ - 1 см; всі поля по 2 см;
- посилання в тексті подавати у квадратних дужках із зазначенням порядкового номера джерела та сторінки, наприклад: [5, с.87], де 5 - номер джерела за списком літератури, с.87 - сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [3; 5; 7] або [3,с.145;5,с.25;7,с.348]
- через рядок після основного тексту подається література в алфавітному порядку або в порядку їх використання в тексті (не більше 10 джерел).

Обов'язкова інформація, що має бути відображена у науковій статті 1) актуальність проблеми, яка висвітлюється у статті (до 3 сторінки); 2) мета і завдання написання статті (до 0,5 сторінки); 3) виклад основного матеріалу (до 3-4 сторінок); 4) висновки (до 0,5 сторінки); 5) література.

ЗРАЗОК НАПИСАННЯ НАУКОВОЇ СТАТТІ (Додаток Б.)

Завдання до модульних контрольних робіт

Модульна контрольна робота №1

1 варіант *(оцінюється в 5 балів)*

1. Обґрунтувати важливість наукової діяльності через її організацію в Україні;
2. Наукове пізнання як алгоритм формування наукових знань;
3. Проаналізувати науково-пошуковий апарат бібліотеки;
4. Джерела інформації та її роль у науково-дослідній роботі.

2 варіант *(оцінюється в 5 балів)*

1. Сутність і мета науки як сфери людської діяльності;
2. Організація наукової діяльності в Україні. Класифікація наук;
3. Первинна і вторинна інформація у науковому дослідженні;
4. Каталоги як основа пошуково-інформаційного апарату бібліотеки.

Модульна контрольна робота №2

1 варіант *(оцінюється в 5 балів)*

1. Пізнання, наукове пізнання, науково-педагогічне дослідження: сутність та взаємозв'язок;
2. Методи наукового пізнання;
3. Характеристика основних етапів науково-педагогічного дослідження.

2 варіант *(оцінюється в 5 балів)*

1. Компоненти наукового апарату дослідження та їх роль у науково-дослідній роботі;
2. Завдання, функції, аспекти методології педагогіки;
3. Класифікація методів психолого-педагогічного дослідження.

Модульна контрольна робота №3

1 варіант *(оцінюється в 10 балів)*

1. Педагогічний експеримент: сутність, різновиди, функції;

2. Емпіричні методи дослідження: сутність, класифікація. Опитувальні методи;
3. Рейтингові методи дослідження.

2 варіант (оцінюється в 10 балів)

1. Етапи педагогічного експерименту. Популяція і вибірка в педагогічному експерименті;
2. Емпіричні методи дослідження: сутність, класифікація. Проективні методи;
3. Тестування та спостереження як емпіричні методи.

Модульна контрольна робота №4

1 варіант (оцінюється в 5 балів)

1. Статистичні методи зведення результатів експериментальних досліджень;
2. Сутність і види таблиць;
3. Форми звітності як кінцевий результат наукового дослідження.
4. Вимоги до структури, змісту та оформлення статті.

2 варіант (оцінюється в 5 балів)

Табличні методи зведення результатів експериментальних досліджень;

1. Структура таблиці та вимоги до її оформлення;
2. Графічні методи зведення результатів експериментальних досліджень;
3. Наукова публікація та її види;

Орієнтовні питання до екзамену

1. Рівні професійної майстерності. Рівень професійної творчості і науково-дослідна робота.
2. Сутність та особливості науково-педагогічного дослідження.
3. Компоненти наукового апарату у дослідженні.
4. Основні етапи наукового дослідження.
5. Організація наукової діяльності в Україні.
6. Класифікація наук.
7. Інформація та її роль в організації наукового дослідження.
8. Первинна і вторинна інформація та наукове дослідження.

9. Основні методи емпіричних і теоретичних наукових досліджень.

10. Поняття “соціально-педагогічне дослідження”.

11. Структура процесу соціально-педагогічного дослідження та загальна характеристика його основних етапів.

12. Особливості організації і проведення науково-педагогічних досліджень в курсовому, дипломному, кваліфікаційному, магістерському проектах, дисертації.

13. Поняття експериментального методу в соціально-педагогічних дослідженнях, його види.

14. Особливості соціально-педагогічного експерименту ті його структура.

15. Значення та особливості наукового спостереження; його переваги та недоліки.

16. Класифікація спостережень.

17. Методика та етапи організації спостереження у соціально-педагогічних дослідженнях.

18. Інтерв'ю як різновид опитувальних методів: етапи організації інтерв'ю.

19. Особливості організації бесіди в соціально-педагогічних дослідженнях.

20. Загальна характеристика методу анкетування: види запитань в анкеті; основні правила укладання анкет.

21. Методи математичної статистики у психолого-педагогічному дослідженні.

22. Сутність та особливості педагогічного експерименту.

23. Види педагогічного експерименту

24. Розробка методики констатувального експерименту.

25. Розробка методики формувального експерименту.

26. Поняття про контрольну й експериментальну групу в експерименті.

27. Поняття про вибірку і популяція.

28. Форми впровадження результатів наукових досліджень.

29. Вимоги об'єктивності, надійності та валідності опитувальних методів.

30. Поняття рейтингового методу, його переваги та недоліки.

31. Види методів рейтингу та методики їх застосування в соціально-педагогічному дослідженні.

32. Метод самооцінки як окремий вид рейтингу.
33. Особливості роботи над архівними документами.
34. Методи аналізу змісту педагогічних документів: якісно-кількісний аналіз документів; поняття та методика контент-аналізу.
35. Проективні методи вивчення продуктів діяльності людини.
36. Загальна характеристика соціометричного методу.
37. Методика застосування соціометричних методів при вивченні соціальних стосунків.
38. Тестові методики соціально-педагогічного дослідження: поняття, види етапи проведення та вимоги.
39. Форми узагальнення результатів соціально-педагогічних досліджень.
40. Правила оформлення списку літературних джерел.
41. Поняття про методологію досліджень: види і функції наукових досліджень.
42. Науково-категоріальний апарат та основні етапи дослідження.
43. Методи наукового пізнання. Класифікація методів психолого-педагогічного дослідження.
44. Теоретичні та порівняльно-історичні методи психолого-педагогічного дослідження.
45. Емпіричні методи психолого-педагогічного дослідження .

ІХ. Інструменти, обладнання та програмне забезпечення, використання яких передбачає навчальна дисципліна

- опорні конспекти лекцій;
- навчально-методичні посібники:
- *Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень: Навчальний посібник. / Н.П.Пихтіна. - Ніжин: Видавництво НДУ ім.. М.Гоголя,, 2017. – 254 с.*
- *Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень: Методичні рекомендації до семінарських і лабораторних занять. Електронне видання. / Н.П.Пихтіна. - Ніжин: Видавництво НДУ ім.. М.Гоголя,, 2018. – 76 с.*
- *Пихтіна Н.П. Методичні рекомендації з підготовки, написання, оформлення та захисту курсових і дипломних робіт із дошкільної педагогіки та методики виховання дітей дошкільного віку / Н.П.Пихтіна. – Ніжин: Видавництво НДУ ім.. М.Гоголя, 2011. - 63 с.*

- Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. *Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. -Ніжин, 2007. -45с.*

- Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. *Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. -71с.*

- робоча і навчальна програм дисципліни;
- збірка тестових і контрольних завдань для тематичного (модульного) оцінювання навчальних досягнень студентів;
- засоби підсумкового контролю (комплект друкованих завдань для підсумкового контролю);
- завдання для ректорського контролю знань студентів з навчальної дисципліни "ОНД".
- персональні комп'ютери;
- ресурси Google.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень: Навчальний посібник. віку / Н.П.Пихтіна. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М.Гоголя, 2017. – 276 с.
2. Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень. / Укладачі Борисюк С.О., Конончук А.І. – Н., 2002.
3. Крушельницька О.В. Методологія і організація наукового дослідження. – К., 2003.
4. Образцов П.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования. - М., 2004.
5. Пихтіна Н.П. Методичні рекомендації з підготовки, написання, оформлення та захисту курсових і дипломних робіт із дошкільної педагогіки та методики виховання дітей дошкільного віку / Н.П.Пихтіна. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М.Гоголя, 2011. - 63 с.
6. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. - Ніжин, 2007. – 45 с.
7. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. - 71 с.
8. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. – К., 2004. – 240 с.
9. Закон України "Про дошкільну освіту". - К.: Ред. журналу "Дошкільне виховання", 2001. - 33 с.

ДОПОМІЖНА

1. Максименко С.Д. Теорія і практика психолого-педагогічного дослідження. - К., 1990. – 239 с.
2. Мороз І.В. Структура дипломних, кваліфікаційних робіт та вимоги до їх написання, оформлення і захисту. - К., 1997. – 56 с.
3. Гетманцева Н.Д. Методологія наукових досліджень. Навчальний посібник. – К., 2009. – 390 с.
4. Білуха М.Г. Основи наукових досліджень. - К., 1997. – 271 с.
5. Крушельницька О.В. Методологія і організація наукового дослідження. – К., 2003.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Зразок виконання міні-дослідження

Міні-дослідження на тему:

"Соціалізація старших дошкільників як умова попередження їх негативної поведінки напередодні вступу до школи"

I.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ НАПЕРЕДОДНІ ЇХ ВСТУПУ ДО ШКОЛИ	8
1.1. Вивчення проблеми соціалізації у психолого-педагогічній літературі	8
1.2. Критерії, показники та рівні соціалізації особистості у дошкільному дитинстві	13
1.3. Вплив стихійної соціалізації на формування негативної поведінки у старших дошкільників	20
1.4. Сутність та особливості спрямованої соціалізації дошкільників напередодні їх вступу до школи	26
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I	32
РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ ПОПЕРЕДЖЕННЯ НЕГАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ НАПЕРЕДОДНІ ЇХ ВСТУПУ ДО ШКОЛИ ЗАСОБАМИ СПРЯМОВАНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ	34
2.1. Творча гра як провідна діяльність та засіб спрямованої соціалізації дошкільників	34
2.2. Соціальна адаптація як критерій ефективності соціалізації дитини дошкільного віку	39
2.3. Діяльність ДНЗ щодо спрямованої соціалізації дитини	44
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II	49
ВИСНОВКИ	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	54

II. ВСТУП

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку дошкільної освіти увага акцентується на вихованні всебічно розвиненої дитини, яка має бути повністю підготовлена до самостійного життя в суспільстві. Відповідно до Закону України "Про дошкільну освіту" одним із напрямів цілісного процесу дошкільної освіти є набуття дитиною життєвого соціального досвіду, що й забезпечує її різнобічний розвиток. Розвинена дитина відповідатиме запитам суспільства, яке потребує життєздатних, самостійних, комунікабельних особистостей, тому пріоритетним є соціальний розвиток дитини, який варто починати з дошкільного віку.

Базовий компонент дошкільної освіти в Україні визначає обов'язковий мінімальний ступінь компетентності, необхідний для нормального функціонування дитини в навколишньому середовищі. У ньому наголошено, що дошкільний заклад є відповідальним за процес соціального розвитку особистості та передбачено набір елементарних знань, уявлень, практичних умінь і навичок, які гарантують дитині адаптацію до життя, здатність орієнтуватися в ньому, адекватно реагувати на явища, події, людей.

Головним соціальним процесом, через який здійснюється взаємодія між особистістю та суспільством, є процес соціалізації.

Першорядного значення набуває соціалізація особистості у дошкільному дитинстві, дослідження якої посідає особливе місце у педагогічній і психологічній науці. Трактуючись науковцями як "період первинного фактичного становлення особистості" (О. Леонтьєв), розглядається як етап, коли конструюється образ соціального світу, розвивається соціальна активність як чинник світопізнання, закладається базис особистісної культури, усвідомлення себе як індивідуальності, формується ставлення до людей і до світу в цілому.

У сучасній соціокультурній ситуації головною домінантою є соціалізація особистості як результат її соціально-особистісного розвитку та виховання, досягнення оптимальної форми соціальної активності та компетентності, що дає змогу дитині бути активним перетворювачем власного життя та довкілля, мати право свободи вибору і ставати суб'єктом власної життєдіяльності. У зв'язку з цим дошкільному навчальному закладу відводиться особлива роль – спільно з сім'єю стати провідною соціальною інституцією соціалізації дошкільника, яка

забезпечує запровадження соціально-педагогічного супроводу соціалізації особистості у дошкільному дитинстві, спрямовує на розвиток соціально та індивідуально значущих рис особистості та її успішне функціонування як суб'єкта власної життєдіяльності у суспільному довікллі.

Проблеми соціалізації особистості розглядалися з філософських, соціологічних, психологічних, культурологічних, педагогічних позицій. Серед учених, які суттєво вплинули на дослідження проблеми соціалізації, слід назвати Г. Гіддінгса, Е. Дюркгейма, Е. Еріксона, Дж. Міда, Т. Парсонса, З. Фрейда та ін. Загальній соціалізаційній проблематиці присвятили свої роботи С. Русова, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська та ін.

Розкрито соціально-психологічні аспекти соціалізації з урахуванням вікових особливостей (Л. Божович, Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Кононко, О. Леонтьєв, В. Мухіна, А. Петровський).

На сучасному етапі дослідження проблем дитинства та особливостей дитячої субкультури здійснюють наші українські учені (Г. Беленька, А. Богущ, Н. Гавриш, І. Зверева, О. Караман, Т. Кочубей, Т. Поніманська).

Особливе місце серед досліджень проблем соціалізації особистості займають роботи, присвячені соціалізації дітей та молоді, автори яких: Ю. Богінська, О. Вишневська, О. Караман, С. Курінна, І. Печенко, С. Савченко.

Відсутність достатньо повного вивчення процесу соціалізації особистості у дошкільному дитинстві, та її ролі у попередженні негативної поведінки, виникла об'єктивна необхідність вивчення зазначеної проблеми, що дало підставу для вибору теми дослідження: **"Соціалізація старших дошкільників та її роль у попередженні негативної поведінки у дітей напередодні вступу до школи"**.

Наукова проблема: сутність процесу соціалізації у дошкільному дитинстві.

Науковий напрямок: проблема соціалізації дітей старшого дошкільного віку.

Об'єкт дослідження – процес соціалізації старших дошкільників напередодні їх вступу до школи.

Предмет дослідження – особливості попередження негативної поведінки старших дошкільників засобами спрямованої соціалізації напередодні вступу до школи.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та практично вивчити особливості попередження негативної поведінки старших дошкільників засобами спрямованої соціалізації напередодні їх вступу до школи.

Завдання дослідження:

1. Теоретично обґрунтувати проблему соціалізації старших дошкільників у психолого-педагогічній літературі.

2. З'ясувати сутність та особливості впливу стихійної і спрямованої соціалізації дошкільників напередодні їх вступу до школи.

3. Визначити та обґрунтувати особливості впливу стихійної соціалізації на формування негативної поведінки у дошкільників.

4. Виявити та проаналізувати особливості попередженні негативної поведінки старших дошкільників засобами спрямованої соціалізації.

5. Практично вивчити особливості попередження негативної поведінки старших дошкільників засобами спрямованої соціалізації напередодні їх вступу до школи та розробити методичні рекомендації вихователям щодо попередження негативних провів у поведінці дітей засобами спрямованої соціалізації.

Для вирішення поставлених завдань використовувалися такі *методи дослідження:*

теоретичні: аналіз, синтез, систематизація, порівняння, узагальнення; *емпіричні:* вивчення психолого-педагогічної літератури, констатувальний експеримент, анкетне опитування, бесіда, спостереження.

Теоретичне значення дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні процесу соціалізації старших дошкільників напередодні їх вступу до школи, аналізі особливостей попередження негативної поведінки старших дошкільників напередодні вступу до школи засобами спрямованої соціалізації, визначенні рівнів соціалізованості.

III.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ НАПЕРЕДОДНІ ЇХ ВСТУПУ ДО ШКОЛИ

1.1. Вивчення проблеми соціалізації у психолого-педагогічній літературі

Дослідження соціалізації дітей – досить розлогі й багатовекторні. Вони концентруються у великий міждисциплінарний сегмент, який об'єднує різні методології, теоретичні напрями, концепції, моделі, зв'язки, пов'язані з дослідженням проблем дитинства. Звісно, що найповніша й найбільш об'єктивна характеристика процесу соціалізації можлива лише внаслідок її міждисциплінарного дослідження.

Грунтовні наукові доробки філософів, соціологів, педагогів, етнографів, психологів, які досить різнобічно розглядали питання становлення та формування людини як повноцінного члена суспільства дали можливість у середині ХХ ст. виокремити теорії соціалізації як самостійні галузі дослідження.

З точки зору Г. Тарда та Ф. Гіддінгса, які ввели до наукового обігу термін "соціалізація", це процес, що здійснюється як завдяки стихійним впливам оточення, так і внаслідок цілеспрямованого суспільного впливу (сім'я, дошкільний заклад, школа, позашкільні центри та інші соціальні інституції), який має виховну спрямованість [39, с. 76].

Багатозначний термін "соціалізація" тлумачиться І. Коном, як сукупність всіх соціальних процесів, завдяки яким індивід засвоює і відтворює певну систему знань, норм, цінностей, що дає йому змогу функціонувати як повноправному члену суспільства. Соціалізація включає в себе не тільки усвідомлені, контрольовані, цілеспрямовані впливи (виховання у широкому значенні слова), але й стихійні, спонтанні процеси, що так чи так впливають на формування особистості [24, с. 21].

І. Кон акцентує увагу на тому, що у процесі соціалізації індивіди не просто адаптуються до середовища і засвоюють наявні в ньому соціальні ролі та ідентичності, але й навчаються встановлювати, підтримувати і змінювати такі ідентичності, перетворюючи тим самим самих себе і навколишній світ" [25, с. 152].

Аналізуючи проблеми дитячої соціалізації, Д. Фельдштейн [56, с. 145], автор концепції соціально-нормативної періодизації формування дитячої особистості, акцентує увагу на тому, що сам термін "соціалізація" трактується двояко. З одного боку, розглядається "лише як процес засвоєння (присвоєння) і реалізації людиною соціального (норм, відносин, різноманітних проявів духовності), що протидіє, хоча одночасно і пов'язано, з індивідуалізацією". Так, подається цей термін у психологічній літературі [13, с. 415].

З іншого боку, термін "соціалізація" трактується як реальний зміст дорослішання дитини, що реалізується в єдності процесу соціалізації-індивідуалізації, завдяки якому відбувається формування власного соціального як головного результату соціального дозрівання, у якому й здійснюється становлення індивідуальності суб'єкта активної творчої дії. Під соціалізацією Д. Фельдштейн розуміє "процес входження до світу конкретних соціальних зв'язків і освоєння соціального як загальної характеристики людства. Це усвідомлення, освоєння ("привласнення") дитиною соціокультурних досягнень суспільства і забезпечує індивідуалізацію, оскільки тільки в суспільних контактах, діалозі, "пробі" себе в соціальному, самовизначенні в соціокультурному просторі і розвивається самосвідомість. Тому чим більше підрастаюча людина соціалізується, тим більшою мірою вона індивідуалізується" [55, с. 18].

На думку Б. Ананьева, основними сферами, в яких розгортається процес соціалізації, є *діяльність, спілкування та самосвідомість*. Перша сфера, яка потребує уточнення у контексті цього процесу, – це *діяльність*. За оцінкою науковця, саме в діяльності людина виражає себе як суспільний індивід, проявляє особистісні смисли, виявляє самостійність, ініціативу, творчість та професіоналізм, засвоює нові види активності" [58, с. 100]. Зі сказаного вище випливає, що діяльність – це процес динамічний, у ході якого і розвивається особистість.

Другою сферою, розгортання соціалізації є сфера *спілкування*.

Психологічна наука трактує як специфічну форму діяльності і як самостійний процес взаємодії, необхідний для реалізації інших видів діяльності особистості. Водночас саме спілкування на різних етапах життєвого шляху стає основним каналом соціалізації особистості" [52, с. 43]. Б. Ананьев визначає спілкування як найважливішу соціальну потребу, без реалізації якої уповільнюється, а подекуди і зовсім припиняється формування особистості [52, с. 43]. Соціалізація особистості поза комунікацією, без співпраці й діалогу, без взаємодії та сприйняття

людьми один одного неможлива [52, с. 44]. Адже соціально-психологічна компетентність та комунікабельність, якими наділений індивід, і є необхідними атрибутами діяльності. Завдяки спілкуванню відбувається поглиблене розуміння себе та інших учасників комунікативного процесу, збагачення змісту взаємодії та сприйняття людьми одне одного.

Сфера *самосвідомості* – третя сфера соціалізації – передбачає становлення "Я-концепції" індивіда як динамічної системи уявлень людини про себе, настанов, спрямованих на себе. До неї входять: образ "Я" – усвідомлення особистістю власних фізичних, інтелектуальних та інших якостей; самооцінка, потенційна поведінкова реакція, тобто ті конкретні дії, які можуть бути викликані образом "Я" та самооцінкою [6, с. 16]. "Я-концепція" виконує потрійну функцію: вона сприяє досягненню внутрішньої узгодженості особистості; визначає характер і особливості інтерпретації набутого досвіду; слугує джерелом очікування відносно особистісної поведінки і самого себе. Позитивна "Я-концепція" визначається трьома факторами: "повною впевненістю в імпонуванні іншим людям, упевненістю у здатності до того чи того виду діяльності та почуттям власної значущості" [6, с. 32].

Як зазначає І. Рогальська сучасна дослідниця засад соціалізації особистості у дошкільному дитинстві, у вітчизняних філософсько-психологічних концепціях було започатковане розуміння і суперечностей у самих основах соціального життя, і неправомірності заперечення того, що зростаюча особистість не просто відчуває потребу, а й постійно прагне бути активним суб'єктом власного життя. Роль, відведена соціалізації й вихованню, таким чином, полягає в тому, щоб не стримувати, а навпаки допомагати дітям проявляти власну унікальність у нормативній поведінці [50, с. 271].

Процес соціалізації особистості відбувається у соціальному середовищі завдяки механізмам інтеріоризації та екстеріоризації через формування соціальних зв'язків індивіда із зовнішнім світом. Таке зосередження уваги на особистісному аспекті та на активній позиції особистості в цьому процесі на думку І. Рогальської є значущим у розробці проблеми соціалізації, що вивчається педагогікою, яка завжди використовувала і синтезувала наукові здобутки психологічної науки [6, с. 33].

Найбільш ґрунтовну й концептуально розроблену теорію соціалізації пропонує, дослідник А. Мудрик, який тлумачить поняття

соціалізації як "процес розвитку людини у взаємодії з навколишнім світом" і подає його як сукупність чотирьох складових:

– стихійної соціалізації у процесі стихійної взаємодії людини із суспільством та стихійного впливу на неї різних, зазвичай різноспрямованих обставин життя;

– відносно керованої соціалізації у процесі та результаті впливу з боку держави на обставини життя тих або тих категорій громадян;

– відносно соціально контрольованої соціалізації у процесі плано-мірного створення суспільством і державою умов для виховання людини;

– більш або менш свідому самозміну людини [38, с. 47].

Н. Головановою запропоновано п'ять підходів до вивчення педагогічної характеристики цього поняття:

1. Соціологічний. Соціалізація розкривається як процес засвоєння дитинством творчого потенціалу культури, як механізму соціального наслідування, що передбачає і стихійні впливи середовища, і цілеспрямоване виховання та навчання.

2. Факторно-інституційний. Соціалізація визначається як сукупність дій факторів, агентів та інститутів соціалізації.

3. Інтеракціоністський. Найважливішою домінантою соціалізації є міжособистісна взаємодія, спілкування, без якого становлення особистості не можливе.

4. Інтеріоризаційний. Соціалізація передбачає засвоєння особистістю норм, цінностей, настанов, що виробило суспільство. Як наслідок, особистість виробляє систему внутрішніх регуляторів, форм поведінки.

5. Інтраіндивідуальний. Соціалізація не вичерпується адаптацією до середовища, а є творчою самореалізацією особистості, перетворенням себе, самовдосконаленням [15, с. 43].

Необхідність з'ясування сутності процесу соціалізації у педагогічному контексті вимагає уточнення деяких параметрів його значущості для освіти особистості. Так, І. Рогальська переконана, що "соціальне становлення особистості передбачає взаємозв'язок соціалізації, індивідуалізації та виховання як діалектичного поєднання факторів соціалізації та виховання в освітньому просторі розвитку особистості.

І. Рогальська припускає існування механізму опанування культури суспільства, включення особистості до соціальної практики, який, від-

повідно, забезпечить соціокультурне становлення підростаючої особистості. Цей механізм забезпечує процес – виховання.

У педагогічному енциклопедичному словнику виховання тлумачиться як таке, що є багатозначним. Його розглядають як суспільне – явище, діяльність, процес, цінність, систему, дію, взаємодію тощо [41, с. 42]. Окрім того, дослідники розглядають виховання у широкому соціальному значенні, окреслюючи цим поняттям вплив на людину суспільства загалом, тобто фактично ототожнюючи соціалізацію і виховання.

Виховання як суспільне явище історично виникає як певний механізм, сторона, елемент соціалізації [2, с. 79]. Необхідність його появи стосовно соціалізації зумовлена суспільними потребами. Терміни "соціалізація" і "виховання" є двома сторонами одного процесу, оскільки цілісність соціального та індивідуального життя передбачає взаємозумовлену єдність передбачуваного і стихійного, організованого і випадкового [7, с. 6].

Таким чином, ми встановили, що термін соціалізація різними дослідниками тлумачиться по-різному. В даному випадку можна звернутися до визначення поняття соціалізація, що трактує І. Кона. На думку І. Кона соціалізація є сукупністю всіх соціальних процесів, завдяки яким індивід засвоює і відтворює певну систему знань, норм, цінностей, що дає змогу йому функціонувати як повноправному члену суспільства. Дослідник Б. Ананьєв, визначив сфери, де розгортається процес соціалізації. Такими сферами є діяльність, спілкування та сомосвідомість. Процес соціалізації невіддільно пов'язаний із процесом виховання, оскільки на його ґрунті проходить весь розвиток особистості.

IV.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I

Вивчення психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми, дало підстави зробити нами наступні висновки.

Існує широке різноманіття визначення понять соціалізація. Це зумовлене галуззю наукових пошуків дослідників. Для оперування в межах нашого дослідження, ми послуговуємося визначенням І. Кона в галузі соціальної психології, згідно якого соціалізація – це сукупність всіх соціальних процесів, завдяки яким індивід засвоює і відтворює певну систему знань, норм, цінностей, що дає йому змогу функціонувати як повноправному члену суспільства. Основними сферами соціалізації є діяльність, спілкування та сомосвідомість.

лізації є діяльність, спілкування та самосвідомість. Соціалізація як процес розвитку людини у взаємодії з навколишнім світом виступає в єдності чотирьох складових: стихійної соціалізації, відносно керованої соціалізації, відносно соціально контрольованої, свідомої самозмінної людей.

Процес соціалізації вивчають за такими критеріями і показниками як соціальна адаптованість (ставлення дитини до нових соціальних умов; особливості емоційного стану дитини; домінування настанов на взаємодію з дітьми), соціальна активність (самостійна трансформація виховних впливів на основі індивідуального досвіду; уміння виявляти вибіркове ставлення до цінностей, змісту знань, характеру їх використання у спілкуванні та діяльності), соціальна компетентність (соціальний інтелект як здатність вирішувати соціальні проблеми; система ціннісних орієнтацій дітей; сформованість соціальних норм поведінки дитини; взаємодія та співробітництво дітей). Оцінка соціалізації особистості дошкільників, здійснюється за відповідними загальними рівнями, такими як: високий, достатній, середній, низький рівень соціалізації особистості у дошкільному дитинстві.

Особливе місце посідає стихійна форма соціалізації. Стихійна соціалізація протікає під впливом середовища. Важливого значення надається впливу неблагополучної сім'ї на формування негативної поведінки у старших дошкільників. Негативна поведінка – це прояви, що виникають під впливом розвитку соціальних, психолого-педагогічних, медико-біологічних факторів, внаслідок чого відбувається порушення ставлення до існуючих норм поведінки. Термін "негативна поведінка" доцільніше використовувати для означення сутності поведінки, що відхиляється від норми на початкових етапах її формування. В межах стихійної соціалізації як фактору негативної поведінки у дітей, розглядають: незадоволення потреб в увазі, неправильне виховання дітей, несприятлива адаптація до ДНЗ та школи. Внаслідок дії цих факторів, виникають такі форми негативної поведінки: неслухняність, гіперактивність, сором'язливість, істерики, егоїзм, замкненість, впертість, озлобленість, агресивність, конфліктність. Негативна поведінка може виникати під несприятливим впливом однолітків та різноманітною спільнотою людей.

Спрямована форма соціалізації - спеціально розроблена суспільством чи його певними соціальними інститутами система засобів дії на особистість, яка розвивається, з метою сформувані її відповідно до

пануючих у даному суспільстві (або соціальній групі) цінностей, цілей та інтересів. Важливими способами спрямованої соціалізації є виховання, навчання, освіта з відповідним набором ланок.

Способами спрямованої соціалізації виступають: виховання, навчання, освіта з відповідним набором ланок. Виховання - система виховних заходів, спрямованих на формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості. Навчання - спільна діяльність педагога і дитини, що зорієнтована на засвоєння знань, умінь і навичок, способів пізнавальної діяльності. Головною ланкою спрямованої соціалізації виступає дошкільна освіта. Дошкільна освіта - рівень освіти, який дитина здобуває у дитячому дошкільному закладі, сім'ї або за допомогою фізичної особи в результаті послідовного, системного та цілеспрямованого процесу засвоєння Базового компонента дошкільної освіти.

V.

Характеристика етапів дослідно-експериментальної роботи

Діагностичні можливості емпіричних методів дослідження особливостей соціалізації старших дошкільників як умови попередження їх негативної поведінки напередодні вступу до школи

<p>Предмет дослідження: особливості попередження негативної поведінки старших дошкільників засобами спрямованої соціалізації напередодні їх вступу до школи.</p>	<p><i>Емпіричні методи дослідження</i></p>
<p>Творча гра як провідна діяльність та засіб спрямованої соціалізації дошкільників. Соціальна адаптація як критерій ефективності соціалізації дитини дошкільного віку. Діяльність вихователів у ДНЗ щодо спрямованої соціалізації дитини.</p>	<p>ОСНОВНІ: спостереження за поведінкою та діяльністю дітей. ДОПОМІЖНІ: анкетування вихователів, бесіда з дітьми. ОСНОВНІ: спостереження за поведінкою та діяльністю дітей. ДОПОМІЖНІ: бесіда з дітьми, ДОПОМІЖНІ: анкетування вихователів, бесіда з дітьми.</p>

VI. Програма педагогічного експерименту

З метою практичного вивчення особливостей попередження негативної поведінки старших дошкільників засобами спрямованої соціалізації напередодні вступу до школи нами реалізований констатувальний експеримент.

Реалізація мети констатувального педагогічного експерименту вимагала розв'язання наступних *завдань*:

1. Вивчити особливості творчої гри як провідної діяльності та засобу спрямованої соціалізації дошкільників.

2. Визначити особливості соціальної адаптації як критерію ефективності соціалізації дитини дошкільного віку.

3. Практично вивчити особливості діяльності вихователів у ДНЗ щодо спрямованої соціалізації дитини.

4. Визначити рівні соціалізованості особистості у дошкільному дитинстві.

Для реалізації поставлених завдань розроблений та проведений педагогічний експеримент.

Вид педагогічного експерименту: природний, констатувальний, простий, звичайний.

Експериментом були охоплені діти старшої групи (40 дітей), вихователі ДНЗ (10 осіб). Вони склали експериментальну та контрольну групи. Програма експерименту передбачала реалізацію трьох етапів.

Перший етап – підготовчий. На цьому етапі здійснювалися підбір і розробка діагностичних методик для вивчення особливостей попередження негативної поведінки старших дошкільників засобами спрямованої соціалізації напередодні їх вступу до школи. На основі результатів теоретичного аналізу проблеми нами була розроблена програма констатувального експерименту, добирались та розроблялись діагностичні методи щодо вивчення предмету дослідження.

Діагностичні можливості використаних у роботі емпіричних методів дослідження

Для вивчення особливостей творчої гри як провідної діяльності та засобу спрямованої соціалізації дошкільників, нами було використано спостереження за поведінкою і діяльністю дітей як основний метод, анкетування вихователів та бесіду з дітьми як допоміжні методи.

Спостереження за поведінкою та діяльністю дітей дошкільного віку у творчій грі як провідній діяльності та засобу спрямованої соціалізації

Метою даного спостереження було вивчення особливостей творчої гри як провідної діяльності і засобу спрямованої соціалізації та умови попередження негативної поведінки дошкільників напередодні вступу до школи.

Завдання спостереження:

1. Визначити особливості соціальних відносин дітей у грі.
2. Виявити рівень активності дошкільників у грі.

Суб'єкт спостереження: експериментатор.

Об'єкт спостереження: діти дошкільного віку.

Предмет спостереження: особливості соціальних відносин дітей, рівень розвитку творчої гри дошкільників.

Вид спостереження: цілеспрямоване, безпосереднє, систематичне, стандартизоване.

Форма фіксації результатів спостереження: протокол.

Основні етапи гри	<i>Предмет спостереження</i>	
	Особливості соціальних відносин дітей	Рівень розвитку творчої гри дошкільників

Анкетування вихователів для вивчення їх обізнаності щодо питання використання творчої гри як засобу спрямованої соціалізації.

Вид анкети: роздавальна.

Анкета включала три блоки питань:

Перший блок: паспортичка (4 питання).

Другий блок питань, спрямованих на виявлення теоретичних знань вихователів про можливість творчої гри як засобу соціалізації (8 питань).

Третій блок питань, спрямованих на вивчення практичної діяльності вихователів щодо використання творчих ігор ними на заняттях (7 питань).

З цієї метою ми використали такі типи питань: закриті, які містили варіанти відповідей; відкриті – відповіді на які можна дати у довільній формі.

АНКЕТА

(для вихователів)

Шановні колеги! Просимо дати відповіді на запитання анкети, яка проводиться у зв'язку з дослідженням питання використання творчої гри як засобу спрямованої соціалізації.

Дякуємо за співпрацю!

I. ПАСПОРТИЧКА

- 1.1. Ваша освіта _____
- 1.2. Ваш вік _____
- 1.3. Ваш стаж роботи _____
- 1.4. Стать _____

II. ЗНАННЯ ВИХОВАТЕЛІВ ПРО МОЖЛИВОСТІ ТВОРЧОЇ ГРИ ЯК ЗАСОБУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

2.1. Вкажіть активність використання Вами творчих ігор у роботі з дітьми:

- а) дуже активно;
- б) активно;
- в) достатньо активно;
- г) іноді використовую.

2.2. Що мається на увазі під поняттям творча гра?

2.3. Яким іграм надасте перевагу? (Поставити за рангом)

- а) режисерські ігри;
- б) сюжетно-рольові;
- в) будівельно-конструктивні;
- г) театралізовані.

2.4. Гра є ... підготовки дитини до "дорослого" життя, її соціалізації, морально-етичного виховання. (Обрати потрібний варіант)

- а) засобом;
- б) методом;
- в) формою.

2.5. Яким є розвиток дітей під час ігор, які вони самі придумують?

- а) пасивний;
- б) активний;
- в) нейтральний.

2.6. Яка особливість не характеризує творчу гру?

- а) уявлювана ситуація;
- б) наявність ролей;

в) соціальні відносини;

г) відсутність сюжету.

2.7. Що доводиться дітям обирати першим? (Поставити за рангом)

а) розподіляти ролі;

б) домовлятися про гру;

в) контролювати виконання правил гри.

2.8. З якою метою використовується творча гра?

ІІІ. ПРАКТИЧНЕ ВИКОРИСТАННЯ ТВОРЧИХ ІГОР ВИХОВАТЕЛЯМИ НА ЗАНЯТТЯХ

3.1. Оцініть частоту використання Вами творчих ігор у роботі з дітьми.

а) дуже часто;

б) часто;

в) інколи;

г) майже не використовую.

3.2. Чи потрібно вчити (готувати) дітей для участі у грі?

а) так;

б) ні;

в) за необхідності.

3.3. Які якості, вміння дітей Ви ініціюєте у грі?

Якості:

а) активність;

б) ініціативність;

в) самостійність;

г) терплячість;

д) справедливість;

е) комунікабельність;

є) організованість.

Вміння:

а) розподіляти ролі;

б) придумувати сюжет;

в) виконувати правила;

г) використовувати реквізит;

д) вирішувати спірні питання;

е) поступатися один одному.

3.4. З якими проблемами і труднощами стикаєтеся, організовуючи ігри з дошкільниками?

3.5. Брак яких знань чи вмійнь Ви відчуваєте, використовуючи творчі ігри в роботі з дітьми в ДНЗ?

Знання:

- а) як організувати ігри;
- б) про суть і різновиди ігор;
- в) методику проведення;
- г) керування та управління грою.

Вміння:

- а) добирати ігри відповідно віковим особливостям;
- б) відповідно до мети і завдання;
- в) добирати реквізит;
- г) залучати дітей до гри.

3.6. Запишіть кінцеву мету, якої ви прагнете досягти у процесі розвитку, навчання та виховання дитини.

Бесіда з дітьми щодо їх включення в творчу гру як провідну діяльність та засіб спрямованої соціалізації.

Бесіда представлена логічною послідовністю орієнтовних запитань, відповіді на які дозволяли з'ясувати чи люблять діти гратися, яким іграм діти надають перевагу, використання ними іграшок, наслідування правил у грі.

Для визначення особливостей соціальної адаптації як критерію ефективності соціалізації дитини дошкільного віку, нами було використано спостереження за поведінкою та діяльністю як основний метод та бесіда з дітьми як допоміжний метод.

***Орієнтовні питання бесіди з дошкільниками
щодо їх включення в творчу гру як провідну діяльність
та засіб спрямованої соціалізації***

1. Ти любиш гратися з своїми друзями?
2. В які ігри тобі найбільше подобається гратися?
3. Коли ти граєшся, ти використовуєш іграшки?
4. Ти слідуєш тим правилам, які є у грі?
5. Кого тобі більше подобається наслідувати: людей чи тварин?
6. В іграх, в яких ти береш участь ,ти здебільшого стоїш, сидиш, лежиш, чи ти завжди рухаєшся, бігаєш, стрибаєш?

7. Тобі часто доводиться поступатися своїми інтересами, бажаннями своїм друзям? Чи ти завжди готовий відстоювати своє до кінця?

Спостереження за особливостями соціальної адаптації дітей дошкільного віку.

Метою даного спостереження було визначення особливостей соціальної адаптації як критерію ефективності соціалізації та засобу спрямованої соціалізації.

Завдання спостереження:

1. Виявити інструментальні особливості (особливості-вміння).

Суб'єкт спостереження: експериментатор.

Об'єкт спостереження: діти дошкільного віку.

Предмет спостереження: інструментальні особливості (особливості-вміння).

Вид спостереження: цілеспрямоване, безпосереднє, систематичне, стандартизоване.

Форма фіксації результатів спостереження: протокол.

Бесіда з дітьми щодо соціальної адаптації як критерію ефективності соціалізації дитини дошкільного віку.

Бесіда представлена логічною послідовністю орієнтовних запитань, відповіді на які дозволяли з'ясувати те, чи подобається група дитині, діти, з якими знаходиться, самопочуття дітей, допомога друзям та дорослим, наявність конфліктів зі знайомими та вміння їх вирішувати або запобігати їм.

Для практичного вивчення особливостей діяльності ДНЗ щодо спрямованої соціалізації дитини, нами було використано анкетування вихователів та бесіда з дітьми.

Орієнтовні питання бесіди з дітьми щодо соціальної адаптації як критерію ефективності соціалізації дитини дошкільного віку

1. Скажи будь-ласка, тобі подобається твоя група, дітки, з якими ти знаходишся?

2. Ти нормально себе почуваєш, коли приходиш до дитячого садочка?

3. Ти дотримуєшся правил, які існують в групі?

4. В тебе є друзі із твоєї групи?

5. Ти допомагаєш своїм друзям та дорослим?

6. Ти любиш з ними проводити час?
7. В тебе інколи бувають конфлікти з твоїми знайомими?
8. Ти вмієш вирішувати конфлікти, або запобігати їм?

Анкета для вихователів щодо дослідження питання діяльності ДНЗ щодо спрямованої соціалізації дитини.

Вид анкети: роздавальна.

Анкета включала три блоки питань:

Перший блок: паспортичка (4 питання).

Другий блок питань, спрямованих на виявлення теоретичних знань вихователів про особливості діяльності ДНЗ щодо спрямованої соціалізації дітей (10 питань).

Третій блок питань, спрямованих на вивчення практичної діяльності вихователів щодо їх діяльності у ДНЗ стосовно спрямованої соціалізації дитини (6 питань).

З цією метою ми використали закриті типи питань, які містили варіанти відповідей.

Бесіда з дітьми на предмет вивчення задоволеності дитини стосунками з іншими дітьми та вихователем в ДНЗ щодо спрямованої соціалізації дитини (Додаток Ж).

Бесіда представлена логічною послідовністю орієнтовних питань, відповіді на які дозволяли з'ясувати чи подобається дитині відвідувати ДНЗ, наявність друзів у дитини, чи граються діти між собою, зайнятість виховательки в ДНЗ, розповідь цікавого від виховательки.

АНКЕТА

(для вихователів)

Шановні колеги! Просимо дати відповіді на запитання анкети, яка проводиться у зв'язку з дослідженням питання діяльності ДНЗ щодо спрямованої соціалізації дитини. Дякуємо за співпрацю!

I. ПАСПОРТИЧКА

- 1.1. Ваша освіта _____
- 1.2. Ваш вік _____
- 1.3. Ваш стаж роботи _____
- 1.4. Стать _____

II. ЗНАННЯ ВИХОВАТЕЛЯМИ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДІЯЛЬНОСТІ ДНЗ ЩОДО СПРЯМОВАНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ

2.1. Забезпечення фізичної, психологічної та соціальної компетентності дитини виступає...

- а) призначенням;
- б) ціллю;
- в) метою;
- г) завданням.

2.2. Що робить дошкільний навчальний заклад?

- а) попереджує негативну поведінку дітей;
- б) формує моделі поведінки дітей;
- в) забезпечує соціальну активність дітей.

2.3. Чи впливає дошкільний заклад в гіршому напрямку на розвиток дитини?

- а) так, може бути;
- б) ні в якому разі, це тільки позитивний вплив.

2.4. Що виступає провідним принципом у функціонуванні дитячого колективу?

- а) принцип справедливості;
- б) принцип активності;
- в) принцип цілеспрямованості;
- г) принцип комунікабельності.

2.5. Що мається на увазі, під можливістю дитини порівняти себе з іншими дітьми?

- а) співставлення своїх досягнень, якостей, поведінки, зовнішності;
- б) співставлення своїх уподобань;
- в) співставлення своїх мрій та прагнень.

2.6. Прийшовши до дитячого садка дитина вперше починає співвідносити власні бажання з бажаннями інших людей, насамперед...

- а) вихователів;
- б) друзів;
- в) батьків.

2.7. Чим проймається зростаюча особистість, коли спілкується з дітьми своєї групи?

- а) почуттям емпатії;
- б) почуттям власної відповідальності;
- в) почуттям незахищеності;
- г) почуттям безвідповідальності.

2.8. Що приносить щоденне спілкування дитини з однолітками та вихователями?

- а) збагачується фізичний розвиток;
- б) формується моральність дітей;
- в) розвивається мовлення дитини;
- г) формуються естетичні смаки, уподобання.

2.9. До чого призводить скупченість дітей у невеликому приміщенні групи?

- а) до втомлюваності, нервового перевантаження;
- б) до байдужості занять;
- в) до виникнення конфліктів між дітьми;
- г) до неслухняності та непосидючості.

2.10. Якому важливому елементу виховання і навчання Ви надаєте перевагу?

- а) змагання;
- б) порівнянню;
- в) протиставленню.

ІІІ. ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВИХОВАТЕЛІВ У ДНЗ СТОСОВНО СПРЯМОВАНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДИТИНИ

3.1. Ким насамперед має виступати вихователь для дитини?

- а) наставником;
- б) джерелом інформації;
- в) другом.
- г) обираю всі варіанти відповіді.

3.2. Чи всі діти слідуєть Вашим моральним вимогам та правилам?

- а) переважна більшість;
- б) всі без винятку;
- в) ніхто не слідує;
- г) третина групи.

3.3. Чи часто Ви використовуєте груповий вплив на дитину?

- а) часто;
- б) іноді;
- в) ніколи.

3.4. Чи навчаєте Ви дитину статево-рольовій поведінці ?

- а) так;
- б) ні;
- в) поки що не доводилося;

г) затрудняюсь відповісти.

3.5. Скажіть, чи створюєте Ви умови для самореалізації дитини?

а) так;

б) ні;

в) а навіщо?

г) затрудняюсь відповісти.

**ВПЛИВ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ
НА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ****Кондратюк Ольга Михайлівна***НДУ імені Миколи Гоголя**м. Ніжин*

Актуальність. В умовах потужної інформатизації системи освіти дедалі гостріше постають проблеми педагогічного, психологічного, культурологічного захисту дітей дошкільного віку від надлишкових, деструктивних та руйнівних впливів ЗМІ.

У вітчизняній і зарубіжній науці розроблено концепції соціалізації особистості (І. Зверева, А. Капська, І. Рогальська); розкрито соціально-педагогічні аспекти проблеми (А. Богущ, О. Бодальов, Т. Жаровцева, І. Кон, Ю. Косенко); визначено соціальну компетентність особистості на ранніх етапах соціалізації (Ю. Богинська, О. Кононко, С. Курінна, І. Печенко).

Учені звертають увагу на те, що сьогодні в системі виховних інститутів неухильно зростає вплив засобів масової інформації, які розширюють світосприйняття підростаючого покоління, виступають для нього самостійним джерелом знань. Роль ЗМІ у формуванні особистості розглядали Н. Горячев, С. Дем'янчук, В. Єгоров, Н. Іванова, Ю. Лошкар'єв, А. Мудрик, М. Тиморшин та інші.

Науковцями (В. Абраменкова, Л. Масол) доведено, що сучасна дитина-дошкільник більшість часу перебуває під впливом ЗМІ, що неухильно позначається на її індивідуальному розвитку і соціальному становленні. Це дає підстави визнати ЗМІ потужним фактором соціалізації сучасних дітей дошкільного віку. Натомість у практиці дошкільної освіти зміст і педагогічний супровід соціалізації дошкільників не завжди і не повною мірою відбувається з урахуванням цього фактора.

Мета написання статті. Нагальна проблема вивчення домінантності ролі засобів масової інформації в системі соціального формування особистості дітей дошкільного віку, зростання впливу ЗМІ (позитивного чи негативного) на соціалізацію дітей дошкільного віку, зумовили необхідність з'ясування особливостей впливу ЗМІ на соціалізацію дітей дошкільного віку та висвітлення результатів такого вивчення у статті.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи низку теоретичних підходів до вивчення взаємодії особистості дитини-дошкільника з потужним фактором соціалізації - ЗМІ, зауважимо, що традиційні інститути соціалізації (сім'я, дошкільний заклад) істотно послабили свої позиції, а їх функції перейняли ЗМІ. Ми погоджуємося з думкою О. Петрунько, яка вказує на те, що "процес соціалізації відбувається як медіасоціалізація" [9 с.6.]. Як глобальне явище, ЗМІ виконують роль наставника та носія "постмодерністських" цінностей.

По-перше, соціалізація відбувається стихійно, а в контексті нашого дослідження вплив ЗМІ на стихійну соціалізацію визначається певними обставинами: ЗМІ виконують насамперед рекреативну роль, бо багато в чому визначають час відпочинку дітей. З рекреативною тісно пов'язана релаксаційна роль ЗМІ. Вона набуває специфічного відтінку, коли йдеться про дітей дошкільного віку [6]. Особливу роль у стихійній соціалізації дітей відіграють комп'ютерні технології. Робота з комп'ютером, з одного боку – призводить до розширення контактів, можливостей обміну соціокультурними цінностями, набуття соціального досвіду, розвитку процесів навіювання. З іншого боку, може призвести до "синдрому залежності" від комп'ютерних мереж, відповідно, соціальну ізоляваність, ослаблення емоційних реакцій та багато інших негативних явищ.

По-друге, опанування соціального досвіду відбувається також як відносно спрямована соціалізація дитини-дошкільника, де можна виокремити такі два аспекти соціалізації:

- 1) ЗМІ суттєво впливають на засвоєння дітьми широкого спектру соціальних норм та формують їхні ціннісні орієнтири;
- 2) ЗМІ, по суті, є системою неформального навчання, просвіти та використовується як джерело інформації. І як наслідок, усі користувачі ЗМІ набувають різноманітних, суперечливих, несистематизованих відомостей з багатьох питань суспільного життя. [6]. По-третє,

виховання як відносно соціально контрольована соціалізація на тривалий час використовувалася лише в друкованих засобах масової інформації, але в реаліях сьогодення панівне місце посіли інформаційно-комунікаційні технології.

Особливим аспектом соціального виховання стає так зване медіа-навчання. Медіа-навчання чи медіаосвіта (з лат. *media* – засоби) – вивчення вихованцями закономірностей масової інформації. Його завдання: підготувати дітей до життя в сучасних інформаційних умовах, до сприйняття інформації (навчити дитину розуміти її – "декодувати" повідомлення, критично оцінювати їх якість), усвідомлювати наслідки її впливу на психіку, оволодіння засобами спілкування на основі невербальних форм комунікації за допомогою технічних засобів. Створення системи медіа-навчання – це процес довготривалий, який має високу собівартість [7, 68 – 75].

Інформаційний потік здійснює вплив на формування системи знань й емоційну сферу сприйняття дитини, тому необхідно широко використовувати інформацію із ЗМІ в навчанні. Уміння аналізувати інформацію, виокремлювати головне в інформаційному повідомленні, розуміти спрямування комунікації, прихований зміст повідомлень є необхідними на всіх етапах навчання.

У дошкільному віці дитина діє за типовими соціальними моделями на основі власних почуттів та переживань. Але життєвий досвід дитини обмежений, вона володіє елементарними знаннями про життя, про свої можливості, права та обов'язки, про сферу людських стосунків. Для соціального становлення дошкільника необхідно створити соціальне середовище, що сприяє засвоєнню системи цінностей, входженню в систему соціальних зв'язків, а отже, таким чином закладаються основи соціальної компетентності [12, с. 250].

Відповідно до Базового компонента, соціальну компетентність дитини забезпечують чотири життєві сфери ("Природа", "Культура", "Люди", "Я сам"), які є взаємозалежними та в єдиній сукупності втілюють портрет соціальної зрілості та готовності особистості до життєвого самовизначення [1]. Тому соціальна компетентність означає не лише належну поінформованість у широкому колі життєвих проблем, йдеться про ціннісне ставлення дошкільника до себе, людей, довкілля, речей, а також, відповідна поведінка, що ґрунтується на знаннях і чуттєвому досвіді [8, с. 5 – 7].

Як зауважує О. Кононко, набуття дошкільником соціального досвіду здійснюється через діяльність, спрямовану на орієнтування в ситуації, пристосування до навколишнього, перетворення до живої і неживої природи, власного "Я". Значення соціального розвитку для особистісного становлення полягає передусім у формуванні соціальної компетентності – певних особистісних властивостей, потреб, здібностей, елементарних теоретичних уявлень та практичних умінь, які забезпечують дитині життєздатність. Компетентність гарантує усвідомлення дитиною того, як слід себе поводити, щоб бути гармонійною, співзвучною з іншими, почувати себе в будь-якому товаристві комфортно [2, с. 8].

Слушною є думка О. Кононко про те, що соціальна компетентність дитини дошкільного віку передбачає її вміння орієнтуватися в незнайомому середовищі, знаходити в ньому правильні орієнтири для побудови адекватної поведінки, установлювати зв'язок причин і наслідків, виявляти гнучкість у пристосуванні до нових умов середовища з одночасним збереженням свого особистісного стрижня, бачити себе очима інших, співвідносити їх очікування із своїми можливостями [2, с. 5].

Як зазначає Ю. Косенко, основою соціалізації є соціальний досвід дитини, засвоюючи який, вона здійснює саморозвиток та самореалізацію, стає соціально компетентною. У дошкільному віці в дитини конструюється образ світу, закладається базис її особистісної культури, відбувається усвідомлення себе як індивідуальності, формується її ставлення до інших людей, до світу в цілому [3, с. 99 – 110].

Спрямований вплив ЗМІ на особистість дитини дошкільного віку в процесі соціалізації це ефективний вплив, що охоплює відтворення нею соціальних функцій і ролей, спонукає до активного засвоєння й прийняття індивідом суспільних цінностей та ідеалів. Відомо, первісною фазою соціалізації дитини є виховання в сім'ї. Із дуже раннього віку діти навчаються наслідувати, задовольняти та виправдовувати очікування своїх батьків. Соціологічні дослідження змін у сучасній сім'ї показали, що в сім'ях, де працюють обоє батьків, контроль над дітьми значно менший. У такій ситуації, для дітей телебачення стає головною життєвою цінністю та заміником спілкування у сім'ї [5, с. 32]. Соціальні функції використання ЗМІ різноманітні, їх можна поділити на дві групи: з одного боку, структурні, а з другого – родинні.

Структурні функції не пов'язані із змістом програм, їхня мета полягає у використанні телебачення, як звукового супроводу на тлі домашніх справ. Родинні функції пов'язані із значенням телебачення у сімейних стосунках, а саме: полегшує комунікацію між членами сім'ї; виступає в ролі наставника та вихователя; дає приклад діям, почуттям чи ідеям. Встановлення домінуючого положення в сім'ї є однією із розповсюджених соціальних функцій телебачення. Контроль над тим, що дивляться діти – це чітко виражений показник сімейної ієрархії. Водночас, на одному щаблі з віковими і соціально-класовими особистісними характеристиками є статеві відмінності, які впливають на організацію перегляду телебачення в багатьох родинах.

Проблема впливу ЗМІ на поведінку дітей тісно переплітається з іншими аспектами їх життя: індивідуальним розвитком, навичками перегляду телебачення, впливом батьків, спілкуванням з групою однолітків, виховною роботою вихователів. Ця проблема тісно пов'язана зі складною системою цінностей, яка реалізується в процесі соціалізації.

Отже, створення сприятливих умов для набуття дітьми соціальної компетентності та соціального досвіду під впливом такого потужного фактора, як ЗМІ, є одним із найважливіших педагогічних завдань дошкільної освіти.

Відомо, що соціальний розвиток особистості проходить двома взаємопов'язаними лініями – суспільство завдяки потужному впливу ЗМІ надає зростаючій особистості інформацію у вигляді певних стереотипів нормативно і ненормативно орієнтованої поведінки. Таким чином, дитина поступово оволодіває суспільним досвідом (здобуває інформаційні знання, уміння, формує особистісні потреби, здібності, почуття), відповідно до власного досвіду і розуміння їх розширює та систематизує. З іншого боку, дитина не лише усвідомлює себе суб'єктом, а й відчуває потребу реалізувати себе як суб'єкт широкого кола суспільних взаємин.

Протягом дошкільного віку дитина вчиться орієнтуватися на вимоги і стандарти дорослих – рідних, вихователів. Суттєвий вплив здійснює група однолітків (дитяче співтовариство), членом якої є сама дитина. Особливого значення набуває процес інформування ЗМІ, який забезпечує діяльність і розвиток особистості та за своєю сутністю має формувальний вплив на особистість дитини-дошкільника, про що ми вже вище зазначали. Процес інформування за своїми функціями та

структурою близький до педагогічного процесу ЗДО. Вважаємо, що при певних умовах формувальний ефект впливу ЗМІ на соціалізацію дітей дошкільного віку може бути підсилений і, відповідно, стати соціально ціннісним і особистісно визначальним.

Тож дитина опиняється в річищі різноманітних соціалізаційних впливів. Допомогти дитині вільно й усвідомлено увійти в нове для неї суспільне оточення, здійснити за допомогою реалізації педагогічних умов системний цілеспрямований вплив на формування соціальної компетентності дітей дошкільного віку – важливе завдання вихователя.

Найвпливовішим стихійним засобом виховання і навчання є середовище, у якому відбувається соціалізація дитини дошкільного віку. У наукових джерелах середовище трактується як сукупність умов, що оточують людину і взаємодіють з нею як з організмом і особистістю. Соціалізація дитини відбувається у різноспрямованій взаємодії усіх факторів, одним з яких є розвивальне середовище, в якому відбувається педагогічний процес і яке є його складовою частиною [11].

Науковці пропонують використовувати низку понять "медіа-навчання" "розвивальне середовище", "медіа-розвивальне середовище дошкільного навчального закладу". Останній визначають як простір життєдіяльності сучасної дитини, де засоби масової інформації виступають потужним фактором її соціалізації.

Спеціально створене медіа-розвивальне середовище спонукає дитину до вияву здорового ризику, постановки проблеми, самостійного її розв'язання й критичного самоаналізу. Повноцінне особистісне становлення дитини-дошкільника в процесі спілкування з однолітками та дорослими можливе через оптимальне поєднання виховання й навчання та стихійної практики соціальної взаємодії в контексті впливу ЗМІ.

Висновки. Таким чином, засоби масової інформації є одним із найпотужніших факторів впливу на соціалізацію дитини-дошкільника. Тому, зазначені фактори співвідносяться з педагогічними умовами формування соціальної компетентності дитини в контексті впливу ЗМІ. Вважаємо, що цілеспрямована педагогічна робота з дитячим колективом в освітньому процесі ЗДО може загалом ефективно впливати на активне сприйняття дітьми інформації із ЗМІ. Засвоєння якісної множини знань, вироблення критеріїв їх оцінювання, формування світосприйняття має зворотний вплив на формування соціальної компетентності дітей дошкільного віку.

Використана література

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. – К., 1999. – 62 с.
2. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (у дошкільному дитинстві): навч. посіб. [для вищ. навч. закладів] / Кононко О. Л. – К.: Освіта, 1998. – 255 с.
3. Косенко Ю. М. Трансформація наукових досліджень українських учених з проблеми соціалізації дітей дошкільного віку / Ю. М. Косенко // Гуманізація навчально-виховного процесу: збір. наук. праць. Спецвипуск; [За заг. ред. проф. В. І. Сипченка]. – Слав'янск: СДПУ, 2010. – Ч. 2. – С. 99–110.
4. Курінна С. М. Особливості соціалізації дітей шести-семи років у різних умовах життєдіяльності: дис...канд. пед. наук: 13.00.05 / Курінна Світлана Миколаївна. – Л., 2004. – 234 с.
5. Лемиш Д. Жертвы экрана. Влияние телевидения на развитие детей / Дафна Лемиш; пер. с англ. С. Д. Грековой. – М.: Поколение, 2007. – 304 с.
6. Мудрик А. В. Социализация человека: учеб. пособ. [для студентов высш. учеб. заведений] / А. М. Мудрик. – 2-е изд. – М.: Академия, 2006. – 304 с.
7. Новикова А. А. Медиаобразование в США: проблемы и тенденции / А. А. Новикова // Педагогика. – 2000. – № 3. – С. 68–75.
8. Орієнтир – особистість // Дошкільне виховання. – 2008. – № 4. – С. 7–8.
9. Петрунько О. Сучасна дитина в медіапросторі / О. Петрунько // Педагогічна газета. – 2009. – Липень. – № 7 – С. 6.
10. Печенко І. П. Соціалізація дітей в умовах сільських навчально-виховних комплексів "Загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад": автореф... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13. 00. 08 / Печенко І. П. – К., 2003. – 21 с.
11. Рапацевич Е. С. Большая современная энциклопедия / Е. С. Рапацевич. – Минск, ИООО "Современное слово", 2005. – С. 526.
12. Усик О. Соціальна компетенція дітей старшого дошкільного віку / Теоретичний аспект / О. Усик // Гуманітарний вісник ДВНЗ "Переяслав – Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди": науково-теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – Вип. 14. – 345 с.

Підготовка дитини до вступу в ДНЗ як психолого-педагогічна проблема

*Берегова Наталія
НДУ імені Миколи Гоголя
м. Ніжин*

Актуальність. Згідно з концепцією дошкільного виховання та Базовим компонентом дошкільної освіти, сучасний дошкільний навчальний заклад має стати інститутом соціалізації, призначення якого – забезпечити фізичну, психологічну і соціальну компетентність дитини від народження до шести – семи років, можливість адаптації до унормованого існування серед людей, сформувані ціннісне ставлення до світу, навчити особистісного існування, озброїти елементарною наукою і мистецтвом життя. Але для того, щоб виховання у дошкільному навчальному закладі було всебічним і повноцінним батьки повинні заздалегідь підготувати свою дитину до ДНЗ.

На думку Н.Кондратенко, підготовка до дитячого садка – одне з найважливіших завдань навчання і виховання дітей раннього віку. До того ж "готовність до дитячого садка" – поняття, яке рівною мірою залежить від фізіологічного, соціального і психічного розвитку дитини [3, с. 104].

Дошкільний вік - це період інтенсивної соціалізації особистості, здобуття нею соціального досвіду. Це період коли діти засвоюють норми і правила поведінки прийняті в суспільстві, устанавлюють стосунки з дорослими та однолітками. Захисні механізми їх психіки тільки починають формуватись і саме від подій цього періоду життя залежить якими вони будуть у майбутньому: продуктивними, тобто такими, що стимулюють процес розвитку і саморегуляції особистості, чи не продуктивними, що деформують картини зовнішнього світу, а також поведінку і діяльність дитини.

Завдання, що висувуються та розв'язуються в статті:

1. Обґрунтувати проблему формування готовності дитини до вступу в ДНЗ;

2. Здійснити аналіз превентивного потенціалу підготовки дитини до вступу в ДНЗ.

Виклад основного матеріалу. За визначенням науковців, *готовність* – це перша фундаментальна умова успішного виконання будь-якої діяльності. Більшість вітчизняних психологів трактують готовність як особливий або короткочасний психологічний стан.

Психологи вважають, що основними компонентами стану готовності є: емоційний, інтелектуальний, руховий. Найбільш базовим з них є емоційний компонент. Інтелектуальний компонент готовності виражається у мірі усвідомленості наступної роботи, зосередженості на ній. Третій компонент стану готовності проявляється в характері відтворюючих рухів, їх швидкості, чіткості, точності. Достатня розвиненість і вираженість цих компонентів і їх цілісність – це показник високого рівня готовності. Недостатня розвиненість і вираженість їх свідчить про неготовність, незавершеність формування готовності, про її середній або низький рівень [2; 5].

Проблемою готовності дошкільників до ДНЗ займалися такі науковці та практики: Ж.Маценко, Т.Гурковська, Л.Стреж та ін.

Підготовка дитини до дитячого садка – одне з найважливіших завдань навчання і виховання дітей раннього віку, результативність якого залежить у першу чергу від батьків дитини.

Ж.Маценко вважає, що *готовність дитини до вступу до ДНЗ* – це складний процес, що має свою структуру: фізіологічну, соціальну та психологічну готовність [4].

Фізіологічна готовність передбачає зміни діяльності функціональних систем дихальної, травної, серцево-судинної, спрямованих на пристосування до умов навколишнього середовища.

Психологічна готовність є цілісним станом психіки дитини, що забезпечує успішне прийняття нею системи вимог дитячого садка і вихователя, успішне оволодіння новою для неї діяльністю та новими соціальними ролями.

Соціальна готовність – вміння встановити контакт з іншими дітьми та дорослими, здатність оволодівати новими засобами і новими стереотипами поведінки [4].

Позитивні комунікативні стосунки, активність дитини в ігровій діяльності та на заняттях за умови загального позитивного її ставлення до садочка, вихователя, однолітків засвідчують достатній рівень розвитку всіх сфер її особистості: інтелектуальної, вольової та соціальної.

Низька психологічна готовність до вступу до ДНЗ виражається в тому, що дитина не в змозі досить ефективно керувати своєю поведінкою та пізнавальними процесами для успішної діяльності на заняттях й активності в грі [4; 5].

Прихід у дитячий садок – перший серйозний етап соціального життя дитини. До цього вона спілкувалася переважно із членами родини, сусідами або з тими, з ким спілкуються батьки. Тому цілеспрямована підготовка дітей до дошкільного закладу допомагає попередити виникнення труднощів адаптації.

Чимало проблем, що виникають у дитини в період адаптації, можна попередити завдяки попередній профілактичній роботі з батьками. Важливо, щоб батьки усвідомлюючи майбутні зміни, турбувалися про емоційний стан дитини, який вона переживатиме залишившись без рідних.

Готовність дитини до відвідування садка – поняття багатопланове, а не просто вік, навички й уміння. Для успішної адаптації дитина має досягти певної стадії розвитку – фізичного, розумового й соціального.

Науковці вважають, що третина дітей, які почали відвідувати дошкільний заклад, успішно адаптуються до умов суспільного виховання. Більшість дітей стикаються з різноманітними складнощами адаптаційного періоду. Відомо, що успіх адаптації залежить від низки факторів, основою яких є психологічна готовність дитини до відвідування закладу суспільного виховання. Стрижнем такої готовності, на думку М.Зажигіної, є здатність дитини до розширення звичного кола родинного спілкування за рахунок стосунків з іншими дітьми та дорослими. Тому перехід дошкільника на новий рівень стосунків з найближчим оточенням складає основний зміст кризових процесів в період адаптації до ДНЗ [1].

Проте, практичний досвід засвідчує поширену серед батьків тенденцію початку відвідування власними дітьми ДНЗ, пов'язану з власними інтересами (роботою, родинними та особистісними проблемами тощо), що як правило ніяк не відображає вікових та індивідуальних особливостей дошкільника. Саме тому, типовою помилкою батьків є передчасний, не підкріплений відповідно сформованою психологічною готовністю початок відвідування садочка. В таких випадках адаптація до дошкільного закладу проходить складно, з проблемами для батьків та самої дитини. В таких випадках адаптація до

дошкільного закладу проходить складно, з проблемами для батьків та самої дитини.

Л.Стреж виділяє наступні критерії вивчення сформованості у дитини дошкільного віку психологічної готовності до ДНЗ:

- вік;
- стан здоров'я;
- рівень психофізичного розвитку;
- характеристика нервової системи;
- вміння спілкуватися з дорослими й однолітками;
- сформованість ігрової діяльності;
- наближеність домашнього режиму до режиму дитячого садка [6].

М.Зажигіна виділяє такі ознаки психологічної готовності дитини до дошкільного закладу:

1. Стійкий інтерес дитини до гри та готовність до взаємодії з іншими дітьми під час її проведення.

2. Готовність дитини до спілкування з іншими дорослими окрім близьких родичів.

3. Спокійна реакція на розлучення з мамою.

4. Відсутність стійких негативних емоцій і переживань дитини, в першу чергу страхів і тривожності, як реакцій на нові ситуації та незнайоме оточення.

5. Чітко виражене бажання дитини ходити у садочок (стверджувальна відповідь на відповідне запитання) [1].

Висновки. Таким чином, готовність малюка до вступу до садка – демонструє рівень досягнення певної стадії його розвитку – фізичного, розумового й соціального та є важливою умовою успішної адаптації дитини до закладу суспільного виховання та превентивною основою для попередження негативних проявів у поведінці дітей, що активізуються та виникають саме в адаптаційний період.

Використана література

1. Зажигіна М. Чего не стоит делать родителям, но что они все равно делают / М. Зажигіна. –М.:Генезис, 2009. – С. 212-237.

2. Захарова Н. Адаптація дітей до дитсадка / Н. Захарова // Дошкільне виховання. – 2006. - №4. – С. 8-10.

3. Кондратенко Н. Дитячий садок і батьки. Взаємодія дошкільного закладу та сім'ї; шляхи оптимізації та досвід. / Кондратенко Н. // Дитячий садок. – 2005. - №42-43. листопад. – С. 18-25.

4. Маценко Ж. Незабаром у дитячий садок: особливості психолого-педагогічного підходу до дітей, що вступають до дошкільного закладу / Ж. Маценко // Психолог. – 2003. - №17.

5. Пихтіна Н. П. Організаційно-педагогічні умови адаптації дошкільників до ДНЗ: навч. посіб. / Н. А. Пихтіна. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2011. – 338с.

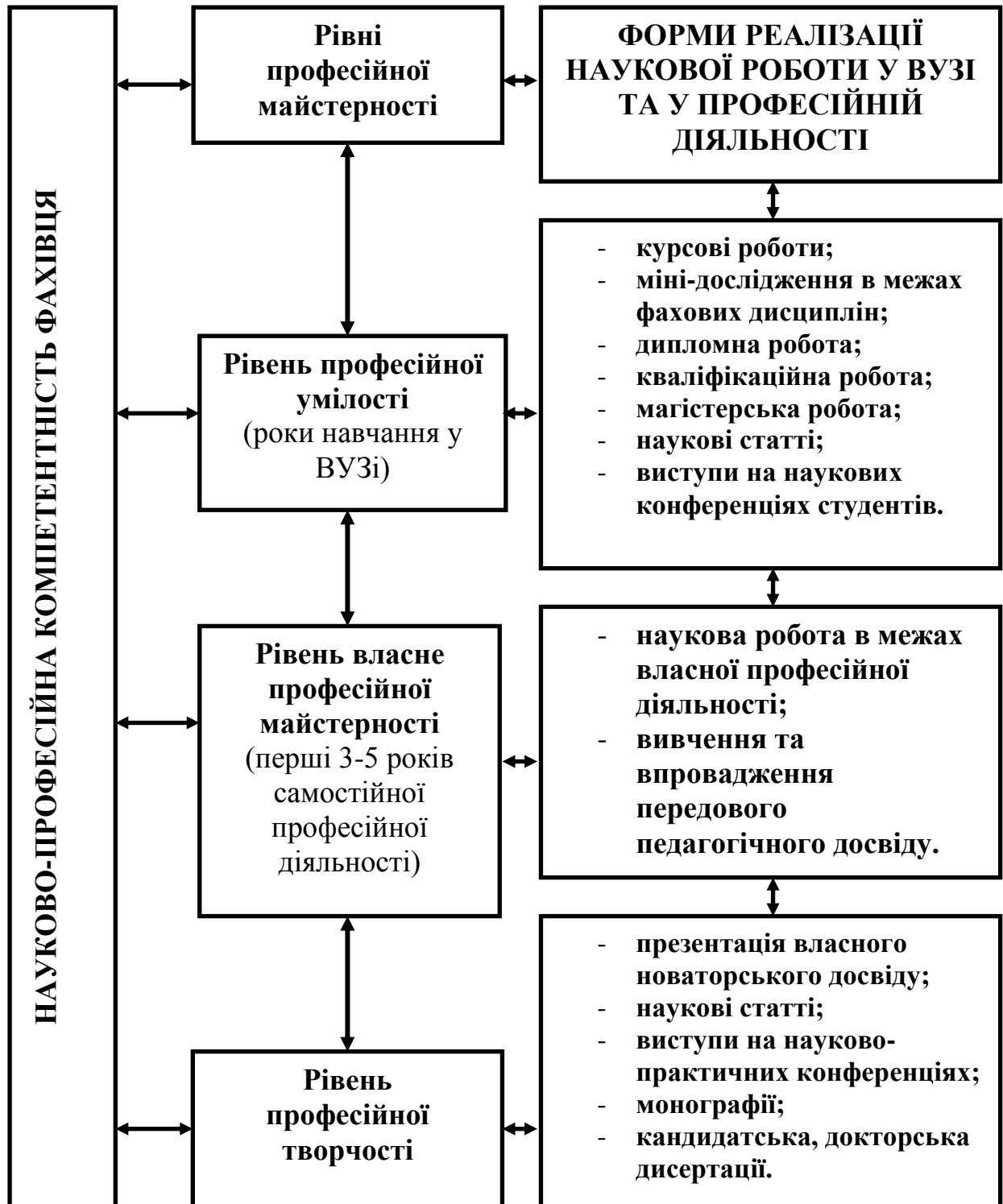
6. Стреж Л. Сходинки адаптації дітей раннього віку / Л. Стреж// Психолог. шкільний світ. – 2009. - №8.

**Опорні схеми
до курсу
"Основи наукових
досліджень"**

МОДУЛЬ I: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ОПОРНІ СХЕМИ ДО ТЕМИ 1.1. ПРЕДМЕТ, ЗАВДАННЯ, ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ОНД».

Формування науково-професійної компетентності майбутніх фахівців

ОПОРНІ СХЕМИ ДО ТЕМИ 1.2. НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ЇЇ РОЛЬ У СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ.

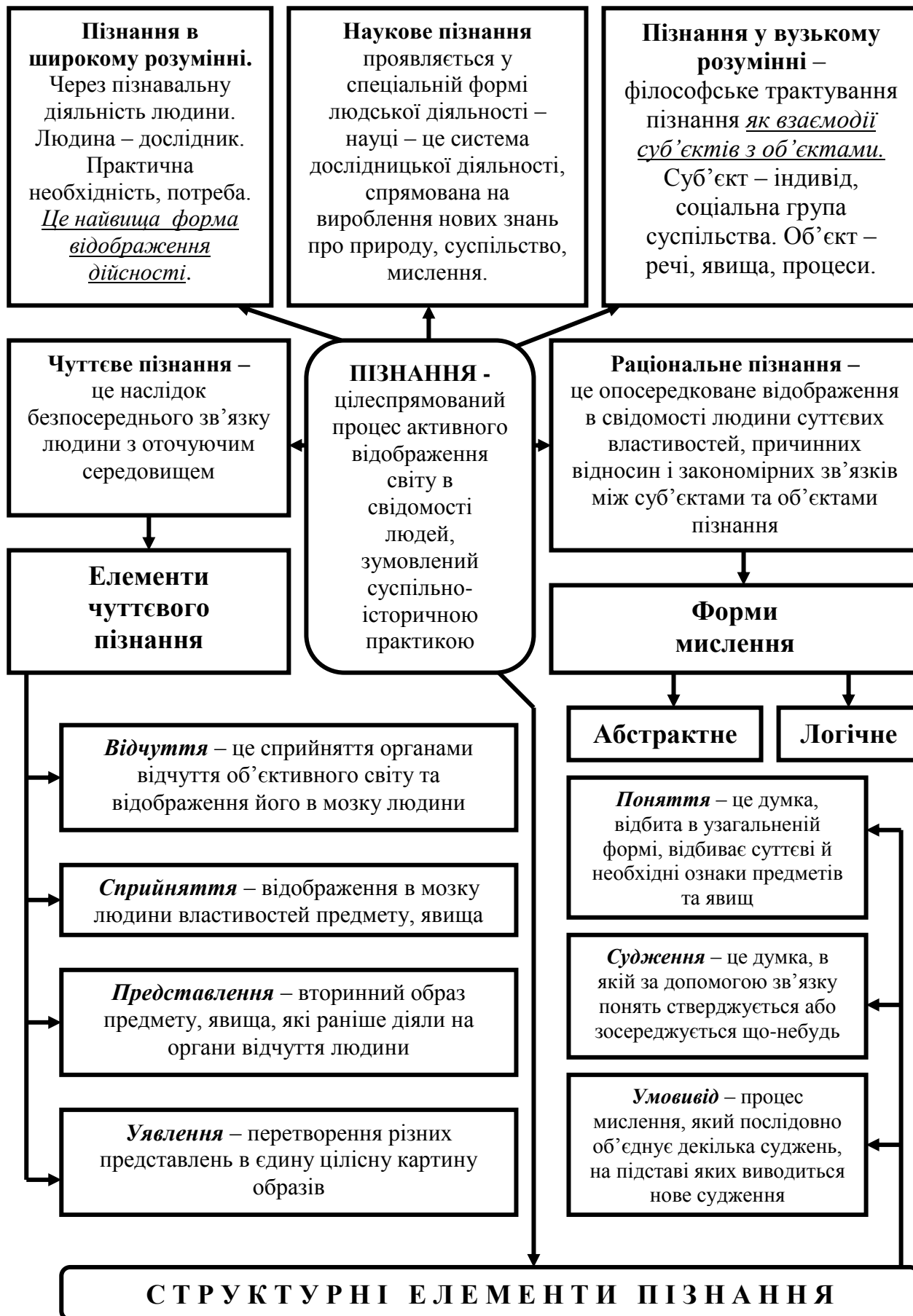
Наукове пізнання. Алгоритм формування наукових знань.

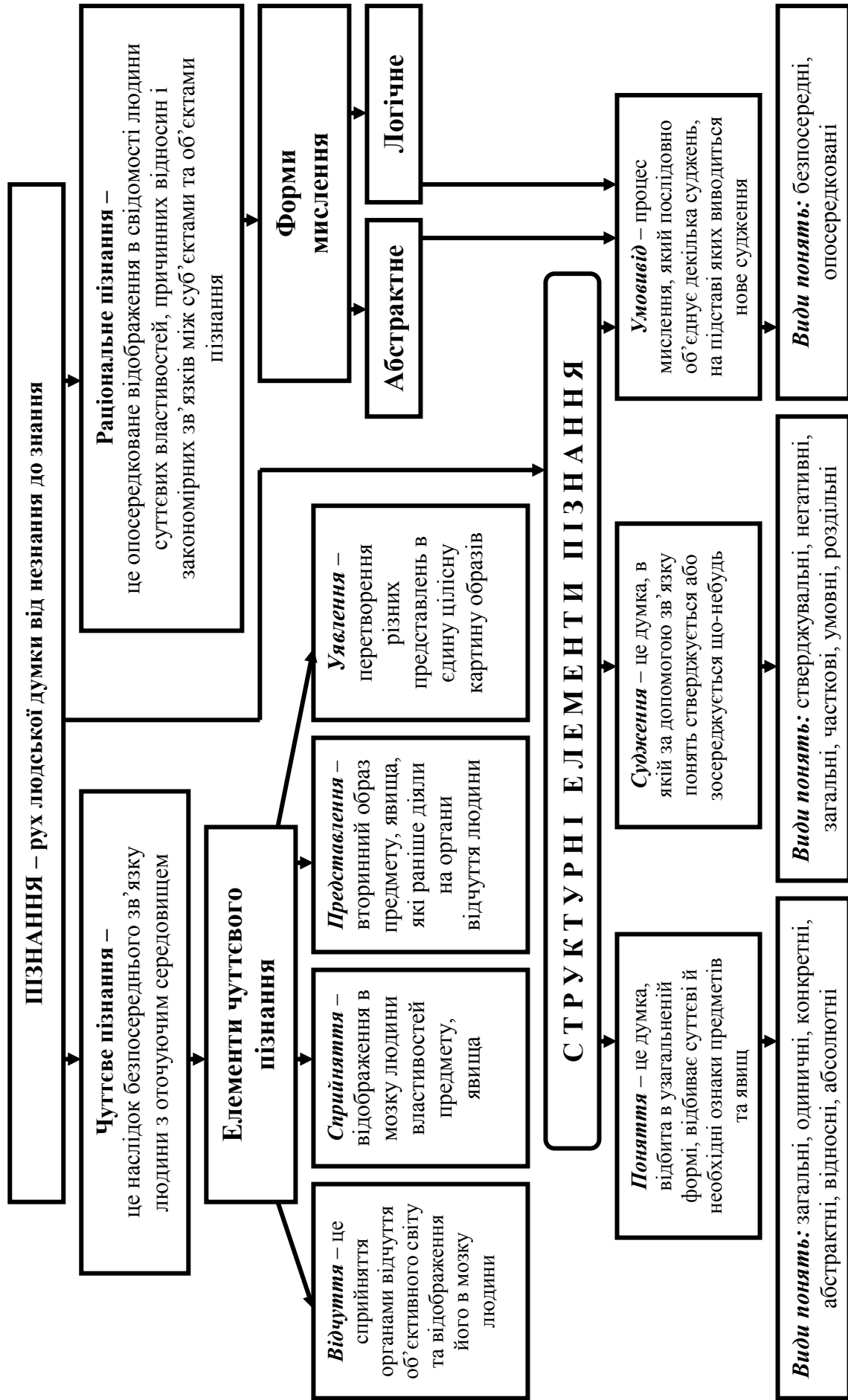
Сутність науки як сфери людської діяльності. До теми 1.2.

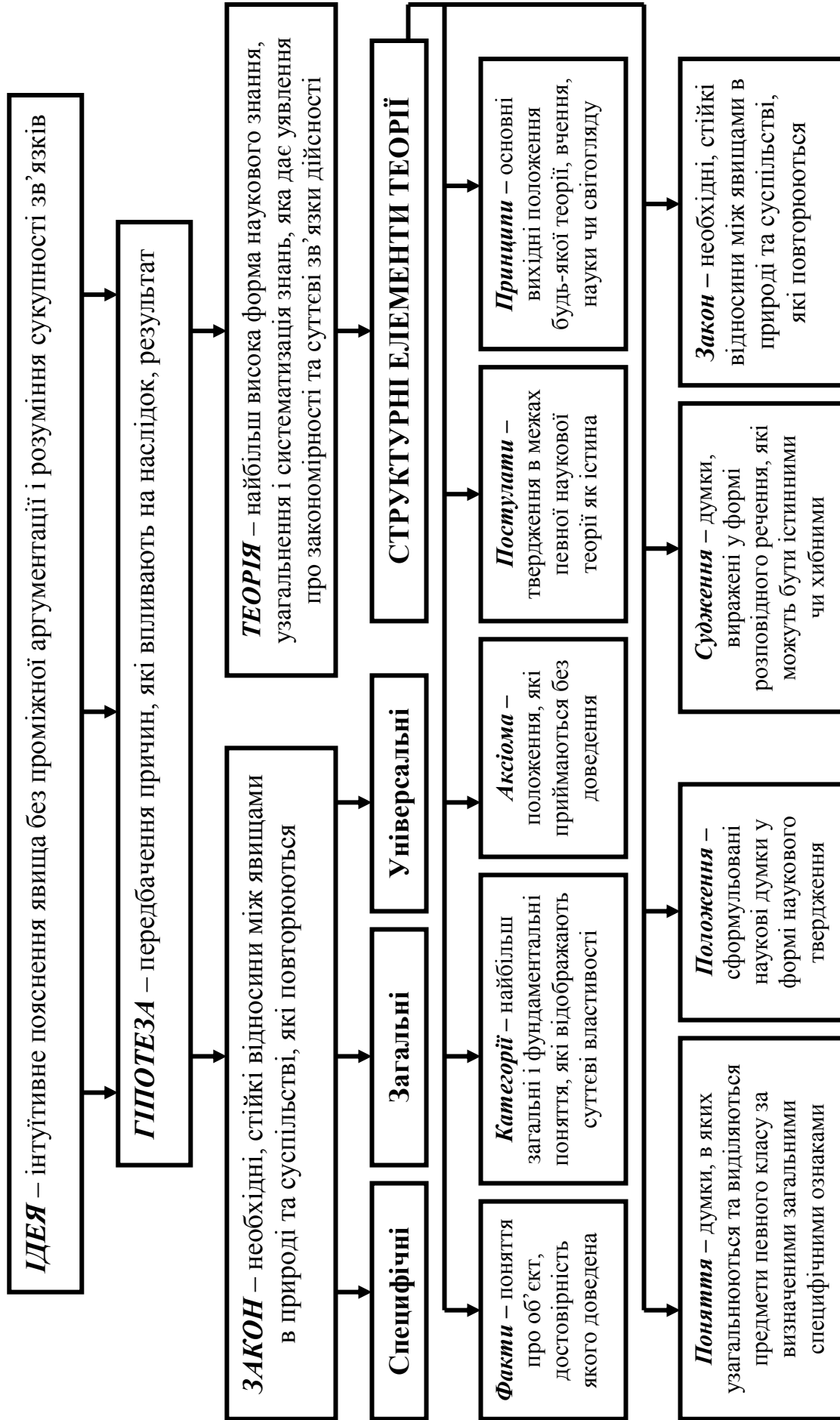
Суть і структура процесу пізнання. До теми 1.2.

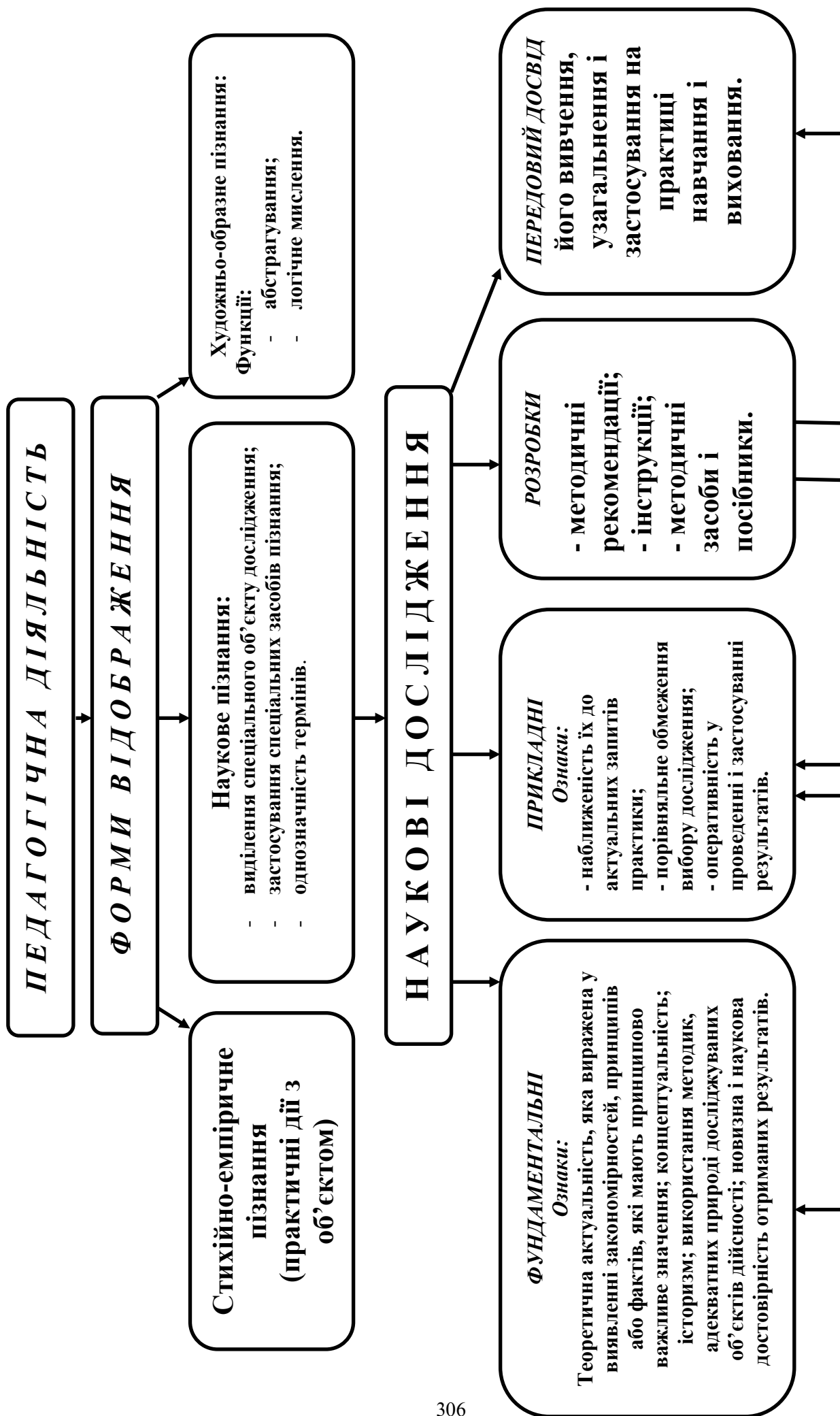

Структура процесу пізнання. До теми 1.2.

Основні структурні елементи теорії пізнання. До теми 1.2.

ОПОРНІ СХЕМИ ДО ТЕМИ 1.3. ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

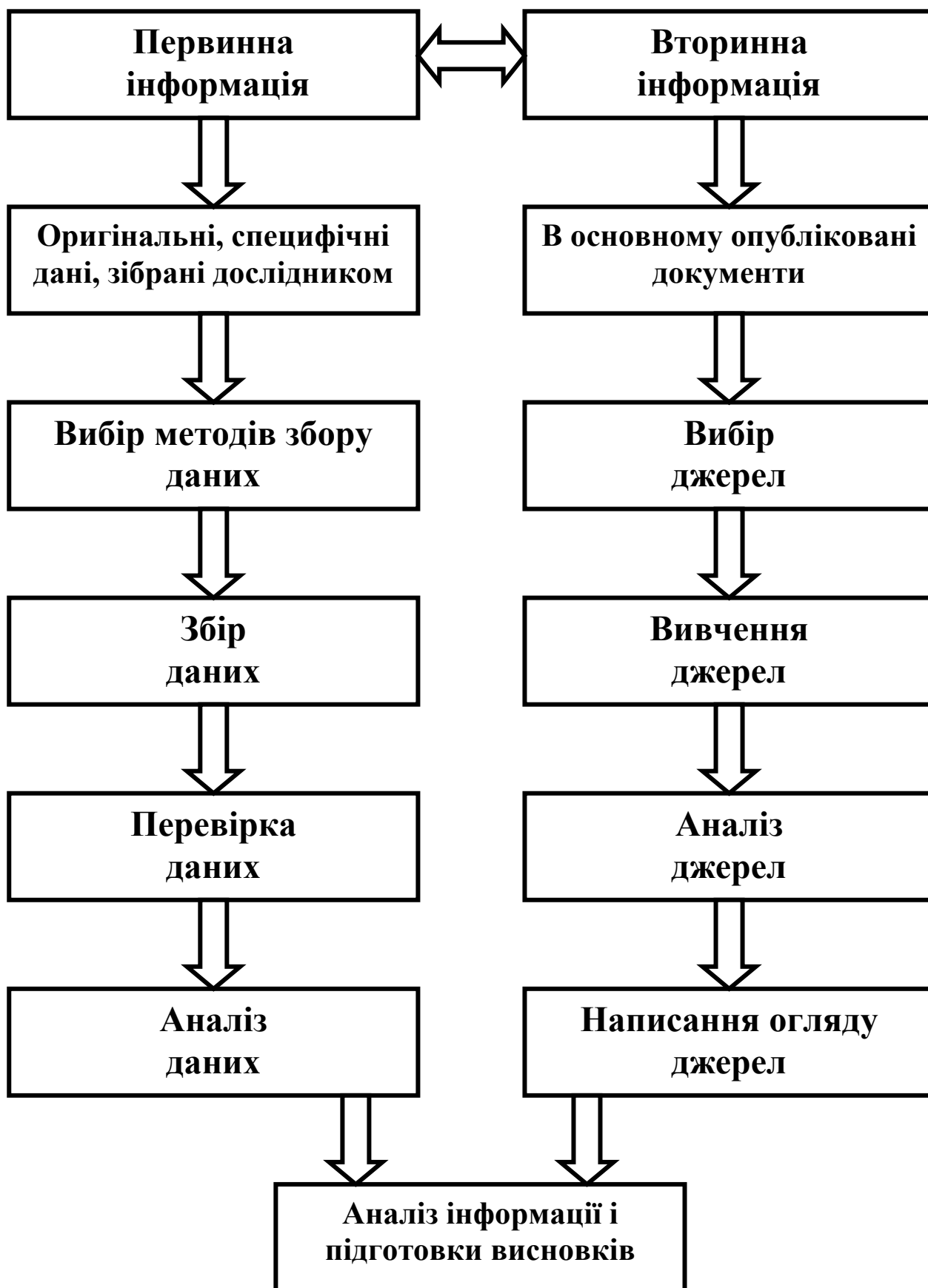
Наукова інформація та її роль у проведенні наукового дослідження

Джерела інформації та їх використання у науково-дослідній роботі.
До теми 1.3..

Схема процесу збору та аналізу наукової інформації. До теми 1.3..

Загальна схема збору та аналізу наукової інформації. До теми 1.3.

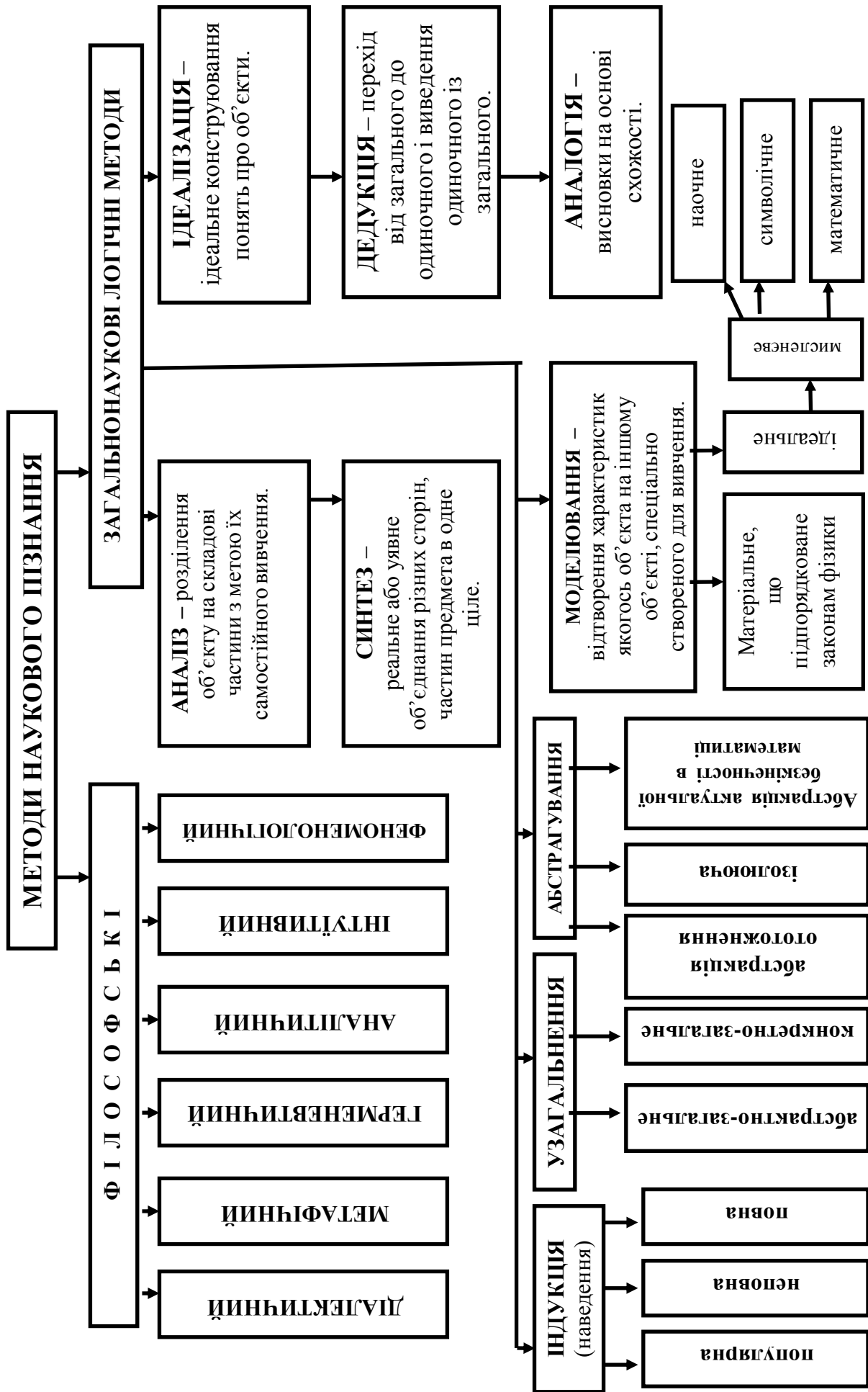
МОДУЛЬ II: ОСНОВИ МЕТОДОЛОГІЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ

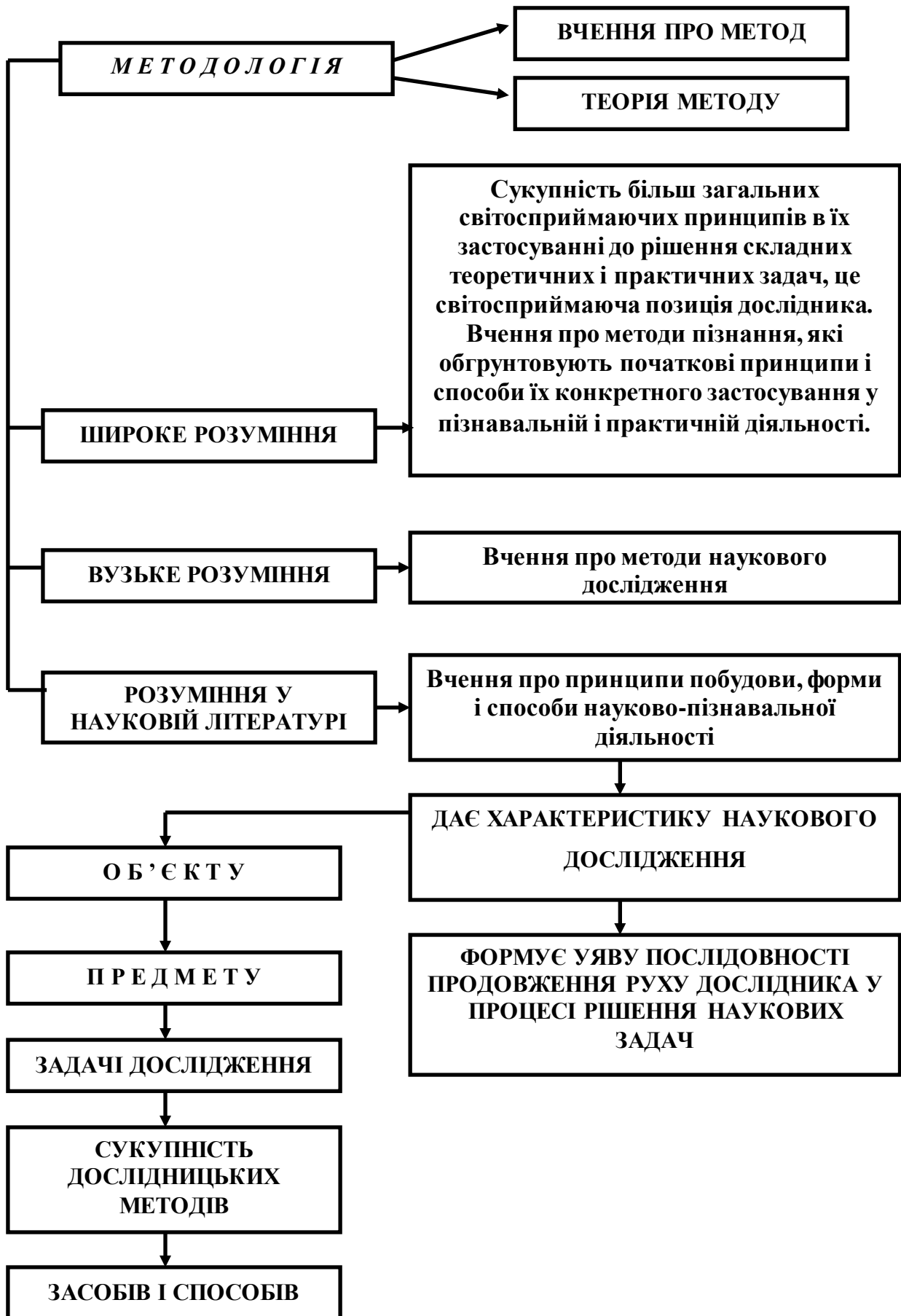
ОПОРНІ СХЕМИ ДО ТЕМИ 2.1. ПОНЯТТЯ ПРО МЕТОДОЛОГІЮ ДОСЛІДЖЕНЬ: ВИДИ І ФУНКЦІЇ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.

Методологія наукового пізнання.

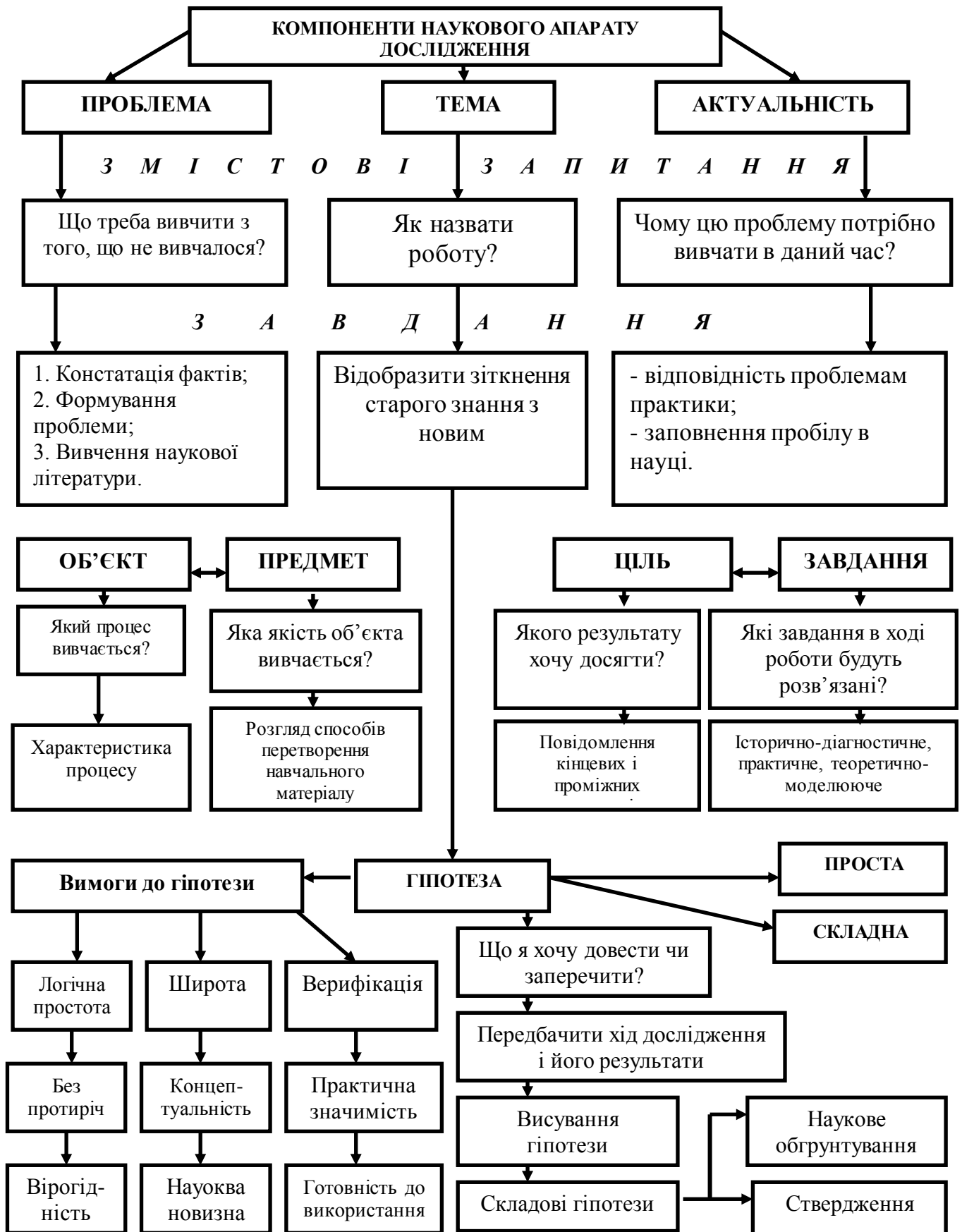

Методологія наукового пізнання. До теми 2.1.

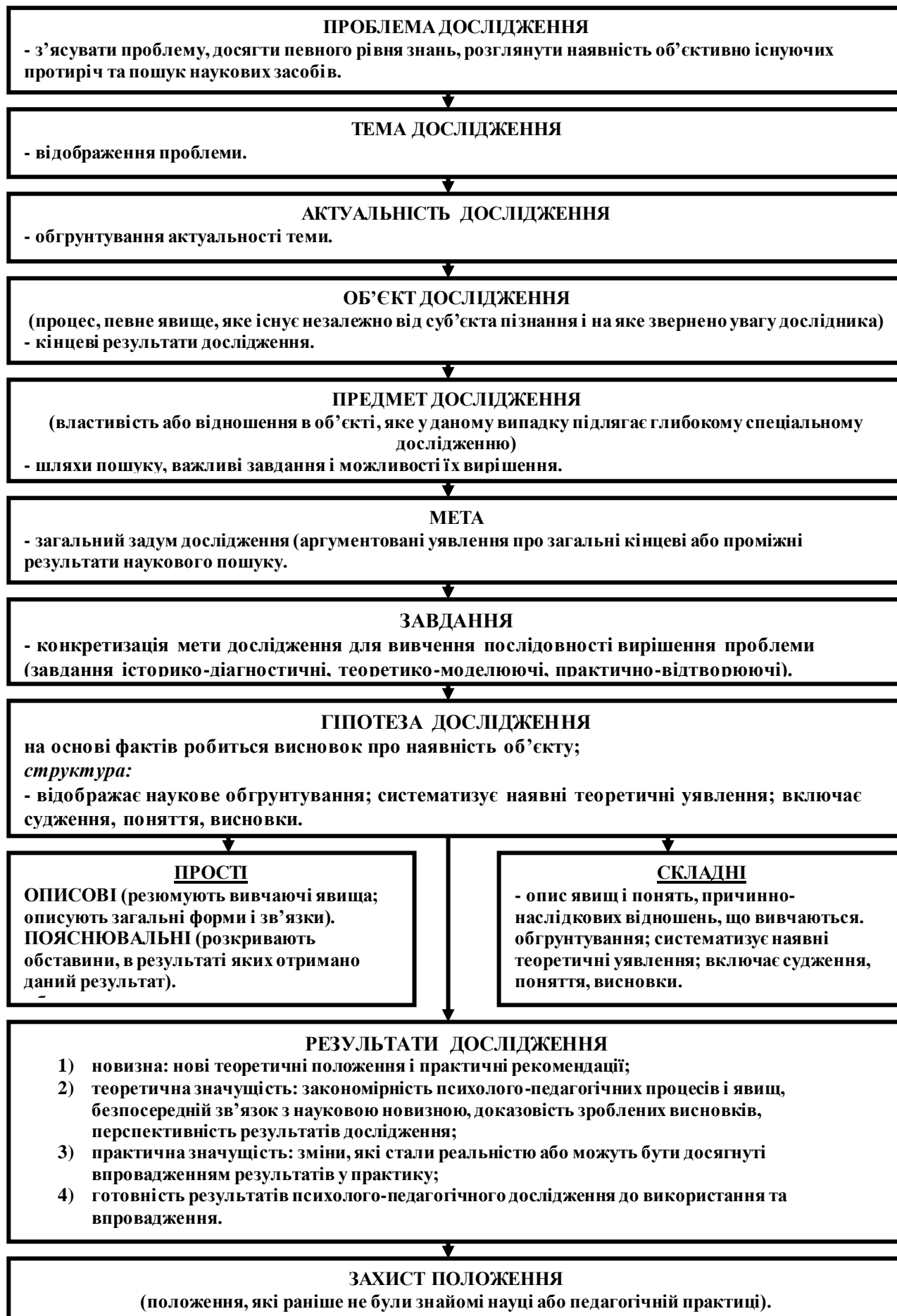

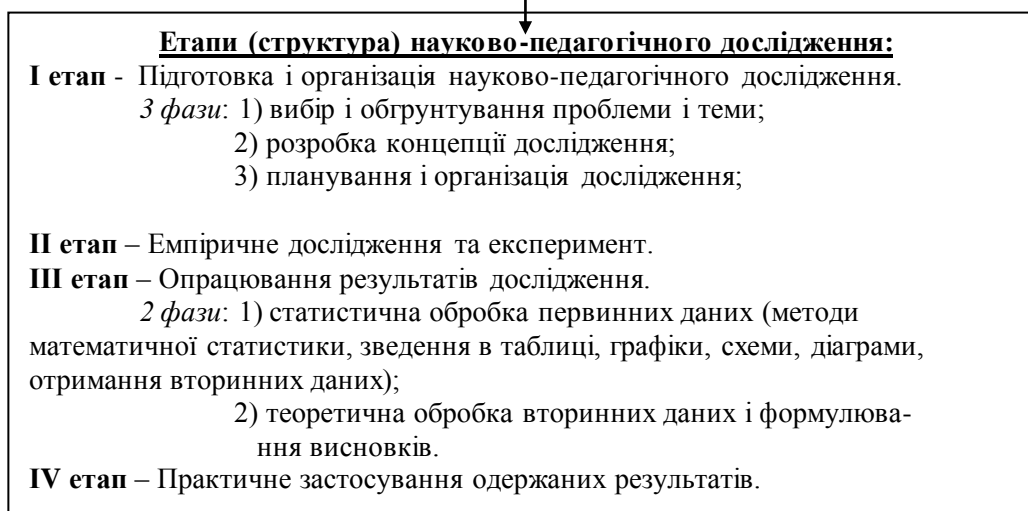
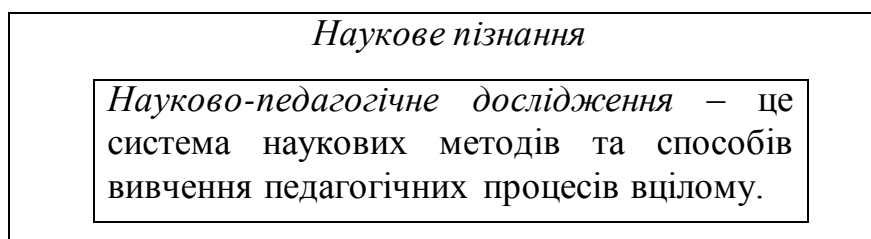
**ОПОРНІ СХЕМИ ДО ТЕМИ 2.2. КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ
НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ, ЙОГО ЗМІСТ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА.
Компоненти наукового апарату дослідження.**

Компоненти наукового апарату та етапи дослідження. До теми 2.2.

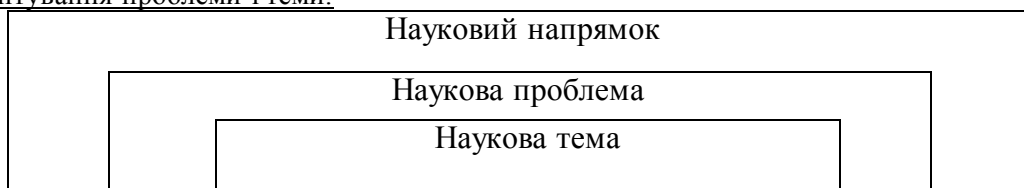
Науково-категоріальний апарат та основні етапи дослідження. До теми 2.2.

I етап

4 фази:

1. Вибір і обґрунтування проблеми і теми.

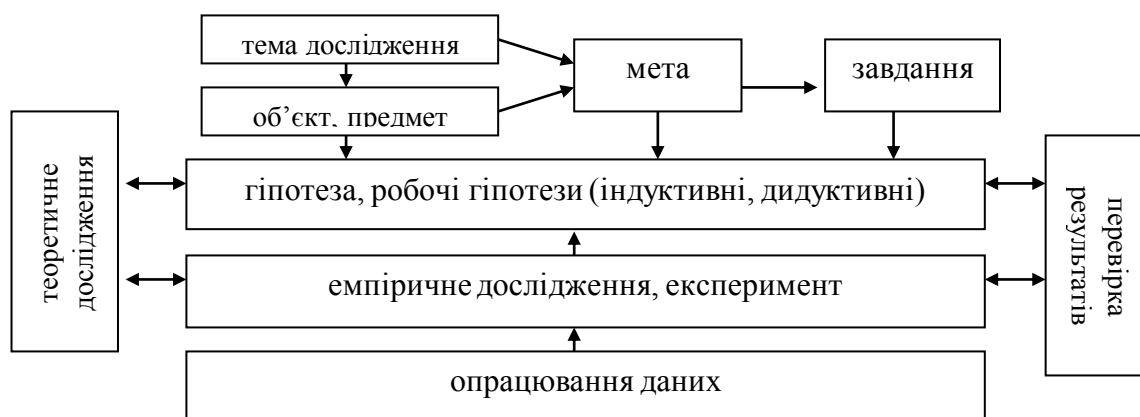
Умови реалізації цієї фази:

- ознайомлення зі станом обраної проблеми (аналіз нормативних документів, літературних джерел, статистичних матеріалів);
- включаються у вступну та теоретичну частину дослідження.

2. Розробка концепції дослідження.

3. Планування і організація дослідження.

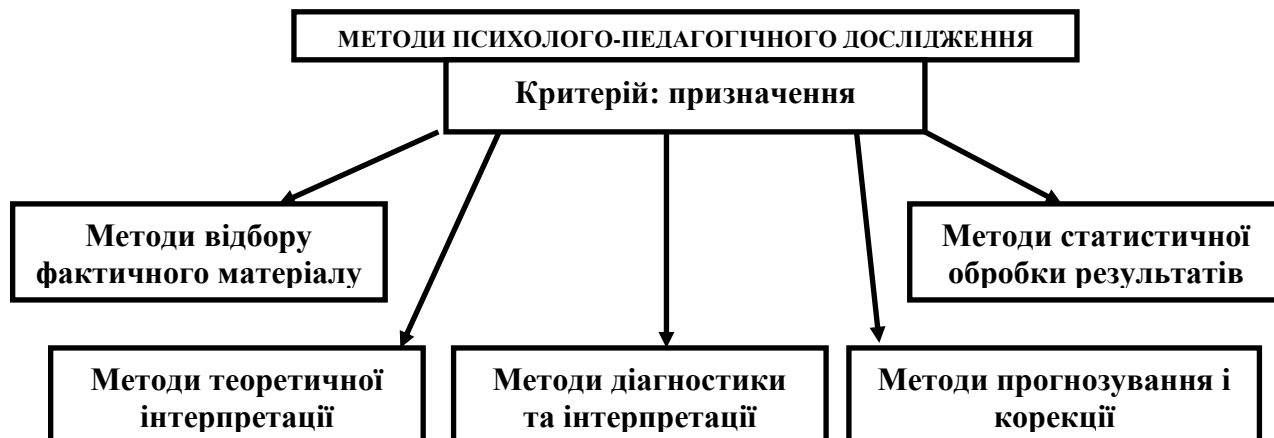
4. Впровадження результатів дослідження в практику.

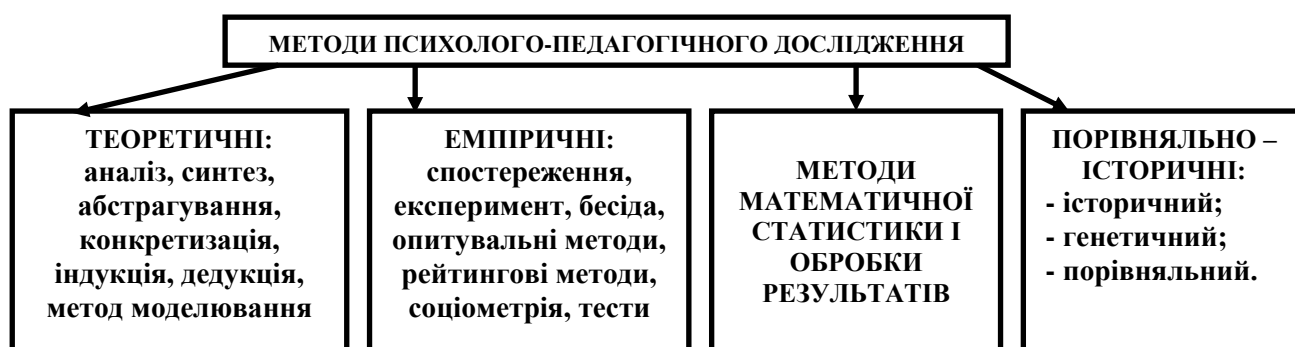
**ОПОРНІ СХЕМИ ДО ТЕМИ 2.3. МЕТОДИ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ.
КЛАСИФІКАЦІЯ МЕТОДІВ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО
ДОСЛІДЖЕННЯ.**

Класифікації методів психолого-педагогічного дослідження.

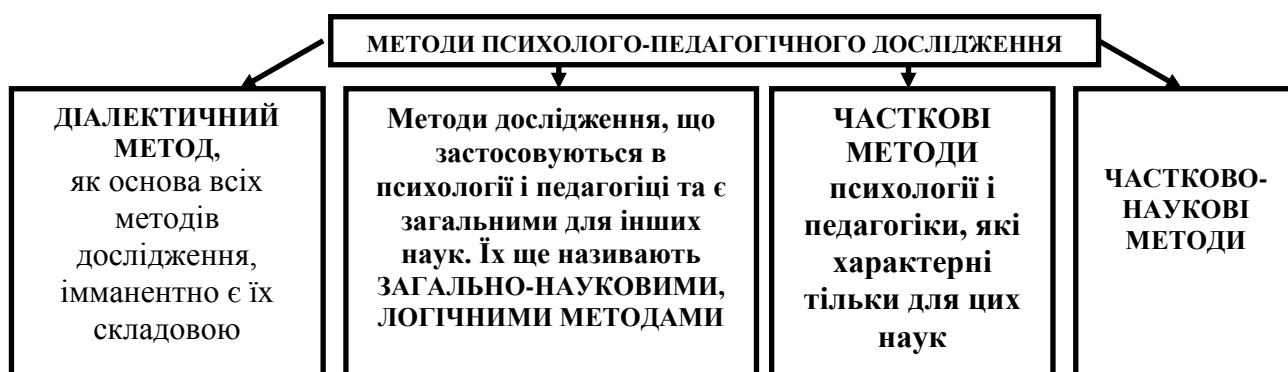
Класифікація за В.Загвязинським

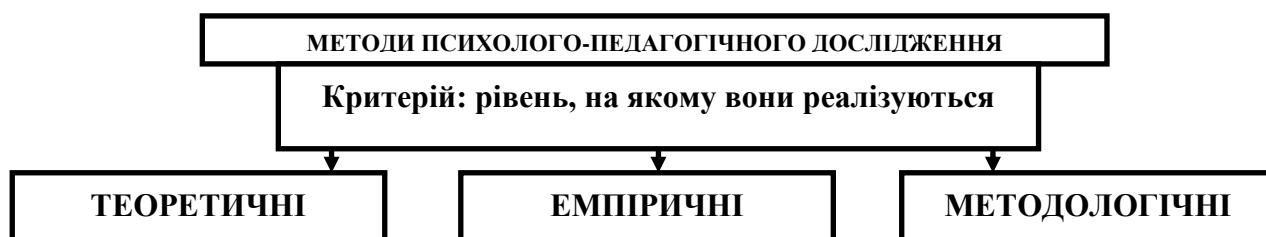
Класифікація за В.Давидовим

Класифікація за Кохановським

Класифікація методів психолого-педагогічного дослідження за Е.Монозон

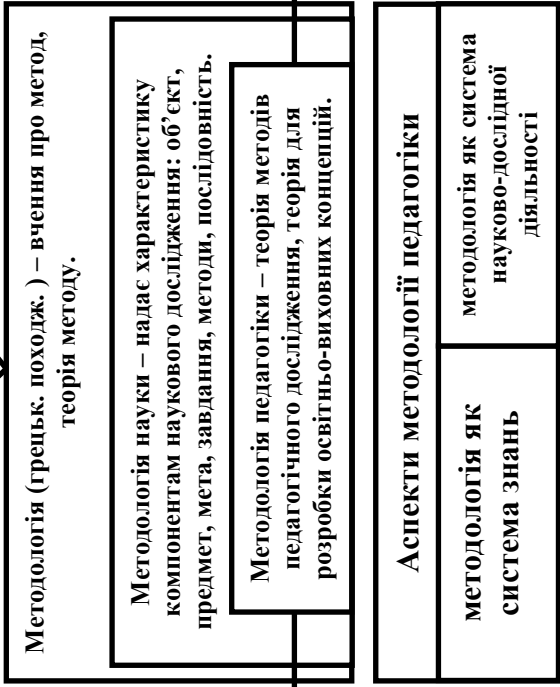
Завдання, функції, аспекти методології педагогіки. До теми 2.3.

у широкому розумінні, сукупність світоглядних принципів у розв'язанні теоретичних і практичних завдань, світоглядна позиція дослідника

у вузькому розумінні – вчення про методи наукового дослідження

Завдання методології педагогіки:

- визначення цілі дослідження з врахуванням рівня розвитку науки, потреб практики, соціальної актуальності;
- вивчення усіх процесів в дослідженні з позиції їх внутрішньої і зовнішньої обумовленості, розвитку і саморозвитку;
- розгляд освітніх та виховних проблем з позицій всіх наук про людину;
- орієнтація на системний підхід в дослідженні;
- виявлення і вирішення протиріч в процесі навчання і виховання, в розвитку колективу або особистості;
- зв'язок теорії і практики, розробка ідей і їх реалізація, нове педагогічне мислення.

Функції методології педагогіки:

- передбачає способи отримання наукових знань, що передбачають педагогічну дійсність;
- направляє і попереджує шлях, за яким досягається науково-дослідницька ціль;
- забезпечує всебічність отримання інформації про процес або явище, яке вивчається;
- введення нової інформації в фонд теорії педагогіки;
- уточнення, збагачення, систематизація термінів і понять;
- створює систему інформації, яка спирається на факти та результати наукового пізнання.

- 1) філософський рівень: загальні принципи пізнання і категоріальний апарат науки відлому;
- 2) рівень загальної наукової методології (теоретичні концепції, що застосовуються у більшості наукових дисциплін);
- 3) рівень конкретно-наукової методології (сукупність методів, принципів, що застосовуються в окремій науковій дисципліні);
- 4) рівень технологічної методології (методики і техніки дослідження).

Завдання методології дослідження як виду діяльності:

- визначення закономірностей і тенденцій розвитку науки; зв'язок науки з практикою;
- підвищення якості наукового дослідження.

Завдання методологічного забезпечення:

- використання методологічних знань для обґрунтування програми дослідження;
- оцінка результатів і якості дослідження.

Методи, що використовуються на теоретичному рівнях науково-педагогічного дослідження.

До теми 2.3.

МЕТОДИ НАУКОВО- ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

МЕТОДИ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ НА ТЕОРЕТИЧНОМУ І ЕМПІРИЧНОМУ РІВНЯХ

Теоретичні:

Аналіз – метод пізнання, який дозволяє розкладати предмети дослідження на складові частини (звичайні елементи об'єкта або його властивості і відношення).

Казувальний аналіз – аналіз, що допомагає виявити причинно-наслідковий зв'язок між явищами.

Синтез, на противагу аналізу, дає можливість з'єднувати окремі частини чи сторони об'єкта в єдине ціле.

Абстрагування – це уявне відвернення від неістотних, другорядних ознак предметів і явищ, зв'язків і відношень між ними та виділення декількох досліджуваних сторін. Абстракція виділяє із явища одну певну сторону у «чистому вигляді», тобто у такому вигляді, в якому вона дійсно не існує.

Індукція – умовивід від часткового до загального, від окремих фактів до узагальнень, коли на основі знань про частини предметів класу робиться висновок про клас в цілому. Як метод дослідження індукція – це процес дослідного вивчення явищ, під час якого здійснюється перехід від окремих фактів до загальних положень, окремі факти неначе виводять до загального положення.

Дедукція – це такий умовивід, у якому висновок про деякий елемент множини робиться на основі знання про загальні властивості всієї множини.

Моделювання – непрямої, опосередкований метод наукового дослідження об'єктів пізнання (безпосереднє вивчення яких не можливе, ускладнене чи недоцільне), який ґрунтується на застосуванні моделі як засобу дослідження. Суть моделювання полягає в заміщенні досліджуваного об'єкта іншим, спеціально для цього створеним. Метод моделювання передбачає постановку мети, вибір або створення моделі, дослідження на моделі об'єкта пізнання, перенесення знань з моделі на оригінал завдяки суттєвій подібності і несуттєвій відмінності між ними.

Класифікаційний аналіз – метод, що використовується на початкових етапах дослідження з метою систематизації та підпорядкування якостей досліджуваного об'єкту.

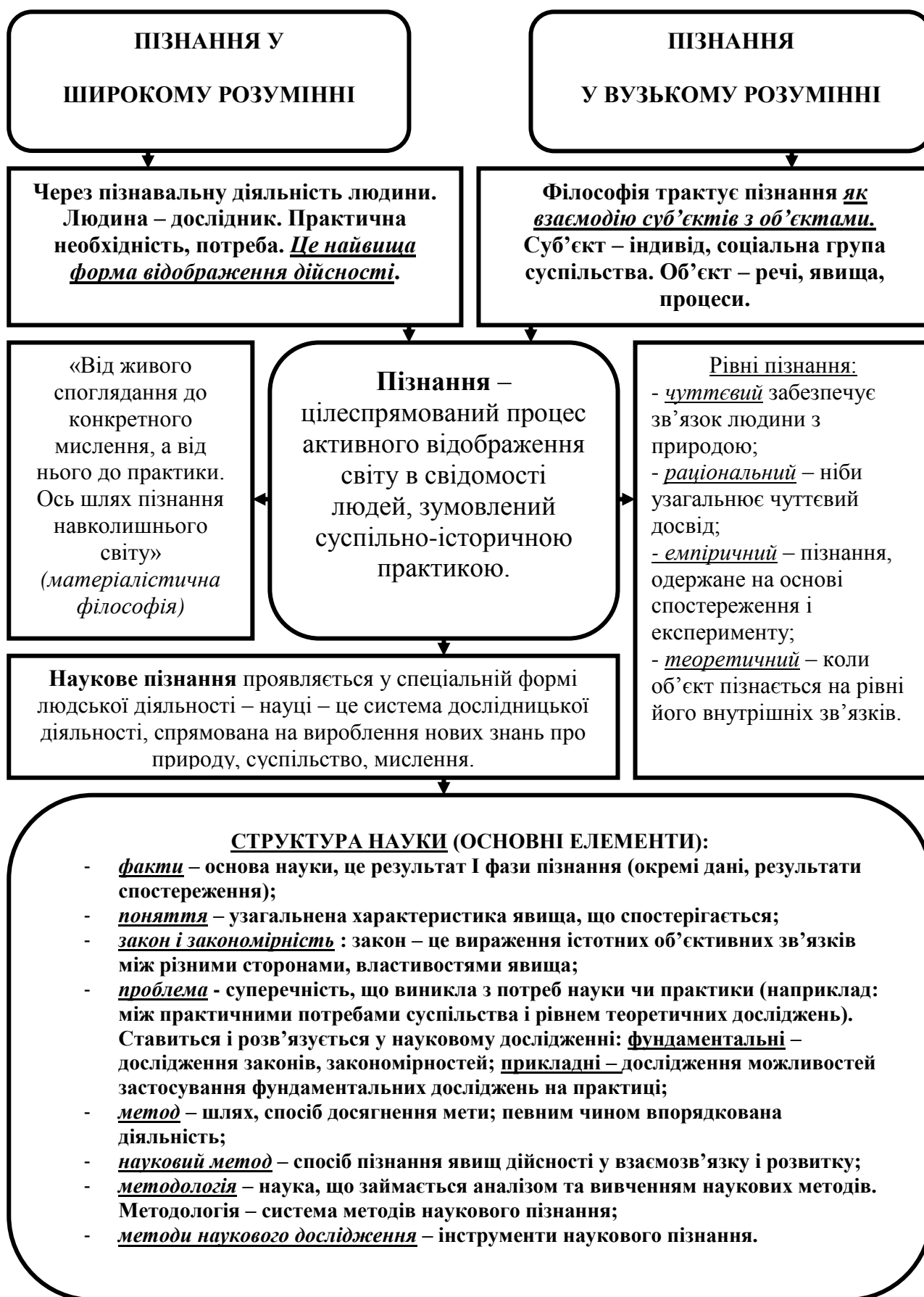
МЕТОДИ МАТЕМАТИЧНОЇ СТАТИСТИКИ ТА ОБРОБКИ РЕЗУЛЬТАТІВ:

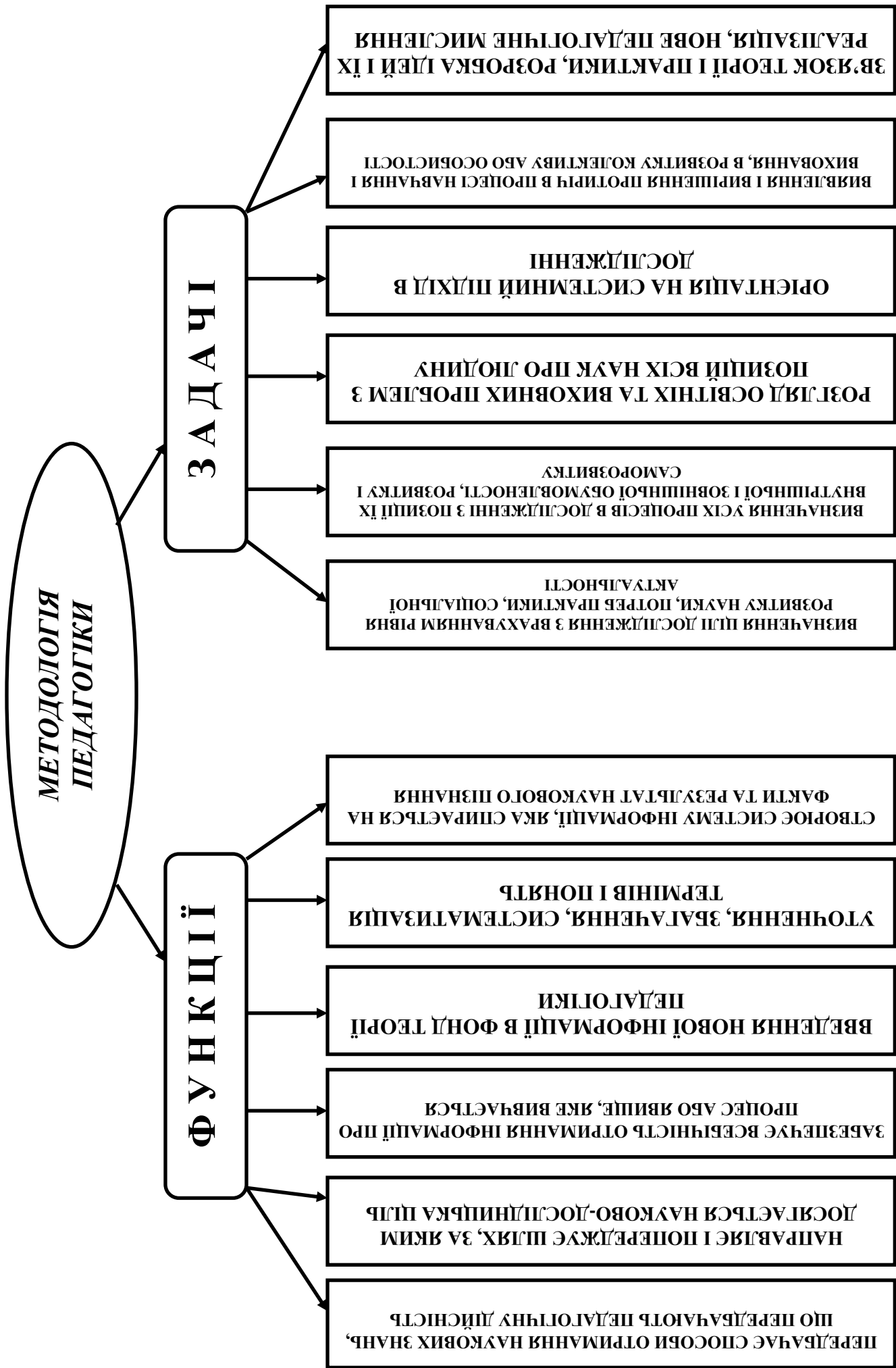
- середнє арифметичне;
- мода;
- медіана;
- кореляція;
- середнє квадратичне відхилення;
- статистична перевірка наукової гіпотези;
- багатомірні методи аналізу даних (факторний аналіз; кластерний аналіз; дисперсійний аналіз; регресійний аналіз; латентно-структурний аналіз; багатомірне шкалювання).

ЕМПІРИЧНІ МЕТОДИ:

- опитувальні методи (анкетування, інтерв'ю, бесіда);
- спостереження;
- експеримент;
- порівняння;
- вимірювання;
- рейтингові методи (метод полярних профілів, рейтинг-тест, 5-ти бальна система, метод незалежних характеристик, метод парного порівняння, метод експертних оцінок);
- проективні методи (асоціативні, конструктивні, експресивні та додапкові техніки, рольовий метод);
- соціометрія;
- вивчення архівних документів (письмових, іконографічних, фонетичних);
- вивчення педагогічної документації (педагогічні документи, офіційні та неофіційні документи, первинні і вторинні джерела).

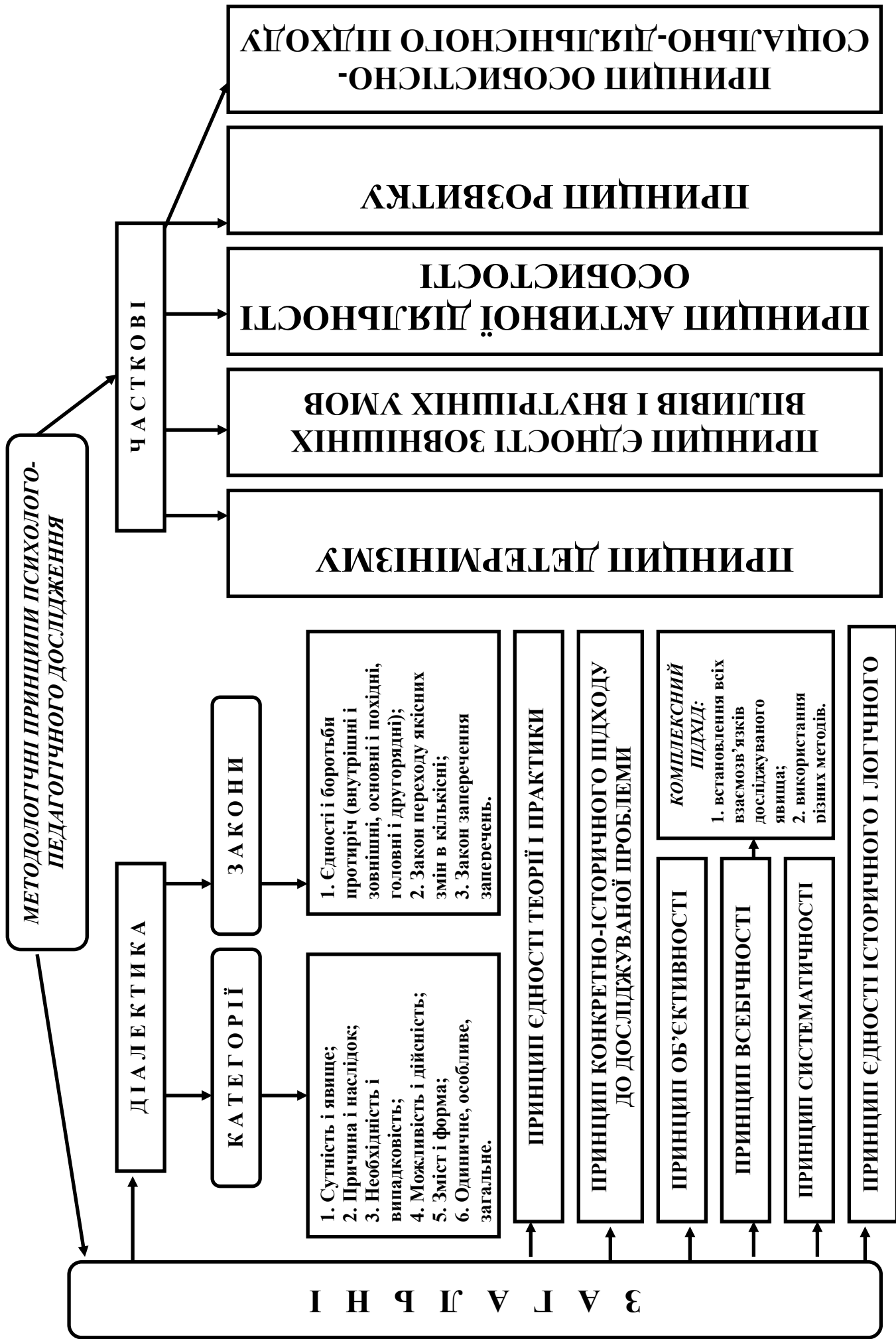
Методологія наукового пізнання. До теми 2.3.

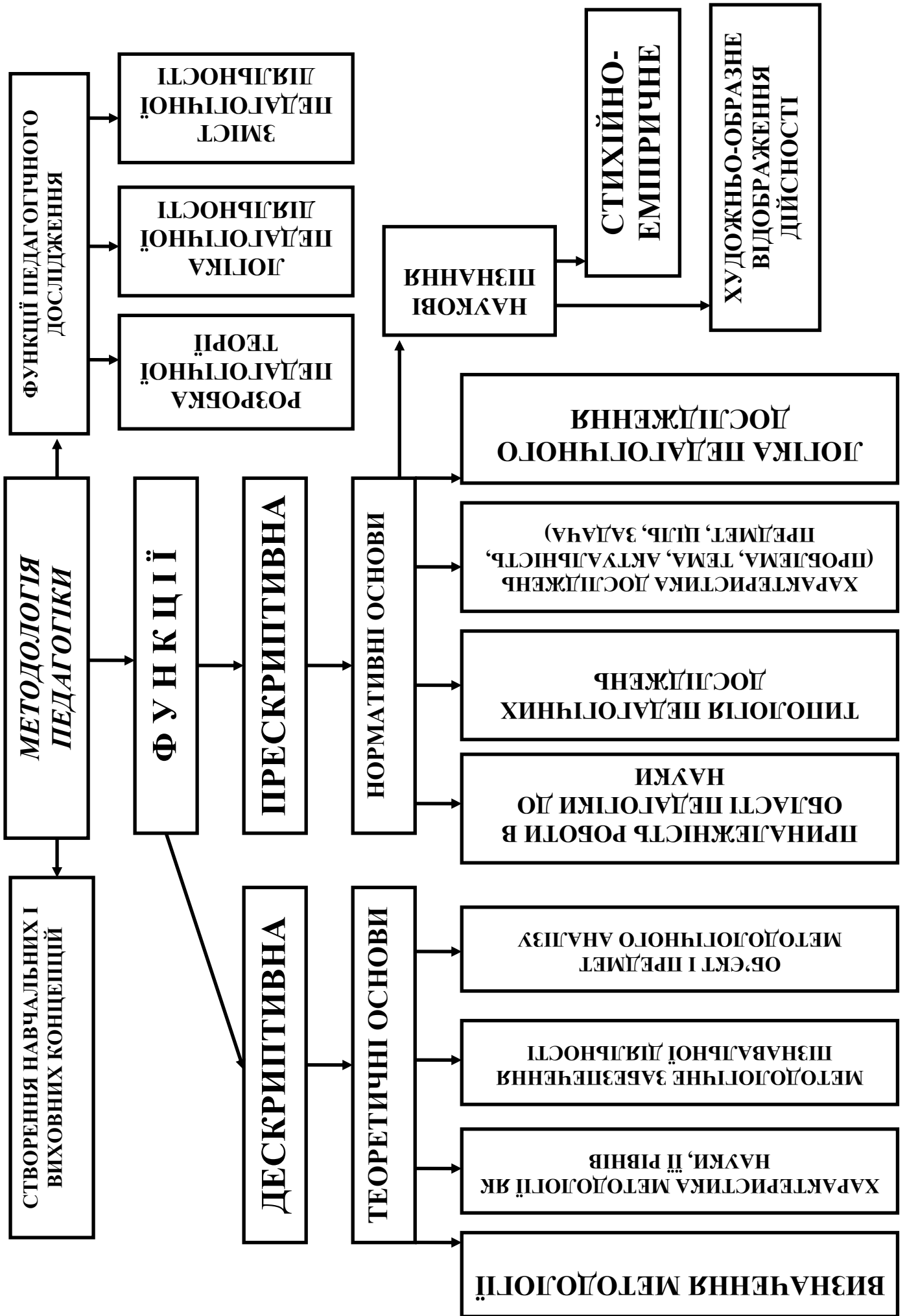

Рівні методології педагогіки. До теми № 2.3.

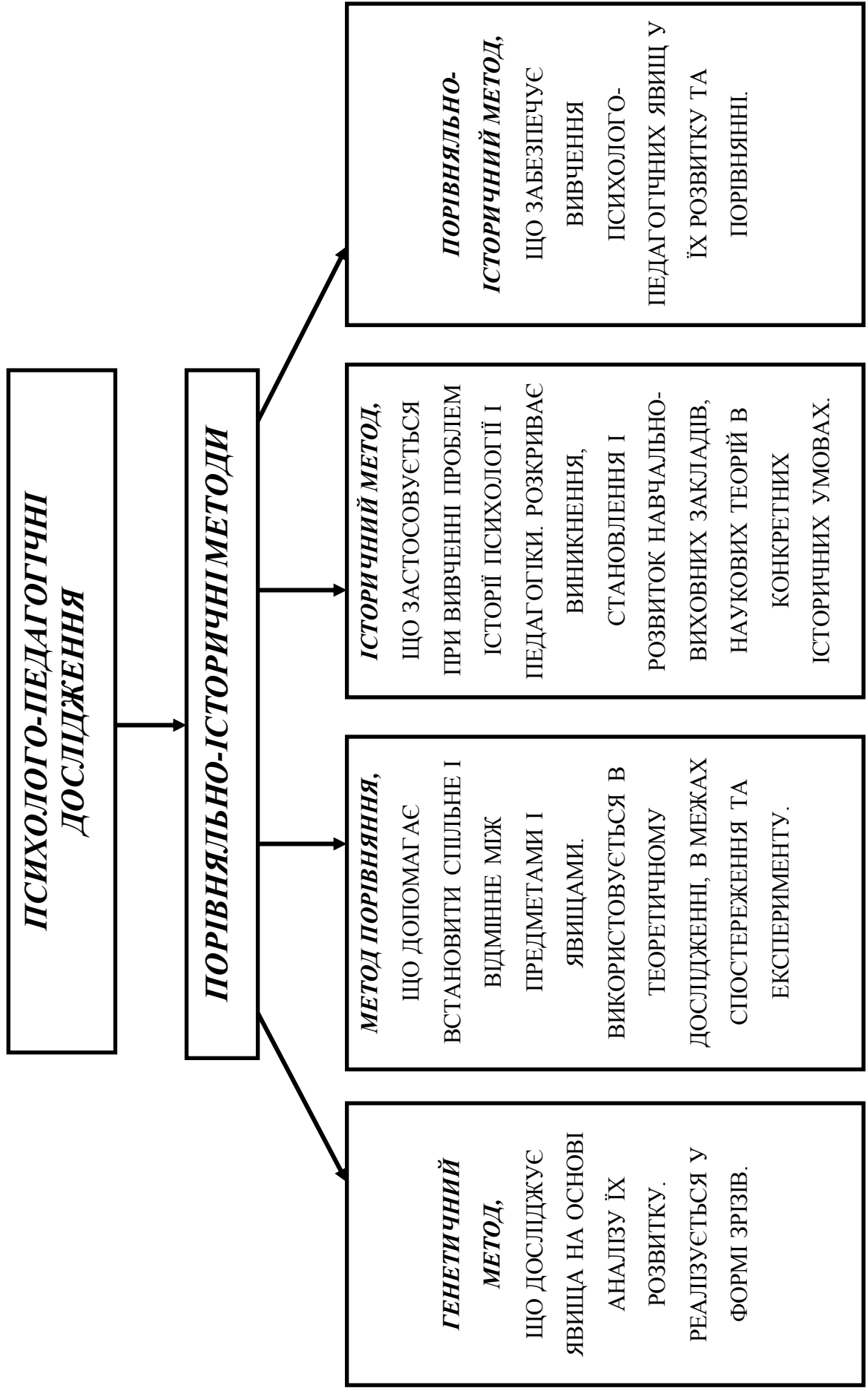

Сутність і функції методології педагогіки. До теми № 2.3.

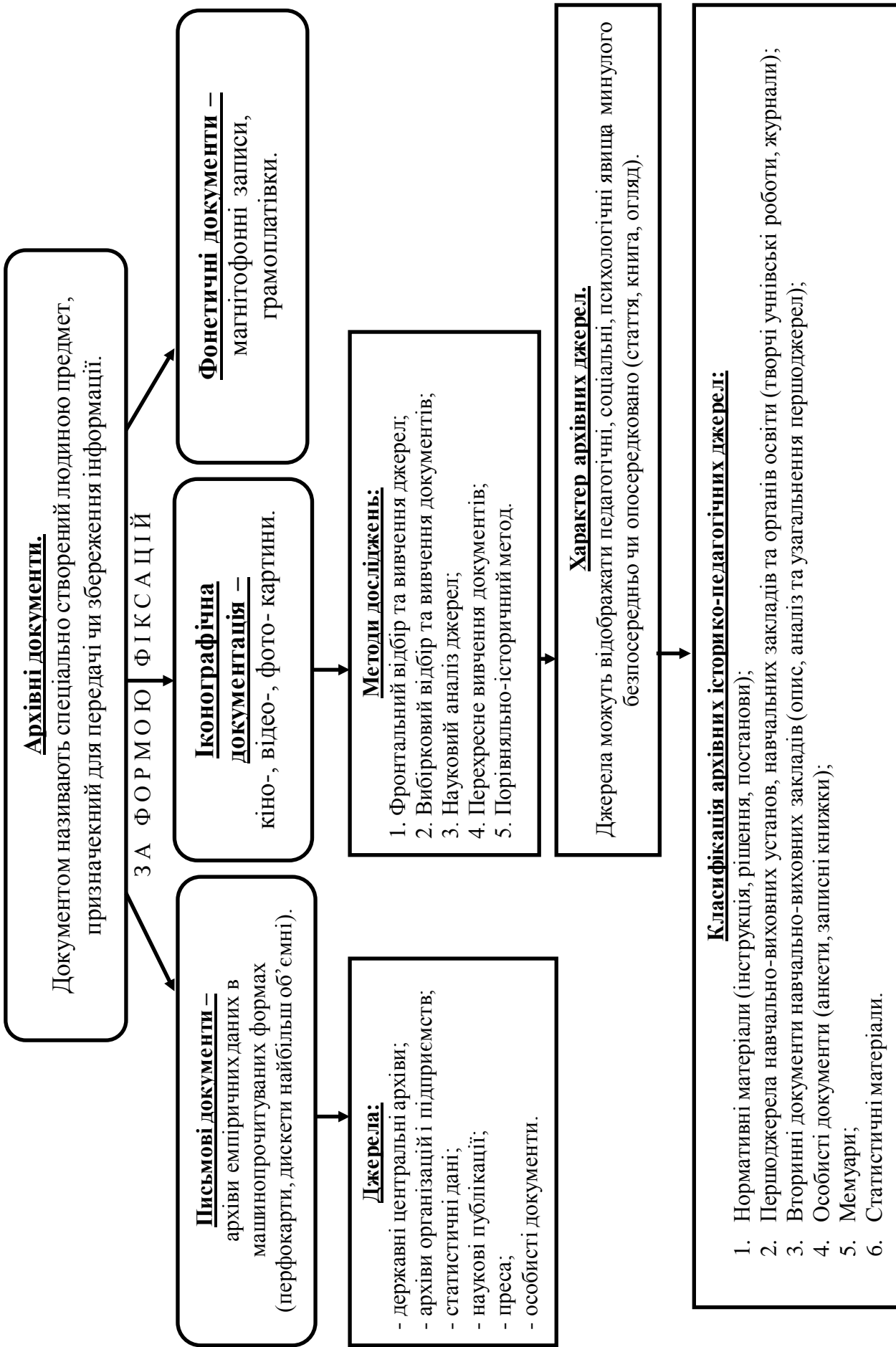

ОПОРНІ СХЕМИ ДО ТЕМИ 2.4. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНІ МЕТОДИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.

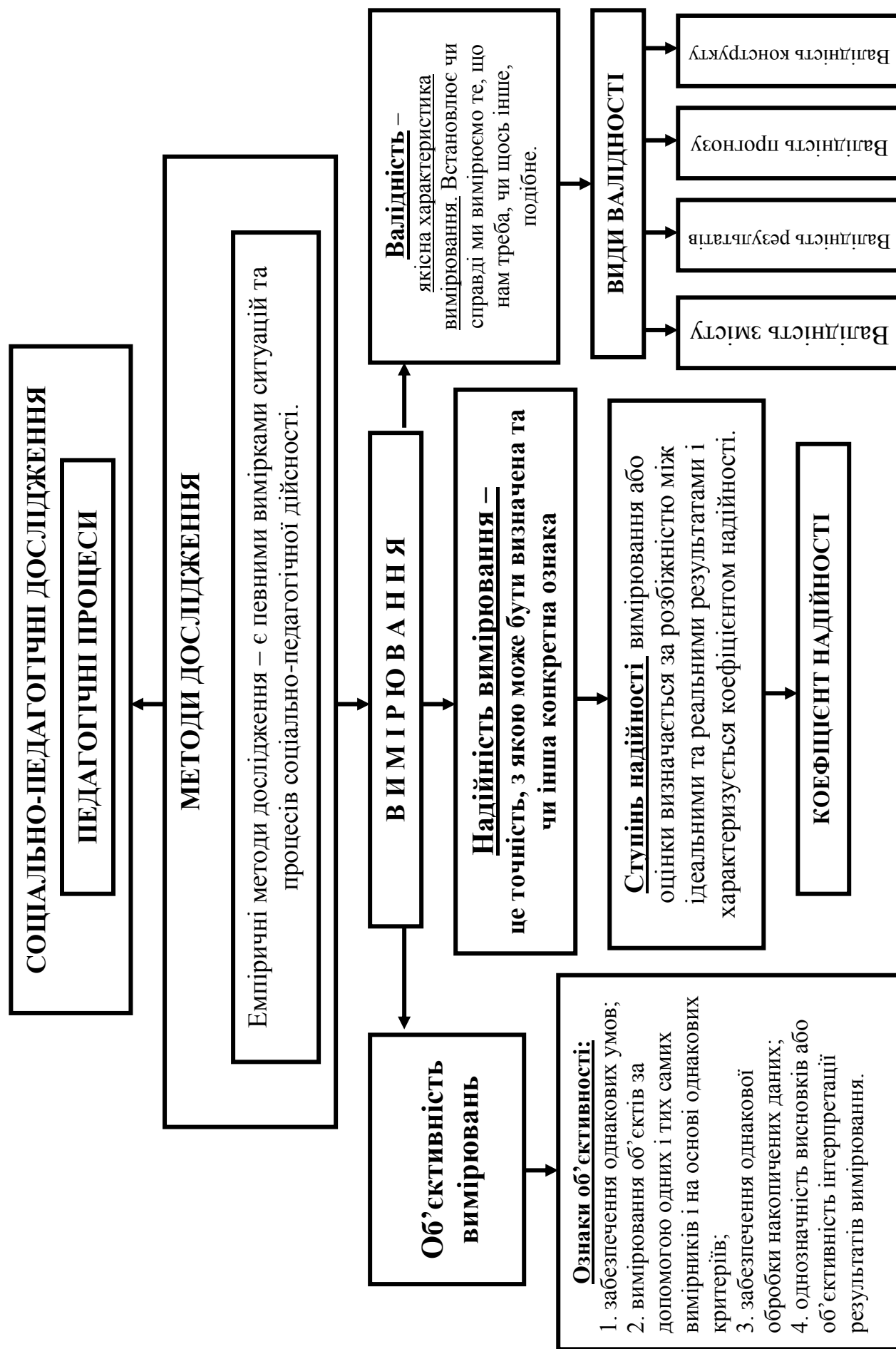
Історико-педагогічні методи у психолого-педагогічному дослідженні.

Порівняльно-історичні методи: вивчення архівних матеріалів. До теми 2.4.

Вимірювання у психолого-педагогічному дослідженні. До теми 2.5.

Особливості застосування методу спостереження у психолого-педагогічному дослідженні. До теми 2.5.

Наукове спостереження – система фіксації і реєстрації об'єктивних властивостей і зразків об'єкта, що вивчається і знаходиться у природних умовах або в умовах наукового експерименту. Наукове спостереження є формою чуттєвого пізнання, але не зводиться до нього. Воно характеризується тим, що завжди підпорядковане певній дослідницькій меті, завчасно планується і проводиться за певною програмою. Наукове спостереження є емпіричним методом.

Об'єкти спостереження:

- 1) поведінка в праці: спостереження за умовами, які сприяють або перешкоджають процесу праці; за виконанням завдань в певних умовах; залежність результатів праці від методів; залежність результату праці від об'єму знань про об'єкт праці; за темпом праці, етапами її виконання; за формою організації праці.
- 2) соціальна поведінка: емоційна реакція дитини на успіхи чи невдачі; стиль керівництва вчителя і його результативність; видлення груп у групі; співставлення їх поведінки; спілкування між дівчатами і хлопцями.
- 3) умови середовища: завдання – становлення системи зв'язків між факторами навколишнього середовища і поведінкою самої дитини; територіальні особливості; соціальне середовище.

Ознаки спостереження:

- 1) спостереження має бути спрямоване на соціально істотні об'єкти (ті обставини, які є важливими для розвитку особистості або колективу). Наприклад, стиль роботи педагога, конкретна поведінка батьків, реакція вихованців на об'єкти виховання;
- 2) спостереження повинне проводитись організовано і систематизовано. Спостерігач спостерігає дійсність комплексно, виносить свої судження, сам координує і класифікує;
- 3) спостереження завжди вимагає максимального збору інформації (фото, кіно, магнітофон);
- 4) результати наукових спостережень повинні чітко фіксуватися і подаватися відтворенню (кодування, протоколи);
- 5) спостереження і обробка його результатів вимагають від спостерігача об'єктивності. Це означає, що треба прагнути до суб'єктивної незалежності сприймання, класифікації, інтерпретації спостережуваного.

Принципи:

- пасивність суб'єкта пізнання, що виражається у відмові втручатися в досліджувані процеси і збереження умов природності їх протікання;
- безпосередність сприйняття – спостерігається те, що відбувається «тут» і «тепер».

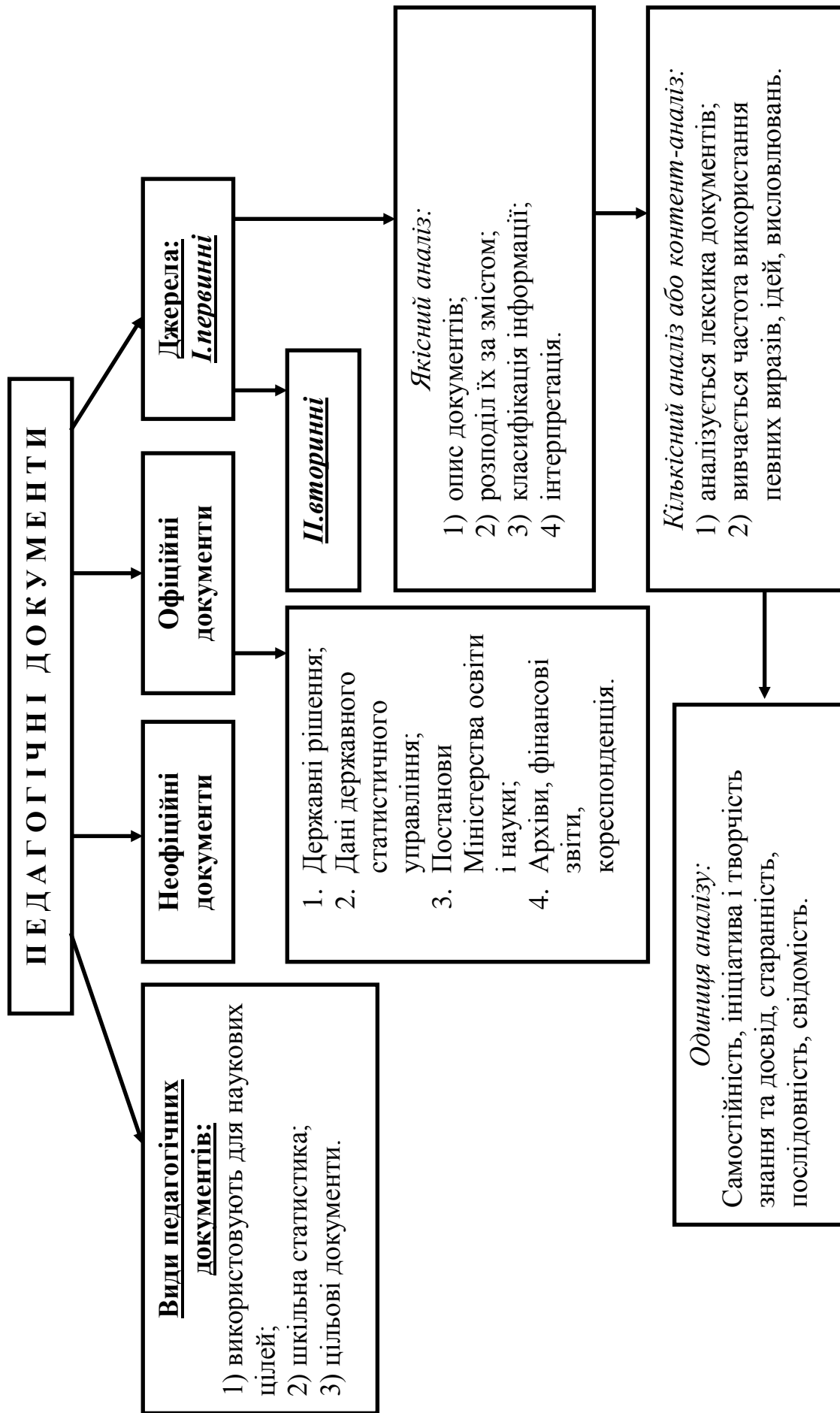
Переваги методу спостереження:

- 1) безпосередність самого спостереження;
- 2) лише спостереження дає можливість аналізувати поведінку груп;
- 3) результати спостереження є незалежними від готовності осіб, які спостерігаються;
- 4) багатомірність охоплення;
- 5) широта поля спостереження;
- 6) можливість використання технічних засобів.

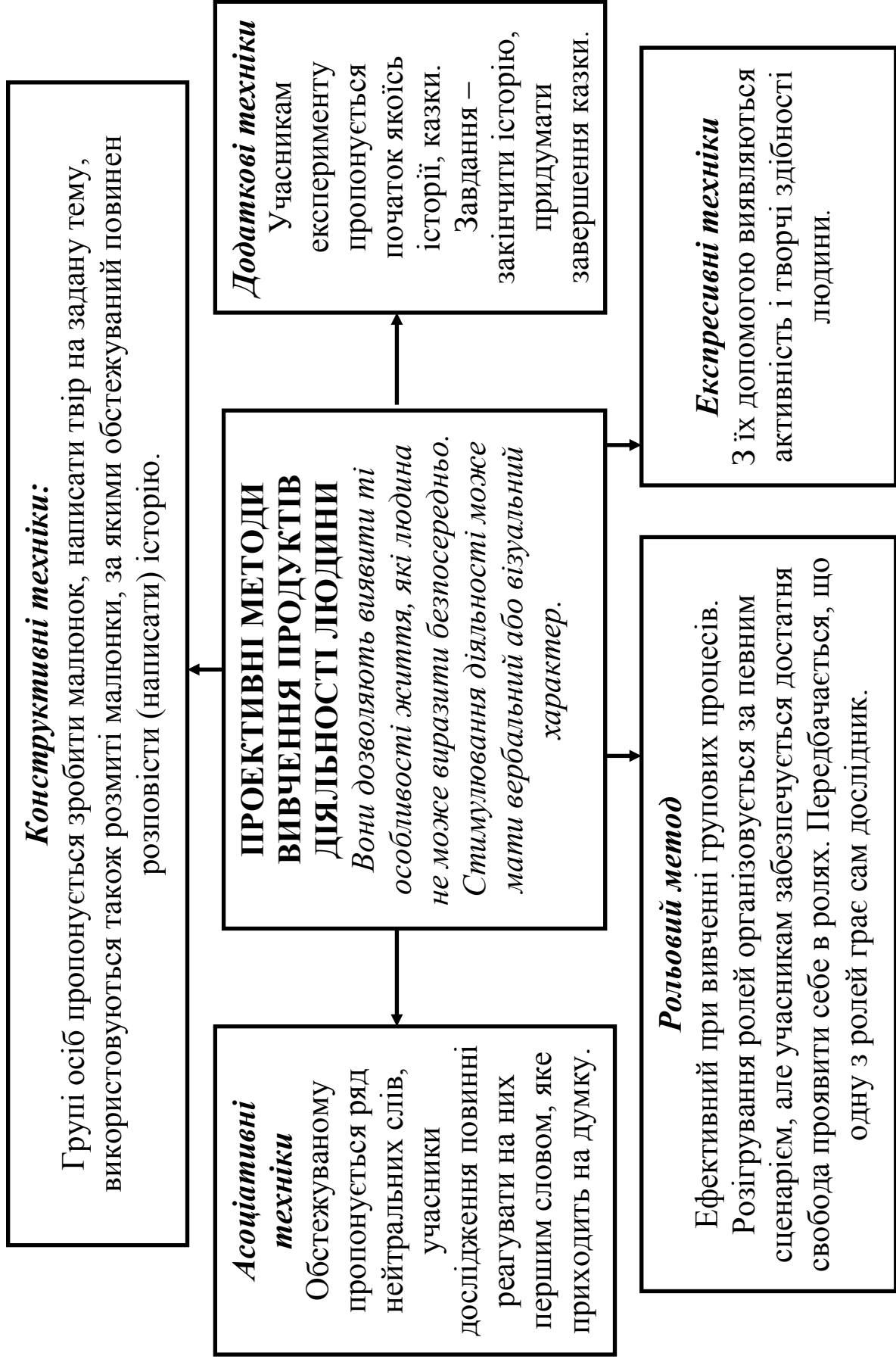
Негативні сторони:

- 1) на результатах спостереження відбивається настрій спостерігача;
- 2) спеціальність, кваліфікація спостерігача;
- 3) тенденція очікування у спостерігача;
- 4) комплексність ситуації;
- 5) одноразовість;
- 6) психологічне насичення не дає можливості зосередитись на фактах;
- 7) часті помилки в оцінках того чи іншого явища, провали в пам'яті;
- 8) гало-ефекти або ореол престижу: в учня спостерігаються позитивні якості, потім приписуються йому такі, чого насправді немає.

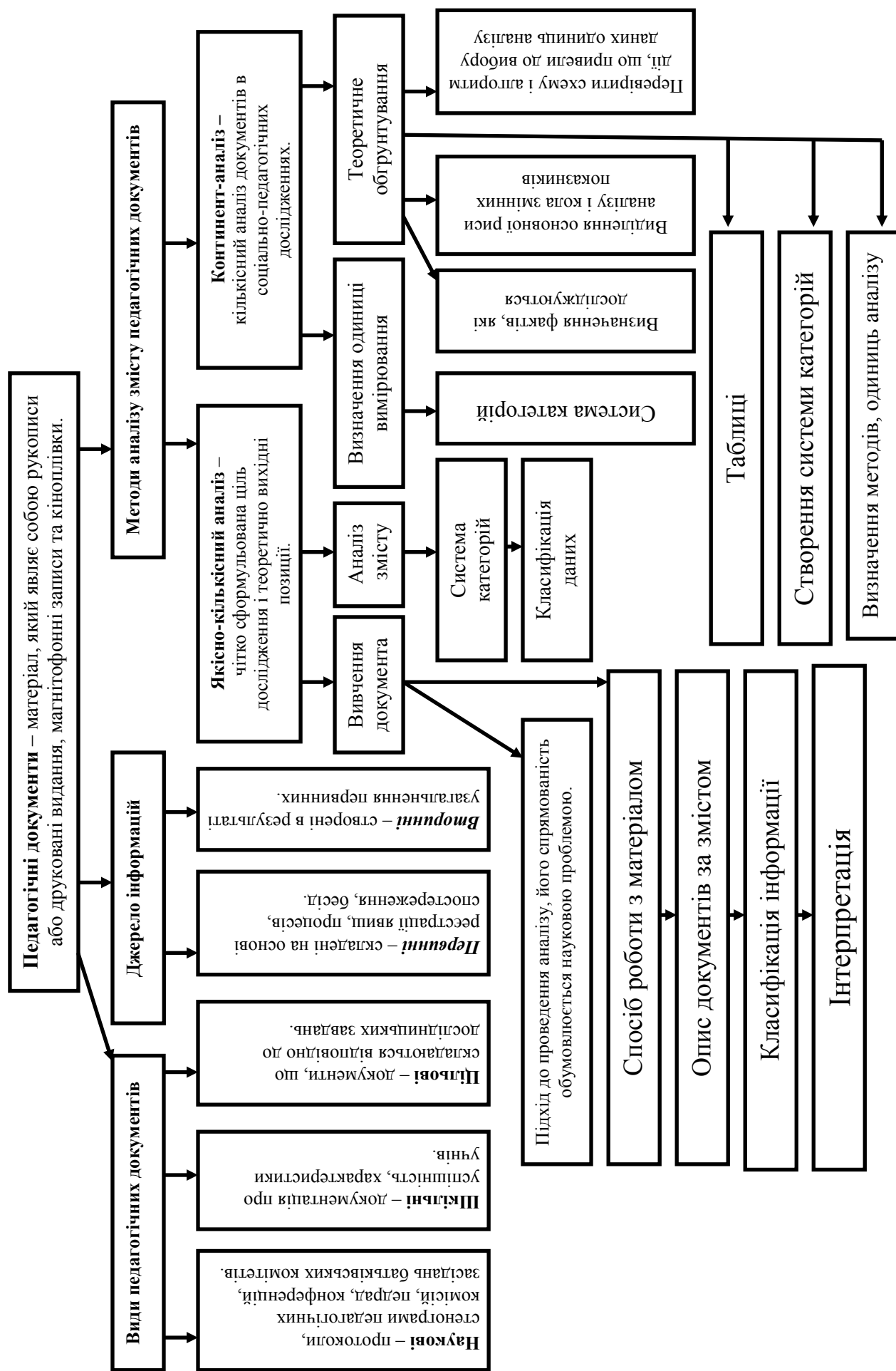
Емпіричні методи: вивчення педагогічних документів. До теми 2.5.

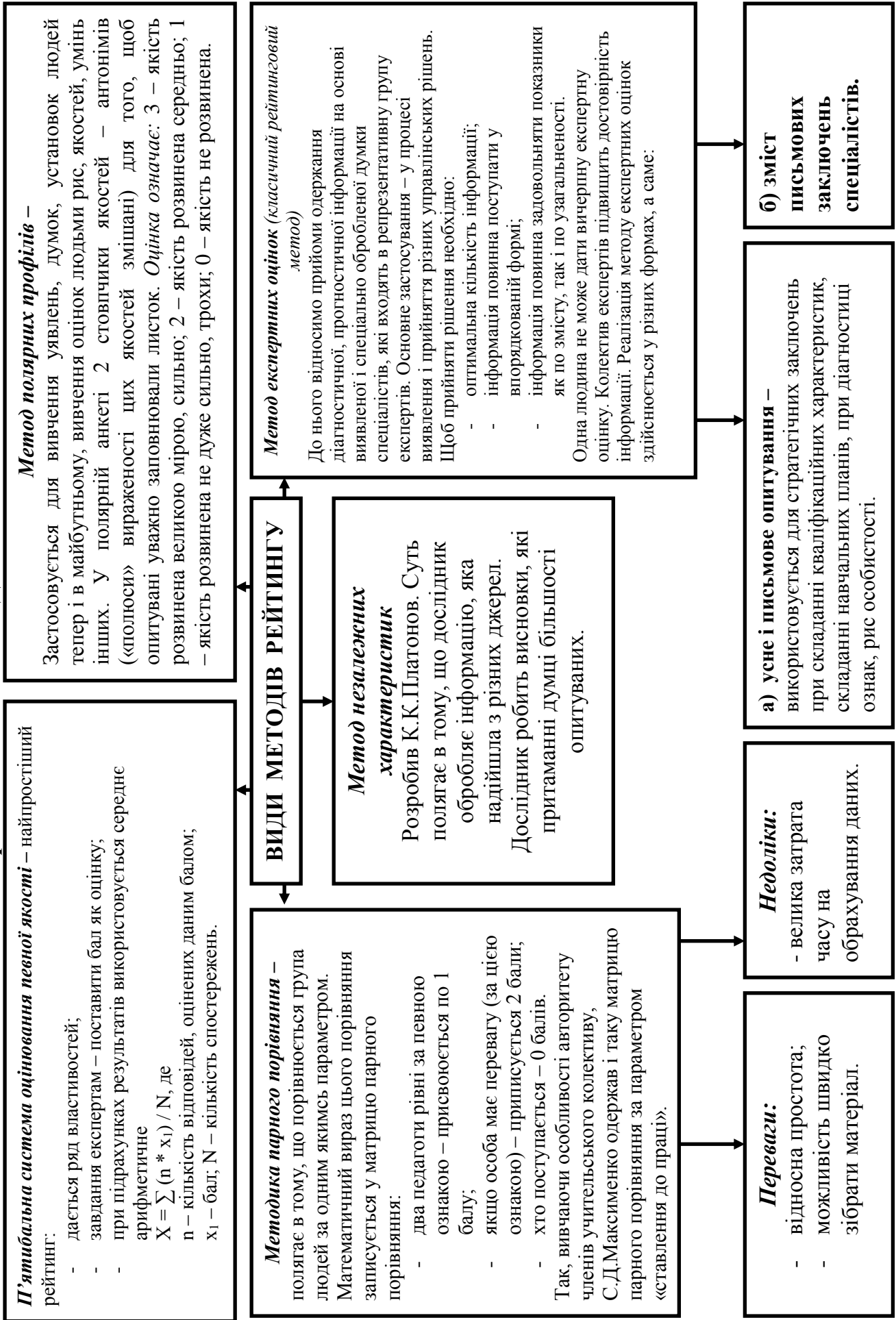
Види проєктивних методів. До теми 2.5.

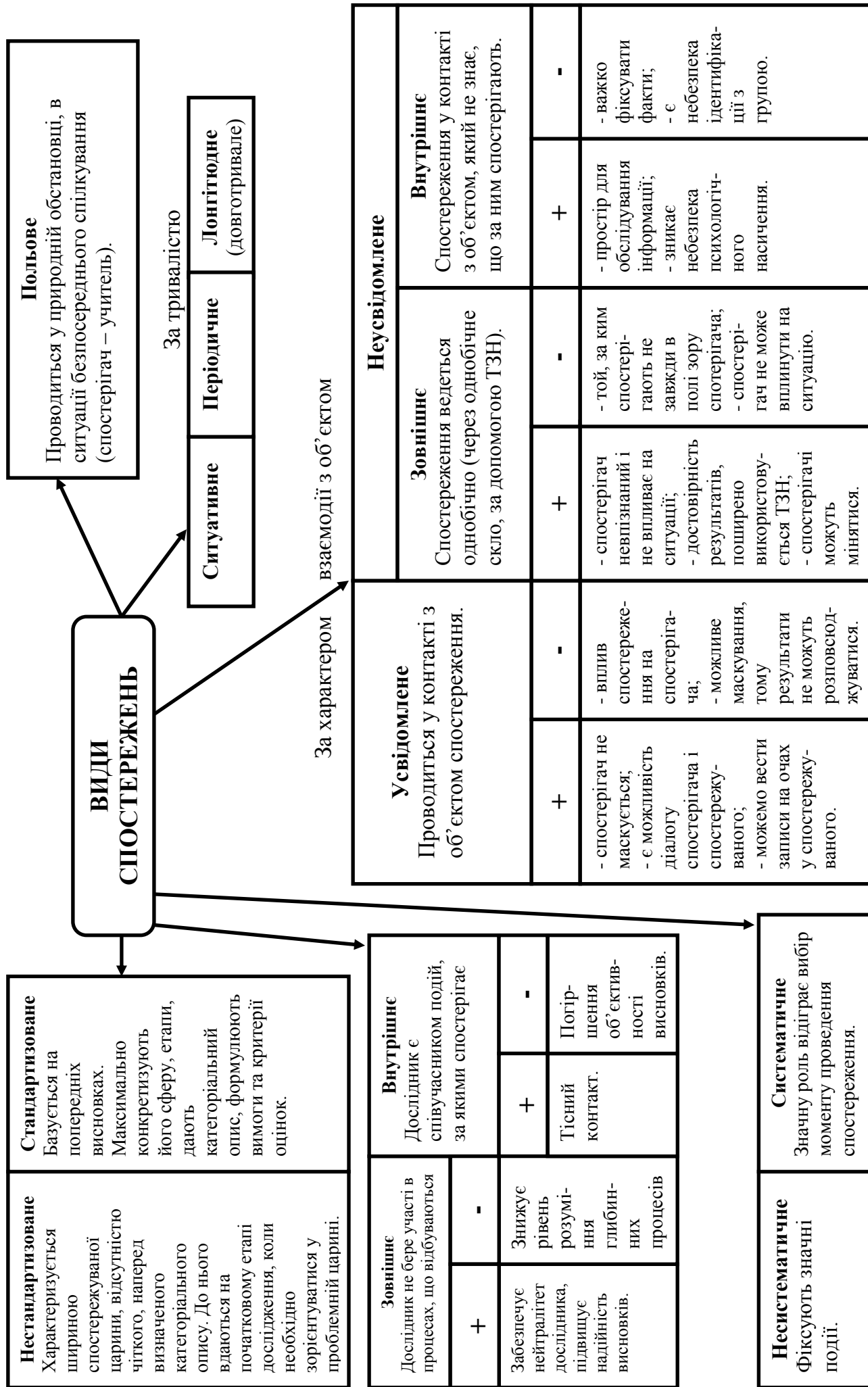

Емпіричні методи: вивчення педагогічних документів. До теми 2.5.

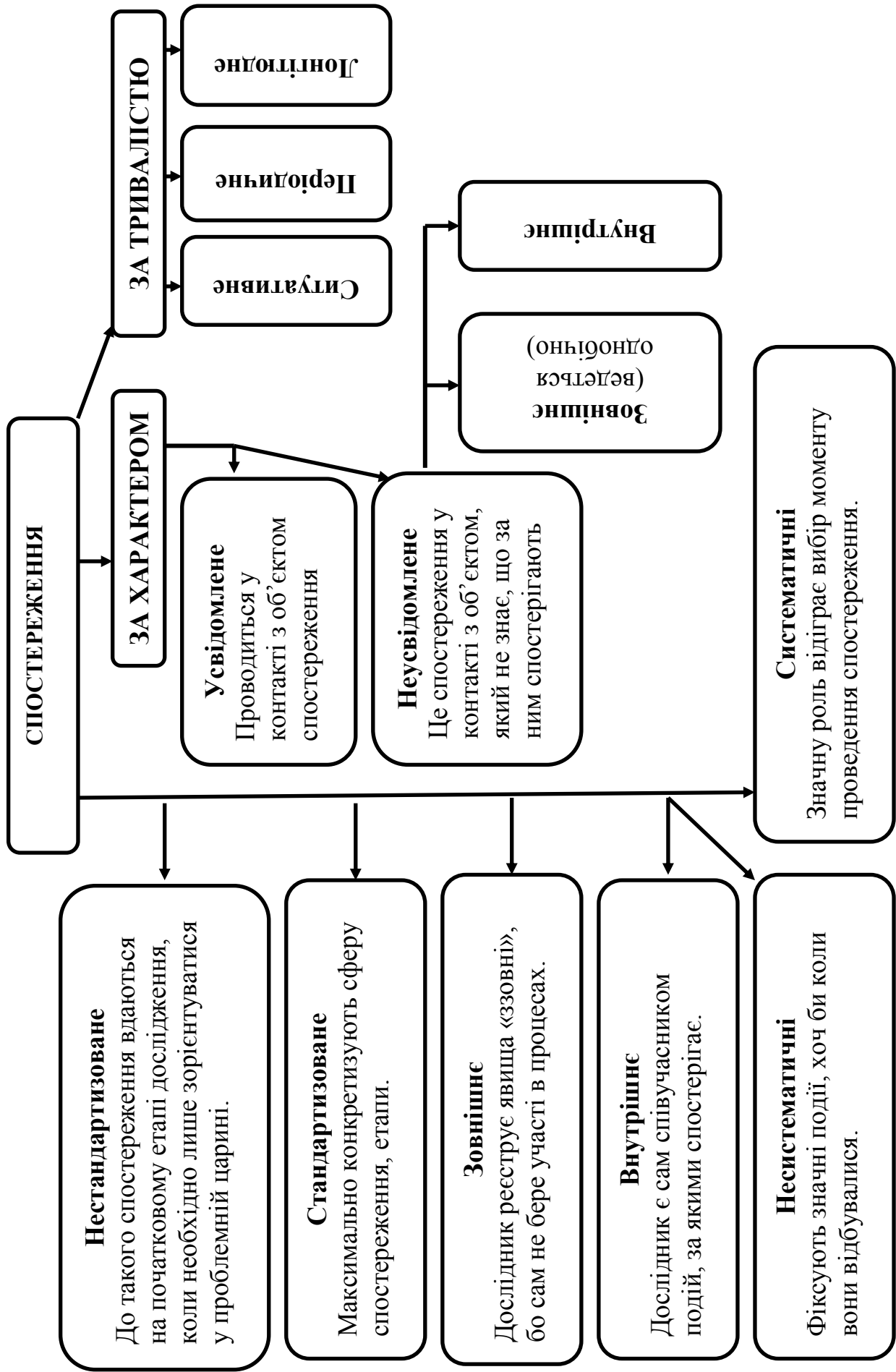

Види рейтингових методів. До теми 2.5.

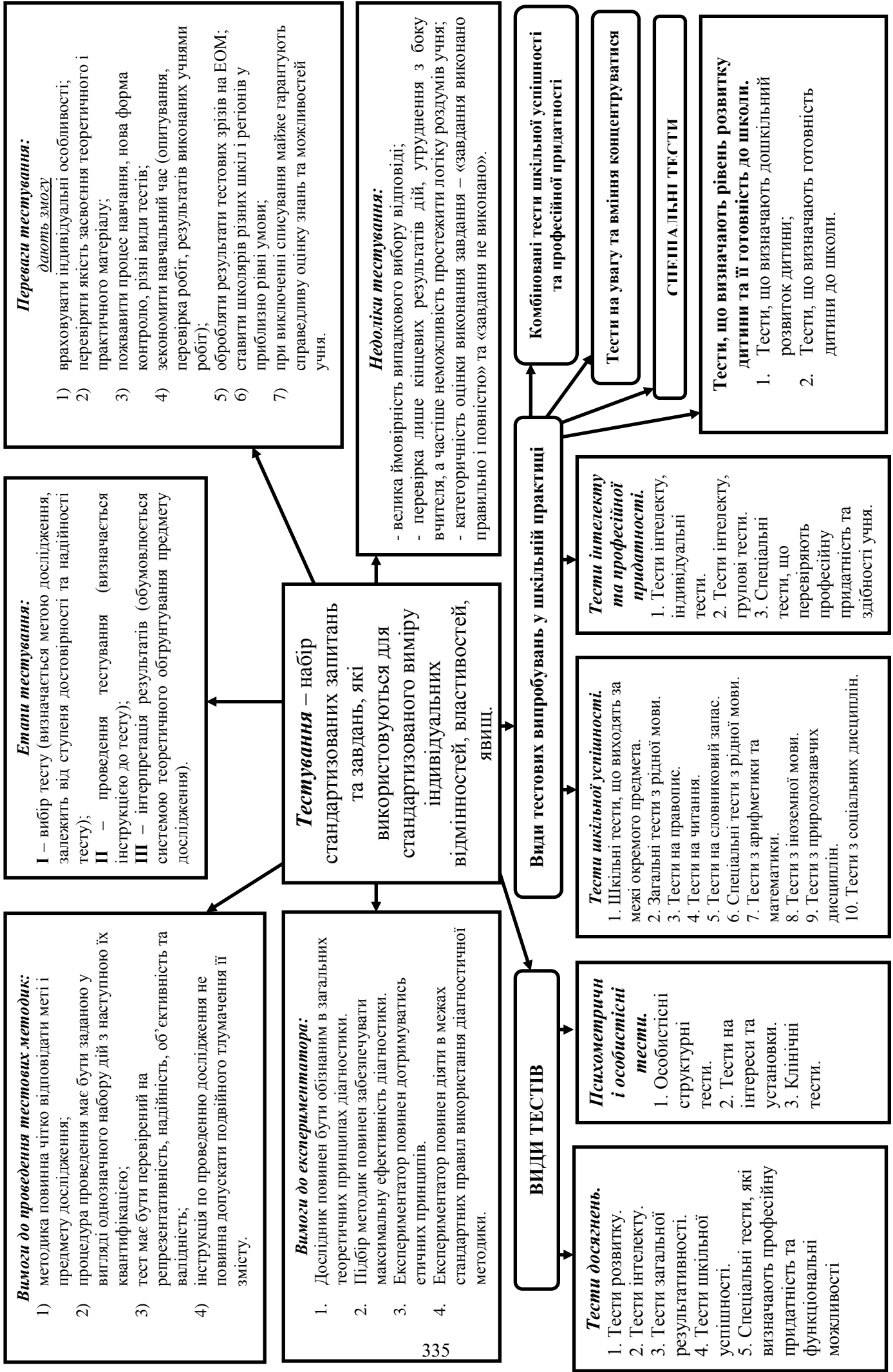

Характеристика видів спостереження. До теми 2.5.

Опитувальні методи: тестування. До теми 2.5.

Рейтингові методи у психолого-педагогічному дослідженні. До теми 2.5.

Рейтинг – термін, що означає суб’єктивну оцінку певного явища за даною шкалою.
Метод рейтингу – це метод оцінювання або психологічного виміру тих чи інших якостей особистості, заснований на судженнях компетентних осіб. Для рейтингу характерно те, що результати спостережень знаходять свій вияв в кількісних величинах; це дозволяє використовувати математичні методи

Переваги методу:

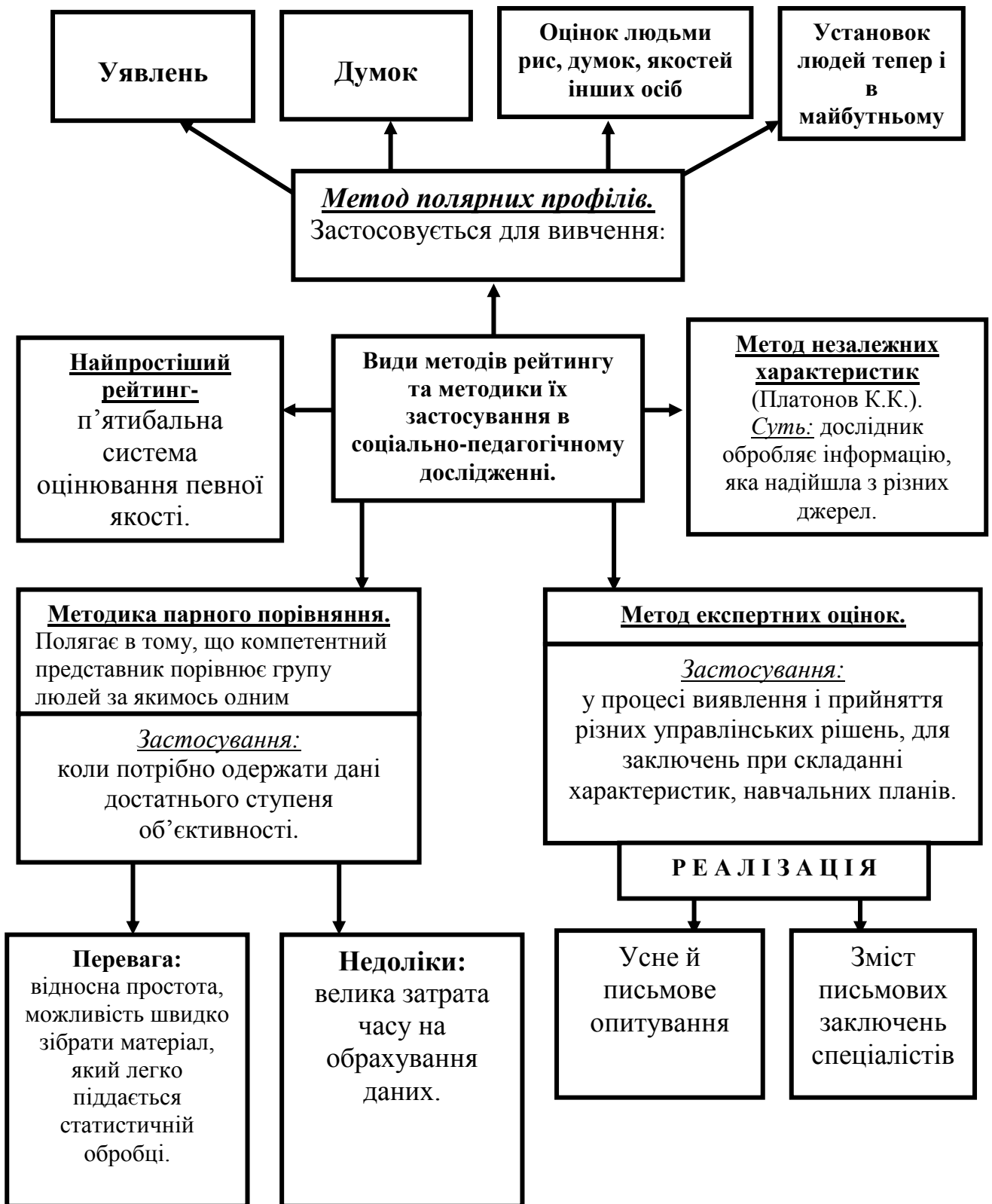
- а) на відміну від спостереження, рейтинг більш економічний (дослідник витрачає менше часу);
- б) широкі межі його застосування, особливо в дослідженнях педагогічної діяльності, оскільки природа педагогічних вмінь така, що їх важко описати за допомогою інших методів;
- в) не вимагає спеціальної психологічної підготовки;
- г) допомагає виступаючим у ролі суддів осмислити і співставити як свої, так і чужі якості та риси.

Недоліки методу:

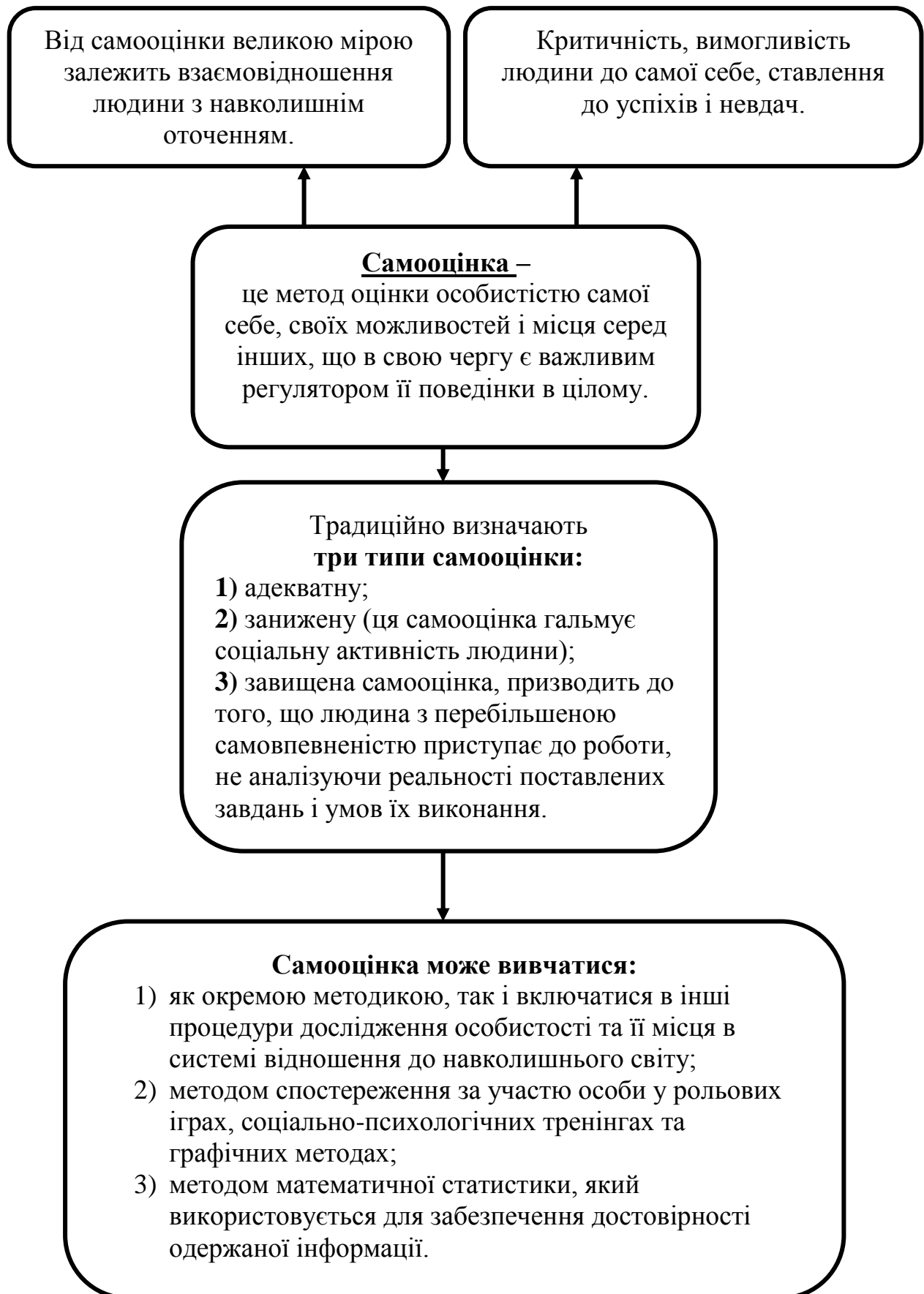
- а) «помилка великодушності» - схильність давати дещо завищену оцінку знайомим людям;
- б) «помилка центральної тенденції» - судді дають крайні оцінки при шкалюванні («дуже здібний організатор», «зовсім неухажний» і т.д.);
- в) логічна помилка – однаково оцінюють ті якості, які на їхню думку логічно між собою пов’язані (якщо недисциплінований – то й погано вчиться);
- г) під впливом загального ставлення до оцінюваної особи оцінюють і окремі якості особистості;
- д) існує тенденція оцінювати інших на підставі власних якостей (помилки асиміляції або контрасту).

Рейтинг-тест – є різновидом рейтингу. Складається за тими ж критеріями, але адресується компетентним експертам для оцінювання знайомих. Застосовується для дослідження вчителів, батьків, директорів шкіл тощо, системи їх стосунків.

Види рейтингових методів. До теми 2.5.

Рейтингові методи: самооцінка. До теми 2.5.

Три типи самооцінки:

- **адекватна;**
- **знижена** (гальмує соціальну активність) → виникає невпевненість;
- **завищена** (перебільшує самовпевненість, неаналізуючи реальності завдань і умов) → підвищується вразливість, тривожність та конфліктність.

Метод самооцінки як окремий вид рейтингу –
це метод оцінки особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших, що в свою чергу є важливим регулятором її поведінки в цілому.

Самооцінка знаходить об'єктивне своє вираження в тому, як людина оцінює можливості і результати діяльності інших

Опитувальні методи у психолого-педагогічному дослідженні. До теми 2.5.

Опитувальні методи: анкетування. До теми 2.5.

Анкетування – це процедура проведення опитування у письмовій формі з допомогою попередньо підготовлених бланків.

АНКЕТНІ ЗАПИТАННЯ ЗА КРИТЕРІЯМИ

За змістом розділяють на групи:

I група – питання про факти у минулому й теперішньому, а також про продукти діяльності. До I групи відносять демографічну частину.

II група – питання про мотиви, оцінки й думки індивідів. Питання II групи спрямовані на виявлення оцінок, думок опитуваних по даній темі.

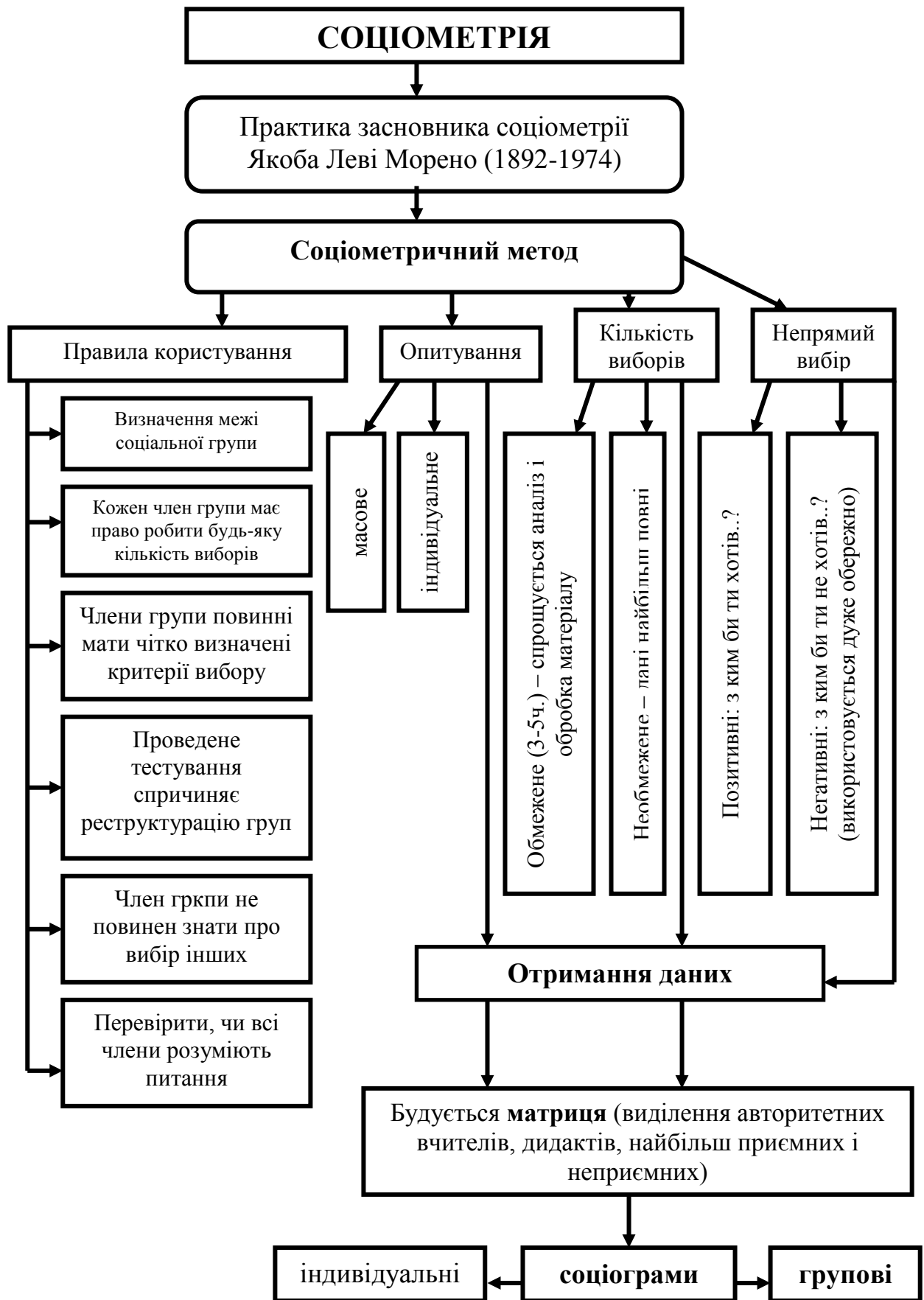
За формою розрізняють:

1. **Відкриті питання** – відповідь можна дати у будь-якій формі, якщо вона не регламентується жодними рамками і респондент може відповідати так, як бажає;
2. **Закриті** – питання, що містять варіанти можливих відповідей;
3. **Прямі** – питання, що спрямовані на одержання прямої безпосередньої інформації від респондента;
4. **Непряме** питання має за мету приховати смисл вивідуваної інформації.

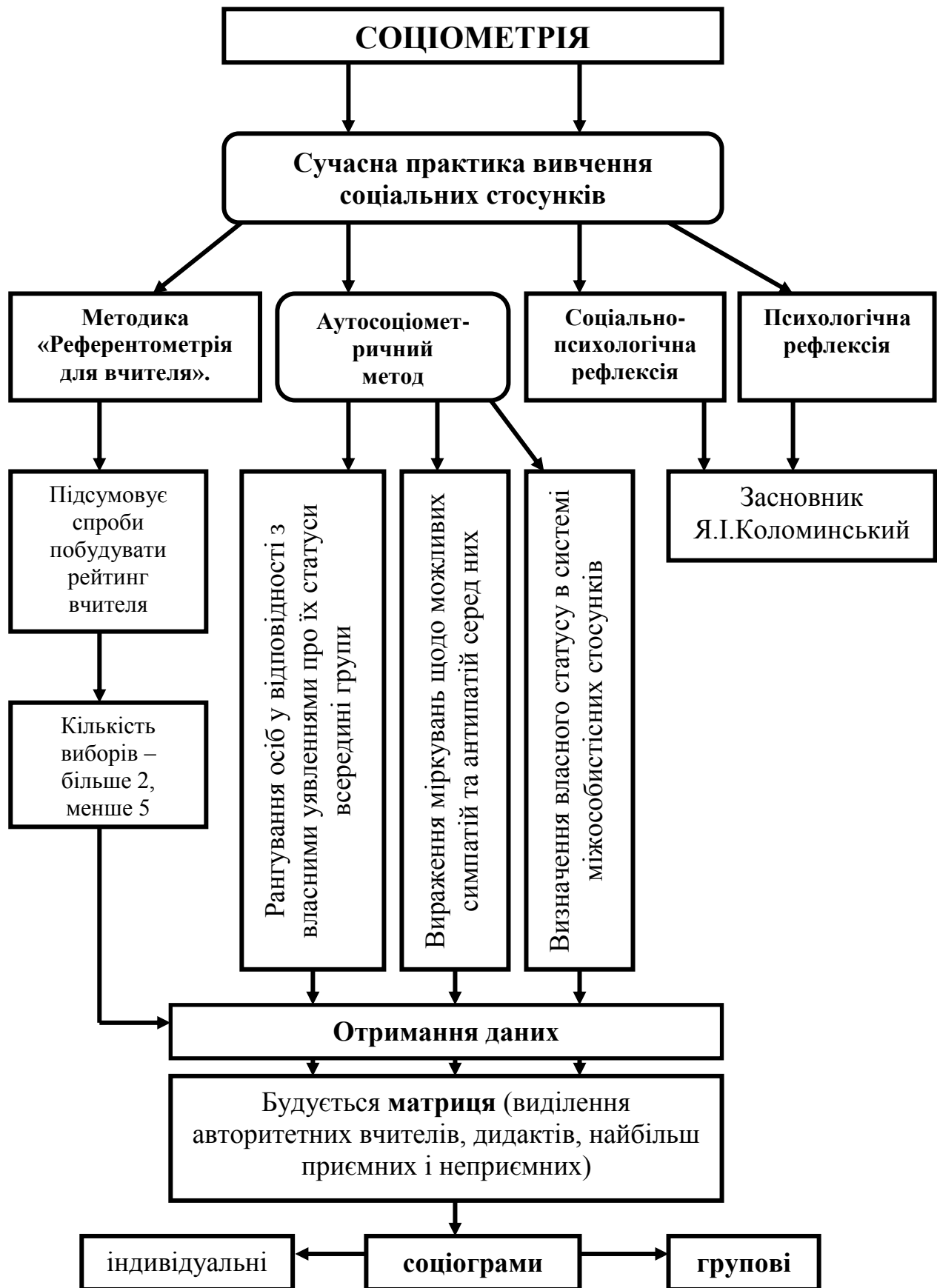
За функцією:

1. **Фільтруючі** запитання використовуються для двох груп за змістом, тобто питань про факти та дії, до питань про думки, мотиви, оцінки респондента. Метою фільтруючих питань є відділення однієї групи від другої;
2. **Контрольні** запитання – перевірка правильності відповідей на основі питання.

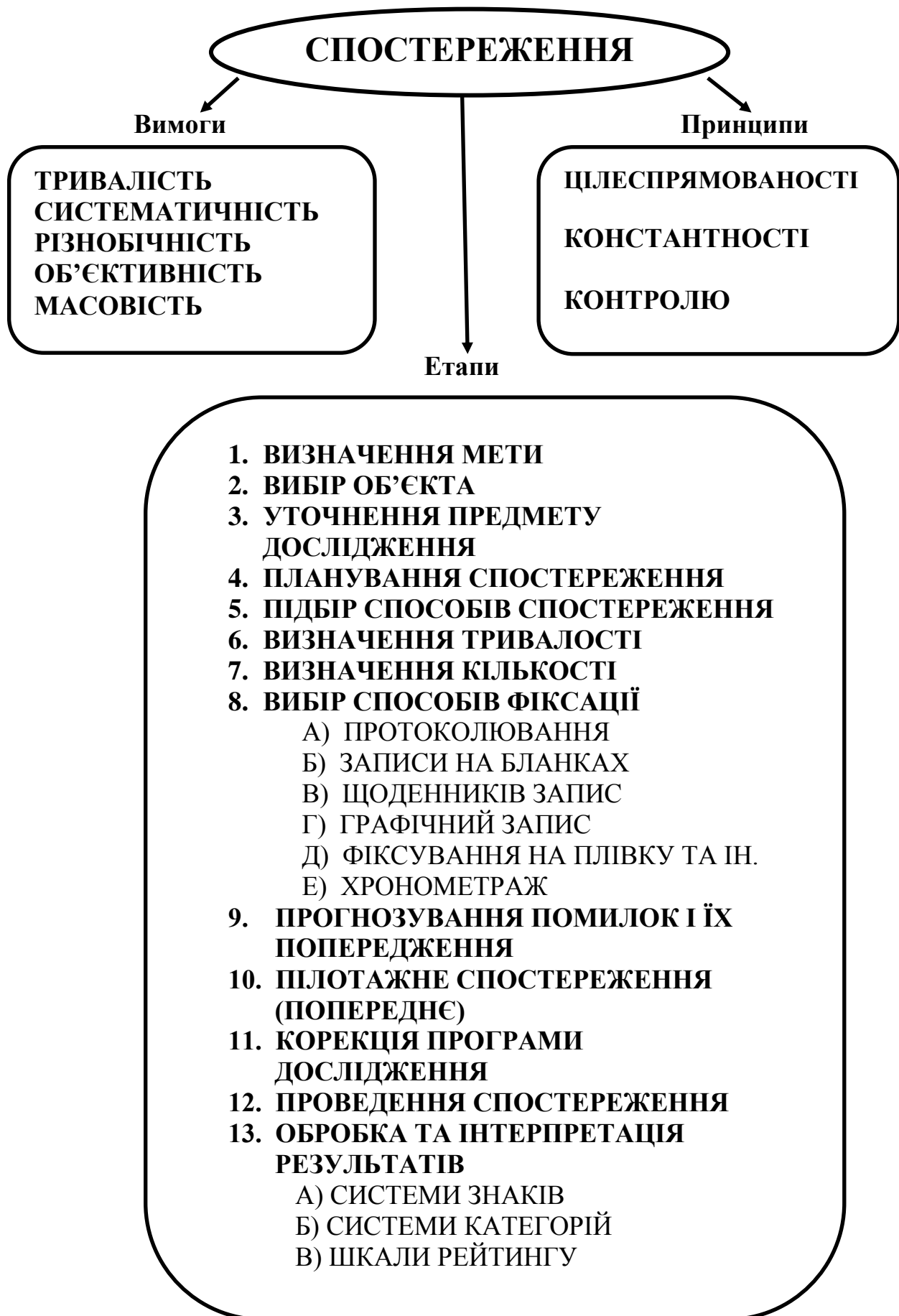
Опитувальні методи: соціометрія. До теми 2.5.

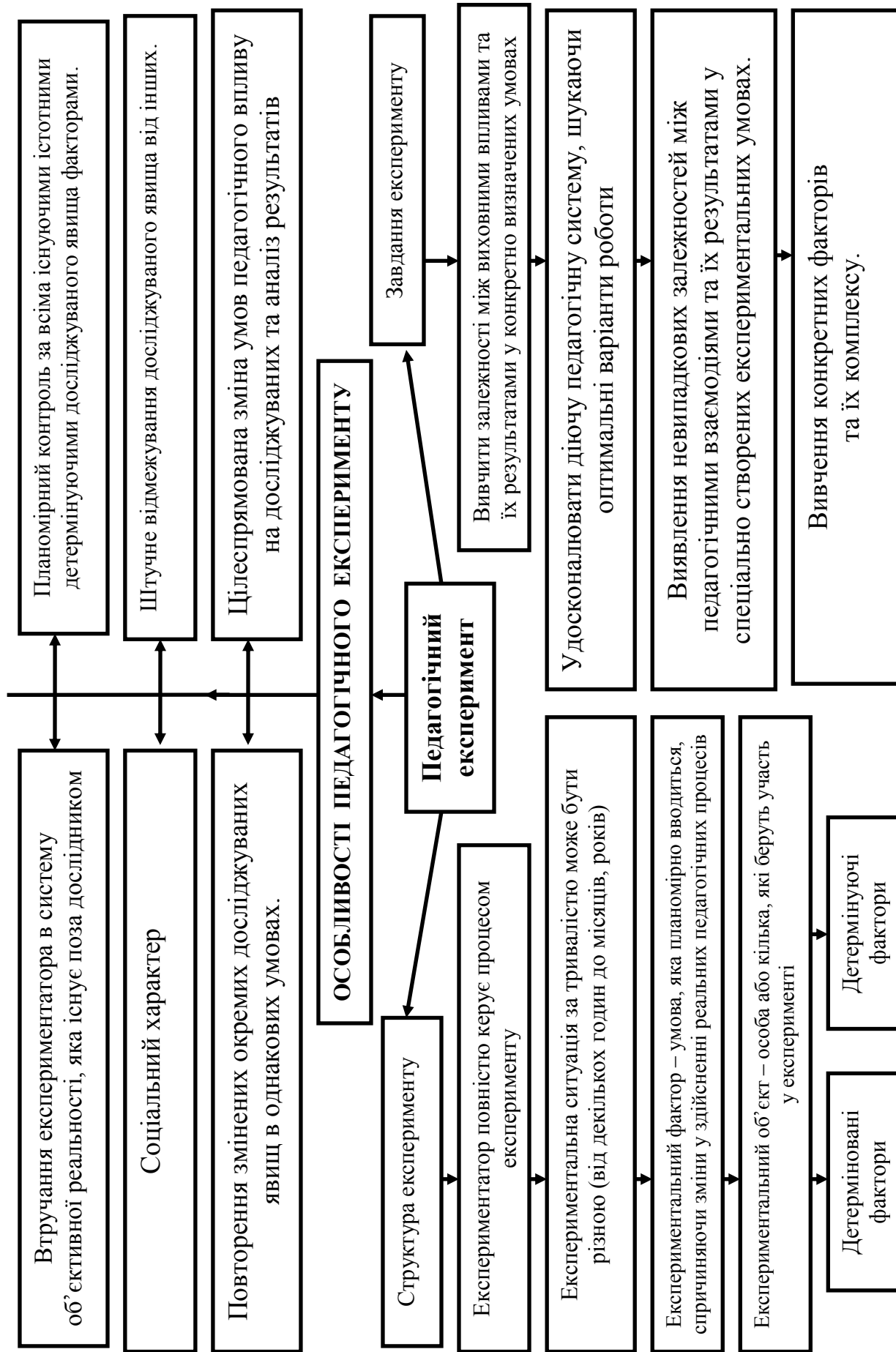
Опитувальні методи: соціометрія. До теми 2.5.

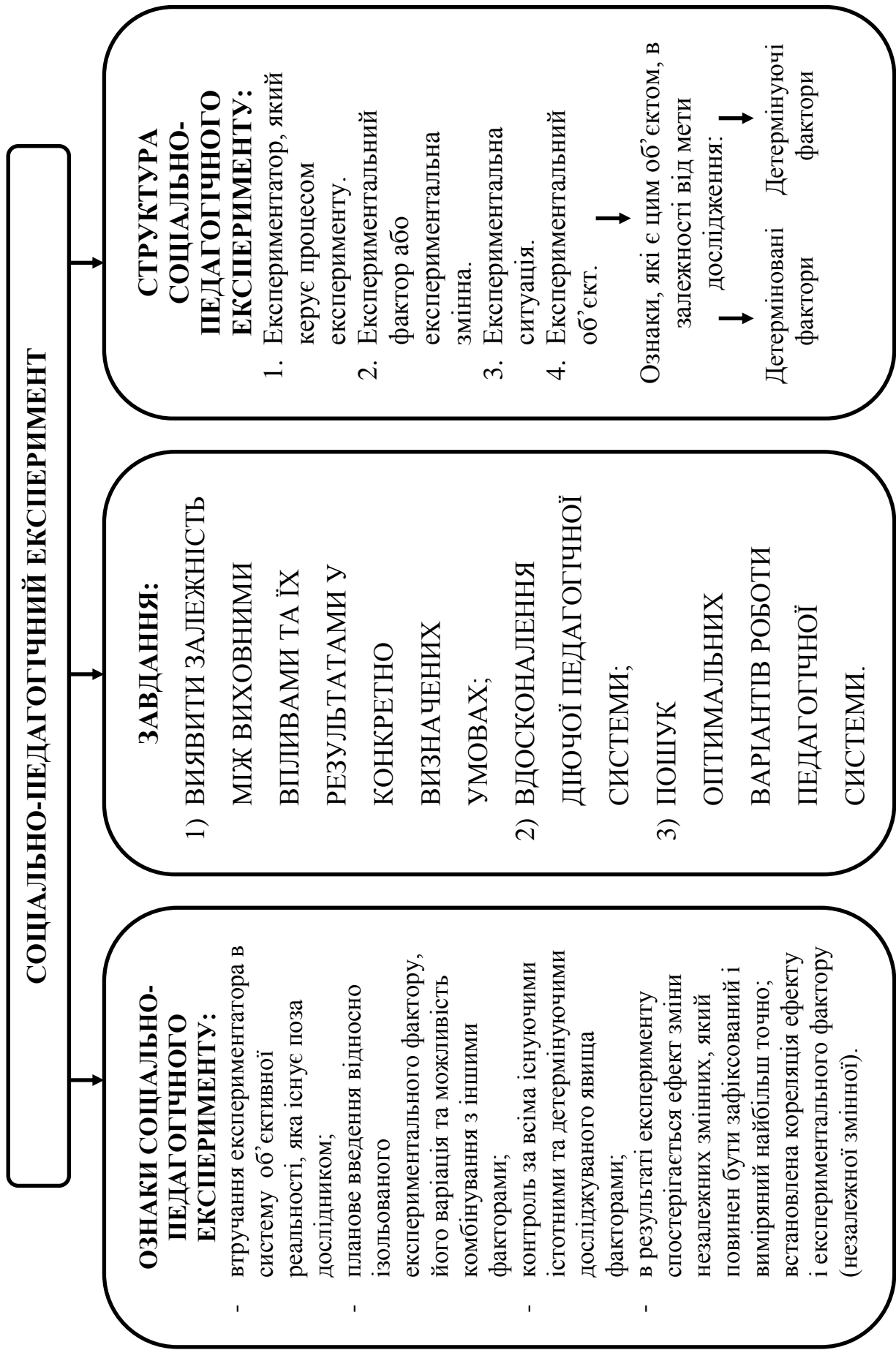

Структура та основні етапи спостереження. До теми 2.5.

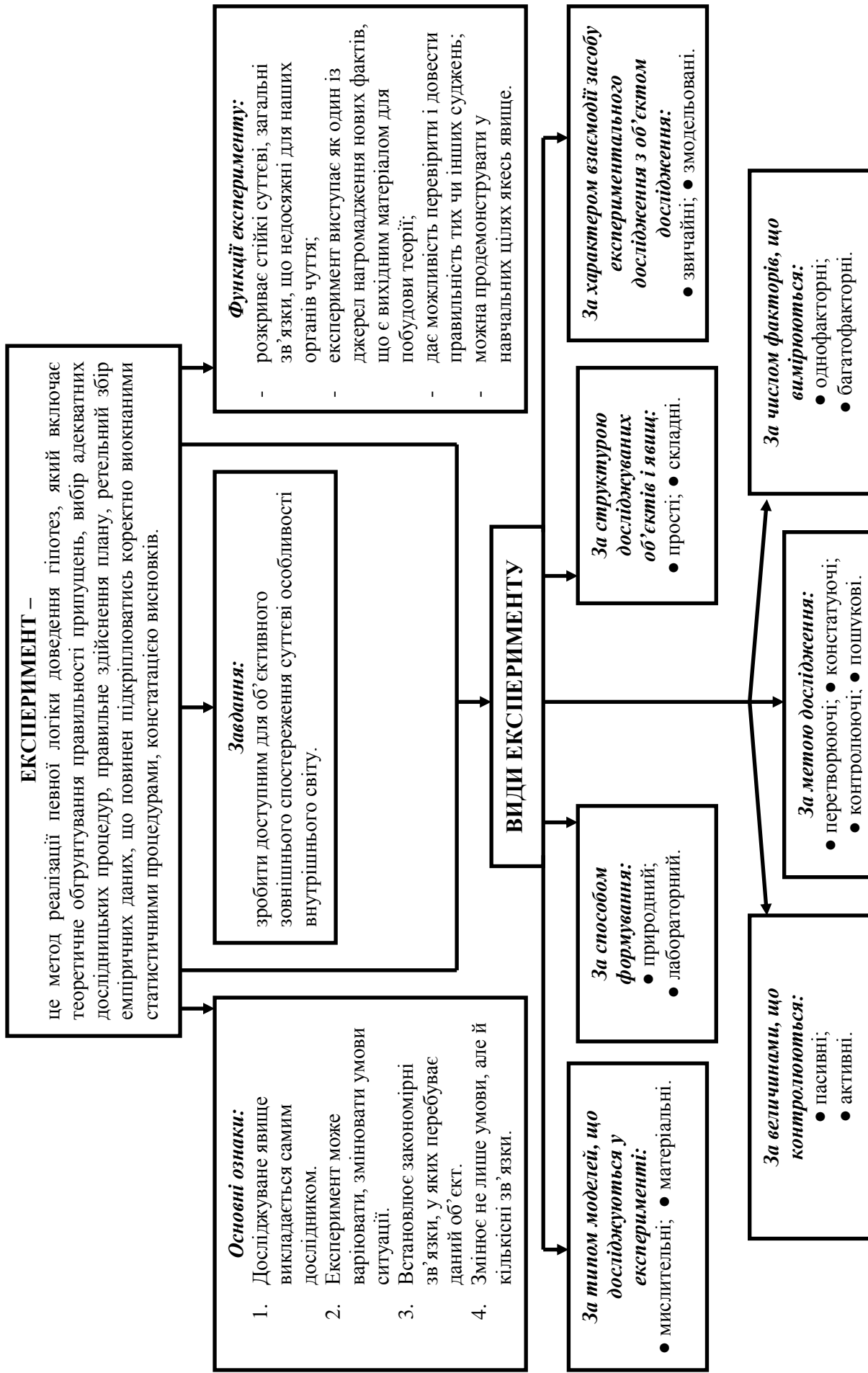

**МОДУЛЬ III: МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
ОПОРНІ СХЕМИ ДО ТЕМИ 3.1. СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ**
Особливості педагогічного експерименту.

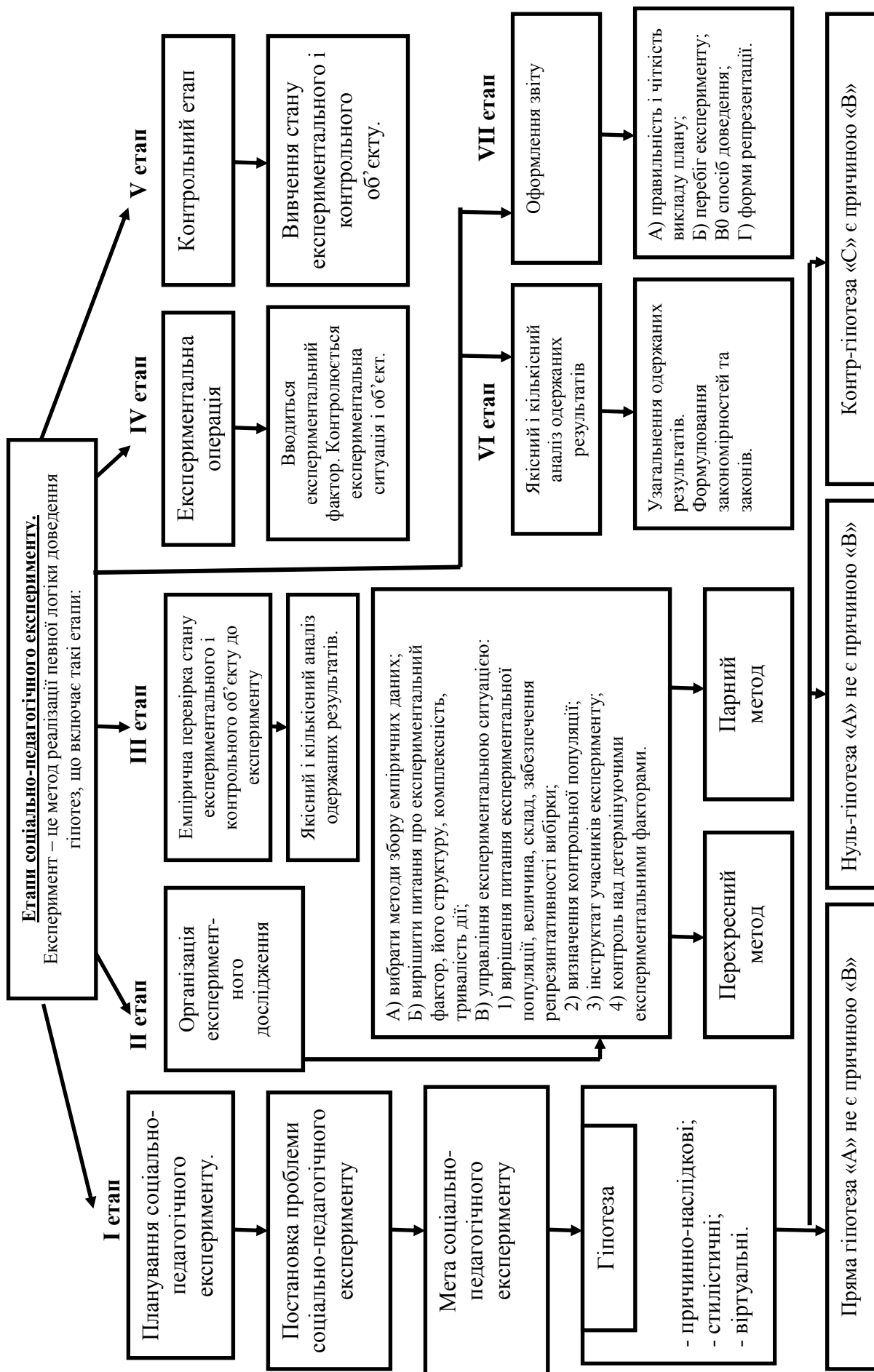

Види експерименту. До теми 3.1.

ОПОРНІ СХЕМИ ДО ТЕМИ 3.2. РОЗРОБКА МЕТОДИКИ КОНСТАТУВАЛЬНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ.
Структура та етапи педагогічного експерименту: констатувальний експеримент.

ОПОРНІ СХЕМИ ДО ТЕМИ 3.3. РОЗРОБКА МЕТОДИКИ ФОРМУВАЛЬНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ. Структура та етапи педагогічного експерименту: формувальний експеримент.

Підготовка до проведення експериментального дослідження передбачає здійснення таких дій:

- складання програми експериментальних робіт;
- розробку гіпотези, що підлягатиме експериментальній перевірці;
- визначення способів і прийомів впливу на об'єкт дослідження;
- забезпечення умов для здійснення процедури експериментальних робіт;
- розробку прийомів фіксування проміжних і кінцевих результатів експерименту;
- підготовку експериментальних засобів (приладів, установок тощо);
- визначення і підготовку учасників експериментального дослідження.

Розробка методики експерименту передбачає дотримання деяких умов:

- необхідність проведення попереднього цілеспрямованого спостереження за об'єктом дослідження чи явищем з метою визначення вихідних даних;
- створення умов, у яких можливо здійснити експеримент;
- визначення меж вимірювань, які будуть здійснюватись у процесі спостереження за факторами, що впливають на об'єкт дослідження;
- забезпечення можливості систематичного спостереження за процесом розвитку досліджуваного явища і точного опису одержаних фактів;
- можливість проведення систематичної реєстрації вимірювань і оцінювання фактів різними засобами і способами;
- можливість створення повторних ситуацій або ускладнених ситуацій;
- можливість здійснити перехід від емпіричного вивчення до логічних узагальнень.

СОЦІАЛЬНО – ПЕДАГОГІЧНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ

Етапи:

1) планування – це розробка конкретної логіки проведення дослідження, обґрунтування переходу теоретичних уявлень на рівень операціональних параметрів. Постановкою проблеми починається експериментальне дослідження, на цій основі утворюються наукові гіпотези.

Гіпотеза:

- А) причинно-наслідкові (припущення про те, що певне явище є причиною появи іншого);
- Б) статистичні (припущення про те, що явища знаходяться у певних кількісних взаємодіючих);
- В) віртуальні (припущення про саму можливість існування явища).

2) побудова певної схеми – це своєрідний перехресний спосіб вивчення двох або більше об'єктів.

3) емпірична перевірка стану експериментального і контрольного об'єкту до експерименту – це так званий констатуючий етап експерименту. Проводиться якісний і кількісний аналіз одержаних результатів.

4) експериментальна операція (формулюючий етап): вводиться експериментальний фактор і процес роботи експериментальної групи; контролюється експериментальна ситуація і об'єкт.

5) вивчення стану експериментального і контрольного об'єкту після експерименту – це

контрольний етап.

6) якісний та кількісний аналіз одержаних результатів: узагальнення одержаних результатів і формування певної закономірності або закону.

7) оформлення звіту – особливий етап проведення експерименту.

Методика експерименту

– це сукупність мислительних і реальних операцій, розташованих у певній послідовності, відповідно до якої досягається мета одержання.

Обробка даних та аналіз.

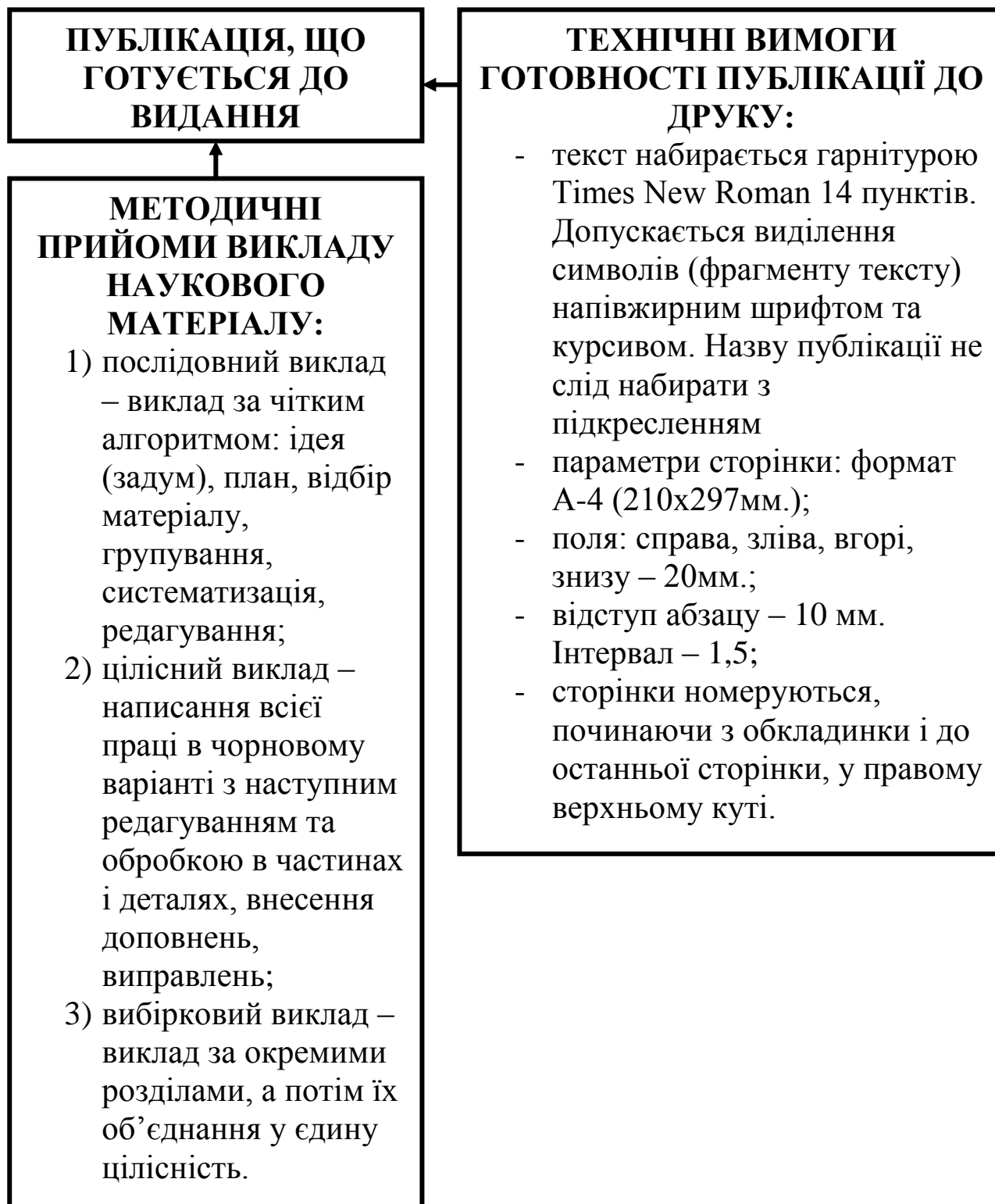
Обробка даних полягає у систематизації всіх кількісних показників (найчастіше це цифрові матеріали), їх класифікації та наступному аналізі.

З позиції аналізу поетапності процесу експериментального дослідження **ЕКСПЕРИМЕНТ** – це метод реалізації певної логіки проведення гіпотез, який включає теоретичне обґрунтування правильності припущень, вибір адекватних дослідницьких процедур, правильне здійснення плану, ретельний збір емпіричних даних, що повинен підкріплюватись коректно виконаними статистичними процедурами, констатацією висновків.

МОДУЛЬ IV. ОФОРМЛЕННЯ ТА ФОРМИ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.

ОПОРНІ СХЕМИ ДО ТЕМИ 4.1. МЕТОДИКА ОФОРМЛЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.

Методика підготовки та оформлення публікації до видання.

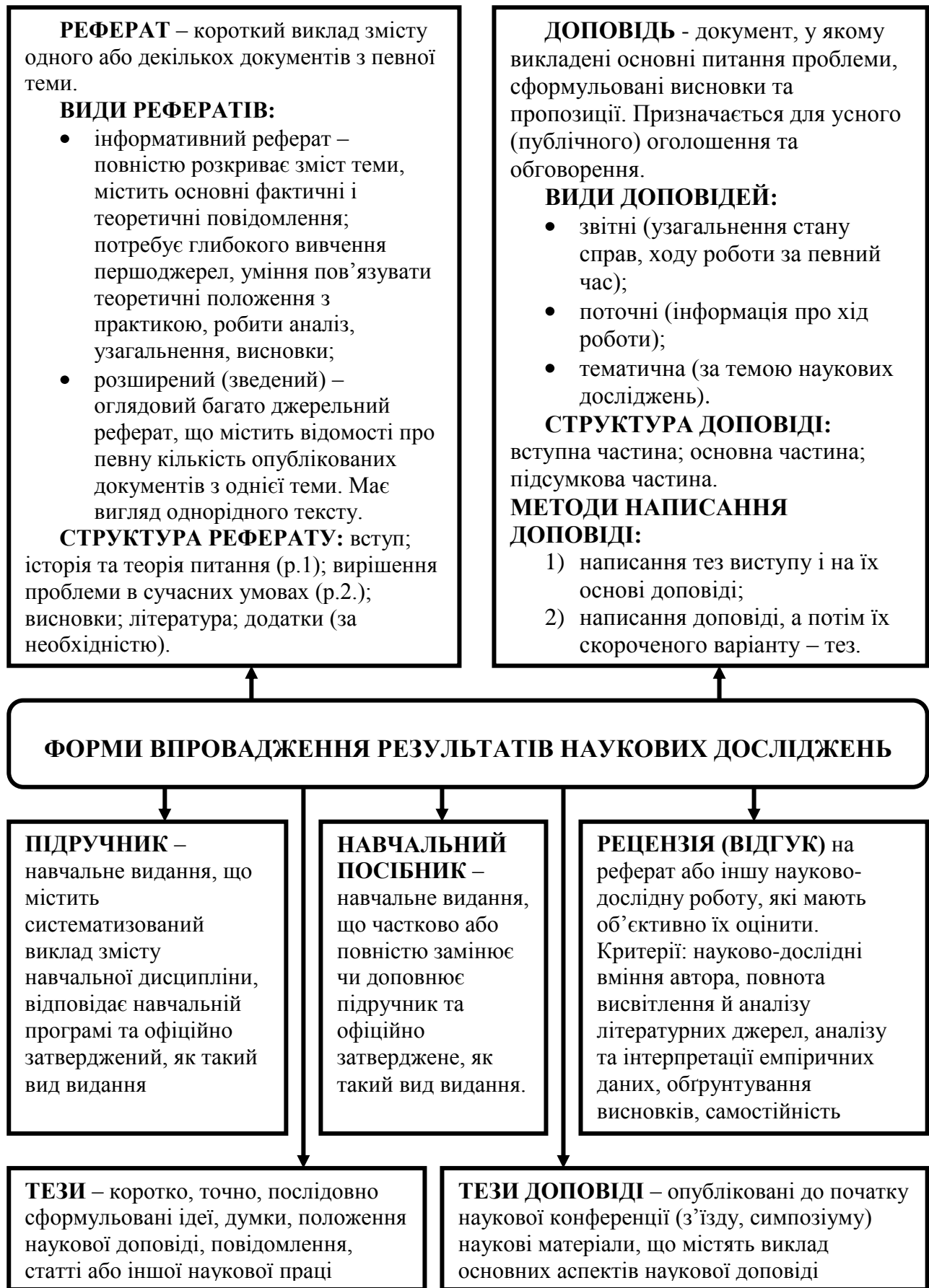

ОПОРНІ СХЕМИ ДО ТЕМИ 4.1. ФОРМИ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.

Наукова публікація: поняття, функції, основні види.

Форми впровадження наукових досліджень. До теми 4.1.

Узагальнення результатів дослідження. До теми 4.1.

НАУКОВІ РЕЗУЛЬТАТИ – нові знання, отримані в процесі виконання науково-дослідної роботи. Вимоги: актуальність, новизна, достовірність, точність, практичне значення

Інформація про дослідження – документ, де містяться результати дослідження без їх інтерпретації

Курсова робота – форма наукової роботи, визначена навчальним планом з базової фахової дисципліни, що виконується переважно на теоретичному рівні

Інформаційна записка про дослідження – документ, де містяться результати дослідження з більш детальними коментарями отриманих результатів

Дипломна робота - форма наукової роботи, визначена навчальним планом з базової фахової дисципліни, що виконується на здобуття ОКР «бакалавр», «спеціаліст»

Аналітична записка про дослідження – документ, що може завершувати окремі значні етапи досліджень чи бути основним підсумковим документом

Нарада – форма колективних контактів вчених і фахівців одного наукового спрямування

Звіт про НДР – документ, де узагальнені результати фундаментальних наукових досліджень

Колоквіум, семінар – форми колективних зустрічей, невимушеної дискусії з обміну думками вчених різних напрямків

Виступ – публічне оголошення авторської позиції щодо результатів власних досліджень чи досліджень інших науковців

Симпозіум – напівофіційна бесіда за завчасно підготовленими доповідями та виступи експромтом

Наукова публікація - це доведення інформації до громадськості за допомогою преси, радіомовлення, телебачення, розміщення в різних виданнях

Конференція – найбільш поширена форма обміну науковою інформацією за певною темою, в межах якої частина доповідачів повідомляє наукові ідеї, результати досліджень, інша – сприймає, обговорює. Можуть використовуватись стендова інформація, виставка літератури, тематичні експозиції.

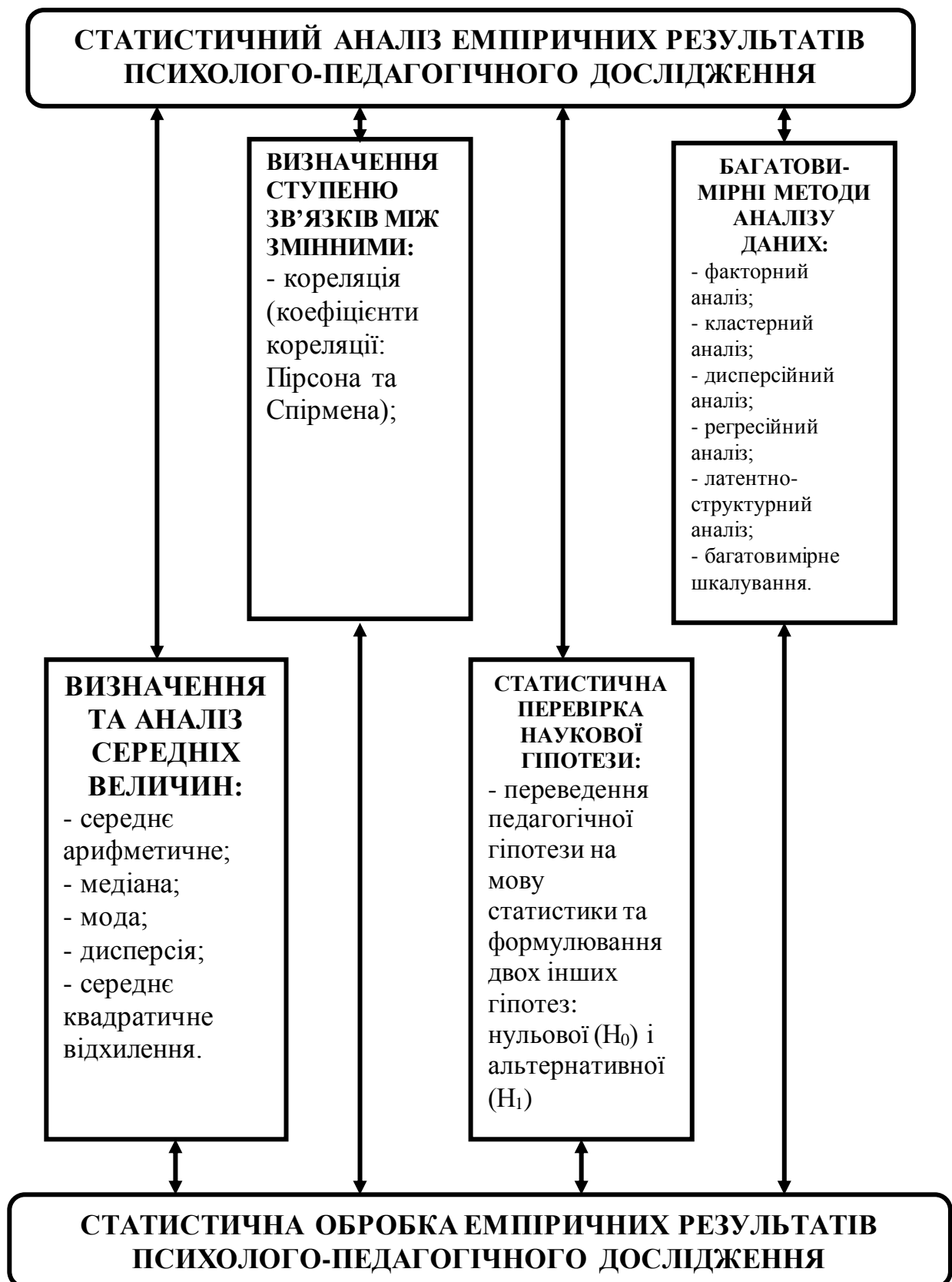
Наукова доповідь – публічно виголошене повідомлення, розгорнутий виклад певної наукової проблеми (теми)

З'їзди, конгреси, виставки, ярмарки, фестивалі – це найбільш висока і представницька форма спілкування науковців на національному та міжнародному рівнях, де відпрацьовується стратегія наукової діяльності в певній галузі

Дисертація – наукове дослідження в межах окремої галузі знань, що виконується для здобуття наукового ступеня кандидата чи доктора наук

ВИКОРИСТАННЯ В ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

ОПОРНІ СХЕМИ ДО ТЕМИ 4.1. МЕТОДИ МАТЕМАТИЧНОЇ СТАТИСТИКИ У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ
Методи математичної статистики, що використовуються на емпіричному рівні дослідження

Навчальне видання

Пихтіна Ніна Порфирівна

ОСНОВИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Навчально-методичний посібник

Технічний редактор – І. П. Борис
Верстка, макетування – Н. О. Приходько
Літературне редагування – А. М. Конівненко

Підписано до друку 06.12.21
Гарнітура Times New Roman
Замовлення № 469

Формат 60x84/16
Обл.-вид. арк. 15,85
Ум. друк. арк. 20,60

Папір офсетний
Електронне видання

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.

м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3А
(04631)7-19-72

E-mail: vidavn_ndu@ukr.net
www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.